

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК

КИЇВ-ЛЬВІВ

1988

N 11 & 12

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ
ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ

ВИПУСК 11-12
(об'єднаний)

січень — березень 1988 року

КИЇВ — ЛЬВІВ

ПЕРЕДРУК ЗАКОРДОННОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА
УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ

Нью-Йорк — 1989

UKRAINIAN HERALD

**A Journal of Literature, Art, and Social and Political Affairs
Organ of the Ukrainian Helsinki Union**

**Issue No. 11-12 (January — March 1988)
Kiev — Lviv**

**Editorial Board: Vasyl Barladyanu
Vyacheslav Chornovil, Editor in chief
Bohdan Horyn
Mykhaylo Horyn
Vitaliy Shevchenko
Pavlo Skochok**

**Reprinted in Ukrainian
by the External Representation of the Ukrainian Helsinki Union
New York, 1989**

**ISBN 0-86725-006-2
Library of Congress Catalog Card Number 89-085280**

МАТЕРІАЛИ
УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ГРУПИ
СПРИЯННЯ ВИКОНАННЮ ЗАКЛЮЧНОГО АКТУ
ГЕЛЬСІНСЬКОЇ НАРАДИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ
І СПІВПРАЦІ В ЄВРОПІ

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ: Оцінку редколегією "Українського Вісника" важливіших поточних проблем ми цього разу даємо не в "Колонці редактора", а в коментарях до редакційної пошти наприкінці випуску. А журнал відкриваємо двома важливими документами, які визначають надалі статус нашого видання як органу Української Гельсінської Групи та визначають принципи діяльності Групи на майбутнє.

* * *

ДО УЧАСНИКІВ ВІДЕНСЬКОЇ НАРАДИ
З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ І СПІВПРАЦІ В ЄВРОПІ
ДО МІЖНАРОДНОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ДО МІЖНАРОДНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЖУРНАЛІСТІВ

З В Е Р Н Е Н Н Я

Проголошена новим керівництвом СРСР політика перебудови й гласності породила надії на реальні демократичні зміни в нашій країні й на оздоровлення міжнародного клімату. Однак, позитивні зміни в СРСР загальмувалися, останнім часом помітний назадницький рух. Особливо помітно це на Україні, де незмінне з брежнєвських часів керівництво прагне перетворити республіку на справжню Вандею перебудови.

Потверджує це й безпрецедентна впродовж останніх років кампанія цькування й репресій проти першого на Україні незалежного друкованого органу — позацензурного журналу "Український Вісник".

Чимало деталей цієї кампанії міжнародна громадськість уже знає. Нагадаємо лише, що безперервні брехливі нападки на нас у республіканській і місцевій пресі, на

радіо й телебаченні, на організованих владою мітингах і зборах тривають вже декілька тижнів. Вдаючися до брехні й наклепів, нас намагаються протиставити рідному народові, зобразити агентами іноземних розвідок, прибічниками терору, фашизму й тому подібне. Щодо членів редколегії журналу та його активних авторів застосовують найбрудніші методи: рукоприкладство, погроза вбивством, затримання й короточасні арешти (від декількох годин до декількох днів) під приводом пошуків наркотиків, зброї, підозри в пограбуванні і т. п. Такі дії нагадують вчорашній день, коли членів Української Гельсінської Групи та інших українських правозахисників заштовхували до спецсихушок, судили за брехливими звинуваченнями. Вважаємо, що й сьогодні з нами злісно зводить порахунки погрузла в корупції партійно-радянська бюрократія України, яка під димовою завісою "ідейної боротьби" з нами намагається сховати свої злочини перед суспільством.

У зв'язку з тим, що впродовж останніх днів зі шпальт офіційної преси й від представників репресивних органів прозвучали відверті погрози арештувати членів редколегії журналу чи депортувати нас за межі Батьківщини, просимо світову демократичну громадськість, насамперед активістів гельсінського руху й колеґ-журналістів, могутньою силою громадської підтримки не дати задавити перший на Україні незалежний друкований орган.

Зі свого боку, відкидаючи наклепи й брехливі обмови, заявляємо, що платформою нашої діяльності були й лишаються принципи та ідеали міжнародного гельсінського руху. Нагадуємо, що Українська Гельсінська Група, навіть в часи найсуворіших репресій не заявляла про припинення своєї діяльності, хоч чимало членів Групи й досі перебувають в таборах особливого режиму чи вимушені були залишити Батьківщину.

З метою активізації діяльності ослабленої Української Гельсінської Групи оголошуємо, що редколегія журналу "Український Вісник", окремі члени якої й раніше належали до Гельсінської Групи, відтепер в повному складі входить до Української Гельсінської Групи й оголошує наш журнал її органом. Нехай за ставленням до нас світ судить, як радянське керівництво насправді шанує підписаний ним Гельсінський Заклучний акт.

Сподіваємося, що в складній ситуації на Україні, де сили застою й реакції намагаються перейти в контрнатуп, Українська Гельсінська Група та її орган — журнал "Український Вісник" — не залишаться самотніми.

30 грудня 1987 року

Члени редколегії
"Українського Вісника":
Василь БАРЛАДЯНУ
Михайло ГОРИНЬ
Павло СКОЧОК
Вячеслав ЧОРНОВІЛ

* * *

ЗВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ

Створена 1976 року Українська громадська група сприяння виконанню Заключного акту Гельсінської наради з питань безпеки і співпраці в Європі в роки брежнєвського застою зазнала такого тотального погрому, як жодна інша гельсінська група в СРСР. Всі її учасники пройшли через тривалі терміни ув'язнення і заслання, чотири члени Групи — Олекса Тихий, Юрій Литвин, Валерій Марченко та Василь Стус — загинули в страхітливих умовах у таборі особливого режиму, в таборі смерті, де досі, всупереч здоровому глуздові і оголошеній в СРСР політиці демократизації, караються українці-гельсінкці Іван Кандиба, Микола Горбаль, Василь Овсієнко, Іван Сокульський, Віталій Калиниченко, Григорій Приходько. Після довготривалих термінів ув'язнення відбувають заслання Левко Лук'яненко та Микола Матусевич. Під адміністративним наглядом — іншими словами, під домашнім арештом — опинився після табору Йосиф Зісельс. Різних переслідувань (заборона на професію, цькування в пресі, стеження, затримання тощо) зазнавали або й зазнають після звільнення давні члени Групи Вячеслав Чорновіл, Михайло Горинь, Василь та Петро Січки, Ярослав Лесів та ін.

Незважаючи на жорстокий погром, Українська Гельсінська Група ніколи не заявляла про саморозпуск (як це зробила 1982 року Московська група) і ніколи не припиняла своєї діяльності. Це ж знати треба! Не маючи змоги, через масові арешти, підготовляти і оприлюднювати колективні документи, більшість членів Групи усі ці важкі роки виступала від імені Групи індивідуально. Активно діяло Закордонне Представництво Групи.

Нова суспільна обстановка в СРСР, звільнення значної частини політв'язнів, припинення судових процесів правозахисників дають можливість активізувати діяльність Української Гельсінської Групи на батьківщині.

Першим реальним кроком до цього стало оголошення в грудні 1987 року органом Гельсінської Групи незалежного журналу "Український Вісник" із колективною кооптацією в Групу редколегії журналу. Проведено консультації, в ході яких підтвердили свою приналежність до Групи і бажання працювати в ній відомі правозахисники, давні члени Української Гельсінської Групи:

1. ЛУК'ЯНЕНКО Левко — Томська область, заслання
2. МЕШКО Оксана — м. Київ
3. МАТУСЕВИЧ Микола — Читинська область, заслання
4. КРАСІВСЬКИЙ Зиновій — Львівська область
5. ЧОРНОВІЛ Вячеслав — м. Львів
6. ГОРИНЬ Михайло — м. Львів
7. РОЗУМНИЙ Петро — Дніпропетровська область
8. СІЧКО Петро — Івано-Франківська область
9. СІЧКО Василь — Івано-Франківська область
10. ЗІСЕЛЬС Йосиф — м. Чернівці
11. ЛЕСІВ Ярослав — Івано-Франківська область
12. МАТУСЕВИЧ Ольга — м. Київ
13. СТІЛЬЦІВ Василь — Івано-Франківська область,

а також кооптовані до Групи в грудні 1987 року члени редколегії "Українського Вісника":

14. БАРЛАДЯНУ Василь — м. Одеса
15. ГОРИНЬ Богдан — м. Львів
16. СКОЧОК Павло — Київська область
17. ШЕВЧЕНКО Віталій — м. Київ
18. САПЕЛЯК Степан — м. Харків
19. МУРАТОВ Микола — м. Москва.

З декількома членами Групи (Кандиба Іван, Горбаль Микола та ін.) контакту ще не встановлено, через ізоляцію ув'язнення та інші причини. Але їхнє бажання працювати в Групі сумнівів не викликає.

У погодженні з більшістю підтверджених і кооптованих членів Української Гельсінської Групи ЗАЯВЛЯЄМО:

1. Як і дотепер, свою діяльність Українська Гельсінська Група спиратиме на такі основоположні міжнародні документи щодо прав людини, як Загальна Декларація прав людини ООН та Пакт ООН про громадянські і політичні права, а також Заключний акт Гельсінської наради з питань безпеки та співпраці в Європі.

2. Як одна з перших у світі громадських груп сприяння виконанню Гельсінської угоди, Українська Гельсінська Група підтверджує свою приналежність до Міжнародної Гельсінської Федерації, з якою прагне підтримувати реально конструктивні взаємини.

3. У зв'язку з виїздом на еміграцію українського письменника Миколи Руденка, що очолював Групу, головою її вважаємо відомого українського правозахисника, члена-засновника Групи, правника Левка ЛУК'ЯНЕНКА, що перебуває в засланні. Для координування роботи Групи і вирішення оперативних питань створюється Виконавчий Комітет Групи у складі трьох робочих секретарів, якими до загальних зборів Групи призначено Михайла ГОРИНЯ, Зиновія КРАСІВСЬКОГО та Вячеслава ЧОРНОВОЛА.

4. Відтепер усі індивідуальні та групові заяви та інші документи від імені Української Гельсінської Групи, якщо вони не узгоджені з Виконавчим Комітетом, а через нього — з більшістю членів Групи, вважаються нечинними, або такими, що виявляють позицію тільки їх авторів.

5. Закордонне Представництво Української Гельсінської Групи (Микола Руденко, Леонід Плющ, Надія Світлична) представляє Групу в Міжнародній Гельсінській Федерації, перед урядами, парламентами, громадськими організаціями країн-учасниць Гельсінської угоди, у всіх принципових питаннях свої дії координує з основним складом Гельсінської Групи на Україні (через її Виконавчий Комітет).

6. Підтверджуємо, що друкованим органом Української Гельсінської Групи є журнал "Український Вісник", платформа якого повинна спиратися на принципи За-

гальної Декларації прав людини та Заключного акту. Матеріалам Групи при потребі повністю відводяться окремі "Експрес-випуски" журналу.

7. Детально права і обов'язки членів Гельсінської Групи, порядок прийому нових членів, вибори Голови, Виконавчого Комітету, редактора друкованого органу та інше визначає Статут Групи, що буде розроблений робочим секретаріатом і прийнятий після обговорення простою більшістю голосів на загальних зборах Групи. Тоді ж буде прийнято і Загальну декларацію принципів, розроблену з урахуванням нової ситуації на Україні і в світі. Загальні збори Групи планується провести до 1 липня 1988 року.

Уряди і громадськість країн, що підписали Гельсінські угоди, та Міжнародну Гельсінську Федерацію просимо всебічно підтримати нашу діяльність.

Узгодивши з більшістю підтверджених і кооптованих членів Української Гельсінської Групи, підписали:

Михайло ГОРИНЬ
Зиновій КРАСІВСЬКИЙ
Вячеслав ЧОРНОВІЛ

11 березня 1988 року

ЛІТЕРАТУРА

I

МИСТЕЦТВО

МИ — КОВАЛІ
РОМАН-ХРОНІКА З ЖИТТЯ ОДНОГО ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛА
1919-1933 рр.

ВІД РЕДАКЦІЇ: Закінчуємо друкувати фрагменти з роману одеситки Ганни Коваль (попередні уривки див. у 8-му та 9-10-му випусках журналу).

В колективізоване, звільнене від "куркулів", "підкуркульників" і... від хліба подільське село Томашівку невмолимо вповзає голод. Його кістлява рука не обминула і родини активістки комнезаму, активної учасниці колективізації і розкуркулення Гиню, що не змогла вибитися в сільське начальство через свою неписьменність.

Почався передновок — боротьба за хліб посилювалася, бо сіяти колгосп не мав чим. І не було вже в кого "трус" робити — ні куркулів, ні їхніх підголосків не лишилося. Суцільна колективізація. Всі рівні... Здійснилася віковічна мрія — ні багатих, ні бідних — всі колгоспники...

Та їсти щось треба... І кожен шукав, де міг. Знаючи це, поставити на видоку той останній пуд кукурудзи Лис Микола не наважився. Заніс його аж за городи, до глиняників. Запорпав скраю, де була не жовта, а руда глина. Хто, пухнучи з голоду, ще й за глиною піде, ще й мастити буде? Отже кукурудза припорпана, а тепер треба голову сушити, як її змолоти. Хіба він зможе потягнути жорна? То ж треба сили! Та й жорен де взяти? Де! Були в Луцини такі зручні, як права рука. Прямо самі крутилися. Але ж то хіба Луцина? То сам чорт, Боже, прости гріха! Думала вже, що як колгоспниця, то все їй можна. Меле серед білого дня, в хліві, коло самої дороги. А то ж жорна. Від них гуркіт! І хтось таки почув. Ага! Жорна? Меле Луцина зерно? По якому праву? Хто таке дозволив?! І на камузочки побила комісія ті жорна...

Довго такі думки вздовж і впоперек скородили Лисів мозок, і він таки відважився піти до сільради. До самого голови! До товариша Фіншлера. Щоб дав довідку на помол у млині. Є ж млин. Водяний. Колись там крутилось-вертілось. А зараз? А зараз потрібна довідка. Якщо її

треба, то мабуть комусь таки дають, хоч через десятого-двадцятого. З такими думками почав взуватися Микола. Але в які чоботи? До Фіншлера? В ті старенькі. Не личить за довідкою в нових чоботях йти. А ще бідняком прикидався, — можуть сказати. А в нього ж лишився тільки пуд кукурудзи. А ще ж недавно було всього, бо робив — спини не розгинав. Було всього. І на кожному весіллі вигулював по тижневі. А на горищі до бантини був прив'язаний такий брус сала, що їж, розперізуйся! Кабан який був! Вже навіть коли з нього сало присолене під бантинами висіло, Микола ні-ні та й запитає увечері: "Ганко! Ти давала кабанові їсти?" Бо кого питати? Дітей у них нема. Тільки він і його Ганка, всьому селу сваха. А тепер? Ледве клигає. Що ж? Корови нема. Хоч би яка ложка молока. І єдина надія на ту кукурудзу...

В сільській раді Микола довго стояв в коридорі, не наважувався заходити. Чогось вичікував? Аж нічого. Просто набирався сміливості. Нарешті зайшов. Стояв коло самого столу, за яким сидів Емануїл Йосипович і чекав, поки Лис розв'яже собі язика.

— Хочу у вас довідки просити на помол, — нарешті сказав Микола тихо.

— А що у вас молоти? — приготувався Фіншлер слухати велику таємницю.

— Та є трошки тої кукурудзи.

— Ну, та я й не проти...

Аж посвітлішав Микола, аж руку простягнув, хоч самої довідки ще й не було. Товариш Фіншлер помітив Миколин рух і додав уже без таємничості рівним офіційним голосом:

— Але такий час напружений...

— Та воно так, — погодився вуйко Микола, — ніде нічого, ні зерна.

— А кукурудза? — знову перебив його товариш голова.

— Один пуд. А ще де той новий хліб!

— А може ви якось обійдетесь? Здали б ту кукурудзу в фонд робітників, що за кордоном голодують.

— Я то б може... — кліпав злякано Микола очима, що поввалювалися в темні ями, — аж моя Ганка геть охляла. У неї вже куряча сліпота від недоїдання і пісноти.

— А чим ми будемо сіяти? Коли здавали насіннєвий фонд, то ви приховали свою кукурудзу. А тепер хочете,

щоб радянська влада...

— Я то не проти, але пропаде Ганка.

— А як бути голодуючим робітникам? Хіба ми, робітничо-селянська держава, можемо їх покинути в біді? Не допомогти?! Хіба ви проти?

— Я то б може... — почав знову вуйко Микола і аж руку витягнув вперед, всю в синіх жилах, сторчакувату, з надтріснутими щиколотками.

— Ну що ж... Як ви такі несознательні...

І мовчки взявся за перо, почав писати ту довідку. Вже вона й написана була, як раптом Фіншлер щось певне важливе пригадав, сказав "хвилиночку" і вийшов геть.

Лежала довідка на столі, а Микола стояв біля столу. І не хвилиночку. Здавалося йому, що й година пройшла. І не знав Микола, що робити. Пішов би додому, але ж довідка... Та ж вона вже для нього написана. Ну як же ж так?

Враз двері широко розчинилися. І повернувся Фіншлер. І вже не сідаючи, продовжив розмову з Миколиною довідкою в руках:

— Хіба ж якось не можна обійтися, товаришу Лис?

— Я б то може... — почав тієї самої вуйко.

— Ну якісь барабольки у вас є? А там же робітники чекають нашої допомоги.

— Помре Ганка, — сумно сказав Микола, тут таки постарівши на добрий десяток років.

— Ну... нічого... — втрачав терпіння голова і знову вийшов, поклавши довідку на самий край столу.

Тепер у канцелярії їх залишилося тільки двоє: Микола і довідка.

Він стояв у нестямі з простягнутою рукою, а вона щирила до нього зуби кожною буквою.

— Що вона каже? — питав себе Микола. — Що? Бач, яка хитра! Чи може взяти її і піти? Як би не так!...

Переступав з ноги на ногу, топтався по шапці, що непомітно випала з рук, і чекав від неї відповіді. Вгризалися в очі окремі букви, бо до слів так і не дійшов.

А від неї і не пахло кукурудзяною мукою...

І виникла підступна думка: втекти! Втекти від цієї довідки, від цього Фіншлера. Бо скільки разів він ще казатиме Миколі: "А що я, хіба проти? Я не проти. Але..." Отаке голосування: і не проти, і не за... А кукурудза ж немелена...

І таки втікши, вже дорогою картав себе за дурість. Чого він йшов у сільраду? Чого? Важко молоти на жорнах? Правда, силу треба мати. Але ж то могло бути й не борошно, а крупа... А хіба велика справа — жорна? Два камінці — ось і жорна...

— Ой, бити мене треба! — казав не тільки сам собі, а вже й Ганці. А їй тільки цього й дай:

— Бо якби змелене... Бо можуть забрати...

— Хто ж, Ганко, ходить до колгоспників забирати? Якби одноособники, то інша річ. Прийшли б з "трусом" і все. Бо в них насіння нема, то вже треба чим-небудь засріляти ту землю...

— Чує моя душа, що піде та кукурудза, як булька по блясі.

— Чого там вона піде? Сьогодні ото спускається в керницю, виб'ю два камінці. Там є такі плиткі. І будуть жорна. Не журися.

— А хто ж молотиме?

— На, маєш! — зітхнув Микола і терпляче чекав до вечора. І вже геть пізно вночі спустився з того щомба вниз і видовбав ломом дві великі плиткі. А вже дома взявся за молоток. Вийшло два такі круги. Одним буде зверху крутити за ручку, а нижній в коробку припасує.

Не доводилося Миколі майструвати по дереву, але кому ж будеш казати про жорна? Це ж річ недозволена! Якимось ту коробку виготовив сам. Та коли вже наковував камінь, щоб шорсткіший був, щоб краще зерно прихоплював, дав він тріщину. Довелося дротом скручувати. І це сам зробив. А от порплиці зробити не міг. Бо це дуже хитра штука. Як пропелер у літака. Там треба точної роботи. А хто зробить?

— А той, — обізвалася Ганка, — Оттида-і-до Сиди...

— Та... То такий, що зробить, але...

Довелось йти до Оттиди. Через півгодини Микола вже ніс таку порплицю, що хоч води напийся. Тонка була робота! І, здавалося, все вже буде добре. Тільки кукурудзу принести. Сьогодні! Звечора! Піти, кинути в ту торбину зо дві лопати глини і нести собі. Хто там знає, що ти несеш? А ось коли молоти? Вдень? Ага. Вже була така розумака Луцина, що вдень коло самої дороги молола. То який Фіншлер буде аж таке терпіти?! Ні, вуйко Лис не такий дурний. Він молотиме посеред ночі. І не в хліві, а таки в хаті. Отак. Ще й спідницями вікна позас-

лонює. Аж повеселів вуйко Лис.

Ну як йому було передбачити, що Канділовську Віктушу чорт принесе?! І саме тоді, коли він задумав ще раз покрутити жорна. Полюбуватися, як вони легко ходять. А тут тобі — Віктушка. І де живе! В Бога святого, аж на другій вулиці!

Микола з Ганкою тільки поглядами питали одне одного, що б це значило. Ніби ніколи до них і не приходила. Зверху прикрита великою хустиною, а з-під пахви вузол виглядає.

— Дзень добжей! — казала Вікта ще з порогу. І як прилипла до клямки. Настала тиша. Обтрушувала сніг з гунів, хоч його там і не було...

— Та я, вуйку, прийшла до вас на жорна. Розгорити трохи того посліду.

Застигли і Ганка і Микола. Як вона дізналася про жорна? — говорили їхні задубілі очі.

— Не бійтеся мене! Господь з вами! Я нікому нічого не скажу. Мій Стах нічого не буде знати!

— Але ж в мене немає жорен, — віднікувався вуйко.

— Чого ви мене боїтеся? Чи я з'їм ваші жорна?

— Нема жорен.

— Є. Є у вас жорна. І поки їх там поб'ють...

— Та що за причепа?! Звідки ви таке взяли?

— Бо ви камінці в керниці лупали. А я вночі йшла по воду.

— То я грубку хотів...

— Не бійтеся, — мало не плакала Вікта, — хто це зараз щось будує? В такий чорний передновок? Та не одному зараз каюк... Я ж тільки роздеру на крупі. Скільки я там забавлюсь? А Боже! А бараболька є. І цибулька, і воливи бутелька. Правда, вже на дні, самий фус. Тільки б крупів! Бо мій Дзигман так охляв...

— Та я ще й собі не молов, — признався Лис.

— То чого ж ви не мелете?! — аж в долоні сплеснула Вікта. — На всю Томашівку єдних жорен вже нема! Га? Останні в Луцині комісія побила. Але я Стахові своєму нічого не скажу, не бійтеся.

— Та я не боюся, — казав Микола так, ніби в нього дух не вступив. І перевів погляд на вікно. А Вікта тільки рота роззявила. Бо очі в дядька Миколи почали ширшати і робилися такі вивялені і круглі, як бараболі, а нижня губа буквально впала на підборіддя. Віктушка злякано і

собі туди погляд перевела. А там попри вікно йшла ціла герелиця дядьків, уся комісія! Там і Дацун, там Фіншлер, молодий Моторняк і Канділовський Стах.

Віктушка стала, як пам'ятник, і не ворухнулася. На неї з ненавистю дивилися Микола і Ганка. А вона не мала сили хоч плечима знизати, хоч заплакати. Тільки вловила чутким вухом, що щось почало шелестіти під ногами. Не солома ж то шелестить, що її Ганка для теплоти на долівку настелила. Обмацала пальцями вузол і зрозуміла, що то звідти ячмінь торочиться під ноги в соломі. І дірки не намацає... І вже дивилась, як та комісія знає своє діло. Вона, Віктушка, хіба б догадалася зразу, де ті жорна? Що вони під припічком в'язочкою соломи закриті?

І підняв високо вгору її ж таки Стах ті жорна, разом обидва камені — і нічого від них не лишилося. Навіть коробка трісла. Бо що то були за жорна...

А Микола не зводив очей з Віктушки, що стояла вже з геть порожньою пілкою, увесь ячмінь витеребився в соломі. Зрозуміла вона той погляд і, як безпам'ятна, викрикнула:

— Чого ви йшли за справкою до сільради?! Хто тепер винен, що вам жорна побили? Я винна? Я?!

— Ай-яй-яй! — казав Фіншлер, — а ми думали, що ви сознательний. І принесете ту кукурудзу.

— Сіяти нема чим, — сказав Дацун, дивлячись собі під ноги.

— Я ж вам говорив. Казав, що не проти, — знову толкував Фіншлер, — але треба не про себе думати.

— Захищати свої шкурні інтереси, — додав Цидило. — Нас передурити збиралися? Куди ж ви могли з контори втекти? Так далеко, що ми вас не знайдемо?

— Радянську владу хотіли обманути... — додав і Стах, щоб внести й свою лепту у торжество законності. — З'їсти все можна, а першим ділом сівба.

Без слів повисло в повітрі питання про кукурудзу. Аж ожив трохи Лис. Бо жорна жорнами, а кукурудза ще там. Її вони не знайдуть. Хай раз перехитрили...

Але вони й не шукали тієї кукурудзи. Не хотіли зле виглядати, як не знайдуть. Вони шукали свідомості у Миколи...

А він відчув якесь дивне роздвоєння. Ніби не мав себе за дурного, а ось же пішов прямо у сільську раду і ніби попросив: товаришу Фіншлер, прийдіть та побийте мені

жорна... То ж чи не дурний? Бо хто б ішов за довідкою, не маючи зерна? Га? Хто? А за яким правом у Миколи зерно? Хто йому давав? Вони, звичайно, знали, що у нього щось є: божим духом він не живе. Знали. Але ж не йшли відбирати. Бо вважалося, що у нього пусто. А він взяв та й сам прийшов... Беріть! То що ж їм робити, як він дурний? Не знав, що в їхніх паперах записано, що Микола нічого не їсть, бо не має... Так по теорії. А вона ж без практики мертва...

Добре, що не встиг Микола принести з-за городів ту кукурудзу, бо тоді не тільки теорії довелося б бути мертвою. І то вже незабаром. Бо ж такий важкий передновок...

Про передновок і Вікта думала, йдучи додому з порожньою пілкою. Та й не про весь передновок, а таки про завтрашній день... А якби так вернутися назад і розгорнути ту соломку на вуйковій Миколиній долівці. І позамітати той ячмінь. Але ж у кого є ступка? Може, у Юганихи?

* * *

Що в Миколи? Він і вона. Хіба то голод? А от у Гині дітей підсів. А Казьо? Йому теж їсти дай. А що? Якось давня пляшка стояла в коморі, затрусилося туди єдине зеренце — то миші біля горловини гризлися між собою... А Гині в яку пляшку лізти? За одним зеренцем? На зуб. Їсти... А що? Сніг тільки-но зійшов, далеко ще до того зеленого кваску.

Сидів Казьо в хаті просто на долівці і весь час допитливо дивився на Гиню. Рот у нього широко розкритий. Уже й не закривався. Стирчали зуби, бо не було чим їх накрити. Губи повисихали і очі провалилися. Були вони вже нерухожими. Один тільки рот і зуби ще на щось сподівалися... Хліба! Шматочок!

Він не стогнав, бо й стогін забирає сили. А він їх беріг. Для чого? А може...

Над головою висіла низька стеля, в вікно проміж весняних дощів проглядало сонце, а він не мав уже сили піднятися з долівки. Скільки ж там залишилося до того зеленого кореня? — думав одним ротом. — А може...

Скосило його ніби неждано. Ще вчора таки ноги волочилися. І не вірилося у смерть. А сьогодні? Що сьо-

годні? Теж не віриться. Невже отак помре людина — і не знайдеться руки, яка простягла б кусочок хліба? Врятувала?

Коли ще ноги носили, було соромно піти від хати до хати: дайте! рятуйте! І чого чекав? А тепер вже знав, що не піде... І тільки благально дивився на Гиню.

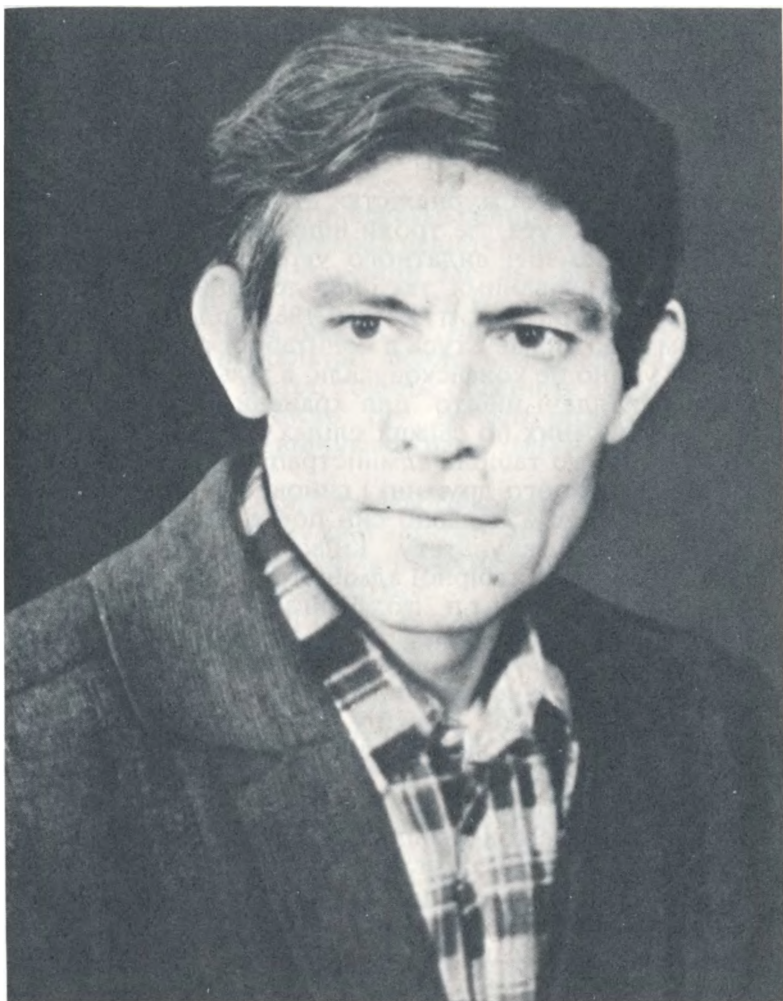
А вона на Казя вже й рукою махнула. Бо як ноги починають пухнути, то ще не смерть. А ось як уже живіт... А он же діти навколо нього, як огризки. Найбільше їй шкода тієї Камільки, своєї найстаршої. Воно ж німе, не-тямуще, нічого не розуміє, навіть жестом не може показати, що вже вмирає. Душу б з себе вирвала для нього...

Таки здавалося Гині, що то ще не кінець. І чіплялася, за що могла. Навіть у сні. Коли опускалася в напівсонне марево, йшла уявою аж у Ярмолинці, до тієї чесної людини в синьому форменному кашкеті й воєнному френчі. Розповідала йому про страшне вредітельство. Що не її призначено головою колгоспу, для якого вона стільки сил віддала. Влада ж бідності. А хто ж так чорно бідував, як вона? То чому ж Адам головує? Під ним і Адамихою ресори в шарабані ламаються. А в Цідила он яке підгорля. І живіт відпустив. А Свірський що? Наваксував чоботи, як сам пан Ворловський. Ні, це таки вредітельство, запаморочення від успіхів у них...

— Помиляєтеся, товаришко Вовк, — відповів їй той, що у френчі. — Таких успіхів досягнуто під керівництвом геніального вождя, а ви панікуєте! То може ви вредітель?

І лякалася Гиня, і прокидалася. Бачила голодний Казів рот, конаючих дітей — і байдуже відсторонено тікала знову у солодкий сон-марево, де пливли перед нею уже не образи, а ті магічні вогняні слова, що так владно ввійшли в Гинене життя і неподільно в ньому запанували — революція і колективізація, контрибуція, план до двору, темпи, соцзмагання, диктатура пролетаріату, шкідництво і нове — просте і таємниче — вороги народу... О, Гиня з ними ще побореться, усіх викриє, усіх — до 'дної ями... Якби тільки вижити... Якби...

ВАСИЛЬ СТУС У ЖИТТІ Й ЛІТЕРАТУРІ

Василь Стус
(1938 - 1985)

ВІД РЕДАКЦІЇ: Нам зауважували, що в цій рубриці публікуємо тільки ще ніде не друкovanі твори Василя Стуса, найбільше переклади, а це не дає багатьом не обіз-

наним з творчістю загиблого поета читачам певного уявлення про її неперехідне значення в історії української літератури. Зараз маємо можливість вдовольнити прохання наших читачів, подавши в цитатах чи повністю кращі поезії Василя Стуса, які прозвучали на організованому Українським культурологічним клубом у Києві ювілейному вечорі поета, скорочений звіт про який друкуємо.

Спогад київської журналістки Ріти Довгань, давнього друга Василя Стуса, ще трохи відслонює запону як над обставинами смерті видатного українського поета, до кінця ще не з'ясованими, так і над долею його творчості останніх п'яти років життя (1980-1985 рр.). Від спів'язнів відомо, що віршів Стуса в концтаборі особливого режиму в Кучино не конфісковували, а тільки постійно вилучали наглядачі нібито "для хранения в вещах за зоной". У написаних по свіжих слідах спогадах Ріти Довгань читаємо, що табірна адміністрація відмовилася віддати речі покійного дружині і синові, грубо порушивши цим закон. Зовсім недавно син поета Дмитро, студент філологічного факультету Київського університету, одержав відповідь табірної адміністрації, що вірші, переклади, різні нотатки і т.п., що зберігалися в речах померлого батька, знищено. Якщо це так, то винні в незаконному знищенні особистих речей, які належать спадкоємцям, повинні сісти на лаву підсудних.

Але ми не віримо! Невже у нас переплюнули навіть царських жандармів, які десятиліттями зберігали в своїх архівах революційну поезію Тараса Шевченка?! Знаючи про великий поетичний талант Стуса, про те, що його ім'я вже відоме світові, навряд чи наважилися б на такий злочин всі оті мухи та євтушенки з республіканського "відомства", яке протягом двох десятиліть "куріувало" творчість Василя Стуса. А що долю найкращих творів поета вирішували саме вони, а не пермські наглядачі, можна не сумніватися.

Гадаємо, поки не пізно, спілки письменників СРСР та України за узгодженням з державними органами повинні створити компетентну комісію по творчості Василя Стуса з широким правом доступу до архівів каральних органів. Хай перебудова торкнеться й покійного поета-громадянина. Жоден написаний ним рядок не повинен пропасти!

СПОМИН ЛИХОПОМНОЇ ДОРОГИ

П'яте вересня. Передобід. Тільки ступила на хатній поріг, як:

— Тобі дзвонили. Спочатку Валя, а потім — Оксаною назвалась...

Промайнуло щось тривогою в серці. Але ні, не смію!...

Дзвоню Дворкам. Валина невістка Оксана:

— Тьотя Ріта, помер дядя Василь. Ви можете зараз приїхати до нас?

Різкий біль крізь усю плоть. Ні слова, ні руху. Тільки серце божевільно калатає: вбили, вбили, вбили! Василя, Василька вбили. Поета, Совість, Мужність нашу!

Якась люта твердість. Іду. Не смію розслаблюватися. Про Валю думаю, її відчуваю. Валя тільки зовні билинка. Духом — мужня.

У Дворків — біля Василевого онука Ярослава. Валя прийшла пізно, зробивши в неможливих умовах з неможливого можливе: замовила і вже мала готову за якихось дві-три години цинкову труну.

Питає Валя мене і Шуру — сестру свою, хто б зміг з нею поїхати. Ми з Шурою давно вже вирішили — їдемо.

Ранок шостого. Дали телеграми М. Горбачову, у московське і київське КДБ з проханням дозволити сім'ї перевезти тіло Василя до Києва і тут поховати.

В Борисполі з великим темпераментом трусять наші скромні торбини. В обід ми в Москві. З аеропорту "Внуково" на таксі чималий шлях у "Домоєдово". Тут я залишаюсь з речами. Валя і Шура їдуть за Дмитриком, сином Василевим, у Хімки під Москвою, де він служить у війську. Надвечір Дмитро з нами. Квитків нам на Перм не дають на один, на другий ближчі рейси. А телеграму ж бачать! Нарешті, якимось нічним рейсом відлітаємо. Там в аеропорту дізнаємося, що багажу — труни вони не одержували (те ж саме ми почули і на зворотньому шляху). Нічним поїздом Москва—Солікамськ долаємо шлях Перм—Чусова. Ранком сьомого ми у Чусовій. А тут (саме сьогодні!) поламався єдиний автобус, що міг би нас довести до Кучино, до табору, де Василь! Кидаємось у всі боки, ловимо, нарешті, таксі, і ось ми біля Василя.

Іхали з Києва — там дощ лив, все плакало. Сюди дісталися — пекло. Символічно. Глиняна пилюка. Сива трава. Висохла річка Чусова зліва від дороги. Справа білий (!) паркан з дротами вгорі і рожевий (!!) пошарпаний двоповерховий казенний дім. На тлі цих ідилічних кольорів на ганку — два пропилені офіцери. У пилюці на дорозі стоїть пошарпана машина з величезним залізним ящиком. Зліва, біля дерев'яної хатини, на лавці кілька сірих дядьків. Придивляються.

Один з офіцерів: — Вы откуда, по какому делу, к кому?

Це без пауз, завчено, як штамп. Валя показує телеграму.

— Начальника сегодня нет. Выходной. Что вы в выходной приезжаете?

Валя йому: — Ви що, не розумієте, з якого ми приводу, і що раніше не могли приїхати?

Тут, чи тому офіцеру хтось знак подав, чи за його власним психологічним розкладом далі дратувати на цьому етапі не треба було, але він раптом змінив хід думок.

— Зараз ми пошукаємо начальство.

І начальник табору Долматов умить з'явився. А при начальникові — товариш у цивільному з біцепсами, тугеньким черевом, квадратною фізіономією (потім Валя згадала з розповідей Василя на єдиному за п'ять років побаченні, що саме він виховував (!) Василя).

— Проходите.

Повели нас на другий поверх, у мізерну кімнату.

— Ваши документы.

— Кто вы будете?

— Сестра? А почему фамилия другая?

— Потому что я замужем.

— А свидетельство о рождении при себе есть?

— Нет.

Аналогічне запитання до мене.

— Я друг Василя і Валі.

— Друг... — багатозначно повторив начальник табору.

Офіцери говорять, а очима весь час апелюють до того, з біцепсами. Він керує ними.

До мене і до Шури начальник табору:

— Вы выйдите, пожалуйста. Вы по делу не проходите (!?).

Ми з Шурою, приголомшені, розгублені, виходимо. Інтелігентність, непідготовленість підвела! А було б не йти!

Випроводжують нас на вулицю. Посідали ми з Шурою навпроти того рожевого "палацика" у запилюженій траві, чекаємо, вже певні: нарешті хоч Валя і син чують, як, від чого не стало Василя в ніч з третього на четверте вересня. А тепер, мабуть, Валя й син бачать Василька. Зараз якісь формальності вирішать і ми теж побачимо нашого рідного Василька, побачимо за всіх, хто хотів би з ним попрощатися.

Хвилини минули. У супроводі тих самих людей виходять Валя з Дмитром, як приречені. Нашвидку кажуть нам, що почули: ми вас чекали (!), чому ви раніше не приїхали, ми вчора поховали Стуса, бо морг не міг більше тримати (!) — у них умов немає (!); а помер він в кінці роботи на другій зміні — о першій ночі з 3 на 4 вересня від серцевого приступу.

На Валине: як же ви посилали його, такого хворого, на роботу, та ще й на другу зміну, вони одповіли: два тижні тому його дивились медики і сказали, що здоровий, показань проти роботи немає.

На Валине прохання дати медичний висновок про причину смерті — відповідь: не положено, за місцем проживання дадуть свідоцтво про смерть (тобто у Києві?!).

Просила Валя, аби дали речі.

— Не положено.

На прохання її, на гнівні слова у того начальника-офіцера аж вирвалося (при кагебістові!) щось трохи розгублено-людяне за інтонацією:

— Ви що, не розумієте, що я не все можу, що хотів би!

...І ось той ящик на колесах, що стояв у пилюці серед дороги, везе нас на кладовище, де покоївся Василь. Нас четверо і над нами, в будці, четверо якихось бурмил. Кладовище на околиці села Борисова (село, наступне за Кучиним у напрямку на Чусову). Серед бур'яну хрести покійних поселян, а під лісочком — голий клопот з кількома ледь помітними підвищеннями.

Підводять до свіжого горбочка із дерев'яним, світлим ще кілком (поруч кілок № 7, під яким покоїться Юрко Литвин, що пішов з життя минулого року), на якому залізна бляшка з цифрою "дев'ять". "Тут" — кажуть.

Підкосилися наші ноги і впали ми на Василеву могилу. А ті стоять над нами, розчепіривши ноги. І вперше я побачила Валю несамовитою:

— Ідіть від нас геть! Залиште нас самих з Василем! Він уже не ваш!!

Пішли.

— Васильку, рідний, а ми лишились з Тобою. Обіймали ту руду суху землю уральську, яка вкрила Тебе — гладили Твоє чоло, цілували очі, в яких запеклося страждання, вкривали квітами Твоє змучене тіло. Квіти росли тут, поблизу, на лісовій галявині. А твоїх васильків Валя привезла Тобі з України. Поблизу могили сосни та берези. На відстані, у головах, в останньому сонці грілась горобина. Ми згадували Тебе, співали Тобі Твою улюблену "Ой на горі вогонь горить", співали ще пісні, гомоніли з Тобою.

Підійшов до нас якийсь молодий дядько. Просте людське співчуття вгадувалося в ньому. Сказав, що ходить до похованого тут брата. Спитав нас, хто ми покійному. Питаємо, хто він. Працює у "них" водієм по найму. Одвожив труну з Василевим тілом на кладовище.

Валя до нього: скажіть, як він виглядав?!

— Обличчя гарне. Молодо виглядав. Сивий, але не дуже.

— А коли ви його ховали?

— Позавчора, п'ятого.

Так ось воно що! І тут збрехали негідники: і дня вони не чекали!!! Була вказівка — одразу до ями. Яка гидота! Навіть перед трагедією смерті — нічого святого, лише одне: "не положено"!

Ще бачили простих людей на кладовищі, цікавились. Співчували нам. Однак на прохання наше час від часу підійти до могили, доглянути, квіточку поставити — відмовлялися швидко, з переляком: стежать і як помітять, то лихо нам буде.

Все навколишнє моментами здавалось ірреальним. Жив, реальний був тільки Василько — теплий, лагідний, добрий. Взяла грудочку землі з могили друга свого. Ще раз поцілувала святу могилу. Прощай, Васильку!

Автобусний розклад невимовимий. Каменюками під ногами чужа дорога. Ось і автобус. Скоро ми в Чусовій. Цікавимось у лікарні, чи можна в її моргу зберігати кілька днів тіло покійного. Можна. Підтвердилась ще одна

брехня купно з іншими, почутими від табірних хазаїв. Гнітючо, тяжко.

Тіло Василька лишилось там, в чужій землі. Нерухоме.

Ми — рухаємось. Геть від своєї тюрми іде з нами Василько. Колеса глухо стукотять. Під цю сумну музику лихопомної дороги згадуються рясні смерті славних і безвинних у недалекому минулому. Думається, всупереч безнадійному сьогодні, — ще повернеться Василь на свою Україну, як повернувся побратим його Тарас. І поезія Василя Стуса, чиста й праведна, яким було і все його життя, ще прийде до свого народу.

Ріта ДОВГАНЬ писала ці спогади після повернення з сумної подорожі 9 вересня 1985 року.

“НАРОДЕ МІЙ, ДО ТЕБЕ Я ЩЕ ВЕРНУ...”

(Звіт про ювілейний вечір Василя Стуса 17 січня в Києві, організований Українським культурологічним клубом)

Якраз у переддень Різдва Христового 1988 року виповнилося 50 років від дня народження Василя Стуса. Нема потреби повторювати, чим став Стус для нашого народу. Як колись у Тарасові Шевченкові, так нині у Василеві відкрилися найкращі риси нашого народу. У обох — в важкі для України часи і в обох — з однаковим полум'ям самопожертви у серці. Вони згоріли в одному віці, не доживши три роки до полудня віку. Нині ще рано проводити паралель Шевченко — Стус. Але либонь через декілька десятиліть онуки сприйматимуть наш вік через постать Стуса, як ми минулий — через геній Шевченка. Прийшли вони у світ — один з першим подихом весни, другий — з різдвяними колядками на честь Сина Божого...

Існує несплатний борг — борг пам'яті. Саме він приводить друзів і в трагічний день початку вересня, і в цей Святвечір на вулицю із зловісно-пророчим йменням Чорнобильська. Саме цей невикупний борг примушує раз-у-раз стукати у глуху стіну, добиваючися повернення відібраних віршів Стуса та публікування його віршів. Ті самі почуття привели десятки людей, і то не тільки киян, у невеликий будинок на тихій Олегівській вулиці у Києві.

Коли вперше почув про ювілейний вечір Василя Стуса в Києві, аж стрепенувся. Нарешті! Та це ж перемога, це ж початок визнання! А потім чекало розчарування. Ніхто вечора на дозволяв, ніхто не виділив для нього приміщення. Ба навіть залякували напередодні господаря старенького осібняка на схилі одного із праісторичних київських пагорбів...

А все ж таки вечір Василя Стуса — поета-борця, поета-в'язня, поета-смертника в зденаціоналізованому, не заторкненому ще демократизацією Києві! І відкрито, не криючися!

Збиралися неспішно, чогось чекали... Та раптом під зойк мисливського рогу чи іншого гучного інструменту до хатини зайшли колядники. Усі, як на підбір — козарлюги-українці. Розважно, без поспіху, навіншували гос-

подареві та гостям його, так само розважно колядували, шедрували, славили "Сина Божого і народженого разом із ним Божого чоловіка, поета землі української Василя Стуса". Здавалося, це дійство, що мало символізувати глибинну єдність творчості Стуса з народною традицією, з рідною землею, трохи мляве, трохи розтягнуте. А може так видалося галичанину, що звук до поганського дійства вертепу та жвавих колядувань, що цього року, нарешті, вільно вихлюпнулися на вулиці Львова...

Ще лунала прощальна колядка, як підвівся Євген СВЕРСТЮК. Тихим голосом, не всіми й не зразу почутий, промовив:

— Нам би слід було зібратися у великому органному залі, де жіночий хор в білому співав би пісню без слів, пісню про велику самоофіру. Але ми були б не ми, якби у нас все було по-людськи... І ми будемо ми, коли, всупереч всьому, будемо насипати загиблому другові і поетові високу могилу аж до рівня його справжнього зросту, з вірою, що його творчість, як і його душа, безсмертна...

Основою першого високого бунту поета було відчуття непотрібності в тому житті, що скніло навколо... Навколо торгували і торгуватимуть міняйли в храмі, змалілі герої мілин... Як вони самовіддано белькотіли в риму, як розкопували в собі мужність і навіть шляхетність, коли нахабний суперник відштовхував їх від корита. Як раділи, коли здобулись на півправду і на півлюбов до народу на святковому застоллі. Все це нагадує біблійне місце перед потопом. Дивляться "Покаяння", але ніхто не хоче каятись. Говорять про ганьбу, але ніхто не соромиться. Говорять про болото, але тепло мостяться і мовчать, що процвітали в болоті. Не може так бути, щоб усе никло, нишком виляло хвостом, а життя залишалось. Мусить бути на протилежнім полюсі хтось живий, хтось високий, що зрівноважує і рятує ситуацію. Там колись стояв офірний вівар — і свіча висвітлювала обличчя апостолів і мучеників. Коли цього віваря вже нема, виходить чистий ідеаліст і офірно спалює себе як свіча, простягаючи руку тим, що підхоплюють естафету.

О царство півсерць, півнадій, півпричалів,
півзамірів царство, півзмаг і півдуш.

.....
Ламка і витка всеспадна вседорога.
Дорога до Бога, ломка і витка.

Не хочу представити Василя Стуса як поета релігійного, але як кожен поет справжній, великий, він прагнув до абсолюту і завжди знав, що найвищий вогонь — офірний, що в основі краси і добра — безкорисні спалахи і офірне згоряння. І єдина справжня путь — висхідна.

Відчув себе й досить. А чуєш, бідо, —
три серця, розпухлі наповна.
І не береженого Бог береже,
а здумана мука жертовна.
Жертовна молитва, жертовна клятьба,
жертовна любов і прокльони.
Довіку не буде із мене раба,
душа поневажить полони.
Йй радісно вмерти, бо світ цей сліпить,
бо суще не любить живого.
Чигає на тебе засліплення мить.
Та все проривайся до Бога.

Не будемо ідеалізувати і звеличувати постаті Василя Стуса, немає в тому потреби. Бо ця постать звеличується сама собою. І на відстані часу облітає все тимчасове й мале. І вже зараз нам уявляється крізь призму років Василь Стус іншим, більшим, і вже зараз нам уявляється, як він приходить до нас на Святвечір, на день свого народження.

Я прийду на Святвечір між люди,
Білим птахом до вас прилечу
В рідну хату, вже що там не буде,
А від стовпчика "дев'ять" втечу.

Не добувши п'ятнадцяти чорних,
Понад темний тунель і шмон,
Де ревуть ненаситні жорна
І мовчить беззаконний закон...

Відболілися муки-печалі,
Відпустило запеклі сліди,
І земля вже всотала всі жалі,
Що мене закрутили сюди.

Серед ницості, черствості, бруду
Став я нервом колючим доби.
Може, того й не відали люди,
Що у серці я був — голубий.

Але в тому рокованім краї,
Де роковані наші літа,
Чорний біль вічно серце крає
І на душу ляга чорнота.

Боже мій, з тих висот, як вата,
Білим болем біліє сніг...
Я в Святвечір радий обняти
Всіх, кого обіймать не міг.

Сплили злоби вали каламутні,
Пробивається СВІТЛО ОСНОВ,
Встає перша, єдина сутність,
І та сутність всього — л ю б о в .

Зникла тайна моєї з'яви,
Відіснився світ марноти,
Тільки чорна кирея слави
Неприкаяно світом летить.

У Святвечір мого народу
Звідтіля, де ні сліз, ні бажань,
Вам хочу звістити про РАДІСТЬ ПРИХОДУ
І ВІДХОДУ за вічну грань.

Відзвучали рядки Сверстюкового вірша, запала пружна тиша. Ніби доторкнулися всі до глибокої таїни людської душі і породженої нею високої поезії.

* * *

Слово бере Михайлина КОЦЮБИНСЬКА. Не будемо наводити всієї її великої доповіді — чи не першої спроби тут, на Україні, узагальнити творчість Василя Стуса, розставити основні її віхи.

Доповідачка підкреслила, що виріс і почався як поет Василь Стус на Донеччині — в тому краї, який, здавалося б, не надається бути колискою української мови чи культури, а однак подарував нам не одного видатного поета чи критика.

Ось короткі біографічні дані поета: з 1959 року — вчителювання, через два роки армія. Літредактор у газеті. Аспірант інституту літератури АН УРСР в Києві, вигнання звідти в 1965 році. Метробуд, кочегарка... Науковий працівник історичного архіву, інженер відділу техніч-

ної інформації. Перший арешт у січні 1972 року. 5 років мордовських таборів, 3 роки заслання на Колімі, непосильна праця на руднику. Після повернення до Києва 1979 року вже через місяць — формувальник ливарного цеху, інші важкі роботи. 1980 року новий вирок. Останній...

Це — трудова біографія. А була ще біографія внутрішня. Услід за Михайлиною Коцюбинською читали Стусових "Двоє слів читачеві", написаних ще наприкінці 60-х років.

Василь СТУС

ДВОЄ СЛІВ ЧИТАЧЕВІ

Перші уроки поезії — мамині. Знала багато пісень і вміла дуже інтимно їх співати. Пісень було стільки, як у баби Зуїхи, нашої землячки. І таких самих. Найбільший слід на душі — од маминої колискової "Ой, люлі-люлі, моя дитино". Шевченко над колискою — це не забувається. А співане тужно "Іди ти, сину, на Україну, нас клену-чи" — хвилює й досі. Щось схоже до тужного надгробного голосіння із "Заповіту": "Поховайте та вставайте, кайдани порвіть і вражою злою кров'ю волю окропите". Перші знаки нашої духовної аномалії, журба — як перше почуття немовляти в білому світі. Ще були — враження від дитинства. Гарного дитинства.

Шкільне навчання — вадило. Одне — чужомовне, а друге — дурне. Чим швидше забудеш школу, тим краще. В четвертому класі щось заримував про собаку. По-російському. Жартівливе. Скоро минуло. Відродилося в старших класах, коли прийшла любов.

Інститутські роки — трудні. Перша публіцистика віршована — позови з історією. Захоплення Рильським і Вергарном. Ще чогось прагнув безтелесий дух. І знову ж — любов. Стужилий за справжньою (не донецькою) Україною, поїхав учителювати на Кіровоградщину, поблизу Гайворона. Там витеплів душею, звільнився од студентського схимництва. Армія — прискорила. Почувся мужчиною. Вірші, звичайно, майже не писалися, оскільки на плечах — погони. Але там прийшов до мене Бажан. Тоді ж — перші друковані вірші — 1959 рік.

Післяармійський час уже був часом поезії. Це була епоха Пастернака і — необачно велика любов до нього. Звільнився — тільки десь 1965-66 рр. Нині найбільше люблю Гете, Свідзінського, Рільке. Славні італійці (те, що знаю). Особливо — Унгаретті, Квазімодо.

Ще люблю "густу" прозу — Толстого, Гемінгвея, Стефаника, Пруста, Камю. Вабить — і дуже — Фолкнер.

З молодих сучасників найбільше ціную Голобородька. Потім — Вінграновського. І, звичайно, Л. Кисельова. Ненавиджу слово "поезія". Поетом себе не вважаю. Маю себе за людину, що пише вірші. Деякі з них — як на мене — путящі.

І думка така: поет повинен бути людиною. Такою, що повна любові, долає природне почуття зненависті, звільнюється од неї, як од скверни. Поет — це людина. Насамперед. А людина — це, насамперед, добродій. Якби було краще жити, я б віршів не писав, а — робив би коло землі.

Ще зневажаю політиків. Ще — ціную здатність чесно померти. Це більше за версифікаційні вправи!

Один з найкращих друзів — Сковорода.

Київ, 1969

Слово знову Михайлині КОЦЮБИНСЬКІЙ:

— "Ціную здатність чесно померти"... Головне, що це не фраза, а зміст життя, творчості, всієї особи Василя Стуса. Виступаючи на другому суді Стуса, я, пригадую, сказала, що людина ця — оголене сумління. Отаким він був. Повна алергія до компромісів. Повна! Повне неприйняття того, що ми всі більше чи менше сприймаємо, якимось терпимо, звертаємось до почуття гумору. Це породжувало різкості, надмірне, можливо, іноді виявлення чуття. Але він був таким. Інакше б він взагалі не був. І тому він безперервно самоспалювався.

Як приклад, М. Коцюбинська нагадала події 4 вересня 1965 року в київському кінотеатрі "Україна" на обговоренні фільму "Тіні забутих предків". Якщо виступи І. Дзюби, що з трибуни сказав про арешти серед української інтелігенції, чи В. Чорновола, що закликав присутніх встати на знак протесту проти рецидиву сталінщини, були наперед продуманими, навіть узгодженими, то вибухова реакція Василя Стуса, який емоційно звав до про-

тесту всіх ("бо сьогодні беруть українців, завтра візьмуться за євреїв, потім і за росіян"), була цілком спонтанною. Тоді ж він написав вірш, присвячений заарештованому І. Світличному, де вибачався, що на волі, що ходить київськими вулицями, що не там, де друзі. І награності в цьому не було й граму:

Сидять по шпарах всі мужі хоробрі,
Всі правдолюби, чорт би вас побрав!
Чи людська добрість тільки доти добрість,
Поки без сил, без мужності, без прав

Допомогти, зарадити, вступитись,
Стражденного в нещасті прихистить
І зважитись боротися, щоб жити,
І зважитись умерти, аби жить?

...Він часто думав про смерть. Ставився до неї спокійно, без ноток істерики. Розумів це як продовження життя, як утвердження, як своє повернення.

Як хочеться — вмерти!
Аби не мовчати,
ні криком кричати.
Останню зірницю,
обвітрену рано,
останнє спинання
осклілої днини —
діждати — і вмерти!
І вже — не вертати
у спокій глибокий,
де тиша колише,
де пісня затисне
обкладене серце —
ані продихнути —
як хочеться вмерти!

.....
Як хочеться вмерти!
Зайти непомітно
за грань сподівання,
за обрій нестерпу,
за мури покори,
за ґрати шаленства,
за лють огорожі,
за лози волань,

шпичаки навіженства,
аби розпластатись
в снігах безшелесних
десь між кучугурами
доль запропалих —
як хочеться вмерти!

Свідомість своєї долі прийшла до Василя Стуса рано, про це свідчать уже вірші 1960 року. Проте глибинне розуміння цієї теми з'явилося пізніше. Доповідачка захищувала вірш, що став квінтесенцією цього передчуття і усвідомлення свого шляху:

Уже Софія відструменіла,
відмерехтіла бузковим гроном.
Ти йшла до мене, але не встигла
за першим зойком, за першим громом.
Немов почвара в пекельнім колі,
довкола ж тіні, довкола кволі.
Благословляю твою сваволю,
дорого долі, дорого болю.
Стіни і стужа. Вітри й морози.
Гудки і крики. Чорні прокльони.
Собачий гавкіт. Крик паровоза.
І закладини. І закладини.
Шпали і фари, пси і солдати,
рейки і пруття, і загорода.
Впали і хода. Встали і хода.
В плече штовхають нас автомати.
Квадратне серце — в квадратнім колі,
в смертнім каре ми падемо долі.
Благословляю твою сваволю,
дорого долі, дорого болю.
На всерозхресті люті і жаху,
на всепрозрінні смертного скрику
дай, Україно, гордого шляху,
дай, Україно, гордого лику.

Потім доповідка детальніше зупинилася на паралелі Стус — Шевченко. Підкреслила єдність особи й поезії, ту класичну єдність, яку ми маємо і в Шевченка. В тому і сила Василюв поезії, що порожньої фрази, за якою немає нічого, у нього не було. Навіть декларація у нього не вироджується в голу абстракцію, у нього їй віриш. Сила Василя Стуса у повноті втілення особи в поезію.

Виділивши деякі особливості Стусового поетичного словника, Михайлина Коцюбинська звернула увагу на смислову наповненість слова "прориватися". Згадала при цьому свою останню зустріч із Василем Симоненком за десять днів до смерті поета:

— Тоді він висловив думку, що людина тільки тоді є людиною, тільки тоді існує як творець, коли вона може прорвати те коло, яке навколо неї утвориться. Людина живе далі, навколо неї знову з'являється якесь нове коло звичних стереотипів, зручностей і т.п. І вона знову прориває те коло. Тільки доти, доки вона здатна проривати, вона і є людиною. І ось Василь був якраз такою людиною, що проривала це коло. Є у нього психологічно дуже точне визначення:

Не здайся — веснам. Легше — зимам
не здатися. Не здайся весні.
Спасенної тримайся криги,
пречистої тримайся туги,
шаленої тримайся муки
і так існуй, бо це — життя.

Висловивши жаль, що поезія Стуса досі повністю не зібрана або й не віднайдена, Михайлина Коцюбинська коротко аналізує перші збірки поета, що змогли з'явитися поки що тільки за кордоном. Рання збірка "Зимові дерева" засвідчує, що молодий поет відразу починав без учнівства і тих слабин, які ми бачимо у раннього Симоненка. Провідний мотив цієї збірки — болісне шукання свого місця в житті проходить і через наступну збірку "Веселий цвинтар", яку поетові згодом довелося відновлювати з пам'яті, бо була відібрана при арешті у 1972 році. У цій збірці багато сатирично-іронічних, навіть сюрреалістичних творів. Шедевром, рівного якому за ліричною напруженою немає в нашій ліриці, вважає доповідачка вірш "У цьому полі, синьому, як льон":

У цьому полі, синьому, як льон,
де тільки ти і ні душі навколо,
уздрів і скляк: блукало в тому полі
сто тіней. В полі, синьому, як льон.
А в цьому полі, синьому, як льон,
судилося тобі самому бути,
аби спізнати долі, як покути,
у цьому полі синьому, як льон.

Сто чорних тіней довжаться, ростуть
і вже, як ліс соснової малечі,
устріч рушають. Вдатися до втечі?
Стежину власну, ніби дріт, згорнуть?
Ні. Вистояти. Вистояти. Ні —
стояти. Тільки тут. У цьому полі,
що наче льон. І власної неволі
спізнати тут, на рідній чужині.
У цьому полі, синьому, як льон,
супроти тебе — сто тебе супроти.
І кожен супротивник — у скорботі,
І кожен супротивник, заборон
не знаючи, вергатиме прокльон,
твоєю самотою обгорілий.
Здичавів дух і не впізнає тіла
у цьому полі синьому, як льон.

У "Веселому цвинтарі" багато гострих історичних мотивів і узагальнено-сатиричних думок на теми нашого національного буття.

Ось блискучий взірець:

Протрухлий український материк
Росте, як гриб. Вже навіть немовлятко
Й те обіцяє стати нашим катом
І порубати віковий поріг
Дідівський, вимлілий патріотизмом,
Де зрідка тільки човгання чобіт
Нагадує: іще існує світ,
Справіку заборонений, як схизма.
Вся твердь земна трухлявіє щодня.
А ми — все визначаємось, до суті
доходимо... І Господом забуті,
Вітчизни просимо, як подання.

Нарешті, останнє, найбільше зібрання поезій — з часів першого ув'язнення і заслання. Сам Василь назвав їх "Палімпсести". Палімпсести — це старовинний пергамент, з якого стертий первинний текст і написаний новий. Багато значень можна вкласти в цей символ, починаючи від найбуквальнішого: Стусові доводилося, нераз не від доброго життя, по декілька разів відтворювати свої поезії... "Палімпсести" — ціла збірка тюремних віршів, що не мають собі аналогів, як гадає доповідачка, ні в нашій, ні, очевидно, в сучасній російській літературі. Три основні

думки проходять через ці вірші: тюремні реалії, тіні близьких поета і Україна. Ці три стихії сплітаються в надзвичайно прозорі й гарні поетичні візерунки. На доказ М. Коцюбинська читає в'язничні і засланські поезії "Як моторошний сон — ці дні і ночі", "Довкруг обрізано жалі", "Ти десь за білим забуттям", "Гора за горою", "На схід, на схід, на схід, на схід", "На колимським морозі калина". За браком місця друкуємо тільки дві.

Довкруг — обрізано жалі,
обтято голосіння.
Десь при вечірньому столі —
батьків моїх тужіння
згорьоване. О цій порі,
аж чорні од розлуки,
ридають наші матері,
заламуючи руки.
Ще наші біди замалі?
Ще наберись терпіння.
Довкруг — обрізано жалі,
обтято голосіння.

* * *

На схід, на схід, на схід, на схід,
на схід, на схід, на схід!
Зболіле серце, як болід,
в ночах лишає слід.
Тепер провидь у маячні:
десь Україна — там,
уся — в антоновім огні,
на докір всім світам.
До неї ти від неї йдеш,
в горбаті засвіти.
Цей обрій — наче чорний креш
гіркої гіркоти.
До неї ти від неї йдеш,
страсна до неї путь —
та, на котрій і сам падеш
і друзі — теж падуть.

Не заперечуючи високого громадянського звучання таких віршів, Михайлина Коцюбинська підкреслила, що Василь Стус насамперед Поет:

— Між іншим, в українській поезії трохи бракувало

поетів, які могли б відійти від декларацій і просто ширяли би на високостях поезії. Це не наша вина, а наша біда, бо завжди приходилося доводити речі, які власне не треба доводити. Але є у нас поети, в яких ця "державна Поезії" існує як владна держава. Поезії з великої літери. Саме таким був Василь Стус. Декларації і ідеї у нього глибоко перевтілювалися. І він тоді ширяв у поетичній високості, відчував те, що сам називав "лагідною округлістю форм".

Акцентуючи на мистецькій стороні поезії Василя Стуса, доповідачка аналізує його інтимні вірші — м'язисті, енергійні, без всякої сентиментальної розчуленості (напр., ранній вірш "Не відповідаєш, мовчиш, заціпило!").

Як поет широких обріїв Стус цікаво намітив і історичну тему. В кількох його віршах про поганські часи аж чується запах живої плоті. А ось знаменитий вірш про пізніше українське лихоліття:

ЗА ЛІТОПИСОМ САМОВИДЦЯ

Украдене сонце зизить схарапудженим оком,
мов кінь навіжений, що чує під серцем ножа.
За хмарою хмари. За димом пожарищ — високо
зоріє на пустку усмерть сполотніле божа.
Стенаються в герці скажені сини України,
той з ордами ходить, а той накликає Москву.
Заллялися кров'ю всі очі пророчі. З руїни
вже мати не встане — розкинула руки в рову.
Найшли, налетіли, зом'яли, спалили,
побрали з собою весь тонкоголосий ясир.
Бодай ви пропали, синочки, бодай ви пропали,
бо так не карав нас і лях-бусурман-бузувір.
І Тясмину тісно од трупу козацького й крові,
і Буг почорнілий загачено тілом людським,
бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові,
у пеклі запеклім, у райському раї страшнім.
Паси з вас наріжуть, натягнуть на гузна вам палі
і крові наточать — упийтесь кривавим вином.
А де ж Україна? Все далі, все далі, все далі.
Наш дуб предковичний убрався сухим порохном.
Украдене сонце зизить схарапудженим оком,
мов кінь навіжений, що чує під серцем метал.
Куріє руїна, кривавим збігає потоком,
а сонце татарське стожально разить наповал.

— Хоч форма віршів Стуса здається простою і звичайною, в його поезії далеко не все так просто. Це поет, який стоїть на рівні сучасних досягнень поезії — і в римуванні, і в строфіці, і в образності...

А на закінчення вслухаймося разом в ось цей вірш:

О земле втрачена, явився
бодай у зболеному сні
і лазурово простелися,
пролийся мертвому мені!
І поверни у дні забуті,
росою згадок окропи,
віддай усеблагій покуті
і тихо вимов: лихо, спи!...
Сонця хлюпочуться в озерах,
спадають гуси до води,
в далеких дожиттєвих ерах
мої розтанули сліди.
Де сині ниви, в сум пойняті,
де чорне вороння лісів?
Світання тіні пелехаті
над райдугою голосів,
ранкові нашепти молільниць,
де плескіт крил, і хлюпіт хвиль,
і солодавий запах винниць,
як гріх, як спогад і як біль?
Де дня розгойдані тарілі?
Мосянжний перегуд джмелів,
твої пшеничні руки білі
над безберегістю полів,
де коси чорні на світанні
і жаром спечені уста,
троянди пуп'янки духмяні
і ти — і грішна і свята,
де та западиста долина,
той приярок і те кубло,
де тріпалася лебединя,
туге ламаючи крило?
Де голубів вільготні лети
і бризки райдуги в крилі?
Минуле, озовися, де ти?
Забуті радощі, жалі.
О земле втрачена, явився
бодай у зболеному сні,

і лазурово простелися,
і душу порятуй мені.

На закінчення Михайлина Коцюбинська сказала:

— Коли я готувала вибране Василя Стуса, я взяла епіграфом такі його слова:

Тож дай мені — дійти і не зотліти,
дійти — і не зотліти — дай мені!
Дозволь мені, мій вечоровий світе,
упасти зерням в рідній борозні.

Я вірю — він упав уже зерням у рідній борозні.

...Треба якось знайти його поезію, читати її, перелити любов до неї нашим поетам і письменникам, які починають цікавитися творами Стуса. Я думаю, що у нас зараз момент якогось очищення. Саме в такий час треба повернутися обличчям до Василя Стуса. Я вірю, що Спілка письменників допоможе рідним Стуса звернутися в певні органи, щоб віддали вони ті вірші Василя, які ще й досі там... А, крім того, там ще сотні перекладів — з Рільке, з Гете... Адже це вже ні в які політичні рамки не втиснеш. Глибоко хибна формула, висловлена у "Вечірньому Києві", що Стус помер в ув'язненні переконаним ворогом радянської влади. Це — неправда, це — брехня! Він був ворогом того, що зараз засуджується з високих трибун, на шпальтах преси. І я вірю, що такий поет буде надрукований, що він саме тут упаде зерням. Може, буде спочатку надруковано невелику добірку, потім більшу. Так має бути — і так буде.

* * *

Приєднуємося до останніх побажань Михайлини Коцюбинської, хоч з деяким застереженням. Маємо гіркий досвід того, як після 15-річної перерви заново "відкривали" Василя Симоненка, хитромудро перемішали найкращі твори із школярськими віршиками, яких сам поет ніколи не передруковував би. Виходили ніби з "добрих намірів"... — і немало дискредитували Симоненка в очах нашого покоління, виростлого в похмурі 70-і роки, якому доводиться сьогодні ще раз, уже по-справжньому, а не "по-олійниківському", відкривати для себе видатного поета-громадянина.

У Василя Стуса, по суті, й не було "школярського" пе-

ріоду, "приручити", а тим більше дискредитувати його власним словом не просто, навіть неможливо. Але не хотілося б, щоб наші офіційні письменники, які в роки поетового "ходіння по муках" ходили до кас по гонорари і премії, викупляли сьогодні сумління дрібними публікаціями із поблажливими вступами. Такий величезний поетичний материк, ім'я якому "Поезія Василя Стуса", треба відкривати для українського читача цілим, включаючи найвищі верховіття. Може, пора для цього, тим більше у нас на Україні, ще дійсно не настала...

* * *

Після ґрунтового літературознавчого аналізу поезії Василя Стуса, який зробила Михайлина Коцюбинська (ми мали змогу відтворити його тільки штрихами), слово беруть ті, хто хотів сказати про Стуса передусім як про патріота і безкомпромісного борця, з яким більшості виступаючих довелося пройти тими ж важкими дорогами неволі.

Сумні звуки гітари... Гриць ГЕРЧАК, якого Євген Сверстюк, що вів вечір, відрекомендував як одного з найшляхетніших талантів, що зустрівся йому "на етапах, та й не тільки на етапах, а й у затінку наших провінційно утримуваних олімпів", виконує власну пісню про ті краї, де мордувався наш поет і де "гинуть сні молоді і замерзають надії".

* * *

Зачитано послання колишнього політв'язня Зиновія КРАСІВСЬКОГО, передане з м. Моршина Львівської області (друкуємо з незначними скороченнями):

Стою сьогодні з непокритою головою і невимовним щемом у серці перед славною пам'яттю Василя Стуса і намагаюся збагнути його феномен. Стою поруч з ним, прирікаю себе і думаю: з чого він починав?.. Де він набрав знань і сил і як він ніби з нічого став велетом і звалив собі на плечі всі наші біди, всі наші нещастя, всю нашу сьогоднішню безвихідь? Як він прозрів і як пішов найкоротшою дорогою до осмислення найскладніших проблем?

Прецінь, кожний з нас щось думає, має якусь суму знань, кожен з нас не вважає себе просто двоногою істотою і має за душею не тільки вегетацію і розмноження. Однак як це все мізерно виглядає порівняно з тим життям і з тим подвигом!

Всі, хто знав Василя Стуса, стверджують, що в кожному окремому випадку він був на висоті, був непохитним. Він ще був далекий до своєї смерті, але вже тоді все для себе вирішив, розрішив, а на довершення, щоби його діла не загубилися в буднях, поклав себе на жертівник свого народу...

...Не боюся сказати, що ім'я Василя Стуса в одному ряді з Байдою, Марусею Богуславною, Наливайком, Гонтою, бо він втілює у своїй особі ідеал патріота, показав своїм сучасникам дорогу до перемоги. Не сумніваюся, що ми на тій дорозі побачимо ще немало імен.

Сьогодні ці слова звучать ніби передчасно. Ми так дрімаємо! Ми так солодко спимо! Яюсь несміливо і навіть з острахом, із самоцензурою, дехто з нас подає свідчення вчорашніх страхів, що творилися на українській землі, ще надто скромні проблеми висувуються на потребу дня, навіть не поспільством, а окремими діячами чи й псеводіячами. Ми ще не здатні побачити і назвати корінь проблеми, а лепечемо про мову, якої діти нашого народу не визнають, про культурні набутки, які загубилися в попередніх десятиліттях, про школи, які чомусь пропали в українських містах, про дитячі садки — і призначтеся, що це звучить більше ніж карикатурно і вже зовсім недостойно народу, який себе хоч трішки поважає. Гріш ціна поставленим проблемам, якщо їх не тільки ніхто не вирішує, а навіть трактувати не хоче. Гріш ціна і тим діячам, які ці проблеми порушили і тим заспокоїлися, а насправді своєю приналежністю до зла творять зло.

Кожен з нас мусить сьогодні стати перед собою, перед власним сумлінням, перед фактом подвижницького життя Василя Стуса, сьогодні, завтра, вдень, вночі, не досипляючи, недоїдаючи, мусимо скласти іспит совісті і поставити для себе всі питання наших проблем і розв'язати їх. Україна в небезпеці — і відповідальність за неї на кожному з нас!

Так думав Василь, так діяв Василь. Як по драбині до неба, він шабелю за шаблем здіймався від написаного сло-

ва до слідчого кабінету, від правди до інквізиції, від терміну до тюрми. Дні вrostали в роки, а роки в подвижницький вінець. Як у кожного з нас, його боліла доля дружини, сирітство сина, хотілося волі, топтати ряст, дихати рідним небом.

Однак небо простелялося над ним в загратованих клітинах і тільки подумки, в мріях і на клаптиках паперу він записав себе і лишив нам свою поезію як прапор, а життя як високий приклад!

І хай прославиться ім'я його, і хай возрадується рідна земля і возвеличиться ним віднині і довіку!

* * *

Із виступу художника Василя ГУРДЗАНА:

Кожен народ зберігає у своїй пам'яті імена хоробрих і відданих синів своїх. Вони живуть і житимуть у переказах, легендах, перед якими вдокументовані біографії завжди видаватимуться безпорадною прозою. До цієї когорти лицарів духу належить і Василь Стус.

...Переслідування й кари одного з найталановитіших і наймужніших поетів сучасної України припали на часи вождювання аж чотирьох правителів... Вони щоразу посилювали режими, приходили і відходили, а поет залишався їхньою жертвою, у стражданнях відсталював свою мужність і перемагав себе "під тягарем хреста"...

Поезія Василя Стуса, з її негучною глибинністю життєвих істин, сумлінною непідкупленістю, увійшла в українську літературу весінньо-бурхливої пори 60-их років. Вогонь його слова не вигас і в найтяжчі часи андроповських езекуцій, коли багато хто з остраху шарахнувши урозтіч, невдовзі одягнув таки на себе оті кляті приводні ремені...

Не з нашої вини так мало ще знаємо поезію Стуса... Проте знаємо, з чиєї вини напівдорозі обірвалося життя і слово поета. Хто знає, скільки його творів знищено й поховано у сейфах понурих кабінетів? Але одного-єдиного Тарасового "Кобзаря", кажучи словами Рильського, "читають і перечитують, як, може, ніде не читають і не перечитують жодну в світі книжку". Так само читаючи Симоненків "малий зажинок", його "неприспані тривоги",

вчимся переоцінювати оту силу-силенну "бойової макулатури нульового значення"...

Не можна прислужитися рідному народові, його культурі, гвалтуючи власне сумління, немає у світовій культурі цінностей, творених ціною подвійної моралі... У Гете є такі слова: "Утратиш мужність — утратиш усе".

...Сьогодні ушановуємо пам'ять Василя Стуса, який постав перед світом явиною високої гідності народу й глибокого народного болю. Він дожив Шевченкового віку — доля відміряла йому тих же 47 літ і так само обірвала їх на чужині — ген там, на пермських меридіанах, на фатальному п'ятачку з такою ж фатальною позначкою "36-1".

Це ще одна крута краплина крові на терновому вінку України.

Поет писав: "І в смерті повернуся до життя...". І він повернувся до нас, до своєї України, що так зболено чекала його материнським чеканням. Повернувся, бо немає смерті для поета, над чийм іменем ніщо не владне: ні лютість режимів, ні гончі команди могильників.

Ушановуємо ім'я ПОЕТА, що крізь жорстокості режимів проніс "свій хрест і свій вінок, затиснувши у серці муку".

* * *

Слово бере харківський поет Степан САПЕЛЯК. Читає великий поетичний твір, присвячений Василеві Стусові, уривок з якого друкуємо:

Мовчім, мовчім під тінню Стуса,
Бо жив поет при слові дня!
— Я єсьм! Ось хрест. Ось цвях і муза.
Ось катакомби і ім'я.

Я єсьм. В диму Парнас і шабля.
З колимських шпиль росте крило.
Я єсьм, у попелі і краплі
Сумних поем, благих крамол.

Бо єсьм — у голосі із кляпом.
Бо єсьм — у черепі сльози.
Бо єсьм — у власному проклятті,
У власнім пасмі сивизни.

Я єсьм поет з багнетом муки.
Свіча горить мені з колін.
І затекли в молитві руки
Тяжким причастям воскресінь.

Я єсьм з Вітчизною в колисці,
Я йду із соняхом в руці.
Йду охреститися з криниці
З конем і віршем во Христі.

* * *

В'ячеславові ЧОРНОВОЛУ приїхати на вечір Стуса не дозволили обов'язки не редакторські, а... кочегарські. Звучить його виступ у магнітофонному запису (відтворюємо скорочено):

— Із Василем моє життя перепліталось багатьма нитками, починаючи ще десь із 1963 року. Мав його за близьку людину і до погрому 1972 року, а в Мордовії ця близькість переросла в справжнє побратимство. Гадаю, оце моє божевільне змагання з часом в останні кілька місяців перейде коли-небудь у спокійнішу фазу — і я зможу сісти за письмовий стіл й розповісти людям усе, що думаю про Василя і знаю про нього. А знаю немало й такого, що можу розповісти тільки я. Поки що ж обмежуся коротким магнітофонним експромтом, сподіваючися, що гул моторів і котлів не дуже перешкодить мене почути.

До речі сказати, Василь Стус був чи не першим із шістдесятників, хто ще в середині 60-х років почав освоювати цю, як виявилось, перспективну для української творчої інтелігенції професію.

Ми з Михайлом Горинем щойно повернулися із Єревану із зустрічі українських, вірменських та грузинських правозахисників. Ця зустріч відбувалася з 12 по 14 січня і була спеціально приурочена до Дня українського політв'язня. А цей день, що відмічається уже 12-й рік підряд, так пов'язаний з ім'ям Василя Стуса! Ми були тоді разом із Василем у мордовській політзоні в Барашевому. І коли виникла ідея проведення такого дня, Василь найактивніше її підтримував. І так само активно пропагував серед політв'язнів різних націй. Авторитет Василя Стуса був надзвичайно високим у таборах, і не без його впливу 12 січня писали петиції на наш захист, проводили

одноденні голодівки разом з українцями і євреї, вірмени, литовці, білоруси, латвійці, узбеки, росіяни.

Зараз у Вірменії ми відчули не тільки любов, а справжній пієтет до імені Василя Стуса. ...Відомі активісти вірменського національного руху Паруйр Айрикян, Размик Маркосян, Азат Аршакян, Ашот Навосардян, що ділили колись із нами тюремний хліб, а тепер зустрічали нас на такій суворій, але й гостинній вірменській землі, пам'ятають Василя не тільки як найнадійнішого товариша і учасника всіх без винятку акцій протесту, вони пам'ятають і те, що саме Василь першим назвав себе членом-симпатиком люто переслідуваної тоді Національної об'єднаної партії Вірменії і закликав до цього політ'язнів інших націй. Оце і є справжній інтернаціоналізм, а не та русифікаторська фікція, що виступає під цим іменем в офіційній пропаганді. ... Як святиню, бережуть у Вірменії кожен Василів рядок чи фотографію. ...Чекали нас і несподіванки. Размик Маркосян показав нам цілий зошит, дрібно змережаний Василевими віршами, що їх записав безпосередньо від поета у мордовському таборі інший український політ'язень Василь Овсієнко. Він пройшов через всі табори, етапи, заслання і чудом зберігся. Можливо, там знайдуться невідомі ще твори чи варіанти. Скоро копія цього зошита буде у нас і допоможе у тій великій справі, яка зараз робиться — збиранні всього вцілілого творчого доробку Василя. ...

Розповідати про наші зустрічі і численні спільні справи із Василем Стусом у 60-і роки — це значило б говорити довго й багато, це значило б писати цілу книгу — історію шестидесятиництва. Я не пригадую жодного з тодішніх літературних вечорів чи інших громадських акцій, у яких найдіяльнішої участі не брав би Василь. Правда, він не висовувався на перший план. Але й скромність його була дуже гідною, я сказав би — навіть владною. Особливо це відчувалося пізніше, в ув'язненні. Василь навіть своєю присутністю, відчутною для всіх величезною цільністю і людською гідністю впливав на оточення. Без вип'ячування себе, без зайвих слів. Ця цільність виявлялася і в безмежній теплоті та любові до друзів і однодумців, і в такій самій безмежній ненависті і зневазі до ворогів та нищих людей. Без такої цільності не було б того, що ми називаємо сьогодні поезією Василя Стуса.

Недавно ми друкували в "Українському Віснику" деякі листи Василя, зараз таку публікацію готує журнал "Кафедра" — новостворюваний орган нашої незалежної літературно-мистецької організації УАНТел. Перечитуючи ці листи, ми дивувалися, наскільки справжня, наскільки нештучна у Василя ця велика любов і увага до людей, перейнятість їхньою долею. Він весь був для інших, не тільки для народу як загалу.

На цьому вечорі, очевидно, будуть сказані високі і справжні слова про великий Василів талант, про його почесне місце і в історії української літератури, і в історії українського національно-демократичного руху, одним із моральних лідерів якого він залишався впродовж десятиліть. Наше завдання, завдання тих людей, які довгі роки близько знали Василя, співпрацювали з ним, не раз і сперечалися, часом критикували якийсь його вірш чи переклад (а Василь був і чутливим до критики, і самокритичним — про це свідчать і численні варіанти його творів), часом стримували занадто гарячу Василеву натуру від необачних крайнощів, — завдання всіх нас — зберегти для майбутнього живий людський образ нашого великого поета, щоб не знівельований він був хрестоматійним ретушем.

...Усі ми сьогодні любимо Василя, говоримо про нього високі слова, яких він насправді заслужив. І такого права ні у кого, звичайно, не віднімеш. І все ж кожному з нас потрібно постійно завойовувати це право на високі слова не так перед людьми, як перед власним сумлінням. Не кожен з нас, звісно, спроможний прожити життя так безкомпромісно й цільно, як прожив його Василь Стус. Але приклад його повинен мобілізувати нас сьогодні, коли стало трохи легше дихати, коли навіть можна зібратися ось так відкрито, щоб голосно назвати Василя Стуса великим поетом і великою людиною, а тих, хто цькував його і призвів до смерті — злочинцями перед людством.

* * *

У короткому виступі Олеся СЕРГІЄНКА було зроблено спробу внести поезію Стуса в контекст творчості шістдесятників:

— Не загубився голос його серед поетів-шістдесятників, які таким яскравим сузір'ям спалахнули на небі нашої духовності. Їхнім спільним зусиллям найперше завдячуємо, що крига мертвоти, полишена "батьком усіх народів", почала скресати. Більше двох з половиною десятиліть тому вони започаткували наше духовне оновлення, чим до смерті налякали спадкоємців Великого Інквізитора — і ті з переляку знову вдалися до жорстоких репресій, які самі ж допіру засудили на XX з'їзді.

По-різному склалася доля поетів-шістдесятників. Василя Симоненка від хресної дороги, яку пройшов Василь Стус, вберегла лише смерть. При всій вдаваній доброзичливості властей до його посмертної спадщини понині ціла низка симоненківських віршів не побачила друку, деякі друкуються із куп'юрами чи спотвореннями. Не надруковано щоденника, в якому Симоненко відзначав, як стискалося навколо нього коло підозр. Дехто з шістдесятників, не поступившись честю, під тиском реакції надовго занімів. Готова вже в 1968 році прекрасна поема Ліни Костенко про Богдана Хмельницького так і не побачила світу. Ті, що поступилися сумлінням, знайшлися там, де для Василя Стуса місця не могло бути. Він обрав собі тернисту дорогу честі і пройшов нею до кінця...

Далі О. Сергієнко читає кілька віршів Стуса, з яких наводимо один:

На однакові квадрати
поділили білий світ.
Рівне право всім страждати
і один терпіти гніт.
Зле і кату, зло і жертві,
а щасливого нема.
Всім судилося померти
за замками сімома.
Отаке ти, людське горе,
отака ти, чорна хлань,
демократіє покори
і свободо німувань.
А кругом життя веселе,
скільки сонця і тепла.

Ти мене даремне, леле,
в світ неправди привела...*

О. Сергієнко нагадує про публіцистичні та літературознавчі твори Василя Стуса, зокрема, великий твір про Павла Тичину, який "зберігається" тільки в архівах КГБ. Згадує дослідження Стуса про Драгоманова, про українську пісню. Бабіни із записом віршів голосом поета також забрали в КГБ, тому на вечорі не чути Василевого голосу...

На закінчення О. Сергієнко розповідає, як у таборі, навіть у карцері, роздобув один із найвідоміших віршів Стуса. Його дав Сергієнкові литовець, у якого вірш був переписаний латиною, що вберегло його від наглядацького ока. Ось цей вірш:

Геть спогади — сперед очей,
із лиць — жалі, із уст —
колючі присмерки ночей
у цей сорокопуст.
Як став — то вплав,
як брід — то вслід,
як мур — то хоч нурця
пройдімо лабіринтом бід
до свого реченця,
де щонайвища з нагород
і найчесніша — мста
за наш прихід і наш ісход
під тягарем хреста.

* * *

Слово бере Михайло ГОРИНЬ — недавній в'язень того самого табору особливого режиму, в якому загинув Василь Стус. Він останнім з присутніх бачив Василя, останнім чув за кілька днів до Василевої смерті його голос.

М. Горинь згадує Василя Стуса як людину надзви-

* Так у примірнику, з якого передруковуємо. У зб. "Палімпсести" ("Сучасність", 1986, ст. 94) далі так:

Дум намарне гвалтування
без причини, без мети,
в сотах ярого страждання
пустографки самоти.

чайно добру, навіть ніжну щодо друзів і безкомпромісну щодо ворогів. Згадує, як глибоко співчував він важко хворому Валерієві Марченку, що невдовзі помер у тюремній лікарні, як переживав з приводу вибуху крові у самого М. Гориня. Зате з тюремниками не йшов ні на які, навіть найдрібніші компроміси. Він вважав, що опір треба чинити постійно, повсякденно, вишукував для цього способи: голодівки, відмову від роботи, ігнорування образливих для людської гідності режимних вимог. Наприклад, Василь дуже гостро реагував кожного разу на особисті обшуки, до яких в'язні за довгі роки звикали, як до майже щоденної необхідності. На Стусові ж обурення тюремники реагували своєрідно: не раз обшукували його по п'ять разів на день. І тоді по цілому коридору нашої в'язниці роздавався громовий Василів голос...

Цей максималізм нашого поета відбився і у вірші, що його прочитав Михайло Горинь (варіант дещо відмінний від того, який бачив у збірці, укладеній Михайлиною Коцюбинською — Т.Ч.):

Тут тиша, тиша тут глуха і чорна.
І крешуть небо сиві голуби.
В квадратах жертв чистописом журби
Усепокірність майже невідпорна.

І видається: кажани проворні
Перед тобою мечуть жереби.
І як не вдатися до ворожби,
Як дух по горло мороком огорне.

Свічадо спить. В свічаді спить свіча,
Розпластана метеликом-акантом.
Щупну аканта — біль твій діамантом,

Сліпучим оком глипає відчай.
Стій! Не стирай з свічада порохи —
То все твої страхи, страхи, страхи...

М. Горинь наводить дуже цінні свідчення про творчість Василя Стуса в останні роки його життя, яка поки що схована в кагебістських сейфах. Горинь не сидів зі Стусом в одній камері, але час від часу мав змогу з ним спілкуватися або чути розмови Стуса з іншими в'язнями крізь тюремне вікно. 1983 року, коли Стус відбував річний термін в камері-одиночці, потаємно розмовляючи із Юрієм Литвином, що також потім загинув у цьому таборі

смерті, поет хвалився, що хоч він хворий, фізично чується погано, зате йому в самотності дуже добре пишеться — і він уже підготував збірку, яку назвав "Шостий політ". Якщо Василь пізніше у розмовах чи в листах до рідних її не перейменував, то саме такою треба вважати назву втраченої (хочеться думати, не назавжди) збірки. Переповідає М. Горинь і почуту ним із сусідньої камери влітку 1983 року розмову Стуса із ст. лейтенантом КГБ Чомцовим. "А якщо я умру, тоді вірші, які ви у мене забрали, ви віддасте моїй дружині?" — запитав Стус. І одержав відповідь: "Ми ж ваші вірші не забрали, ми ваші вірші поклали у каптьорку за зону". (Таких "каптьорок" — невеликих складів речей в'язнів — було дві: одна в самій зоні, а друга за її межами). Ось де опинилася збірка Василя Стуса "Шостий політ", яка після смерті поета не віддана його сім'ї. Є свідчення й про те, що згадана збірка Стуса була написана верлібром, вільним віршем. Про це сказав Гориневі сам поет, коли вони сиділи у сусідніх камерах. У них навіть була невелика суперечка. Горинь, прихильник римованої поезії, вважав, що наша мова, така багата на рухомий наголос, така мелодійна, має невичерпні джерела для римованої поезії. Василь же заперечив, що все це — і рухомий наголос, і мелодійність — повинне збагатити й верліброву поезію і ми повинні також верлібром сказати своє вагове слово в світовій поезії.

Розповів Михайло Горинь і дещо нове про обставини смерті (правдивіше — вбивства) Василя Стуса. Це розпочалося 30 серпня 1985 року. Тюремники — від наглядача до начальника — ненавиділи Стуса за його безкомпромісність і постійно шукали причіпок, щоб його карати, часто фабрикуючи підстави. Так було й цього разу. Його звинуватили в тому, що після роботи спав в одязі, хоч цього не було. Викликали Стуса до начальства читати йому нотацію. "Ми чули, як Василь ішов назад коридором і своїм громовим голосом говорив: "Зінське щеня! Він буде мене вчити! Я зумію себе захистити!" А потім у камері заявив Бородіну, з яким разом сидів: "Я оголошую голодівку — і до кінця!"

Як свідчить М. Горинь, найстрашніші місяці в карцері пермського табору — це травень і вересень, коли на Уралі холодно, а опалення вже відключене. І людей тримають у легкому одязі, без постелі, на голій дошці при 6-7° тепла. А у Стуса ще й було хворе серце, хоч табірні лі-

карі зумисне визнавали його здоровим. От і сталося те, що неважко було передбачити. Як гадає М. Горинь, загинув Василь не у ніч з третього на четверте вересня, як оголошено, а ще третього вересня. Бо цього дня в коридорах було багато біганини, багато начальства. А через кілька годин М. Гориня викликав представник КГБ і почав лити на Василя (уже мертвого!) бруд. Стус, мовляв, непослідовний: ось оголосив голодівку, а тепер її припинив... Їм потрібне було ще й виправдання: мовляв, голодівка, ними ж спричинена, ні при чому...

Даючи загальну оцінку постаті Василя Стуса як поета і як патріота, Михайло Горинь сказав:

— Хто знає 60-і роки, пригадує собі, як зачались тоді дискусії про те, що соціологізація поезії — погана справа, що поет повинен відійти в сторону від громадського життя і т.п. А потім раптом з'ясувалося, що якщо поетичне слово не підтверджене кожним вчинком поета, то слово це легке і в це слово вірити не хочуть. Десь недавно й Іван Драч збагнув, що якщо до слова не вточити крові, то таке слово не запалить людської душі.

Коли народ перебуває у важкій ситуації, у безвихідному, здавалося б, становищі, тоді він знаходить у собі внутрішні сили, щоб виділити з себе того, хто відстоїть його, допоможе вистояти. Так було в XIX столітті, коли Тарас Шевченко утвердив ослаблений дух української нації, вивів її на нову орбіту, де дихається вільніше, де видніються вселюдські ідеали. Ця традиція зв'язку, коли письменник є разом з тим і духовним вождем свого народу, на деякий час була перервана. У нас письменники перетворилися із проводирів народу на пахолків при владцях. І ось цю традицію зв'язку, започатковану Шевченком, підхопили у 60-70-і роки такі поети, як Василь Симоненко, як Василь Стус. Така поезія і така громадянська мужність чіткіше формують національний ідеал і захищають народ від смерті.

Саме цими словами Михайла Гориня й хочеться закінчити розповідь про ювілейний вечір Василя Стуса у його рідному Києві, до якого наш видатний Поет таки повернувся із неволі в ореолі слави над терновим вінком мученика.

Тарас ЧОРНОВІЛ,
спец. кор. "Українського Вісника"

“ДУШОГУБ” ЧИ КЛАСИК СОЦРЕАЛІЗМУ?..
(ДО ПУБЛІКАЦІЇ “ПРОТОКОЛУ ДОПИТУВАННЯ” А. ГОЛОВКА)

Про знищених фізично або понівечених духовно видатних українських письменників ми розповідаємо в кожному номері “Українського Вісника”, друкуючи не публіковані досі твори або документи. Випередивши “Літературну Україну”, розповіли про обставини смерті Миколи Хвильового. Раніше за республіканські журнали дали уривки з поеми Володимира Сосюри “Розстріляне безсмертя” та мемуарів “Третя рота” (нашу і офіційну публікацію порівнюємо в цьому таки номері). Першими надрукували ряд творів, листів та перекладів Василя Стуса.

Зараз черга за Андрієм Головком, якому у виробленій радянським літературознавством письменницькій ієрархії відведене досить високе місце одного із засновників української радянської прози і автора першого в українській літературі соцреалістичного роману про класову боротьбу на селі.

Цей, без сумніву, талановитий письменник, що вцілів у завірюсі сталінського терору і задовго до смерті був зачислений до радянських класиків (чому прислужилися два романи — “Бур’ян” і “Мати”), насправді зовсім не був одномірно-“правильним” і не уник тієї ж ущербності і роздвоєності, яка взагалі була характерною для першого покоління українських радянських письменників. Хіба що раніше за багатьох інших почав кланятися кон’юктурі, до чого, гадаємо, немало спричинилися обставини особистого життя письменника.

В роки, коли анкета значила більше за талант і за саму людину, Андрій Головка чистотою анкетних даних похвалитися не міг. Син дуже багатого селянина (чи не підсвідомою “покутою” на це стала наскрізна “антикуркульська тема?”), двічі дезертир — спочатку із білої армії, а потім із червоної (на противагу — героїка громадянської війни в багатьох творах), кримінальний злочинець — холонокровний вбивця жінки і 5-річної дитини (тоді ж писалися твори для дітей та про них, що були віднесені до надбань радянської “дитячої” літератури...) — чи не занадто різкі контрасти?

В тюрмі, а потім у Полтавській божевільні, звідки його, за переказами, витягнув керівник "Плугу" Сергій Пилипенко, Головка, ледь оговтавшись, починає "викуплятися", активно виконуючи "соціальне замовлення", про що свідчать деякі штучно романтизовані повісті й оповідання книжки "Можу" (1926 р.). За ґратами чи в палаті божевільні задумано і, очевидно, розпочато відомий "Бур'ян", в першій редакції якого природний талант спробував було позмагатися із обов'язковою схемою. Почувся окрик літкомісарів — і без спротиву (а тоді він був ще можливий) роман було переписано наново, "як треба". Прийшло офіційне визнання. Про злочин хто не знає, хто забуває. Та й що значили дві безневинні жертви в тому тотальному нищенні українського народу, на яке заходило вже в кінці 20-х?..

Письменник розслаблюється, пише роман "Мати" (1931), в якому пильне око літературних наглядачів відразу ж побачило "підміну соціального мотивування думок і дій персонажів біологічними факторами,... надкласовість образу матері, що символізувала собою, за задумом автора, Україну взагалі..." (за статтею Л. Коваленка в кн. "Літературні портрети", К., 1960, с. 103-104). Три роки переляканий Головка мордується над новою редакцією — і народжує, по суті, новий твір, де було все, чого вимагали вже канонізовані на той час схеми історичного розвитку. В українському селі у 1905 році орудують послані пролетаріатом більшовики (про яких насправді на селі тоді ще ніхто й не чув, деякий вплив мали там есери та українські соціал-демократи, але назагал селянськими бунтами керувала стихійна ненависть). Українська інтелігенція, яка будила присиплювану віками національну свідомість, зображена ворогом свого власного народу (створено "тип українського буржуазного націоналіста — рупора ідей Грушевського" — див. ту ж статтю Л. Коваленка). Не зупиняється Головка й перед відвертими ремінісценціями із уже визнаних хрестоматійними творами М. Коцюбинського ("Фата моргана") та М. Горького ("Мати").

Розгубившись у важкій атмосфері сталінщини, боячися чергового зриву, Головка, подібно Шолохову в російській літературі, на десятиліття записується у розряд "замовклих класиків", що, як і померлі, легко надаються до схематизації і хрестоматизації.

Важко народжується в 50-60-і роки роман "Артем Гармаш", автор якого борсався, нераз безпомічно, в павутинні все тих же готових схем. Та навіть там, попри волю автора, через сприйняття "від протилежного" (витонченість, якого радянський читач не має конкурентів у світі) вгадуються моменти історичної правди (цікавий аналіз твору зробив колись критик Іван Дзюба).

...Дивно, що трагічна і переломна подія в житті Андрія Головка у травні 1924 року якимсь чином пройшла повз увагу сучасників і зовсім не відома пізнішим поколінням українських читачів і навіть літераторів. Друкуючи документ, що дивом вцілів у вирі грізних десятиліть, відкриваємо все ж не новий, а тільки ґрунтовно забутий факт із життя письменника. Глуху згадку про цю трагедію знаходимо у раритетній сьогодні книзі О. Лейтеса та М. Яшека "Десять років української літератури. 1917-1927" і навіть у "Автобіографії" А. Головка, під якою стоїть промовисте датування: "Психіатрична лікарня в Полтаві. 23.II.1925" (див. книжку "Можу"). "Душогубя!" — зізнається там Головка. А потім туманно пише: "Але ось-ось з криком розпачливим обхвату любих і з ними в безодню сторч головою — у-ух!..." або: "А тоді зуби зціпив і з криком болю од серця вирвав. І в прірву — а!". Сьогодні такі рядки сприймаються як якась літературна містифікація. Бо важко повірити, щоб жорстокий вбивця залишився, по суті, не покараним і вже через кілька місяців випускав у світ мажорні повісті про радість радянського життя ("Пасинки степу", "Зелені серцем" та ін.), а невдовзі закладав основи соцреалістичної романістики... Випадок справді безпрецедентний...

Признатися, ми не відразу наважилися друкувати цей "Протокол допитування". Були голоси застереження: чи варто, мовляв, копірситися в особистому житті хворої тоді людини?

Справді, коли Андрій Головка накривав символічною для нього червоною хустиною (згадаймо однойменне оповідання, вже написане) голівку п'ятирічної доні, що, назбиравши для мами (забитої напередодні!) квіточок, довірливо заснула в холодочку, а потім розстрілював її з нагана, психіка його була розладнана. Але це не був і той стан, який юристи називають станом афекту, моментального душевного потрясіння, коли людина втрачає контроль над собою. Думки про вбивство Головка пле-

кав місяцями, а відразу після скоєння злочину ґрунтовно пояснив його причини. Вони — передусім соціальні, а не психічні. Недарма ж, змінивши таким робом свій соціальний статус (спочатку навіть на гірший), Головка негайно "вилікувався"...

У цих двох пістолетних пострілах прозвучало і відлуння жорстокостей братовбивчої громадянської війни, і роздвоєність та незахищеність людини з "плямами" в біографії (деякі треба було приховувати), яка здумала поєднати в собі сільського господаря непівських часів у житті з виявленням антинепівських партійних тенденцій в літературі.

Два постріли із захованого при дезертирстві нагана допомогли розірвати цю суперечність, вирватися із обіймів здорової селянської моралі, із батьківського "куркульного" світу в ірреальний світ літератури соціалістичного реалізму, де Андрія Головка чекала офіційна слава класика української радянської літератури і (хочеться вірити...) невгасимі муки сумніння, що десятиліттями тримали безсило обвислими над письмовим столом звиклі до праці селянські руки...

Літературний критик Євген Сверстюк, з яким ми поділилися сумнівами щодо друкування "Протоколу", прочитавши його і не мовивши слова, написав ось ці два абзаци:

Це документ про самогубство Андрія Головка. Самогубство, якого йому не вдалося реалізувати. Убивство дружини і дочки — це тільки перший акт драми. Як вона страшно нагадує новелу Стефаніка "Новина"! З поправкою на те, що Головка, на відміну від Гриця Летючого, пройшов дорогами крові як учасник війни в рядах білої армії, а потім червоної армії, і наган його стріляв у 1924 році не вперше...

Дальший сценарій життя продиктувала Головкові в'язниця. Роман "Бур'ян" і був самолікуванням нервово хворого письменника в тюрмі. Перший варіант був явно більше наближений до життя власного і навколишнього, але читачам відомий лише другий...

* * *

Щодо тексту, з якого передруковуємо документ. Це фотокопія оригіналу: три стандартні бланки "Протоколу допитування винуватця", списані з обох боків чорнилом. Дата допитування і прізвище допитувача написане олівцем на одному із бланків. Покази Головка написані власноручно. Маємо також ксерокопію передруку протоколу, на якому авторитетною комісією (в її складі — письменник Валерій Шевчук та ін.) засвідчено автентичність документу взагалі і почерку Головка зокрема. При порівнянні завіреного передруку з фотокопією оригіналу виявлено незначні розходження (окремі літери, розділові знаки, два не дуже виразних слова).

"Протокол" виявила і передала науковцям кілька років тому тодішня студентка Київського держуніверситету Л. В. Дністран, яка винаймала помешкання у власника документа.

Численні орфографічні та пунктуаційні помилки, русизми, стилістичні огріхи "Протоколу" можна тільки почасти списати на тодішній стан автора. Насамперед це свідчить про рівень грамотності навіть талановитіших із "плужан", закликаних у радянську літературу, твори яких дотягували до належного рівня редактори.

В. ЧОРНОВІЛ

ПРОТОКОЛ ДОПИТУВАННЯ ВИНУВАТЦЯ

Винуватим себе в пред'явленому мені злочинстві я — признаю.

Бажаю давати пок. властноручно: 14 травня 1924 року я поблизу од роз'їзду Головач в 3 години (приблизно) дня пострілом із револьвера сіст. "Наган" забив дружину свою Тетяну Семенівну Головку 27 л. На другий день, а саме 15/V-24 р. поблизу од ст. Потоки в районі х. Кузьменки в кустарниках на березі озера — забив в такий же спосіб дочку свою 5 літ, Галину. Там же, пройдя с пол версти за хутір раптом був догнаний хлопчиком якимсь-то. — Вас, дядьку, народ чогось кличе. Я вернувся. В дворі одному вже стовпився народ. Я підійшов. Був окликнутий підняти руки і в такий спосіб — було мене затримано. Потім надіслано під охороною в Потіцьку районну міліцію, де перебуваю і зараз під охороною. Причини злочинства. Тяжко говорити і з'ясувати це в кількох фразах, всі ті мотиви химерно попереплутувані меж себе, що утворили причину. Але спробую. Перше: Я — хворий. Нервова система у мене розхитана в край. Цьому спричинилось — 1) Безумовно нащадність (дід мій був неврестеник). 2) Літературна робота і робота страшно напружена, бо жив майже виключно на літературний заробіток протягом останніх трьох літ, а працюю (пишу) з 1924 року. 3) В великій мірі стан життя останніх трьох літ: я жив дезертиром з Червоної Армії (скрия званце) — а жити і сподіватися, що кожен день тебе можуть заарештувати, одірвавши од сім'ї, із-за якої я, власне, і дезертував (жили тяжко і присутність моя була необхідною). Жити в такій обстановці — то система нервова не мігла бути заброніро[ва]ною, от же розхитувалась. Я не хочу сказати цим, що мовляв нервовий я, божевільний і тому в состоянні агонії, безумства забив і жінку й дочку. Ні. Я забив їх по зарані і строго обдуманому плану. Це так: — Уже давно, років 4-5, коли вперше відчув гостро я хворобу свою — я порішив: — Не важно, буду лікуватись, а ні — то у всякім разі зможу попередити її перейти в божевілля, для цього треба лише револьвер, і револьвер в 1921 році (служ. у Чер. Армії і займав посаду завід. розвідкою, тому нагана мав) в 21 році я з наганом повернув-

ся до дому, лежав він захований у мене три роки, лежав, а я знав і знав напевно, що колись він знадобиться. Тоді я ще думав, що уб'ю жінку, дочку і себе одразу. Це буде, коли хвороба моя зіпхне мене під откос і буду я летіти униз сторч головою, а жінка теж хора — як житиме сама у чужій хаті без нікого, а дочка? Коли я тільки уявляв собі оце, уявляв життя дружини любої, хорої, маленької Галинки — я тоді дійсно божеволів, я не міг, і дивно мені — у мене така сила волі, а цього зробити, вирвати біль із грудей за дружину, за дочку, я не міг. Дивно мені. Але було так. Може я хорий і хоре чуття у мене? Не знаю. Це було не дні, не тижні — це було роки. Знав я, що рано чи пізно я мушу обірвати своє життя, і не дні, не тижні — роки я болів за сім'ю. Шукав різних виходів, працював над силу, намагався із нічого зробити щось, дати хоч куток свій моїй жінці, до того моменту хочь як небудь забезпечити вилікувати її, забезпечити на майбутнє життя без мене. Для чого почав будувати хатину у Біликах, узяв землі пахінної 3 десятини, це жінка настояла: — заробляєш ти зараз, — каже бувало, — ну а немов захорієш, або умреш, як же тоді я буду? Буде земля, хочь як небудь житиму, не пропаду таки. Це було позаторік іще, коли ще теплилася надія у мене, що може таки я підлічусь, може таки довше поживу, і може як небудь забезпечу сім'ю. Була надія тоді, але я помиливсь. Лікуватися змоги не було (всі средства мізерні) ми тратили то на життя то на будову хати. Я працював над силу і почувати згодом почав, що помалу, а невпинно котюся вниз. Чим далі тим тяжче писалося мені, тим більшого напруження треба, було, і в цю зіму я, наприклад, не спав ні одної ночі — умови таки: в хатинці маленькій, де жінка прядкою гуркотить, а дочка маленька за столом грається, — у день писати не можна, тому — вночі. А незважаючи на всю цю пекельну роботу, заробіток в середньому 3-4 червінця у місяць, а місяць який і нічого, буває що не пишеться зовсім. А ще чим далі — ставало гірш. Я почав аналізувати себе, довго детально і винайшов слідує: коли й далі буде так прогресивно рости в мені втома нервової системи і взагалі організму — то не пізніш як в літо в нин. 24 р., я нездатний буду написати у місяць і одного рядка, тому залишились без шматка хліба. Як бути? Думав ночі безсонні, гадав на який час залишити будову хати, а ті средства на лікування вжити, а жінка тоді з су-

мом: — Ну а де ж ми житимо будемо, батьків стісняємо... Строй уже хоть помаленьку як небудь, а тоді ми будемо лічитись. Тоді я замовкав і ще думав. І так було довгі безсонні зімові ночі. А в березні й початку квітня я буквально ні одної ночі не спав — все думав. І вирішив: 1) Я хорий, це — факт. 2) Лікуватись¹ не маю змоги. — це факт. 3) Хвороба росте з кожним днем і погрожує в найблизчим часі зробити з мене непрацездатним, а сім'ю без шматка хліба залишити — і це факт. Як же бути? Та просто, коли так — застрелетись. А жінка, а дочка? Я хорий і в мене хоре чуття, коли я тільки уявляв, як бідуватиме вона хора з дитиною маленькою, я божевіль, я не знав, що робити. Нарешті з боєм нелюдським рішив: — Я не покину їх. Я маю позбавити їх важкого життя. Хіба не краще їм буде? Адже жінка не раз, каже бувало із боєм: — Ой, як мене лякає майбутнє. Ти такий не надійний хориб. Що день захорієш, або умреш. Так, так думав я тоді, що як умру? І ще твердо казав: — Я мушу їх спершу позбавити життя. — Себе потім. Останній місяць я був вже певний, що це зроблю. За останній місяць я так перегорів, так переболів, що зараз у голові — кінці якісь обірвані з нервів, а в серці — пустота: тяжко було. Бо треба, було зробити так щоб жінка не догадувалася, щоб хоть в останнє пожила радісно. Тому я збирав усі сили, робив обличчя веселеньким, брехав, що в літку життя наше зовсім одмінеться, мовляв одержу багато грошей, закінчимо хату, підлікуємось обої. І все хітрував, що [б] не тратити нічого на хату, адже вона не потрібна вже нам, а гроші ті повертав, аби життя її хоч в останно зробити радісним — безжурним. В той час я страшенно і спішно працював, хотілося усе закінчити, обробити з своїх матеріалів літературних і надіслати в Харків — вони мали цінність для громадянства. По підрахункам моїм я мусив закінчити це в кінці мая. Але раптом жінка не знала чому з сумнівами до мене: — А, чого ж це ти про хату забув, мазати час. Може ти про все те дуриш. Переконую її. Вона віре. Але рішаємо, хату негайно приступити доробити, щоб на зиму не була. Я думав — думав. І сказав: добре. А в голові плян. І по пляну я строго пішов. Це було так:

11/V-24 р. ми з жінкою і з дочкою поїхали з д. Троянівкі,

¹Закреслено: а сім'ю без шматка хліба залишу.

де фактично жили в м. Білики, де будували хату. Вона хотіла подивитись на місці, а Галинку я порішив узяти, нехай доки ми будемо в Біликах, вона побавить ся з дітьми в дитячому будинку. (Я знав куди й чого ми ідемо, вони обої — не знали).

11-12 жили у Біликах, квартиру я зняв маленьку ще раніш, бо будувати ж хати мав переїхати. З робочім поїздом ми поїхали в Полтаву, я мав читати на зібранні спілки сільписьменників свій твір, жінка страшенно хотіла чути і їхала з радістю, а я — якийсь тупий і з таким бо-лем...

14/5 мали вертатися з Полтави, я переконав жінку піти до Головача пішки, а там сядемо на поїзд. Жінка не мала жадних підозрів. А було так. Ішли ми по насипу, я мав нагана за поясом в кішені опіум й вина пляшку. Гадав усипити й застрелити тоді. Так і було: дійшли першими до осмафора, біля р. Головач. Ту сіли і від втоми, може трохи от вина (опіум я так і не вживав — чашки не було), дружина заснула під насипом у холодку, під соснами. Я накрив обличчя її червоною хусткою, а тоді — в сонну ударив із нагана в голову. Одійшов — став — жінка ворухнулась і застигла. А в мені — така тупість і пустота... Нагнав жінок, шли повз нас. Каже одна: — а цей дядько ішов із тіткою. А я байдуже і тупо так: — вернулася, на яким переїзді підїждав потяга робітничого і повернувся в м. Білики. Зустріли мене з будинку дитячого і Галинка виглядала. Всі здивовани деж жінка. Я сказав, що робила аборт і зосталася в Полтаві. В будинку дитячому побув я, ще поклав дочурку, в ліжку приспав. А завтра, кажу, поїдемо до мами, а мама купила таку гарну куклу і гостинців багато-багато. Воно сміялось раде маленьке. А я такий біль, а потім пусто. Цілу ніч не спав я. А вранці потяг на Кременчук о 7 годин.¹ Я зайшов у будинок дит. взяв Галинку, вихователькам сказав, що везу до дому, і сів у поїзд. Квитка до Кременчука взяв. А встав на Потоках. Чому? Не знаю. Може що далі вже нікуди — слідуча остановка Кременчук. Тут од станції Потоки ми з нею пройшли під ліс понад Пслем, я все казав їй, що мама сюди прийде, а тоді до дому поїдемо всі. Воно раділо маленьке. Збирало квітки мамі, а потім стомилося, — устало рано, спатки схотіло. Я вибрав місце під кушем тер-

¹закреслено: вечора.

ну, нап'яв холодочок і поклав її, знов, як і дружину хусткою голову вкрив і витяг нагана — і вдарив в голову їй "Галинці". І знов у грудях мов обірвалося у друге щось, — а потім пусто — пусто... А може... Я точно не можу уявити тодішнього чуття. Знаю, лише, що стежечкою подався вниз кушами, а тоді вже (?) по за хутором Кузьминки і в хату, що скраю зайшов — пити хотілось. Потім подався геть. Це я тікав. І весь плян, зв'язку з тим, що¹ виконати його раніш, а ніж ліквідувати успіх [встиг?] свої матеріяли, весь плян збочивсь. Я мусив виконувати його при умовах, щоб можна було сховати кінці. Бо мені треба було часу хоч тижнів два — місяць, щоб закінчити переписати деякі твори з чорновиків, обробити деякі. Тому гадав так: до Галинки діходю, сідаю на потяг, їду до ст. Кобиляки, заходю в Троянівку, забираю рукописи наготовані (я мав їх ще тоді² взяти, як у Полтаву їхали, але жінка підозріло тоді запитала: — Нащо ти це береш, а я схвилюваний не знайшовся нічого більш сказати, окрім: — Та правда, вони не потрібні, нехай, і залишив, отже тепер мав захопити і тікати в Харків. Кажу тікати, бо я знав, що не забаром преступленіє буде розгаданне (жінка їхала зо мною в укр. жовт. отже яркому вбранні і лежала забита під насипом. А ще в трьох верстах од місця убивства жила знайома жінчина вчителька, ми як раз пити заходили в той день. Одже открити преступленіє не тяжко було. Але мені важне лише хочь два тижні хочь місяць пожити було в Харькові, пока закінчив би працю, а тоді... У мене ще було в нагані два патрони. Життя вже для мене не було, бо [в] голові, голові кінці висять од нервів, а з грудей шмаття з кров'ю вирвалось, як стрельнув вперше, як стрельнув вдруге... Але властні були й такі ще думки, може в Харкові з'явлюся і розкажу всім, щоб знали, а може б про це написав у творі. Може застрелюсь, а може лікуватись послали мене, коли б визнали що потрібним мене для громадянства, як письменника. Коли б визнали, що з мене ще була б користь. Але то думав тоді. А зараз я бачу, що ні лікування ні що не верне мене до життя, бо в голові обірвани ниті нервів, а в серці — пустота така!

Я сказав усе. А. Головка. — (підпис)

¹закреслено: робилося.

²закреслено: здати.

НАШІ РЯДИ РОСТУТЬ!

У січні 1988 року ряди незалежної української періодики поповнилися ще одним позацензурним виданням. Під назвою "Кафедра" побачив світ № 1 органу новоствореної Української Асоціації Незалежної Творчої Інтелігенції (УАНТеІ).

Знайомимо наших читачів із Декларацією УАНТеІ, з рецензією на перший номер "Кафедри" літературного критика і мистецтвознавця Богдана Гориня та із одним із художніх творів, надрукованих в новому літературно-мистецькому виданні.

* * *

ДЕКЛАРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (УАНТеІ)

Період революційної перебудови всіх сфер нашого суспільного життя, атмосфера демократизації і гласності створюють для митців, для всієї творчої інтелігенції України нові шанси і можливості для творчого самовираження.

Мусимо однак констатувати, що на Україні цей процес гальмується. Якщо в Росії друкується практично все, що має літературно-мистецьку вартість, незалежно від часу і місця написання, від особи та долі автора, у нас досі панує вульгарно-соціологічний підхід до багатьох помітних або й видатних мистецьких явищ часів культу особи й брежнєвського застою.

Офіційні творчі спілки України ігнорують цілий ряд поетів, прозаїків, критиків, публіцистів, художників, яких визнали читачі і глядачі багатьох країн світу, але які були незаконно репресовані або зазнали гонінь в останні десятиліття.

Ці митці у своїй країні опинилися у нестерпному становищі, коли, цілком підтримуючи ідеї перебудови, вони практично позбавлені доступу до видавництва, творчих об'єднань, літературно-мистецької періодики, ізольовані не лише від суспільного життя, але й один від одного.

На наше тверде переконання, офіційні спілки письменників, художників, театральних діячів, кінематографістів УРСР не репрезентують всієї повноти духовних, літературно-культурних і громадських процесів, що ширяться, набирають щораз сильнішого розгону на Україні і є фактично з позалітературних причин ігноровані формальними спілками діячів культури.

Цією Д Е К Л А Р А Ц І Є Ю ми проголошуємо створення нового добровільного неформального клубу митців пера і пензля, театру і кіно — Української Асоціації Незалежної Творчої Інтелігенції — УАНТеІ. Наша мета: видання творів членів УАНТеІ окремими книжками, підготовка і випуск періодичних видань і альманахів, літературно-мистецьких портретів, організація художніх виставок, усна і письмова пропаганда творчості УАНТеІ, підтримка всіх, хто бажає своїм талантом і громадянською мужністю прислужитися благу і духовному розквіту рідного українського народу. Національне буття України у контексті загальнолюдських ідеалів — домінуючий мотив творчості УАНТеІ.

УАНТеІ виписує квиток № 1 видатному письменнику і громадському діячеві України нашого часу Василю Стусу (помертло), який за життя активно підтримував ідею письменницького об'єднання поза СПУ.

УАНТеІ має своє видання "Кафедра", характер і періодичність якого буде встановлена в робочому порядку.

Прийом нових членів УАНТеІ пов'язує з їхніми публікаціями в офіційній і неформальній періодиці.

ІНІЦІАТИВНА ГРУПА УАНТеІ: Почесні члени Міжнародної письменницької організації ПЕН-клуб: Ігор Калинець, Михайло Осадчий, Микола Руденко, Степан Сапельяк, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Ірина Сенік, Вячеслав Чорновіл.

Літератори і митці: Василь Барладяну, Михайло Горинь, Опанас Заливаха, Ірина Калинець, Павло Скочок, Стефанія Шабатура.

7 грудня 1987 року
Київ, Львів, Харків, Одеса, Івано-Франківськ

ГОЛОС ПРОСКРИБОВАНИХ

Після неабиякої популярності, уже завойованої "Українським Вісником", після появи у Львові ще й альманаху "Євшан-зілля", нелегко було зважитись на ще одне видання. І все ж воно з'явилося, бо було покликане самим життям.

Численні представники творчої інтелігенції, противники і критики брежнєвської епохи застою, після повернення з тюрем, концтаборів, заслання були приречені на скініння в умовах відшліфованих дискримінаційних утисків. Щоб не піддатись запрограмованій творчій смерті, треба було в умовах гласності і демократизації суспільного життя згуртувати і об'єднати розрізнені сили. Так в середовищі колишніх політ'язнів виникла думка про створення Української Асоціації Незалежної Творчої Інтелігенції (УАНТел) і її незалежного органу ("Кафедра"), який дав би можливість "уантеївцям" промовляти і до рідного народу, і до світу.

За збирання матеріалів, упорядкування і випуск першого числа "Кафедри" взявся Михайло Осадчий — професійний журналіст, літератор, науковець. За порівняно короткий час він підготував і випустив у світ перший випуск "Кафедри", датований січнем 1988 року.

До випуску ввійшли документи, які засвідчують народження нового неформального об'єднання — лист до Міністерства культури Української РСР із проською зареєструвати УАНТел як неформальний клуб, "Декларація УАНТел", міркування відповідального за випуск про принципи нового видання. Ці матеріали стали своєрідною преамбулою першого числа "Кафедри". Основна ж її частина — це літературно-мистецька творчість (в різних видах і жанрах) членів-засновників УАНТел і тих, що зголосилися поповнити це об'єднання.

Принагідно хочу зауважити недостатню обдуманість структурної побудови "Кафедри", невиправдане розбиття матеріалів на дві групи — твори членів-засновників УАНТел і кандидатів. В результаті поезія, проза, публіцистика поміщені розкидано, без певної системи. Такого штучного поділу не дозволяють собі навіть офіційні літературно-художні журнали, які не додумались членів Спілки письменників і "неоспілкованих" літераторів друкувати під різними рубриками. Структуру такого видан-

ня, як "Кафедра", мусять визначати інші, не формальні, а в першу чергу творчі принципи. Інформацію в "Хроніці" варто подавати ширшу й докладнішу. В різноманітних громадських заходах постійно беруть участь члени і не члени УАНТєІ, але це не означає, що "Хроніка" повинна згадувати імена одних і замовчувати інших, особливо коли йдеться про важливі культурні події.

Більшість вміщених під кількома рубриками ("Проблеми, дискусії", "«Кафедра» сповіщає", "Творчість" та ін.) матеріалів привертають увагу актуальністю проблематики, гостротою думок і свіжістю форм. Дискусійний тон першому випуску задала розмова відповідального за випуск Михайла Осадчого із одеським мистецтвознавцем і літератором Василем Барладяну, що поміщена під заголовком "За перебудову на всіх парах, але не словотяпську". Помимо цілого ряду слушних думок, які стосуються сучасного стану української літератури, ролі письменника в суспільстві, мовної політики в СРСР, необхідності введення в Конституцію УРСР статті про державний статус української мови, видання творів заборонених в сталінські і брежнєвські часи письменників та ін., непереконливими видаються твердження про "нову культуру", створену інакодумцями в концтаборах, тюрмах і засланнях. Вагомість здобутку позаофіційної культури, народженої в умовах прямої конфронтації, не викликає сумніву. Сумнів викликає протиставлення неофіційної культури офіційній. Питання це не таке вже й просте, і підхід до його вирішення мусить бути знову ж таки не формальний, а диференційований, аналітичний. По-перше, в офіційній культурі завжди було дві засади — консервативна, "назадницька" (термін М. Драгоманова) і передова, поступова, між якими відверто або приховано велася гостра боротьба. Поступова, передова частина офіційної культури завжди зазнавала тих чи інших утисків і більшою чи меншою мірою стикалася, перепліталася із неофіційною, репресованою, "задротяною" (вислів В. Чорновола) культурою, творила з нею цілість, один фронт, а тому не слід протиставляти одну другій, бо в такому протиставленні закладена спрощеність і неминуча помилковість. Мабуть, відчувши смислову завуженість такого протиставлення, М. Осадчий і В. Барладяну в кінці діалогу доходять спільної думки, що в сучасній українській літературі чимало письменників, творчість яких

відповідає запитам народу. Цей слухний висновок означає, що треба оберігатися поспішного підходу в трактуванні розмаїтих виявів загальнокультурного життя і вести боротьбу належить в першу чергу проти відверто реакційних, а не проти "офіційних" представників, в середовищі яких завжди існувало і існує два протилежних полюси, закладених суперечностями існуючого суспільного устрою. У свій час Василь Симоненко, Василь Стус, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Опанас Заливаха та й багато інших видатних письменників, художників, критиків були водночас представниками офіційного і дисидентського крила нашої літератури і мистецтва. Це, між іншим, стосується і самих авторів діалогу — М. Осадчого і В. Барладяну. Помимо висловлених зауважень, вважаю, що відділ "Проблеми, дискусії" повинен і надалі задавати полемічний тон "Кафедрі".

Привертає увагу в "Кафедрі" гарна добірка поезії, яку репрезентують (якщо не робити штучного розподілу на групи "члени — кандидати") такі колоритні індивідуальності як Ігор Калинець, Євген Сверстюк, Алена Пашко, Степан Сапеляк...

Драму нерозділеного кохання і складну взаємообумовленість людських стосунків розкриває у психологічному оповіданні "Миколин син" Василь Барладяну. Етюдам чи зарисовкам з натури Василя Розлуцького, віддаючи належне умінню автора зафіксувати гострі моменти і ситуації, які щедро підсовує життя, хотілося б побажати вищого художньо-професійного рівня. Оригінальністю композиції вирізняється поетичне інтермецецо Михайла Осадчого "Сяйво" — своєрідний ланцюг асоціацій, викликаних словами і мелодикою народних пісень в нелегких умовах тюремної самотності.

Добре, що видання не обмежилось підбірками поезії і прозою, а знайомить читача із спогадами, статтями, рецензіями. Ніжну і тривожну душу Василя Стуса ще раз пізнаємо із публікованого "Кафедрою" його засланського листа.

Роки неволі не послабили гостроти критичної думки Вячеслава Чорновола. Висловлені ним міркування у статті "Про публіцистику справжню і налоскотану" (уривок із книги "Задротяне літературознавство", написаної під час якутського ув'язнення 1981-1983 рр.) не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Відгуком на перший випуск альманаху "Євшан-зілля" Валентин Стецюк, наводячи ряд вдало підібраних цитат, намагається привернути увагу читача до цього видання. Однак обрана автором форма фрагментарної розповіді не дає цілісного уявлення про альманах і була б доцільною, якби заінтригований таким відгуком читач міг піти в книгарню і купити там альманах.

Матеріали, вміщені в розділі з важкуватою назвою "Україна на захист, звеличення та увічнення своєї національної мови", свідчить, що гострі, наболілі питання, які дедалі частіше потрапляють на шпальти республіканських газет, знаходять свій відголос (часто в несподіваних формах) і в обласній пресі.

Зібрані упорядником автографи авторів, які взяли участь у "Кафедрі", дали можливість "уантеївцям" проголосити свої творчі, літературно-мистецькі та суспільно-громадські кредо.

"Кафедра" ілюстрована фоторепродукціями високомистецьких творів Опанаса Заливахи, творчість якого чекає на докладне, ґрунтовне монографічне дослідження.

Якби не знати, що ціле видання обсягом 130 сторінок укладене і відредаговане протягом короткого часу, по суті, однією людиною, можна було б закинути деяку художню нерівноцінність відібраних творів, побажати кращого редагування. На майбутнє, гадаємо, перекладати відповідальність за долю і рівень органу УАНТєІ на плечі однієї людини недопустимо. Необхідно створити повноцінну робочу редколегію, члени якої брали б участь у поточній роботі над виданням і мали б голос у добиранні творів і авторів (як це практикується, наприклад, в "Українському Віснику").

І останнє. На титульній сторінці "Кафедри" читаємо: "Видання (?) науково-популярне (??) та літературно-мистецьке". Насправді ж, перший номер "Кафедри" ніяк не попадає під визначення "науково-популярне", більше тяжіє до літературно-мистецького видання.

Хотілося б закінчити коротку рецензію запитанням: "Кафедра" — це збірник, альманах чи журнал?

Б. ГОРИНЬ
м. Львів

Євген С В Е Р С Т Ю К

У ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

Подруги й друзі літ моїх добрих
Нині я сам

в тихім полум'ї свічки

Хочу зібрать вас

по хашах-дебрях

І повторити ваші обличчя

Всіх вас

просвітлених юності чаром

Всіх вас

позначених ласкою Бога

Вас одержимих

охоплених жаром

Сповнених жалю любові і болю

Всіх вас живих

напівмертвих

померлих

Нині скликаю такими як були

Я вас любив і нічого не стерлось

В наших слідах

у нашім минулім

Вічно живі в мені погляди ваші

Тайно закохані скромні бентежні

Самозаслухані тихоуважні

Сумнозадумливі

але безстрашні

Що там вже сталося

нині ми рівні

Кожен лицем перед вітварем честі

Потім вже інший акт

сили нерівні

Хрест цей важкий,

а за ним перехрестя

За перехрестям

знов мої рідні

З різних країв

невідомі

незнані

Різних звичаїв вірою різні
Але споріднені у стражданні
В сірих бушлатах
 зігріті лиш чаєм
Часом слова ми пускали як стріли
Що ж ми навчилися тих слів на прощання
Дякую вам що ми в світі зустрілися
 Рідні мої зі світів невідомих
Я вас не бачив і не побачу
Але ви часто в моєму домі
Дякую вам за ваш звичай і вдачу

Ось ми зібралися
 Будьте знайомі
В чистій самотній моїй хатині
На цій крижині будьмо як дома
Світ весь розколотий,
 а ми єдині
На щедрий вечір вам нащедрую я
Міт про любов що повік не минається
Слава Всевишньому,
 що ми зустрілися
В світі,
 який проплива
 розмивається.

ОЛЕКСАНДР АРХИПЕНКО*

III

Розмальовуючи скульптурні твори в різні кольори, Архипенко задумується над тим, що між пластикою і малярством існує штучний розрив, що скульптурі завжди не вистачало кольору, а живописові об'ємності, реальної, неілюзійної форми. Поєднавши їх, митець приходить до нового винаходу, відомого під назвою скульпто-малярство.

З-під руки невтомного експериментатора один за одним з'являються твори, в яких на площині — дошці, картоні, чи полотні прикріплені рельєфні деталі. Колір об'єднував тло і виступаючі деталі в єдину об'ємно-кольорову цілість.

До скульпто-малярства Архипенко звертався в різні роки свого життя, постійно вносячи в нього щось нове. Згодом митець роз'яснював: "Скульпто-живопис — це не лише ренесанс зникаючої тенденції поєднати колір і форму; це — скоріше новий вид мистецтва, породжений специфічним злиттям і поєднанням матеріалів, форм і кольорів".

Скульпто-малярство відкрило нові можливості художньої мови. Сучасні українські художники-монументалісти, зокрема, ті, що оформляють інтер'єри та екстер'єри, щедро користуються багатоколірними рельєфами, навіть не здогадуючись (у зв'язку із донедавнім замовчуванням творчості Архипенка), що скульпто-малярство започатковане ще на початку XX сторіччя нашим видатним земляком. Вивчення мистецької спадщини Архипенка в художніх вузах відкрило б перспективу дальшого розвитку і багатограннішого застосування цього нового виду образотворчого мистецтва.

Як неодноразово вказували, митець створив складності для дослідників, які часто почували себе розгубленими, стоячи перед проблемою, як розглядати його творчість, коли не завжди одні пошуки змінюють інші, а часто переплітаються одні з одними. Після створення в

* Закінчення. Початок див. "Український Вісник", випуски 8, 9-10.

1913 році програмних кубістичних творів, Архипенко змінює ставлення до кубізму. Та й саме кубістичне мистецтво зазнало змін: початок світової війни став початком його спаду, кубізм вичерпав свої можливості.

Наче на протилежність кубістичним настановам, в 1914 і наступних роках Архипенко створює ряд праць, які своєю витонченою формою примушують згадати мистецтво давньої Греції. Архипенко розширив можливості одного із тодішніх мистецьких напрямків — неокласицизму, часто затиснутого деякими його представниками у вузькі рамки наслідування класичного мистецтва Греції, раннього Відродження, класицизму. І на цей раз позиція Архипенка була цілком новаторська. Виконуючи в неокласицистичному плані ряд жіночих торсів, митець переслідував єдину мету — в ідеально досконалій формі передати ідеальну красу. Під таким оглядом особливо виділяється "Торс" 1915 р. Витонченість форм, багатство так характерне для українського мистецтва плавної, співучої лінії, вдало зіставленої із круто зламанною — все настільки вичуто, обдумано, вивірено, все настільки переконливо і так ідеально прекрасно, що "Торс" 1915 р. можна сміливо зачислити до найвидатніших творів світового мистецтва. До неокласицистичних творів Архипенко звертався в різний час — доказ, що він постійно роздумував над прихованою силою грецької архаїки.

Вічна мука Архипенка — спрага новизни. Він весь в експериментуванні. Щоб загострити форму, досягти несподіваних зорових ефектів, сили, глибини і свіжості естетичного враження, Архипенко застосовує контррельєф — поєднання випуклих і ввігнутих об'ємів — винахід, який нікому до нього не спадав на думку. Високу оцінку новаторським зрушенням у пластиці, досягнутим завдяки революційній творчості Архипенка, дала Віра Мухіна:

...Його мистецтво революційне і сміливе... Досі багато хто живиться тими паростками новаторства, які він насадив декілька років тому. Так, наприклад, вперше ним застосоване звучання об'єму не його випуклістю, а ввігнутістю, тобто враження за його негативом, а не за позитивом.

Новий винахід знайшов застосування в багатьох скульптурах різних років, він крив у собі незбагненну силу естетичного впливу.

Історики мистецтва вже давно помітили, що в розвитку пластичних форм захована своя внутрішня логіка. Архипенко продовжує експериментувати. Те, що недавно було контррельєфом, стає вже наскрізним отвором. Пізніше митець пояснить, як він прийшов до думки обрамлення простору. Від дитинства його мучило і не давало спокою одне враження:

Я був ще дитиною, коли мої батьки купили дві вази на квіти. Купили в одній і тій самій крамниці дві однаковісінькі вази. Принесли їх додому, і коли я почав розглядати їх — ці два предмети, які ще хвилинку тому не були деталлю нашої домашньої обстановки і які її трохи порушували, — в мене ні сіло ні впало з'явилося бажання присунути їх ближче одну до одної. Не встиг я про це подумати, як тут же зробив це. Поставив обидві вази поруч. І що ж я побачив? Нематеріальну, прозору третю вазу, яку утворював простір між двома справжніми. Так виникла моя теорія порожнього простору, який символізує неіснуючий предмет. Звісно, тільки через багато років, як я вже вам сказав, і після численних дослідів в усіх їх різновидах я по-справжньому усвідомив цю теорію і був нею просто-таки захоплений.

Не зупиняючись на досягнутому, Архипенко часто комбінує винаходи різних років і тим досягає нових пластичних ефектів. Знайомство із новітніми віяннями в архітектурі було, можливо, причиною, що митець виконує кілька скульптур в плані конструктивізму. Ці роботи зблизили його з італійськими футуристами, які культивували естетику машинної індустрії великого міста, афішували красу оголених конструкцій заводів. Не виключена можливість, що на Архипенка мав вплив російський конструктивізм, який на початку 20-х рр., як твердять деякі дослідники, "ввірвався в Берлін".

1920 рік започаткував тріумфальний похід творів Архипенка по різних країнах світу — Швеції, Голландії, Іспанії, Німеччині, США. Про нього із захопленням пишуть газети і журнали. Відомий російський мистецтвознавець, директор тодішнього Державного музею нового західного мистецтва Б. Н. Терновець писав про бієнале у Венеції: "...якщо виставка 1920 року залишилась в пам'яті,

то головним чином завдяки участі Архипенка, який отримав під свої твори весь третій зал. Вперше поважна публіка венеціанських виставок бачила тут мистецтво сміливе, сповнене виклику і зухвальства".

Але далеко не всі відвідувачі XII Венеціанської бієнале були такої ж думки про твори Архипенка. Патріарх Венеції кардинал Лефонтен виголосив анафему творам митця, вважаючи, що вони спотворюють божественну красу людського тіла. Наперекір нігілістичним запереченням, а, можливо, і завдяки їм, його творчість стала в центрі уваги мистецької критики. Чи то для того, щоб спростувати про себе думку, поширену анафемою Лефонтена, чи з постійної потреби час від часу звертатися до першооснови — форм реального світу, скульптор в реалістичній, чи, як він називає, "натуралістичній" манері виконує "Торс" (1921).

В тому ж 1921 році Архипенко переїжджає до Берліна, одружується з Ангелікою Шмітц, донькою відомого німецького архітектора. До школи, яку він відкрив, іде вчитися молодь. У листах майстер з прикрістю зауважує, що колишні паризькі учні мавпують його відомі твори, а то й безпардонно привласнюють собі (із значним запізненням) ті чи інші його ідеї й винаходи.

1922 року у Львові вийшла монографія Миколи Голубця "Архипенко". Невеличкий тираж україномовного дослідження не міг задовольнити європейських запитів. 1923 року про творчість митця з'явилося аж п'ять монографій, в тому числі книжка Ганса Гільдебрандта, що вийшла кількома мовами накладом видавництва "Українське слово" у Берліні.

Ім'я Архипенка вийшло на орбіту світової слави. Розуміючи, що у виснаженій війною Німеччині йому важко буде виявити на повну силу свій талант, що справжні умови для всебічної творчості зможе знайти у США, митець восени 1923 року з українським паспортом відпливає до Нью-Йорка — останнього пристановища в його життєвій і творчій біографії.

В Америці Архипенко приступає до створення машини для передачі образів у русі. Думка створити рухому скульптуру і тим позбавити її вічного закріплення народилася ще 1912 року в Парижі, коли митець працював над композицією "Медрано". 1922 року в Німеччині, захопившись теорією відносності Ейнштейна, Архипенко по-

вернувся до давнього задуму. Побудувати таку машину було нелегко. Потрібні були розрахунки, конструкторський хист. Після багатьох технічних експериментів машина була готова і присвячена Томасу Едісону та Альберту Ейнштейну. Головне її призначення — створювати ілюзії, що намальоване зображення рухається. Позбутись статички образу, передати рух — ця проблема переслідувала Архипенка все життя. З ідеєю руху тісно пов'язана філософія всієї творчості митця. На його думку, те, що статичне, — мертве. Життя тільки там, де рух. Докладно опрацювавши проект, Архипенко в 1928 році запатентував його. Преса широко розрекламувала "архипентуру" як "живе мистецтво". І хоч сам митець невдовзі змінив ставлення до свого винаходу, вважаючи його недосконалим, але ним, пристосувавши до потреб реклами, почали користуватись на Бродвеї.

Світова слава ніколи не перешкоджала Архипенкові звертатись думкою до рідної землі, до милої його серцю України. Протягом сорокарічного життя в США він підтримував контакти із представниками української громадськості. Не забували про нього і в рідному Києві, і то не тільки в статтях, надрукованих у газетах та журналах — "Глобусі" тощо. Ректор Київського художнього інституту Іван Врона, добираючи кадри, звернувся через уряд УРСР до видатних українських митців, які жили в різних країнах світу, з проською приїхати на викладацьку працю до Київського художнього інституту. Василь Касіян та Іван Севера, які в той час жили в Празі, з радістю прийняли запрошення. Архипенко ж, завантажений викладацькою працею (скульптор відкрив свій мистецький заклад), перейнятий думкою про удосконалення "архипентури", заклопотаний організацією персональних виставок, в одному з листів писав:

Працювати в Києві — то була б нагорода за мою художню діяльність. Проте обставини мистецької і педагогічної роботи за кордоном не дозволяють мені тепер переїхати на Україну. Для зміцнення зв'язків з вітчизною я пропоную Київському музеєві прийняти в подарунок погруддя диригента Менгельберга, відомого в Європі і в Америці, під час виконання "Дев'ятої симфонії" Бетговена.

Віддячуючись за пам'ять, митець зробив подарунок

для музеїв тих міст, з якими було пов'язане його життя і навчання. Київському музеєві він надіслав "Портрет диригента Менгельберга" (1925 рік, бронза), а Державному музеєві нового західного мистецтва в Москві статуетку "Грація" (посріблена бронза). Збереглися й документи, які докладно знайомлять з історією та обставинами передачі тих подарунків.

У роки контактів з Україною, що переживала часи культурного відродження, Архипенко, звичайно, часто роздумував над долею рідного народу, його духовних вождів. У 1925 році він виконав у реалістичній манері бюст Франка, передавши в ньому момент глибокої задуми. Таким уявляв собі Архипенко Франка, коли поет вирішував складні проблеми національного буття, коли звертався до народу з болючим запитанням:

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Роздуми митця були співголосні Франковим.

Виникає питання, чому так раптово обірвалися контакти Архипенка з містами його молодості Києвом та Москвою? Сьогодні навіть в офіційній пресі сказано гірку правду (хоч і не всю) про деформації соціалізму в СРСР, про державний контрреволюційний переворот, здійснений в СРСР у 1928-1929 рр. групою Сталіна (див., напр., статтю А. Нуйкіна в журналі "Новый мир", 1988, № 1). Першого удару по українській культурі було завдано якраз у 1929-1930 роках фабрикацією "справи СВУ (Спілки визволення України)", коли на лаві підсудних опинилися видатні діячі української культури на чолі з академіком Єфремовим.

Зміна суспільно-політичної ситуації в СРСР і була причиною, що контакти Архипенка з Києвом і Москвою припинилися — з Москвою назавжди, з Києвом на довгі десятиріччя. Зате пожвавилися стосунки Архипенка зі Львовом. Одним із посередників у цих зв'язках став доктор Лев Мишуга, племінник відомого співака Олександра Мишуги. Він неодноразово бував у майстерні скульптора, вів з ним розмови на різні теми, про що розповів у п'яти публікаціях у газеті "Діло" (18-22 січня 1934 р.).

На початку 30-х років Архипенко створив своєрідний скульптурний триптих під спільною назвою "Ма". Мишу-

га попросив митця подарувати одну із цих робіт Національному музеєві у Львові. Архипенко вирішив подарувати "Роздум" (1932 р.) — найкращу із трьох робіт, як вважали критики. Українська громада в США збрала 600 доларів для відливки скульптури в бронзі і її відтранспортування до Львова, де вона стала своєрідним центром нової експозиції сучасного українського мистецтва. Митець присвятив свій твір

кожній матері, кожному, що любить і через любов страждає, усім тим, що творять у мистецтві і науці, кожному герою, кожному загубленому в проблемах. Кожному, що відчуває і знає вічність і безконечність, бо вона є їх частиною. Без границь є інстинкт і почуття "Ма" — і вона в своїй мудрості бачить речі, що заховані в лоні майбутнього.

Сталося так, що скульптура "Ма" отримала подвійне і потрійне символічне звучання. Виконувалась робота у 1932 році, коли на Україні почався масовий штучний голод. Туга "Ма" перекликаласть із тугою і стражданням усього народу.

У листі до директора Національного музею у Львові І. Свенціцького Архипенко писав:

...Я дуже щасливий, що моя робота напостійно буде зберігатися близько до українського серця. Ті, що її люблять, окуплять нелюбов тих, що її не відчувають. Я ніколи не задоволю смаку маси, але щасливий, коли стріну людей, що цінять моє мистецтво.

Велика була б радість для всіх шанувальників прекрасного, якби твір "Ма", який так високо оцінила мистецька критика, покликання на який фігурує в монографіях і каталогах, виданих за кордоном, прикрашав музей сьогодні. Та, на жаль, твору у музеї немає, і ніхто не знає, чи він ще існує взагалі. Як це могло статися?

Наприкінці 40-х — на початку 50-х років, коли доходило кінця понуре сталінське лихоліття, у Львівському музеї українського мистецтва біля трьох років (із перервами) працювали в різному складі комісії, які складали списки творів начебто для виділення в окремий фонд (спецфонд), а насправді, як невдовзі виявилось, з метою знищення. Між комісіями не було повної згоди, а тому

було їх аж 28. Нарешті, в 1952 році чиновники від мистецтва, забезпечивши путівкою на курорт до Прибалтики директора музею Іларіона Свенціцького, з допомогою заступника директора з наукової роботи Василя Любчика відкрили фонди і вилучили складені в окремому приміщенні біля двох тисяч творів живопису, скульптури, графіки, рідкісних книг. Все це скидали на вантажівки і відправили до Львівської бібліотеки АН УРСР, в лівому крилі якої містився спецфонд. Тут привезені з музею експонати і книжки перетасовували, "класифікували", ... розкрадали і знищували.

Забрані з Львівського музею українського мистецтва експонати могли б скласти велику експозицію, що зайняла б кілька залів. Щойно тепер починаємо усвідомлювати, яку глибоку рану заподіяно українській культурі. Адже серед забраних експонатів — твори Бойчука, Нарбута, Холодного, Гординського, Бутовича, чотири твори Архипенка — два скульптурних ("Ма", бронза; "Шевченко-пророк", теракота) і два олійних ("На терасі", фанера, олія; "Голова", полотно, олія).

Важко виміряти вагу духовних втрат, але задумайтесь про заподіяну матеріальну шкоду. Адже вартість одних лише творів Архипенка — не тисячі, а мільйони карбованців. А якщо оцінити все, що було забрано з Львівського музею українського мистецтва — живописні, скульптурні, графічні роботи, цінні книжки, то вийде сума фантастична. Але чому ж до сьогоднішнього дня не притягнуто до судової відповідальності всіх тих, хто нищив цінності української культури? Задля людського ока був засуджений тодішній заступник директора з наукової частини Василь Любчик, але його швидко випустили з тюрми, реабілітували, повернули партійний квиток, отже, вибачились, а може ще й подякували за співучасть у скоєному злочині... Інших співучасників ніхто не притягав до відповідальності, хоч злочин був груповим дійством. Можливо, в часи демократизації і гласності це питання, нарешті, буде порушено, хоча справа не тільки в матеріальній втраті, вся трагедія в непоправній втраті духовній. Злочин 1952 року — вічно жевріюча рана в історії української культури.

...Із перспективи часу ми по-іншому сприймаємо твори, датовані 1933-1937 роками, розуміємо, що в скульптурі Івана Севери "Пацифікація" (1933) відображено не

тільки події, які відбувались у західних областях України, але й передано трагедію, свідком якої був скульптор у Харкові. В період штучного голоду знеможені часто добирались до великих міст і падали непритомні або мертві вздовж тротуарів. Такою була правда життява, яка знайшла своє втілення в творі "Пацифікація"...

На трагедію України 1933 року Архипенко глянув очима Шевченка. У виразі обличчя Кобзаря так багато синівської туги, внутрішнього стриманого болю, що ця робота мимовільно викликає в пам'яті рядки поезії Ліни Костенко:

Що писав би Шевченко в тридцять третьому,
тридцять сьомому роках?
Певно, побувавши в Кос-Аралі,
Побував би ще й на Соловках.
Загартований, загратований,
Прикиданий землею, пісками, кременем,
Досі був би ре-а-
бі-лі-
то-ва-ний...

Хоч посмертно, зате "своєвременно"...

30-і роки остаточно визначили місце Архипенка в системі світових культур. 1933 року в Чикаго відкрилася Міжнародна виставка, на якій був окремий український павільйон. В розділі мистецтва, представленого в основному виробами українських народних майстрів, Архипенко виставив 44 свої твори і тим заманіфестував перед усім світом, що він український митець. Виставлені твори, як пише Святослав Гординський, "критика назвала найкращим показом модерного мистецтва на тій виставці". Із згаданих публікацій Л. Мишуги довідуємось, що митець цілі дні проводив у павільйоні, милуючись високохудожніми витворами українського народу. Відвідування українського павільйону переносили його думкою на Батьківщину, до рідного Києва. Тут він зустрічався і розмовляв з багатьма країнами, що поділяли з ним гордість і захоплення українським мистецтвом. Тут він черпав наснагу, імпульси нових задумів.

Торкнувшись теми — Архипенко і український народ, неминуче доходиш висновку, що геній Архипенка є яскравим виявом характеру нашого народу. Став звичним вислів: "пісня — душа народу". Бо справді — важко знай-

ти в піснях інших народів стільки туги за недосяжним, космічним, як в українських піснях. Цим пояснюється, до речі, чому українськими піснями так захоплюються "вічні блукальці" світу цигани. В українських піснях вони знаходять тугу за чимось далеким, втраченим, недосяжним, що близьке складові їхньої душі...

...Мрії про політ у небо, про космічні далі в закодованій або відкритій формі знайшли вияв у різних видах і жанрах української народної творчості. Якщо в середині XIX століття поет-романтик Михайло Петренко наче поставив болюче питання про потребу крил, які б дали можливість відірватися від землі, полинути в небо, то невдовзі інший українець Микола Кибальчич, будучи кинутим за участь у замаху на царя в Петропавловський равеллін, очікуючи смертного вироку, з гарячим неспокоєм створює (вперше в світі!) схему реактивного літального апарата. Чи то не доказ спадковості ідей і їхньої різноплосинної реалізації? Петренко в повісті, Кибальчич у своїй геніальній схемі роблять аналогічні уявні зусилля вирватися з узвичаєного. Але хіба не ті самі проблеми ставив перед собою в площині мистецтва Архипенко? Риси національного характеру українського народу — ось де ключ до розуміння особливостей художньої і техніко-винахідницької творчості Олександра Архипенка. Туга за нереальним, незвіданим, негасима жадоба нового, все те, що закладене в характері українського народу, визначило й характер творчості Архипенка.

Геніальний митець сам ступив на поріг розгадати таїни своєї творчості, коли писав у 1934 році:

Без сумніву, в кожного народу є свої характерні психічні риси, а що мистецтво є відбиттям духа, то ясно, що існує національне мистецтво. Ознаки національного мистецтва не в сюжеті. Бо ж чимало чужинців зображали українок в українському одязі та український побут. Характер національного мистецтва знаходиться у внутрішніх творчих джерелах митця. Мистецтво є не те, що ми бачимо, тільки те, що ми маємо в нас самих. Коли маємо в собі творчі джерела, то мистецтво буде саме собою...

Хто знає, чи думав би я так, якби українське сонце не запалило в мені почуття туги за чимось, чого я сам не знаю...

Зібралися всі бурлаки
до одної хати —
тут нам любо, тут нам мило
журби заспівати
(Українська народна пісня)

"Журби заспівати!" — може це мій головний імпульс для творчості.

Це признання є найпереконливішим свідченням, що сам Архипенко вбачав нерозривну єдність між характером українського народу і характером творчості митця, зокрема, власної творчості. Свої творчі джерела він виводив із творчих джерел народу, що ключем б'ють у народній пісні, народному мистецтві. Споконвічна туга народу за чимось втраченим (а цих втрат на шляхах української історії було більш ніж достатньо), недосяжним і незвіданим була часткою і його туги, що наклала такий вражаючий відбиток на його геніальну творчість.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ХРОНІКА

ВІД РЕДАКЦІЇ: Охопити все розмаїття літературно-мистецького життя на Україні ми, звичайно, не можемо і не беремося. Вибиратимемо окремі краплини, що так чи інакше віддзеркалюють нову ситуацію й дають можливість висвітлити факти і проблеми, невіддільні від сучасної журналістичної періодици.

КИЇВ. ВИСТАВКА ТВОРІВ ІВАНА ГОНЧАРА

Подвижницьке життя і творчість Івана Макаровича Гончара заслуговує, звичайно, не короткої інформації — і ми до цієї теми ще повернемося. Згадаємо часи, коли у Києві, доведеному до культурно-національного паралічу мертвою хваткою антиукраїнських сил, що зовсім не "застоювалися", а найактивніше наступали, будиночок на печерському схилі залишався одним із небагатьох вогнищ духовного спротиву. Скільки людей пройшло через кімнатки цього будиночку-музею, щоб відігрітися біля неопалимої купини народного мистецтва і повчитися у господаря його внутрішньої стійкості! Зараз, коли неформальними об'єднаннями, виставками, клубами нікого не здивуєш, треба буде сказати правдиво і відверто, скільки цькувань і нападок довелося витримати одному із піонерів такої "неформальності" на Україні. Доходило до того, що текст вступного звернення Івана Макаровича до відвідувачів його музею про невмирущість народного генію (його зараз можна було б надрукувати в офіційному журналі, не викинувши ні слова!) потрапляв у звинувачення репресованих на початку 70-х років українських патріотів як "антирадянський" чи "наклепницький" документ...

Та часи потроху міняються — і ось ми на офіційно відкритій виставці скульптур, картин, графіки та етнографічних матеріалів нашого славного митця, збирача і дослідника народної творчості. Виставка привабила до виставкової зали Київської організації Спілки художників України чи не рекордне число відвідувачів. Приходили цілими родинами, з малими дітьми — і дуже радісно, що серед відвідувачів різного віку переважала молодь.

Не будемо детально описувати самої виставки, про яку вже розповіла преса (див. статтю Раїси Скалій в "Літ. Україні"). Зауважимо, між іншим, що особливу увагу відвідувачів привертали дві картини, на одній з яких — молодий з боярами, а на другій — молода з друзками. Молоді — в народному одязі Київщини, ліворуч від них — бояри чи друзки в одязі різних районів Лівобережжя, а праворуч — в одязі Волині, Поділля, інших західних регіонів. Та й багато інших картин навертають глядача до краси народного одягу, дерев'яної архітектури. Неабияке захоплення викликало зображення багатобанного козацького собору в Новомосковську (давніша назва — Самарка) під Дніпропетровськом. Деякі із шедеврів дерев'яної архітектури, які намалював колись Іван Гончар, сьогодні вже знищені... Не залишили байдужими глядачів і пейзажі рідного краю, скульптурні портрети Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Миколи Лисенка, Леся Курбаса й багатьох інших.

А на зустрічі з самим Іваном Макаровичем зал був переповнений, виступаючих було багато. Наведу тільки два характерних штрихи. Серед виступаючих виявився архітектор, який разом з Іваном Гончаром починав 1927 року вчитися в Київській художньо-індустріальній школі. "Одного разу я маюю, — пригадував він, — а Іван ліпить, та щось замріявся. Я й питаю:

— Про що мрієш, Іване?

А він:

— Та оце якби наїстися арнаутки та напитися чаю...

Сам же Іван Макарович розповів про такий факт із "застійних" часів:

— Мені передала була Галина Кальченко: "Здайте державі колекцію народного мистецтва, інакше вона згорить, і ви в тому вогні згорите". Як було жити й творити в такий атмосфері?!

Через більшість виступів пройшла думка: творчість і подвижницька діяльність Іван Гончара варті відзначення Державною премією УРСР імені Тараса Шевченка.

В.Ш.

ХАРКІВ. ЛІТЕРАТУРНИЙ ВЕЧІР ВЧОРАШНЬОГО ПОЛІТВ'ЯЗНЯ

9 лютого 1988 року в будинку Харківського відділу Спілки письменників України відбувся організований Спілкою офіційний літературний вечір, в теперішніх українських умовах поки що безпрецедентний. Читав свої вірші недавній політв'язень і політзасланець Степан Сапеляк, що був засуджений у 70-і роки за трафаретним тоді звинуваченням в "антирадянській націоналістичній агітації і пропаганді" (в тому числі й за вірші).

Все почалося з республіканської конференції письменників України "Література. Великий Жовтень. Перебудова", що відбувалася у Харкові 15-16 грудня 1987 року. Офіційна преса, що описувала конференцію, не згадала виступу на ній Степана Сапеляка, запрошеного на конференцію Харківським відділом СПУ. Сапеляк зробив закид харківським поетам, що всі вони без винятку пишуть у традиційному ключі, хоча якраз у Харкові в 20-і роки формувалися поетичні школи символістів, футуристів та ін. Зауважив і те, що перебудова не зачепила харківських поетів ні проблемно, ні мистецькою палітрою.

Після конференції, зацікавлені виступом Сапеляка його запросили на поетичні вечори в літоб'єднання "Грудка" однієї із середніх шкіл та в неформальне об'єднання "Діалог" на філфаці Харківського університету, а на початку лютого 1988 року його було запрошено на авторський вечір до Харківського відділу Спілки письменників.

Але 9 лютого Сапелякові заявили на роботі, що дзвонили з партійних органів і КГБ про те, що вечір, призначений на 17 год. того дня, не відбудеться, а тому Сапелякові треба працювати до кінця робочого дня, тобто до 17 год. 30 хв. Однак Сапеляк на вечір таки пішов за дві години до кінця роботи, попередивши адміністрацію інституту, де працював. Біля будинку СПУ його зупинили двоє, що назвали себе інструкторами з ідеологічної роботи Харківського обкому партії, і люб'язно запропонували пройти до обкому для затвердження програми вечора. Поет відповів на те, що вже чотири дні тому віддав кілька примірників віршів, які читатиме, і в правління СПУ, і поетам О. Ковальовій та В. Бойко на рецензію. В обкомі з Сапеляком розмовляв секретар, що відає ідеологічною роботою. Він застеріг, щоб на вечорі не вдавати-

ся до подробиць власної біографії та біографії колишніх в'язнів, яким присвячені окремі твори Сапеляка, а також не відповідати на запитання слухачів щодо тюремного циклу поезій.

Як виявилося, ще вранці були зірвані оголошення про вечір, повішені в СПУ та в університеті. Голові Харківського відділу СПУ Р. Полонському та поетові В. Немченкові з обкому прямо заявили, що вечір не може відбутися через біографію поета та деідеологізованість його творчості. "Вечір відбудеться, що б там не було..." — відповів Р. Полонський. Його підтримав поет В. Тимченко, що знайомився з віршами Сапеляка.

Вечір все-таки відбувся. С. Сапеляк прочитав біля шістдесяти віршів — з тюремного циклу "Ковтаючи сльозу", з циклу "Над барикадами ридань", присвяченого 50-літтю штучного голоду на Україні, цикл "Тернові стебла воскресінь" з присвятами Стусу, Чорноволові, Калинцеві, Осадчному, із книги "Йов" та ін.

Учасники обговорення, серед них і члени СПУ, схвально відгукнулися про поезію Степана Сапеляка. Але добрий настрій поета швидко минув: наступного дня його звільнили з праці "за самовольный уход с работы", а вже на 10 год. ранку викликали в КГБ Харкова, де майор Шаповалов погрожував у випадку повторення "неконтрольованих виступів" (?) ізолювати його від суспільства: "Перебудова перебудовою, але у нас є точні інструкції на все це і на таких, як ви. А ще ви маєте відношення до антирадянських видань «Український Вісник» та «Євшан-зілля». Це погано для вас закінчиться".

Отож, вечір поезії недавнього політв'язня відбувся зовсім не тому, що харківське партійне керівництво уже демократизувалося, а тамтешній КГБ перестав втручатися в літературні справи і взявся за пошуки шпигунів та диверсантів. Просто-напросто, у керівників харківської письменницької організації вистачило принциповості й сміливості зробити той крок, на який у їхніх київських, львівських чи одеських колег ще не вистає духу. Тому про спілчанський вечір пам'яті Василя Стуса чи про авторські вечори Євгена Сверстюка, Ігоря Калинця, Михайла Осадчого, Василя Барладяну та інших проскрибованих літераторів поки що доводиться тільки мріяти...

С. С.

ХАРКІВ. "ЛІТЕРАТУРНІ ТЕРОРИСТИ" ПРОТИ ВИДАВНИЧОЇ МАФІЇ

Почалося з того, що в жовтні минулого року редакції "УВ" передали з Харкова дивне запрошення, яке починалося словами "Українська секція «ЛТ» запрошує тебе на 4-у конференцію...", а закінчувалося закликом "Но пасса-рані!". Ні аббревіатура "ЛТ", ні ім'я організатора конференції Андрія Домбровського редакції нічого не говорили, отож мені доручено було розібратися на місці.

Почну відразу із кількох тез, що прозвучали на конференції групи "Літературні терористи" в Харкові:

"В СРСР існує видавнича мафія... Під мафією я розумію соціальну групу осіб, яка захопила й тримає в своїх руках права і привілеї якоїсь однієї економічної і соціальної сфери. Яку ж вигоду має видавнича мафія? Один із вживаних нею способів — «прийом кільця». Наприклад: видавництво «Молодая гвардия» видало трьох авторів, що працюють у видавництві «Современник», натомість «Современник» видає авторів з «Молодої гвардії» і т.д. Склалися самсебевидавничі угруповання для просовування своїх імен і одержання прибутків". (А. Домбровський).

"Що таке теорія у мафії? Це щось середнє між естетикою і літературознавством. Мафіозі перетворили естетику на кабінетну справу, протиставляючи об'єктивним літературознавчим критеріям власні художні смаки, те, що називається «смаківщиною»". (В. Винников).

"Щодо юриспруденції мафії, то вона користується загальним незнанням авторського права, того, що основною фігурою у видавничій справі є автор". (В. Пуханов).

Після конференції я розмовляв із засновником "ЛТ" Андрієм Домбровським. За фахом він логік-математик, закінчив Харківський університет. Десять із 1980 року пише вірші російською мовою. Надсилав їх до різних редакцій, але відповіді приходили неуважні, не по суті, а то й зовсім не приходили. Такий "аналіз" його творчості змусив Домбровського самотужки ґрунтовно зайнятися літературознавством і естетикою. Тоді ж виник задум створити групу фахівців і розробити методологію аналізу й оцінки художнього твору. До групи ввійшли поети Володимир Винников і Віталій Пуханов із Харкова, Рафаель Левчин з Києва.

Виробляти свій метод почали з республіканського журналу "Радуга", куди надіслали свої твори. Два роки йшло безплідне листування. При цьому редакція допускала немало зловживань: порушувала терміни відповідей, відповідала зовсім не по суті тощо. Про виявлені зловживання було повідомлено прокуратуру Києва. Зав. відділом поезії журналу Мезенка було знято з посади, редакторів вказано. Вірші Домбровського з'явилися у "Радугі".

Одночасно велася "боротьба" із "Студенческим меридианом" та альманахом "Истоки". Знову довелося втрутитися прокуратурі і зробити редакції застереження. Вірші Домбровського з'явилися у "Студенческом меридиане"...

Набутий досвід дав групі можливість розробити для боротьби з видавничою мафією "Методологію і антиметодологію художнього твору".

Стривожені редакції відреагували на дії групи гострою статтею в газеті "Комсомольское знамя", де зі злою іронією назвали групу "літературними терористами". Молоді літератори вирішили цю назву за собою залишити...

На захист видавничої мафії стали органи влади, навіть КГБ. 1-а і 2-а конференція "ЛТ" у Києві були, по суті, зірвані. Домбровського, що збирався до Києва на конференцію, затримала на вокзалі міліція. Члени групи звернулися за виясненнями до КГБ Харківської області, але там Домбровського звинуватили у "протизаконних действиях".

Наступна конференція була запланована на вересень 1987 р. в актовому залі "Теценерго", що було узгоджено з директором. Та біля брами підприємства учасників конференції вже чекали дружинники, а знічений директор пояснив, що почався терміновий ремонт актового залу... Довелося переносити конференцію і проводити її на квартирі.

Ввійшовши в контакт із "Українським Вісником", українська секція "ЛТ" вирішила вивчити юридичну підставність закритого рецензування науковцями та членами СП літературного матеріалу для КГБ, що лягало в роки застою в основу кримінальних звинувачень.

С. Сапеляк, кор. "УВ" у Харкові

ЛЬВІВ. ВИМУШЕНІ МЕТАМОРФОЗИ ЛЬВІВСЬКИХ "ЛЕВЕНЯТ"

Львівське неформальне об'єднання "Товариство Лева" виникло в серпні минулого року. Очевидно, його врятувало від погрому, якого зазнав Український культурологічний клуб у Києві, насамперед те, що товариство почало свою діяльність не з гострих багатолюдних дискусій про наболілі українські проблеми, а з практичних справ — добродійних концертів (про деякі ми писали в попередніх випусках "УВ"), впорядкування Личаківського кладовища та костюлу Кармелітів Босих (для майбутнього архітектурного музею), спроби порятувати від загибелі знамениті гончарні промисли в селі Гавареччина та ін. Але в тому, що бюрократія, позиції якої у Львові ще не захитані, досі терпить львівських неформалів, якусь роль відіграє й компромісність та непослідовність керівників товариства. Особливо виявилось це під час проведення в грудні минулого року двох добродійних вечорів пам'яті Василя Симоненка.

Перший відбувся 20 грудня в клубі Львівського лісотехнічного інституту. Центральною подією вечора став не спів бандуриста Стахів, прийнятого присутніми прихильно, а жвавий діалог із залем, який вдалося нав'язати ведучому вечора — активістові товариства Коникові. Звучали найкращі, в тому числі і недруковані поезії Василя Симоненка, підкреслювався головний мотив його творчості — глибокий український патріотизм, звернене до України прагнення пролитися "крапелькою крові" на її "священне знамено" (згадаймо при цьому, як деякі заппопадливі редактори ще в 60-і роки підставляли замість "священне" "червоне"...). З почуттям гідності, чесно й правдиво відповів ведучий на всі численні записки із залу. Не побоявся, не питаючи прізвищ, надати слово людям, які особисто знали Василя Симоненка — такими виявилися члени редколегії "Українського Вісника" Богдан Горинь та Вячеслав Чорновіл. Виступив і Михайло Горинь, що був присутнім на похороні поета в Черкасах.

В. Чорновола і М. Гориня, на яких якраз в ті дні найактивніше насаждала офіційна пропаганда, приписуючи їм всі смертні гріхи (до служіння ЦРУ за "доларові подачки" включно), присутні зустріли бурхливими оплесками. Вечір пройшов на одній високій ноті — і логічним завершенням його став активно підтриманий залом заклик од-

ного із виступаючих, члена КПРС, виявити політичне недовір'я першому секретареві ЦК КПУ В. Щербицькому — головному винуватцеві трагічного стану, до якого дійшла українська мова і культура в роки застою.

У вечора, що відбувся через кілька днів у палаці ім. Гагаріна, була та сама тема і той самий ведучий. Але ті з слухачів, що були на попередньому вечорі, його не впізнавали. Скований, розгублений, він старанно пересівав одержані із залу записки, уникав будь-якої гостроти. Про виступи "людей із залу" вже не йшлося. Недрукованих творів Василя Симоненка присутні не почули. Прохання прочитати відомий вірш поета "Злодій" повисло в повітрі (через кілька тижнів вірш був надрукований у "Літературній Україні").

Що ж сталося? А те, що з Коником в проміжку між двома вечорами "попрацювали" партійні органи, трохи його лякаючи, а трохи щось йому обіцяючи... Примусили показати програму вечора і внесли до неї корективи ("Злодія" читати заборонили либонь через прикрі рядки про "демагогів і брехунів?"), порадили не розпускати язика і не пускати на сцену "сторонніх"...

Ой, як хотілося б владі мати "неформальні" об'єднання із штатно оплачуваними працівниками і затвердженими по всій формі планами роботи, сценаріями вечорів і тезами виступів!...

Г. Ч.

НАУКА

I

ПУБЛІЦИСТИКА

В. І. ЛЕНІН ПРО ШОВІНІЗМ — І ЗАВДАННЯ ПЕРЕБУДОВИ У ВИРІШЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

ВІД РЕДАКЦІЇ: Сподіваємося, що автор статті, витриманої в марксистсько-ленінському дусі, не ховатиметься за псевдонім, коли перебудова рішучіше закроує по Україні — і в рядах комуністичної партії, до якої належить автор, буде можливою вільна дискусія про національні проблеми в СРСР.

Хоч автор повторює ряд положень, знаних ще з часів Миколи Скрипника, пізніше викладених у роботі Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?", він наводить нові факти і пропонує відповіднішу сучасному станові термінологію ("соціалістичний націоналізм", "великодержавний соціалістичний шовінізм" та ін.), пропонує свої рецепти (його пропозиція створити замість СРСР Радянський Соціалістичний Інтернаціонал здається дещо химерною...). У всякому разі стаття може бути добрим зачин-ном дискусії про національні проблеми як в офіційній, так і в національній пресі (а також між ними).

Статтю друкуємо з незначними скороченнями, застерігаючися, що (через обмежені редакційні можливості) залишаємо за автором можливі неточності в цифрах чи цитатах, якими він оперує. Єдине суттєве застереження: заміняємо на "російський" послідовно вживане автором слово "руський" ("руська мова", "руський шовінізм" тощо). Вважаємо, що в українській мові слово "руський" тотожне слову "український" стосовно давнього періоду нашої історії, тобто відноситься до Київської Русі, а не до Росії.

* * *

Мета перебудови в СРСР — повернутися до ленінської моделі соціалізму. Сталінська модель, послідовниками якої були і брежнєвці, привела радянську державу на грань економічного і духовного краху. Особливо варварським у цій моделі є "вирішення" національного питання, цілковито базоване на ідеології шовінізму. Сталінізм намагався убити в національному питанні зачатки

будь-якої державності радянських народів, калічити їх культуру, утискувати мову і, нарешті, русифікувати їх. З цією метою сталіністи створили духовні привілеї для російської нації, що виявляються в перетворенні російської мови, по суті, на державну мову союзного рівня, у впровадженні в життя "екстериторіальної культурно-освітньої" російської автономії в шкільній справі (російські школи за межами РРФСР); в зосередженні державної влади в руках "великоруського держиморди" і т. п. Сталін і Брежнєв ревізували основи ленінської національної політики, прикриваючи свою соціал-шовіністську політику інтернаціоналістськими фразами. Радянські "зюдекими" (тобто "безсовісні опортуністи і соціал-шовіністи" — термінологія Леніна) в особі Сталіна, Кагановича, Брежнєва, Суслова й інших, по суті, проводили політику геноциду і етноциду щодо багатьох народів СРСР.

Ленін усе своє революційне життя боровся за національну справедливість. Шовіністи ненавиділи Леніна, вони навіть придумали вислів "ленінство в національному питанні" (В. І. Ленін. Повн. збір. тв., т. 32, с. 343).

Ленін постійно вимагав особливо енергійно боротися проти великоросійського імперіалізму та шовінізму у "російських комуністів" щодо України:

...Ми, великоруські комуністи, повинні якнайсуворіше переслідувати в своєму середовищі найменший прояв великоруського націоналізму, бо ці прояви, будучи взагалі зрадою щодо комунізму, завдають великої шкоди, роз'єднуючи нас з українськими товаришами... (т. 40, с. 44).

В іншій праці Ленін писав:

Зараз ми спостерігаємо національний рух на Україні і ми кажемо: ми безумовно стоїмо за повну й необмежену свободу українського народу. Ми повинні зломити то старе, криваве і брудне минуле, коли Росія капіталістів-гнобителів відігравала роль ката над іншими народами. Це минуле ми змемо, на цьому минулому ми не залишимо каменя на камені... Ми скажемо українцям: як українці ви можете влаштувати в себе життя, як ви хочете. (т. 35, с. 112).

Проте Сталін і Брежнєв не тільки не "зломали те ста-

ре, криваве і брудне минуле" Росії щодо українського народу, але й поглибили його сталінським терором. Трагічний стан української нації, в якому вона перебуває сьогодні, є історичним здобутком російського шовінізму. Шовіністи в останні десятиріччя проводивши на Україні великомасштабний національний експеримент, у якому випробовували свої "теорії" по лінії "интернационалистских истоков социалистического образа жизни и формирования советского народа как новой исторической общности людей". Ось деякі результати цього "експерименту", який реально призвів українську націю на грань трагедії: інтенсивність міграції українців за межі своєї республіки найвища в СРСР у порівнянні з іншими народами. Рівень смертності українців найвищий в країні (лише в 1985 р. смертність на Україні зросла проти 1980 р. в 2 рази), а приріст українців — найменший (в 1985 р. він був на Україні у 8 разів нижчим, ніж в 1926 р.). Приріст українців практично відсутній і нації загрожує вимирання (депопуляція). Шлюби на Україні змішані на 65-70%*. Російська "окупація" України сягнула 18 мільйонів чоловік. Дитячі садки і школи на 80% переведені на російську мову (вища освіта русифікована повністю). Русифікація українців в 1979 р. сягнула 7,24 мільйона чоловік (ця кількість українців відмовилася назвати українську мову рідною і такою назвала російську мову). За останні 70 років своєї історії Україна зазнала найбільші серед європейських народів людські жертви (громадянська війна, штучний голод 1932-1933 рр., сталінські розстріли, друга світова війна [кожний шостий українець загинув], післявоєнний голод, репресії проти борців за національну і соціальну справедливість в післявоєнний період, Чорнобиль, і т. ін.). Все це разом умертвило понад 20 мільйонів українців, не рахуючи потенційного зменшення приросту українського населення на цей показник жертв. Якщо до революції було 37 мільйонів українців (див. статтю Леніна "Як єпископ Никон захищає українців"), то в 1979 р. тільки 35 мільйонів осіб назвало українську мову своєю рідною мовою. Звичайно, масштаби трагедії українського народу значно страшніші, бо, як справедливо пише доктор історичних наук М. Крюков (стаття "Сто націй і

*Цифра сумнівна, навіть коли йдеться про статистику шлюбів, а не змішаних сімей, яких значно менше. — Ред.

народностей" в газ. "Московские новости" № 32 від 9 серпня 1987 р.), брежнєвська статистика була брехливою (в справі обліку населення, згідно з М. Крюковим, існує "произвол", "околонаучное администрирование", "игнорирование фактического положения вещей", "подмена действительного желаемым", "все зависит от волевых установок ЦСУ СССР").

З 16,3 мільйонів обрусілих жителів СРСР (1979 р.) майже 50% становили українці (7,24 млн. осіб). В. І. Козлов (див. "Национальности СССР". М.: Финансы и статистика, 1982, с. 252-253) вказує на українське населення, як на таке, що найбільше піддане мовній асиміляції на російській основі. Особливо інтенсивно русифікаційний процес відбувається в сільських місцевостях, що вимагає пояснення, — пише В. І. Козлов. Цей дослідник доходить висновку, що "однією з характерних особливостей національно-мовних процесів стала помітна тенденція до переходу на російську мову".

Загроза повної русифікації України — факт настільки реальний, що сумніву не викликає. Шовіністський ухил у нашій партії прикриває русифікацію маскою "інтернаціоналізму" і ім'ям Леніна, а тому цей ухил є найвитонченішим і найнебезпечнішим видом великоруського шовінізму. Ми, народ і комуністи, забуваємо, що питання розвитку національних мов є критерієм і мірою радянського ладу в республіці, мірою звільнення народів від національного гніту. Ленін постійно підкреслював: намагання здійснити культурний розвиток народів чужою їм мовою є соціал-шовінізм.

Шовінізм сталінської марки намагався і намагається витіснити українців з їхньої національної території. На це спрямована тактика шовіністської міграційної політики. Уже за часів Сталіна багато українців було силоміць переселено за межі України. В процесі звірячого "розкуркулення" українського селянства (шовіністський душок колективізації на Україні — річ загальновідома) мільйони українців у 1930-1934 роках були примусово переселені до азіатської частини СРСР. Сталінські "методи" розв'язування національного питання в післявоєнний час мало не привели до повної трагедії українського народу, про що свідчить намір "вождя" слідом за кримськими татарами переселити всіх українців до Ка-

захстану і Сибіру (сьогодні в Казахстані живе один мільйон українців). У 50-і роки, в період "освоєння цілини" десятки і десятки радгоспів у Казахстані були укомплектовані виключно українцями. Інтенсивність міграції населення України становила в 1970 р. 8,5% (по Союзу — 6%) і порівняно з 1926 р. зросла в 26 разів. Це стало причиною зменшення однорідних шлюбів серед українців (в 1973 р. їх було лише 34,4%). Приріст російської нації на Україні в період з 1959 по 1970 рр. збільшився, порівняно з приростом українців, у 4,5 разів.

Всупереч конституційній суверенності української держави, шовіністи нав'язали російську мову українському народові практично державною мовою. То ж не дивно, що вживання української мови на території республіки навіть не обумовлене Конституцією Української РСР. Традиційне історичне зміцнення російської нації за рахунок людських, матеріальних і духовних ресурсів України не припинилося, а ще більше посилювалося за часів Брежнєва. Соціалізм на словах, шовінізм на ділі — це і є повна брежнєвська модель "соціалізму". Ось як відгукується Олесь Гончар про брежнєвський період розгулу шовіністів:

Для української літератури роки застою і волюнтаризму виявилися дуже тяжкими ще й тому, що в повсякденній практиці вважалося правомірним санкціонувати порушення таких дорогих народу принципів ленінської національної політики. Довести до закриття українську школу, урізати програму з національної історії та літератури, скоротити години місцевих радіопередач, позбавити городян українського випуску вечірньої газети — подібна запопадливість визначалась як ледь не "інтернаціональна" заслуга. І характерно: чим більше посилювалися сумнозвісні "негативні явища", чим більше поширювалися в республіці випадки порушень законності, хабарництва, кар'єризму, корупція, тим запопадливіше доморощені посадачі крісел робили нападки на духовні національні цінності народу. Списувалися в розряд "безгосподарних" унікальні пам'ятки культури, викривлювалася історія народу, а найкричущішим порушенням ленінських норм було те, що через штучно — повторюю, штучно! — створені умови,

особливо в роки 70-ті, десятками і сотнями закривалися національні українські школи, і все це робилося, аби найгучніше продемонструвати свою "лояльність", ревність, службову свою ортодоксальність. Антиконституційні дії, дрімучі, мішанські, своєю озлобленістю вельми схожі на типово чорносотенські нападки на мову нації, на її культуру, довгий час навіть заохочувалися впливовими Іванами, "непомнящими родства", і в цьому свавіллі вбачалися мало не прикмети "прискореного злиття всіх і всього", про що кабінетний "дбайливець" хотів би першим рапортувати, доповісти, що все уже причесано, знеособлено, всюди запанував убогий канцелярський "суржик".

Нелегкі випробування випали для літератури і для читачів наших. Як можна без болю було дивитися, що мова, цей генофонд культури, її основа, її жива душа постійно піддається приниканню, відтісняється войовничими кар'єристами на десятій план, ставиться в становище мови "непрестижної", яка в житті мало що значить і годиться хіба що для вульгарних чиновницьких анекдотів. Хіба можна було атмосферу такої відчутної духовної пригніченості вважати сприятливою для розвитку літератури і культури у всіх її відгалуженнях? І чи не тому в ці застійні роки трагічно йшли з життя молоді найобдарованіші люди із середовища нашої творчої інтелігенції? (Олесь Гончар, "То звідки ж взялася «звізда полин»? "Літературна Україна", № 47 від 7 жовтня 1987 року).

Як свідчить трагічний стан української нації, розкол із сталінськими і брежнєвськими шовіністами повинен стати "першим обов'язком революціонера" (термінологія В. І. Леніна. Повн. зібр. тв. т. 26, с. 322). "Завданням с.- д. кожної країни, — писав Ленін (т. 26, с. 18) — повинна бути насамперед боротьба з шовінізмом даної країни". Така боротьба в часи Сталіна і Брежнєва активно придушувалась під гаслом боротьби з "націоналізмом" неросійських народів. Все це призвело до епідемії шовінізму загрозливих для соціалізму і демократії масштабів. Шовіністи і "напівшовіністи", свідомі і несвідомі, нині плодяться, як мухи. Справедливими залишаються слова В. І. Леніна: "пошкребти якогось комуніста — і знайдеш вели-

коруського шовініста" (т. 38, ст. 177).

Обов'язок комуніста примусив мене написати цю працю. Як і заповіт Леніна про найнепримиреннішу боротьбу з соціал-шовінізмом всюди, "і в пресі, і всередині Ради робітничих депутатів" (т. 49, с. 406-407).

Під страхом Перебудови "волютаристи" в національному питанні, або просто шовіністи, намагаються замести сліди своїх злодіянь, свого відступництва від ленінізму; видозмінюють ідейну тактику, пристосовують її до Перебудови; пропонують в ході Перебудови нові соціал-шовіністські проекти соціалізму і національної реформи, намагаючись закріпити і виправдати здобутки денационалізації і обрусіння неросійських народів; гальмують процес духовного оновлення радянських людей, нападаючи з високих трибун на демократичну пресу; перешкоджають науковому аналізу історії народів царської (колоністської) Росії, яка постійно проводила політику денационалізації і обрусіння народів імперії; застосовують тактику "підтасовки" понять, свідомо підмінюючи "національне" "націоналістичним", розраховуючи на низьку національну самосвідомість радянських людей (наприклад, на Україні часто "націоналістом" називають людину, що розмовляє українською мовою). Величезні зусилля шовіністи затрачують у напрямку прихованої дискредитації Перебудови, штовхаючи керівні органи партії приймати наперед приречені на провал рішення. Масштабно перекручується і вульгаризується ленінське вчення з національного питання.

Отож, є потреба з'ясувати істинну суть ленінського розуміння розв'язання національного питання після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Серед величезної літератури, присвяченої поглядам В. І. Леніна на національні відносини, зустрічаються книги під назвою "В. І. Ленін, КПРС про пролетарський інтернаціоналізм", "В. І. Ленін, КПРС про боротьбу з націоналізмом" і т. п., але дивно, що немає жодної книги, яка б називалася "В. І. Ленін про шовінізм". Дивно тому, що у працях Леніна явище шовінізму стоїть у центрі всієї проблематики з національного питання, включаючи інтерпретацію права націй на відокремлення в самостійні держави та суті інтернаціоналізму і націоналізму (анти-російський соціалістичний націоналізм Ленін розглядав як явище вторинне за походженням, що є оборонною ре-

акцією на великодержавний соціалістичний шовінізм). Ось чому без розкриття поняття "шовінізм" не можна зрозуміти суті ленінської національної програми при побудові соціалізму в СРСР.

Виникає запитання, чому саме аналіз поняття шовінізму стоїть в центрі ленінського вирішення національного питання, чому це поняття є для Леніна вихідною "клітиною" всієї методології національної проблематики? А тому, що Ленін народився, виріс і вів революційну боротьбу в шовіністичній Росії, яка, згідно з Леніном, була "оплотом шовінізму" в Європі і Азії, була "тюрмою народів", була, згідно з Ф. Енгельсом, володаркою "величезної кількості украденої власності пригноблених націй". Отож і стратегія КПРС та Радянського Уряду з національної проблематики повинна базуватись на ленінській методології вирішення національного питання.

Розкрити ленінську суть національного питання без аналізу явища шовінізму — річ марна. Зіставлення ленінських настанов і фактичного стану справ у сфері національного будівництва в нашій країні в часи Сталіна і Брежнєва приводить до висновку: національне питання в СРСР не вирішене. Його "розв'язання" здійснювалося методологічно неправильно, невідповідно з ленінською теорією.

Виникає ще запитання: чим пояснити препарування думок Леніна з національного питання нашою історичною і соціологічною літературою на фоні замовчування розгулу шовінізму? Відповідь на це запитання однозначна: сталінський і брежнєвський період у житті нашої країни — це період контрреволюційного етапу революції, який ще можна назвати етапом будівництва волюнтаристського тоталітарно-шовіністичного соціалізму. На цьому етапі шовінізм проник у всі сфери культурного, господарського і політичного життя країни Рад. Шовіністам вдалося оприлюднити свій світогляд через програмні документи і закони, замасковані під показний (організований "згори") "інтернаціоналізм".

Ось чому сьогодні невідкладним завданням Перебудови є перебудова національних відносин. Організаційно ця Перебудова повинна здійснюватись через всена-

родне обговорення стану національних відносин з позиції повної демократії і гласності і проведення демократичного Референдуму, програма якого повинна зміцнити Національну Реформу в дусі ленінського розв'язання національного питання.

Методологію ленінського розв'язання національного питання уявляємо собі так. В світлі ленізму нація є закономірним продуктом розвитку людства в цілому. Марксизм-ленізм розглядає всесвітню історію як ціле і окремі народи як її "органи". Отже, і мови є "органами" єдиного світового духу. Кожне слово тієї чи іншої національної мови несе в собі історичне інформаційне навантаження, кодує в собі певний суттєвий відтінок істини і знань про світ і людину як одне ціле. Без розгалуження світового древа духу на національні мовні гілки це древо не змогло б зростати, і якщо ці гілки обрубати, воно засохне.

"Кожна національна культура — коштовність, яку немислимо втратити" — підкреслює в своїй книзі "Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу" М. С. Горбачов. "Часом у нас розгортаються дискусії про розвиток національних мов" — пише М. С. Горбачов і відповідає:

Навіть найменшому народові не можна відмовити у мові. Адже це людська культура в усій своїй різноманітності, в якій вона дійшла до нас, у всій цій багатомовності, в одязі, обрядах, зовнішньому вигляді. Це наше спільне багатство. Хіба можна виявляти до нього неухвагу, допускати його припинення?

Всі порушення національних прав народів СРСР в сталінський і брежнєвський періоди історії нашої країни базувалися на великодержавному російському шовінізмові, підфарбованому солоденькими майже марксистськими словами і замаскованому показним "інтернаціоналізмом". Як наслідок цього, переважна частина робітничого класу та інтелігенції, яка живе в інонаціональних республіках і належить до російської національності, відкрито демонструє анексіоністську байдужість і зневагу до культур народів СРСР. Російське населення не бажає вивчати і мову свого слов'янського брата — українського народу.

За переписом населення 1979 р. з 10,47 мільйонів російського населення, що жило на Україні, рідною мовою російську назвали 98,7%, в той час, як 4 мільйони українців, що жили на Україні, відмовилися від рідної мови і такою назвали теж російську. Причину такого сумного явища слід шукати зовсім не в національних рисах українця, а в великодержавному російському шовінізмі.

Будь-який великодержавний шовінізм насамперед виявляється у явному чи замаскованому проповідуванні національної винятковості певного народу, в наданні йому привілеїв у розвитку культури; у зневажливому ставленні до потреб малих націй; в ігноруванні і неприйнятті мови, побуту, історичного минулого того чи іншого народу; в намаганні калічити, перекручувати, вульгаризувати культурний розвиток інонаціонального народу, і т. п. Згідно з Леніним, найшовіністичнішою державою в Європі і Азії була царська Росія. Великоросійський шовінізм, пише Ленін (т. 24, с. 115), "гірший за всі через його насильницький характер". Як вказує резолюція X з'їзду РКП(б) "Про чергові завдання партії в національному питанні", політика царизму щодо народів Росії полягала в тому, щоб русифікувати їх. Як результат такої політики — велика відсталість цих народів.

Які ж історичні і соціальні джерела радянського російського шовінізму, в чому він виявлявся? Ленін (т. 26, с. 232-233) звертав увагу комуністів на те, що "соціалістичний рух заінтересований... у вивченні історичного походження, умов, значення й сили соціал-шовіністичної течії". 1) звідки взявся соціал-шовінізм? 2) що дало йому силу? 3) як з ним боротися? Тільки така постановка питання серйозна, а перенесення справи на «особи» означає на практиці простий виверт, викрут софіста.

Отже, звідки взявся соціал-шовінізм у радянському суспільстві і що дало йому силу? Згідно з Леніним (т. 40, с. 43), "великороси віками збирали в себе, під гнітом поміщиків та капіталістів, ганебні й погані пересуди великоруського шовінізму". Царські заправили постійно отруювали свідомість робітничого класу, прищеплювали йому шовінізм. Питання про трансформацію буржуазного шовінізму в націоналізм великоруських селян також добре досліджене Леніним. В резолюції XII з'їзду РКП(б) в національному питанні підкреслюється, що великодержавний шовінізм "є відбиток колишнього привілейова-

ного становища великоросів". Ці пережитки живуть ще в головах наших радянських працівників, центральних і місцевих, вони гніздяться в наших державних установах.

Проте, великоросійський шовінізм у певної частини радянських працівників не є старими "пересудами" з часів царської Росії. Сучасний радянський російський шовінізм — явище суто радянське і породжується воно іншими чинниками. Відомо, що симптомами великодержавного шовінізму уже в перші роки Радянської влади хворіли відомі діячі Комуністичної партії (Сталін, Орджонікідзе, Держинський і багато ін.). Шовіністом, писав Ленін (т. 26, с. 97), можна бути "через опортунізм або через безхарактерність". Ось деякі приклади. За "рукоприкладство" до П. Г. Мдівані Ленін (т. 45, с. 343) назвав С. Орджонікідзе "...справжнім і істинним не тільки соціал-націоналом, але і грубим великоруським держимордою...". Ф. Держинського Ленін (т. 46, с. 343) назвав "обрусілим інородцем" з шовіністичними замашками: "...тов. Держинський... відзначився тут теж тільки своїм істинно руським настроєм (відомо, що обрусілі інородці завжди пересолоють щодо істинно руського настрою)". Сталіна і Держинського В. І. Ленін (т. 45, с. 344) прямо звинуватив у шовінізмі: "Політично відповідальним за всю справді великорусько-націоналістичну кампанію слід зробити, звичайно, Сталіна і Держинського". Кажучи про радянський російський шовінізм як явище суто радянське, слід підкреслити, що воно виступає феноменом, який породжується зверхцентралізованою природою державності, а також такими чинниками, як з'єднання в Москві столиць СРСР і РРФСР; перетворення російської мови, по суті, на державну мову союзного рівня, та ін. Основною передумовою шовінізму є централізм державного устрою багатонаціональної держави, до складу якої входить нація-гігант. Згідно з Леніним (т. 27, с. 418), соціал-шовінізм — неминучий продукт централізму. Централізована однопартійна адміністративна система багатонаціональної держави, до якої входить нація-гігант, завжди має ієрархічний характер своєї структури і неминуче веде до породження бюрократизму і шовінізму. Ленін вбачав у централізованому бюрократі не тільки бездушного апаратника, а й потенційного "шовініста-держиморду".

В останніх своїх працях Ленін (див. т. 45, с. 344-345)

усвідомив, що вади централізму (в т. ч. і шовінізму) можна перемогти єдиним шляхом — шляхом реорганізації Союзу. Створений головню за проектом Сталіна (поправки Леніна були враховані суто формально) Союз Радянських Соціалістичних Республік уже на початку свого життя продемонстрував зародження великоросійського шовінізму. В 1928 р. журнал "Коммунистическая мысль" (№ 6-7) писав:

Ми йдемо до своєрідного, але все ж до агресивного націоналізму панівної нації... Бажання бачити тільки Росію носієм революційних і комуністичних ідеалів, бачити її великою і всемогутньою, рятівником всього світу, — для такої мети необхідно не роздрібнювати її господарські і фізичні сили, а все більше сплавляти їх у єдине ціле; звеличення російського пролетаріату і применшення значення пролетаріату інших країн, нетерпимість і роздратування проти всього, що затримує цей процес, — цей червоний панславизм, чи не є часом він тим самим, тільки в іншій формі, великодержавним націоналізмом? Патріотизм стосовно соціалістичної вітчизни зовсім непогана річ, якщо тільки він не живиться за рахунок матеріальних можливостей і культури іншої якоїсь народності; та в тім-то й справа, що без такого живлення немислиме звеличення Росії; звідси перетворення національного почуття в шовіністичне. Візьмемо ще один вияв великодержавного націоналізму: любов до своєї мови, культури. І ця річ цілком законна і нешкідлива. Та вона стає злочинною, як тільки протиставляється іншій культурі чи іншій мові, при чому кожна інша мова здається і смішною, і бідною.

В 1922 р. Ленін (т. 45, с. 340) з тривогою пише, що не вжито жодних заходів, щоб "дійсно захистити іногородців від істинно руського держиморди". Ще навіть 1930 року визнавалося, що "головну небезпеку на даному етапі являє собою великодержавний ухил, який намагається ревізувати основи ленінської національної політики і під прапором інтернаціоналізму прикриває прагнення відживаючих класів панівної раніш великоруської нації повернути собі втрачені привілеї" ("КПРС в резолю-

ціях..." ч. III. Держполітвидав УРСР, 1954, с. 22).

Проте, на словах закликаючи партію боротися з великодержавним шовінізмом, а на ділі взявши на озброєння ідею створення "великої Росії" і неминучості перемоги вищої російської культури над культурами більш відсталих народів, Сталін систематично підготовлював шовіністський акт ліквідації національних республік і областей. Як справедливо пише Г. Х. Попов ("Знамя", № 1, 1988), сталінська модель соціалізму була такою, що "у ній російська мова ставала єдиною мовою Союзу, а російський народ мав взяти на себе головну роль у країні".

Вірним послідовником шовіністського курсу Сталіна був Брежнєв. Ось кому не можна відмовити в комплексі уяви про переваги російської культури над культурами інших народів і в бажанні створення "єдиної-неподільної великої Росії"! Основним теоретичним кредом національної політики "волютариста" (чи просто шовініста) Брежнєва була ідея злиття всіх націй СРСР в єдину суперетнічну одиницю — радянський народ з однією спільною російською мовою. Реалізація цієї ідеї проводилась під прапором показного "інтернаціоналізму". Соціалшовіністська програма Брежнєва реалізувалась через такі акції, як зверхцентралізація державного устрою, господарського і культурного життя країни; введення державної мови ("національно-російської двомовності"); впровадження екстериторіальної культурно-освітньої російської автономії (насадження російських шкіл за межами РРФСР); шовіністська стратегія міграційної політики.

Розглянемо, як приклад, введення "національно-російської двомовності". До чого вона веде? Мета ясна: поступово добитися відмирання національних мов і здійснити перехід на "одномовність", тобто на російську мову. Бо ж ніяка національна мова довго не витримає конкуренції з російською при тотальній русифікації шкільної освіти. "Національно-російська двомовність" — вигадка шовіністів. Цей "інтернаціоналізм" поступово стане догмою самосвідомості всіх радянських людей і призведе до того, що самі люди з часом стануть боротися проти "залишків" власної національності як "пережитків націоналізму". Така "діалектика" уже реалізувалась серед багатьох малочисельних народів РРФСР. По суті, "національно-російська двомовність" — це засіб нищення

національних культур і обрусіння народів.

Свою національну політику Брежнєв проводив лицемерно і віроломно. Хоча йшлося про "єдину, неподільну" Росію, про яку мріяв ще генерал Денікін, брежнєвська преса не переставала говорити про створення " нової історичної спільноти людей — радянського народу". Дедалі частіше в пресі СРСР ототожнювався з поняттям "Росія". Національні республіки дедалі тугіше і тугіше затачуються в "єдиний народно-господарський комплекс". Інтенсивно проходить ліквідація республіканських міністерств, об'єднання виробничих трестів, інститутів у "міжреспубліканські" (при цьому, звичайно, всі нитки управління зосереджуються в Москві). Масово ігноруються господарські і культурні потреби республік. Так шовінізм повністю збігся з опортунізмом до ленінізму.

Тепер спробуймо відповісти на запитання — як боротися з шовінізмом?

Генеральною лінією Перебудови повинно стати повернення до ленінської програми вирішення національного питання, а це вимагає зміни суспільного змісту нашої держави, а саме: від волюнтаристичного тоталітарно-шовіністського соціалізму до соціалізму інтернаціонального і демократичного.

В основу вирішення національного питання Ленін поклав принцип національної незалежності. Ленін не тільки попереджав, що "без боротьби проти соціал-шовіністів справа соціалізму безнадійна" (т. 26, с. 318), не тільки вважав боротьбу зі всякого роду шовінізмом своїм "соціалістичним обов'язком", але і висунув основоположну настанову:

...переможний соціалізм неминуче повинен здійснити повну демократію, а значить, не тільки провести повну рівноправність націй, тобто право на вільне політичне відокремлення. Соціалістичні партії, які не доведуть всієї діяльності і тепер і під час революції і після її перемоги, що вони вивольють поневолені нації і побудують відношення до них на основі вільного союзу, — а вільний союз є брехлива фраза без свободи відокремлення, —

такі партії вчинили б зраду щодо соціалізму (т. 27, с. 237).

В. І. Ленін наголошував, що

...єдність інтернаціональної тактики комуністичного робітничого руху всіх країн вимагає не усунення різноманітності, не знищення національних відмінностей... а такого застосування основних принципів комунізму (Радянська влада і диктатура пролетаріату), яке б правильно видозмінювало ці принципи в частковостях, правильно пристосовувало, застосовувало їх до національних і національно-державних відмінностей (т. 41, с. 72).

Отже, ще раз підкреслюємо, що вирішення національного питання слід пов'язувати з реалізацією вчення Леніна про "право націй на самовизначення", а "самовизначення націй у програмі марксистів, — пише В. І. Ленін — не може мати, з історико-економічної точки зору, іншого значення, крім як політичне самовизначення, державна самостійність, утворення національної держави" (т. 25, с. 250).

Які ж конкретні кроки слід зробити в часи Перебудови на шляху проведення національної реформи в дусі ленінського розв'язання національного питання?

(Закінчення в наступному випуску "УВ").

ГАЗЕТИ "РАДЯНСЬКА УКРАЇНА"

У ВІДГУК НА ЗАОЧНУ КОНФЕРЕНЦІЮ ЧИТАЧІВ "РАДЯНСЬКА
УКРАЇНА" -88, ЩО З НИМ РЕДАКЦІЯ ЗВЕРНУЛАСЯ
ДО СВОЇХ ЧИТАЧІВ 29 ЖОВТНЯ 1987 РОКУ

Шановний пане редакторе!

Газетна анкета майже не відрізняється від подібних анкет попередніх років. Питання, що їх поставила редакція своїм читачам, призначені поліпшити газету в межах її давнього традиційного характеру. Але позаяк газета, як на мене, потребує не окремих дрібних поліпшень, а докорінної зміни самого характеру, я вирішив не заповнювати анкету, а написати окремого листа, який і прошу оприлюднити для початку серйозної публічної розмови про ґрунтовну перебудову першої за своїм статутом в УРСР газети, що мала б стати публічною трибуною всього нашого народного життя.

З огляду на зміни внутрішньої і міжнародної ситуації Політбюро ЦК КПРС, Генсек та інші керівники партії неодноразово підкреслювали, що в умовах ядерного світу загальнолюдські вартості важливіші за класові.

Ось кілька із багатьох висловлювань останнього часу.

М. Горбачов: "Новое мышление — это и новая мораль, новая психология. Оно ориентировано на то, что каждый человек, оставаясь гражданином своей страны, членом своей партии, активистом любого прогрессивного национального движения, должен проникнуться ответственностью и за то, каким быть всему миру и быть ли ему вообще" (5.11.87).

Яковлев, секретар ЦК КПРС: "Ленинская идея приоритета общечеловеческих интересов — не отвлеченная философская категория, а реальность нашего времени. Они, эти интересы, требуют прежде всего выживания рода людского" (3.XI.1987 р.).

Редакція газети "Радянська Україна" в тому ж № 249, в якому й надрукувала анкету до читачів, заявляє:

"Ми не можемо миритися із спробами підмінити класово-партійний підхід до оцінки подій минулого в житті

тієї чи іншої нації якимись загальнолюдськими критеріями" (стаття "Волею народів освячена"). Ця заява редакції прямо суперечить словам Горбачова і Яковлева.

Класовий підхід, як політика захисту одним класом інтересів свого класу на протигагу іншим класам суспільства, був зрозумілий в період дрібних та середніх промислових підприємств, коли наслідки їхньої діяльності були локальні й не породжували широкомасштабних змін в навколишньому середовищі. Поступове розширення промислової діяльності набуло таких розмірів, за яких вона стала впливати на самі екологічні умовини життя всієї людності незалежно від того, до якого класу належить та чи інша людина. Класовий підхід, таким чином, виявився завузьким і обмеженим, тобто явно недостатнім для сучасного широкого взаємопов'язаного світу. І не дурно ваш киянин, директор Інституту літератури Ігор Дзеверин писав:

Но Ленин подчеркивал также, что "с точки зрения основных идей марксизма, интересы общественного развития выше интересов пролетариата..." и что, следовательно, свою всемирно-историческую миссию пролетариат осуществляет лишь тогда, когда он осознает свои классовые цели и как цели общества в е с к и е [підкреслення І. Дзеверина]. ("Литературная газета", № 45, 4.XI.87 р., стор. 6).

Звідси абсолютно ясно, що єдино правильним у ядерну добу є усвідомлення національних проблем та інтересів і як загальнолюдських: кожна нація — це складник глобальної композиції, і коли вилучити цей складник, порушується цілісність. Без цього складника не існує цілості. Розвиток національного як частини цілого (людства) не суперечить інтересам цілого, а навпаки, сприяє розвитку цілого.

Усвідомлення діалектичної зміни пріоритетів — це усвідомлення залежності суб'єктивних прагнень людей від об'єктивних змін світу, в якому живуть люди. Це відчувало нове керівництво КПРС і тому висунуло на перший план замість класових загальнолюдські вартості. І поза-як ця нова лінія партії не гальмує, а штовхає вперед суспільний прогрес, вона має революційний характер.

Газета "Радянська Україна" не згідна з цією лінією, во-

на залишається на попередній стадії розвитку, на стадії застою.

Оскільки редакція просякнута застарілим мисленням, вона й неспроможна бачити такі не класові, а національні проблеми, як створення на Дніпрі величезних калюж із синіми водоростями, Чорнобильської трагедії, будівництва каналу на півдні України, руйнації національної культури, нівечення національних традицій і звичаїв, трагічного стану нашої мови та десятків інших не класових, підкреслюю, не класових, а наших національних проблем.

Що газета вперто не хоче переходити до нової (революційної) стадії розвитку, видно з того, що за два з половиною роки перебудови вона ніскільки не змінилася. Газета не має свого обличчя. Рух думок у ній тільки згори вниз: старші молодших (підлеглих) повчають, напучують, наставляють, ганяють, дорікають, хвалять і т.і. Знизу вгору ідуть доповіді, звіти, рапорти про виконання, перевиконання, підвищування своїх зобов'язань та всяке інше запобігливе словоблуддя. Газета як не відважувалася, так і не відважується критикувати міністрів та інших керівників республіканського рівня; ніколи не ставила й не ставить руба жодної проблеми національної ваги.

Якщо така консервативна позиція є свідомо опозиція, то невже ж редакція надіється зупинити революційний прогрес? Якщо ж консервативність позиції зумовлена закостенілістю мислення і неспроможністю самим збагнути суть революційних змін, суть української національної проблематики в період цих змін і роль головної республіканської газети, то невже ж редакції нічого не підкаже приклад перебудови періодичних видань у Москві та Прибалтійських республіках?

Шановний Головний Редакторе, я не хочу бачити у Вашій особі свідомого супротивника нашої землі і нашого народу, але Вашого застарілого мислення, Вашого консерватизму, Вашого потурання бездушним експериментам над рідною землею та нашим народом не тільки до перебудови, але вже й після її початку, більше терпіти не можна. На Вас, пане Сіробабо, не впливає приклад "Известий", "Литературной газеты", на Вас нічого вже не впливає, отже, Ви неспроможні сприяти загоюванню глибоких ран, що були спричинені в попередні застійні пе-

ріоди, тому Вам слід передати керівництво газетою іншій особі, яка була б спроможна підтримувати курс партії на перебудову, а не гальмувати його.

Республіканська газета під Вашим керівництвом і досі залишається нудним рупором бюрократії, а вона повинна б стати трибуною нації. Два з половиною роки довели, що під Вашим керівництвом це не відбудеться, тому поступіться місцем іншому!

Подібні листи до редакції раніше не варто було поси-лати, бо вони абсолютно не впливали на роботу редакції. Зарозумілість газет і журналів була така, що вона навіювала думку: не газета існує для людей, а люди — для газети, не журнал для читачів, а читачі для журналу. І якщо люди мало купували газету, то не газета винна, а люди. Їх просто ще недостатньо виховали. Треба посилити агітаційно-пропагандистську роботу і тоді вони стануть свідоміші і купуватимуть газету. Це презумпції правильності газет і недосконалості людей.

Слава Богу, що Горбачов закликав кінчати з комплексами непогрішності верхів і в тому числі, без сумніву, із олімпійською зверхністю редакцій газет і журналів щодо читачів.

Левко ЛУК'ЯНЕНКО

с. Березівка, Парабельський р-н, Томська обл.

ШКОЛА — НА РОЗДОРІЖЖІ

ВІД РЕДАКЦІЇ: Стаття одеської вчительки Ганни Голумбієвської, що трохи залежалася в редакційній теці, дочекалася лютневого Пленуму ЦК КПРС, на якому, як гадаємо, ряд болючих проблем народної освіти, в тому числі й намічених нашою авторкою, розв'язані не були.

Сьогодні нашу громадськість хвилює школа. І не випадково, бо ж вона є каталізатором суспільства. Якщо цей каталізатор не реагує на перебудову, то це означає, що "буксує" не лише реформа школи, але й сама перебудова.

Правління Брежнєва, назване зараз "роками застою", завдало школі непоправної шкоди. Під фанфарні рапорти про небувалий розквіт у всіх сферах життя, школа теж звітувала про зростаючий рівень знань. Покінчено з двійками! Взялися за трійки — явище, охрещене "процентоманією", наслідками якого став низький рівень знань, знецінення освіти, невміння і небажання випускників працювати взагалі. Усе звелось до ідейно-політичного та військово-патріотичного виховання, якими замінено виховання справжньої любові до Батьківщини. У шкільну програму введено курс початкової військової підготовки. З'явилися воєнруки із відставних військовиків. Бо ж, як повчала колись учителів секретар Іллічівського райкому партії м. Одеси Сорокіна, "нам потрібні не освічені, а вірні партії люди", тобто конформісти, здатні бездумно аплодувати рішенням кожного пленуму чи з'їзду.

Перебудова вимагає від школи виховання громадянської мужності, служіння Батьківщині, а не прислугування владі. Та й державі потрібні розумово повноцінні люди, а не недоріки, яких продовжує штампувати школа, бо на інше вона просто не здатна.

Педагогічна наука б'ється у пошуках виходу. Найпопулярніші зараз дві ідеї — ідея педагогіки співпраці та ідея новаторства, які ретельно пропагує "Учительская газета". І школа вже почала брати їх на озброєння.

Офіційно насаджуючи педагогічну співпрацю, ми дійдемо гіршого варіанту, ніж американці з їхньою систе-

мою "вільного виховання", від якої вони, до речі, відмовилися. У нас буде гірше тому, що вчитель у нас безправний.

Аналізуючи причини неуспішності американських школярів, Гаррі Нассоу налічує їх десять — і тільки на десяте місце ставить школу: погано організований навчальний процес, нестача навчальних приладів, малокваліфіковані учителі ("Кур'єр ЮНЕСКО", 1972, червень). А у нас учитель — козел відпущення гріхів за всі наші соціальні вади: лише він несе "персональну відповідальність за якість навчання та виховання". (Див. проект шкільного Статуту). Гадаю, міру відповідальності має встановлювати лише совість учителя, а не статут. Відповідальність — категорія моральна, а не юридична, тому такий запис у Статуті тільки узаконить повну безправність учителя.

Ось конкретний приклад, що заодно зачіпає болючу тему денаціоналізації школи. За проханням батьків директор звільняє учнів од вивчення української мови, а від учителя української вимагає, щоб він тримав звільненого учня в класі, аби той не вештався по школі. З кожним роком кількість таких учнів зростає, і уроки української перетворюються на пекло. Отака "педагогіка", яку секретар ЦК КПУ Єльченко недавно назвав "демократичною"!

Погляд на роль учителя як наглядча позбавлений науковості і переглянути його — справа соціологів, яким давно пора звернути увагу на школу.

Найшляхетніші ідеї в процесі втілення перетворюються у нас на свою протилежність. Сталося це і з ідеєю співпраці. Учням дискомфортно в школі — винен учитель. І йому вже погрожують: вас будуть атестувати учні, даватимуть вам характеристику. Оцінка вчителя за ставленням до нього учнів назагал справедлива. Та чи завжди? Адже десятиліттями ми розбещували учня невимогливістю, і шкільним, і всім навколишнім життям привчали його до вседозволеності й хамства, до лінивства й безвідповідальності. Чи можна вимагати співпраці з таким учнем і карати вчителя, коли з цього нічого не виходить, довіряючи при цьому насамперед учневі? Ідея педагогічної співпраці вже б'є по вчителях. Поставив двійку — уже потай од тебе випитують учня, як ти працював з ним, чи все зробив, аби двійки не було. У школі

вже пішли учнівські доноси на тих учителів, які не влаштовують адміністрацію. Обстоюючи педагогіку співпраці, нам треба пам'ятати, що наші учні — це не учні 20-х років із тодішньою жадобою знань...

Те ж саме з ідеєю новаторства. Навіть не говоритиму про свої сумніви щодо новаторства і новаторів. Бо ідея вже дає сумні плоди. Нас закликають працювати творчо, без двійок, як це роблять учителі-новатори, тобто та ж "процентоманія" повертається назад в іншій одежині...

У школі немає радості ні вчителів, ні учнів. "Іду в школу, як на каторгу!" — кажуть учителі. Може, це погані вчителі, котрі не люблять своєї справи? Ні! Як на каторгу, йдуть і хороші вчителі. А скільки їх, талановитих, освічених, потрібних школі та дітям, кинули школу?! Не витримали адміністративного рабства. Не знаю жодної професії, де б людині не довіряли так, як учителям. Що і як він мусить говорити — обумовлено програмою, методичними рекомендаціями. І той, хто перевіряє працю вчителя, заздалегідь знає, що він має почути на уроці — перед ним програма, і як це має бути подано — перед ним "вимоги до сучасного уроку", де вказано, що на уроці повинні бути певні технічні засоби навчання, використані матеріали партійних з'їздів і пленумів і т.д. Аналізуючи і оцінюючи урок, виходять лише з цих "вимог". Освіченості, компетентності, таланту, артистизму вчителя, як правило, не помічають. Та й культурний рівень перевіряючого не раз дуже низький.

Учителів не довіряють виховання учнів: плани виховної роботи диктують на секціях класних керівників — і вони схожі, як дві краплі води.

Багато пишуть зараз про самоврядування і самоорганізацію учнів. А вчитель? Безсловесний, покірний, він мусить беззаперечно виконувати волю начальників усіх рангів, що разом утворюють адміністративно-ідеологічну піраміду. Крім відділів народної освіти, є ще комітети комсомолу (вчитель несе відповідальність за піонерську й комсомольську роботу в класі), комітети партії, що контролюють роботу шкіл тощо. Як у Гоголя: "Кожний втручається, кожний хоче показати, що він теж розумний!"

Тягар постійної відповідальності породжує у вчителя комплекс вини. За поставлену двійку — погано вчив! За непоставлену — озокамилювання! За невідремонтова-

ний кабінет — ледар! За відремонтований кабінет — зібрав гроші з батьків, а це незаконно. Хоча коштів на ремонт де дають і всі знають, що без батьків це зробити неможливо...

Склався стереотип ідеального вчителя: добре оформлено кабінет, шафи заповнені роздавальним матеріалом, є технічні засоби навчання, на уроках використовує матеріали пленумів і з'їздів, оперативно виконує вказівки адміністрації, проводить заходи показового характеру, завжди покірний...

Від тих, хто чинить спротив шкільній рутині, школа безжалісно звільняється, як од інакодумців. За 25 років роботи в школі я ні разу не чула, щоб учителя лаяли за те, що його не люблять учні, — навпаки, любов учнів до вчителя викликає підозру. Надто розумний і знаючий вчитель теж підозрілий: не дай Боже, скаже зайве!

Учитель у школі — функціонер більше, ніж людина іншого фаху. Він повністю ототожнений зі своїми функціями. Він — колішатко чи гвинтик у машині народної освіти. Крутись, як колішатко! Підкоряйся всім, навіть безглуздим, розпорядженням зверху. Чим менше в учителів особистості, тим він вважається кращим. Але чи здатна людина без особистості виховати особистість в учнів? Ні! Функціонери на таке не здатні.

Зараз багато пишуть і говорять про "зрівнялівку" в оплаті праці вчителів. Мовляв, "ледар" одержує однаково з "новатором". Міністерство освіти СРСР береться покласти цьому край. Насправді рівної оплати в школі давно не існує. Гляньте у відомості — один одержує 100 крб., інший — 300. Адміністрація школи на свій розсуд визначає, кому і скільки дати заробити. Учитель з великою кількістю годин одержує багато і намагається не псувати з начальством взаємин, а непокірних у кращому разі "садять на ставку".

Диференційована оплата праці вчителя дасть у руки адміністрації ще замашніший кийок проти "занадто розумних". Демократизація школи при такій оплаті буде взагалі неможливою. Бо як вимірюватимуть користь од вчителя? Наскільки мені відомо, такої точної мірки ще не знайдено. А чим мірятимуть зло? Ступенем бездіяльності чи діяльності? І чи взагалі діяльний вчитель приносить користь? Лицемірів і конформістів виховували дотепер якраз "діяльні" вчителі. Учителя неможливо

прирівнювати до робітника, зарплатня якого залежить від продуктивності його праці. Результату праці вчителя зразу не побачиш.

Скальпель "гласності" зачепив чимало вад нашого суспільства, але шкільної освіти майже не торкнувся, може тому, що школа — надто тендітний організм, який не просто осягнути.

Бюрократизм у школі набув потворної самостійності і тікати звідси не збирається. Як і раніше, в школі привчають до штампів і стереотипів, а не вчать мислити по-державному. Як і раніше, справжній патріотизм, у якому тривога і біль, вважається антидержавним. То ж не дивуйтеся, що наші випускники в Афганістані гадають, що вони там захищають Батьківщину. Як і раніше, правда у школі вважається брехнею, а брехня правдою. Про колективізацію, наприклад, школярі мають дізнаватися тільки за "Піднятою цілиною". Про "Котлован" Платонова чи "Кар'єр" Бикова говорити не можна, бо ці твори можуть посіяти сумніви і самостійні оцінки. Школа далі живе за принципом "аби чогось не сталося" — тому в ній нічим дихати як учням, так і вчителям.

Добра школа — запорука не тільки особистого блага її вихованців, але й усієї Вітчизни. І якщо в школі нічого не зміниться, від перебудови також залишаться тільки добрі наміри і гарні слова.

Жовтень 1987 р.
м. Одеса.

ХРОНІКА ТИСКУ

I

ОПОРУ

СИЛИ ЗАСТОЮ НА ПОЗВАХ З ПРАВДОЮ

(ОГЛЯД ДВОБОЮ ЖУРНАЛУ "УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК"
З ОФІЦІЙНОЮ ПРОПАГАНДОЮ)

Безпрецедентна за масштабами кількомісячна пропагандистська кампанія проти журналу "Український Вісник", організована потривоженим критикою українським партійно-бюрократичним апаратом брежнєвського покрою, захлинулася у власній безпорадності. Монополізована преса, звикла до декларованості оцінок і до пасивного безсловесного читача, виявилася не готовою до відкритої полеміки, до розкутого вияву громадської думки.

Наші оперативні "експрес-випуски", що розійшлися в сотнях примірників (див. "УВ-Експрес №№ 1, 2, 4), все ж не змогли охопити всіх матеріалів полеміки із київськими та львівськими газетами, радіо, телебаченням. Поза друком лишилися, зокрема, і численні листи на нашу підтримку, прислані громадянами безпосередньо нам або в офіційні органи (нам прислали копії).

Однак, потреба зібрати докупи ці показові документи боротьби тенденцій періоду двовладдя (за визначенням А. Нуйкіна — див. "Новый мир", № 1, 1988) — безсумнівна.

Щоб картина була цілісною, подаватимемо і короткий виклад газетних статей про нас (частину тиражу забезпечимо їх повними відбитками).^{*} Полеміка була широкою і тривалою, тому матеріали її доведеться давати в кількох випусках із продовженням.

* * *

Перша ще побіжна згадка про "Український Вісник" в офіційній пресі з'явилася у спрямованій проти Українського культурологічного клубу статті О. Швеця "Театр тіней..." (газ. "Вечерний Киев" за 19.X.1987 р.). Автор пере-

^{*} У примірнику з якого передруковуємо, вміщено фотокопії чотирьох матеріалів з офіційної преси. Див. ст. 187-206.

крутив історію виникнення журналу, приписавши створення його в 70-і роки активістам клубу, а також вдався до випадів проти спецкора журналу Павла Скочка, який на зібранні клубу розповів присутнім про журнал і закликав до співпраці з ним (широку полеміку із статтею О. Швеця див. "УВ", вип. 9-10).

Через кілька днів, не без вказівки партійних органів, статтю Швеця передрукували обидві львівські партійні газети — "Вільна Україна" і "Львовская правда".

* * *

Кампанію наклепів, спрямовану безпосередньо проти "Українського Вісника" та його редколегії, очолив орган ЦК КПУ газета "РАДЯНСЬКА УКРАЇНА" (редактор — В. СІРО-БАБА). 13 листопада в рубриці "Анатомія антикомунізму" в цій газеті з'явилася погромна стаття П. ВІЛЬХОВОГО (псевдонім) "ІНТЕРВ'Ю «З-ПІД ПОЛИ»", вже наступного дня передрукована львівською газетою "Вільна Україна".

Для нападок на "УВ" було використано незаконно вилучене в американської журналістки Марти Коломієць відеоінтерв'ю, взяте у редакторів "Вісника" Вячеслава Чорновола та Михайла Гориня (ми писали про це свавільне вилучення ще у жовтні 1987 р. — див. "УВ", випуск 8).

Викладу змісту статті П. Вільхового не робимо: це зроблено (з широкими цитатами) у відкритих листах до "Радянської України" В. Чорновола та М. Гориня, а також у позові В. Чорновола до суду на редактора "Радянської України" В. Сіробабу.

"Відкритий лист" В. Чорновола був розісланий на сотні адрес партійних і радянських органів, установ, організацій, органів преси, приватних осіб. Десятки адресатів одержали "Відкритий лист" М. Гориня. Обидва документи були надруковані у випуску "УВ-Експрес № 1", який теж широко розійшовся. Відомо також, що у Києві, Львові та інших містах ці відкриті листи відтворювали і розповсюджували самостійно, влаштовували колективні читання.

Ніякої відповіді з органів суду й прокуратури на позовну скаргу В. Чорновола до кінця лютого 1988 р. не надійшло.

Одним з перших на статтю "Радянської України" від-

гукнувся член редколегії "УВ" Василь Барладяну, написавши саркастичну гумореску "Хто є що, або перебудова по-американськи", яку друкуємо не в цьому огляді, а окремо в "Куточку гумору" (вона друкована також у "УВ-Експрес" № 2).

Інші відгуки на публікацію "Радянської України" (серед них — анонімні) дамо в уривках після відкритих листів В. Чорновола та М. Гориня.

РЕДАКТОРОВІ ГАЗЕТИ "РАДЯНСЬКА УКРАЇНА",
ОРГАНУ ЦК КПУ, ВЕРХОВНОЇ РАДИ І РАДИ МІНІСТРІВ УРСР

Копії: в ЦК КПУ, Раду Міністрів УРСР
Президію Верховної Ради УРСР,
органам преси, усім зацікавленим

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ
(ПОПЕРЕДНІЙ)

З деяким запізненням (каюся, що не передплатив Вашої газети — така ж вона провінційно сіренька, як і за Брежнєва...) прочитав оте "Інтерв'ю «з-під поли»" в номері за 13 листопада.

Звичайно ж, не можна лишати цей черговий шедевр охоронної журналістики без відповіді. Але, на жаль, редакційні справи (безсонна праця над завершенням чергового номера журналу "Український Вісник") та інші громадські обов'язки (незабаром у Москві відбудеться незалежний міжнародний семінар з гуманітарних питань, де мені довірено бути координатором секції національних проблем) не дозволяють тратити дорогоцінний час на ширшу полеміку з такого сорту "публіцистикою", що останніми тижнями загуляла сторінками української офіційної преси, засвідчуючи початок контрнаступу сил застою і реакції. Втім, не збираюся і пропустити жодної такої нагоди для "вияснення взаємин" з активістами застою, тими, хто за звичайну для демократичного суспільства громадську діяльність відібрав у мене 15 років життя і творчості, а зараз, леліючи надії на повернення благодатних часів терору і безгласності, пробує кусати нас, першопрохідців демократизації, з підворіття — на сторінках покірної кожному черговому начальникові преси.

Отож, ґрунтовнішу відповідь на матеріал Вашої рубрики "Анатомія антикомунізму", що її я, може, за аналогією назву "Анатомія газетного кадебізму", змушений відкласти на 2-3 тижні. А зараз, щоб моє мовчання не було хибно витлумачено, швиденько, після першого читання, пунктирно накреслю тези моєї майбутньої відповіді.

У Вашому опусі перебрехано багато таких фактів, які могли бути відомими тільки КДБ — і нікому більше. Тільки там мають повний і не "відредагований" (як у Вас) текст інтерв'ю, що давалося для американської преси та телебачення відкрито, з ініціативи редколегії журналу "Український Вісник", а не американської журналістки Марти Коломієць, роль якої була цілком пасивною (ніяких "інструкцій" нам із М. Горинем вона, звичайно, не давала, бо й не посміла б, і ніяких кадрів потім із плівки не стирала — усе це підленькі вигадки). Тільки від працівників республіканського КДБ (як треба буде, назву їх по-іменню) могло вийти брехливе цитування моїх слів про "минулу протидержавну діяльність" (я сам ніколи свої дії так не кваліфікував). Тільки незаконними методами стеження і підслуховування добуто детальну (хоч у газеті і перебрехану) інформацію про те, кому які подарунки робила американська журналістка, а що їй дарували численні родичі (хитреним прийомом недовомовленості всі ті обручки, бозна нащо взяті американкою у вдячних за подарунки родичів, переводяться на нас, принаймні залишається у читача сумнів), де вона їздила, з ким і про що розмовляла (сама вона, як засвідчено в газеті, розповідати про це відмовилася). Отож, у статті-відповіді я вимагатиму назвати імена консультантів із КДБ, що постачали П. Вільховому (чи як там його насправді) таку інформацію. Якщо у нас справді гласність, то вона поширюється на всіх. В демократичному суспільстві, яким ми прагнемо стати, нікому не дозволено оббріхувати людей анонімно, ховатися за чужі спини, як це робилося в нас у попередні десятиліття безгласності і безконтрольності.

Якщо украдене у нас інтерв'ю все ж винесли на сторінки преси, то у статті-відповіді я вимагатиму публікації його повного, не спотвореного тексту. Нічого блудословити про стирання самою інтерв'юєркою якихось кадрів (вона не мала навіть пристрою для перегляду знятого). Схоже, ті купюри у стрічці зроблено навмисне після вилучення, щоб ввести в оману не тільки читача, з яким у нас не звикли панькатися, а може й керівників республіки і Союзу, щоб виправдати можливі репресії проти нас (залякувати партійно-радянських керівників жупелами "націоналізму" та ін. репресивним органам не звикати). Бо якраз не про українську еміграцію найбіль-

ше говорилося в нашому інтерв'ю, а про підтримку політики гласності і демократизації, яка ще не сягнула України, про ситуацію з українською мовою й літературою в республіці (про це П. Вільховий ніби язика прикусив), поіменно було названо консерваторів у керівництві республіки (згадано було і нового голову КДБ УРСР Галушка, що продовжує політику своїх попередників). Може, якраз ці метри стрічки було "передбачливо стерто" (тільки ж не інтерв'юєром?).

Признатися, не думав, що репресивні органи, які водили рукою П. Вільхового, наважаться зачіпати мою останню, грубо сфабриковану справу, яка незмивною ганьбою лягла на їхні голови. Але наважилися... Отже, доведеться у майбутній відповіді детальніше розповісти, як мене гвалтувала у 1980 році безконтрольна мафія, очолювана двома титулованими злочинцями, один з яких уже наклав на себе руки (чи був "знешкоджений" соратниками) у тюрмі, а другого потихеньку вигнали з міністерського посту на високооплачувану напівфіктивну посаду. Доведеться розповісти (з іменами, реаліями), хто і від чийого імені (і йдеться якраз про одного із тих двох мафіозі) пробував вести зі мною після брудної провокації відверту торгівлю: буде мій виступ у пресі й по телебаченню із засудженням своїх переконань та творів — не буде ні "злочину", ні суду...

Диво дивне: якщо центральна преса, яка намагається бути рупором перебудови, уже відверто пише про титуловану мафію (саме цим словом її називаючи) Щолокова, Чурбанова та ін. (Федорчука ще прямо не згадують, але за ним черга) і про фіктивні звинувачення в хуліганстві, згвалтуванні як засобах приборкання непокірних у ті роки (цей нарис А. Ваксберга в "Лит. газеті" за 28.10., де хоч безіменно, але згадують і українських високопоставлених реакціонерів, що ще тримаються за свої посади, я більше використаю в своїй повній відповіді), в цей самий час орган ЦК Компартії України охоче надає трибуну для наклепів тим, хто в останні, найпохмуріші, брежньовські роки планомірно перетворював членів Української Гельсінської групи та інших критично мислячих людей на гвалтівників, хуліганів, наркоманів...

Якщо у Вашій газеті не з'явиться спростування вже згаданих і інших наклепів (хвороблива маячня про якихось персональних шоферів або замовчування того, як

довго і цинічно знущалися над нашими дітьми, перш ніж дати їм можливість вчитися, і т.п., або цей мій лист не буде у Вас надрукований, доведеться передати справу до суду за звинуваченням П. Вільхового (а якщо такого не існує, то Вас) у злочині, передбаченому ст. 125 КК УРСР ("наклеп"). Наведу покищо тільки два безсумнівні докази цього злочину, від яких Вам, якби у нас було незалежне судочинство, не вдалося б захиститися.

Перший — звинувачення мене в тому, що я поділяю ідеологію фашизму, бо, мовляв, "Майн кампф" Гітлера — то для мене джерело натхнення. Але ж в інтерв'ю говорилося прямо протилежне. Згадуючи про масові наскоки КДБ на помешкання української інтелігенції в роки Андроповських репресій, я говорив, що при обшуках гребли, що попало, і потім незграбно пхали усе у звинувачення. Застерігши, що ненавиджу будь-який фашизм і взагалі тоталітаризм, в які барви він не маскувався б, я гіпотетично зауважив, що якби у мене вилучили в ті похмурі роки хоча б нотатки із "Майн кампф" (бо ворога треба знати з першоджерел), цього вистачило б, щоб "пришити" мені ще й фашизм (що зроблено зараз, у часи "перебудови по-українському"). Усе це можна перевірити в суді, переглянувши стрічку, яка, судячи із згадки в газеті, в цьому місці не стерта. До речі, жодних виписок із Гітлера так звані "преставники влади" у мене ніколи не вилучали — це неважко перевірити за протоколами доброго десятка обшуків. Отож, брехня, кругом брехня...

Ще один чіткий доказ злочинного наклепу. Написано, що журнал "Український Вісник" "містить беззастережну і цинічну апологетику дикого розгулу оунівців на західноукраїнських землях", хоча цю безпардонну брехню спростувати зовсім легко, навівши повністю відповідне місце з мого уже широко відомого відкритого листа до М. С. Горбачова, звідки автор навів півфрази. Присутні в залі відкритого суду, де судитимуть "Радянську Україну" за наклеп, прослухавши повний текст, зможуть самі зробити висновок, чи є в моєму листі до Генсека ЦК КПРС за 5 серпня 1987 року "апологетика" будь-якого терору — чи то бандерівського, чи то беріївського, який якраз і стимулював збройну боротьбу у Західній Україні (а щодо "підленького натяку" на беріївські жорстокості, то я наведу на суді такі точно відомі мені факти, від яких кров холодне...)

На закінчення цієї своєрідної анотації моєї майбутньої статті — кілька світлих промінчиків. Попри всі дурниці, що Ви понаписували про мене та Михайла Гориня, від імені редколегії, авторського активу та читачів "Українського Вісника" виносимо подяку колегам із "Радянської України" за те, що донесли до читача хоч якісь крихти правди із вкраденого інтерв'ю, яке ми й давали якраз із розрахунку на широкого читача, глядача і слухача (більше про те, що Ви перебрехали, а що справді було у нашому інтерв'ю, скажу вже у статті).

І ще один світлий промінець. Після появи не у якійсь там нікому не потрібній "Львовской правде", а таки в центральному органі ЦК КПУ такого злісного пасквілю (із звинуваченням у служінні ЦРУ, апологетиці оунівського терору, симпатіях до фашизму — в дусі не те що брежнєвських, а навіть сталінських часів: багато ненависті до нас накупіло у Ваших "консультантів"...) до нас почали заглядати знайомі (або ж напитувати через інших), щоб упевнитися, що нас ще не посадили або тихенько не повбивали... Але маємо якраз той винятковий випадок, коли доводиться радіти, що наша "суверенна" республіка насправді не має ані крихти суверенності, бо інакше на нинішньому етапі "демократизації" на Україні, носили б уже наші жінки передачі за славнозвісною (ще з часів польської дефензиви і німецького гестапо) адресою на вул. Миру (знаній і як Лонського, і як Сталіна), номер один... Та ба! Доводиться "суверенному" керівництву застійної республіки прикро оглядатися на здемократизовану (чи надовго?) Москву, де такі інтерв'ю, як наше, російські правозахисники без особливих ускладнень дають мало не щодня, а появу схожої на Вашу статті у центральному органі ЦК КПРС "Правда" уявити абсолютно неможливо, принаймні сьогодні.

Світлим явищем наших днів є й те, що ми вже можемо відповісти Вам через легальні незалежні пресові органи (як "Український Вісник" чи "Гласность"). Тільки ж Ви (разом із відомими на сьогодні передруками в дисциплінованій обласній пресі) довбонули нас понадмільйонним тиражем, а наші тиражі, доступні облікові (бо ж нас ще й стихійно переписують, передрукуюють, зберігають, а Вами оселедці загортають), становлять якісь десятки примірників.

Де ж тут паритет? Тому знов, щоб спростувати Ваші

брудні наклепи перед широкою громадою, хочеш-не-хочеш, а доведеться, либонь, вдатися до використання для власних потреб все тієї ж таки "буржуазної пропаганди" (до речі, цитуючи мої слова, Ви кілька разів підставили "ЦРУ" замість "буржуазна пропаганда" — такі собі "невинні" витівки охоронної журналістики...). Але вона для нас не самоціль, а вимушений засіб. Найбільше ми мріємо про такий рівень демократизації країни, коли для полеміки з Вами можна буде перейти на цілковите самообслуговування. Але може тоді Вас, таких спритних, і не залишиться?..

Вячеслав Чорновіл
відповідальний редактор журналу
"Український Вісник"

14 листопада 1987 року

П. С. Ну, а щодо біблійних (а не "біблейських" — якщо сутожно із мовою, колеги, то зазирайте до Грінченка і Кримського, а не в "зелені" словники...) срібняків, то кому вони належаться — тим, кого за слово правди мордували по тюрмах, а зараз цькують за допомогою монополізованої преси, чи тим, хто займається таким ганебним ремеслом, — розсудить історія.

В. Ч.

ДО НАРОДНОГО СУДУ РАДЯНСЬКОГО р-ну м. КИЄВА
ДО ПРОКУРАТУРИ м. КИЄВА
ПРОКУРОРОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

від

гр. ЧОРНОВОЛА Вячеслава Максимовича,
290014, м. Львів-14, вул. Ніщинського, 14, кв. 6,
працюю кочегаром Львівської школи-інтернату № 103

на

гр. СІРОБАБУ Володимира Яковича, редактора органу
ЦК КПУ газети "Радянська Україна"
(адреса редакції: 252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50)

в справі
скоєння злочину за ст. 125 КК УРСР

ПОЗОВНА СКАРГА

Прошу притягнути до кримінальної відповідальності
гр. СІРОБАБУ Володимира Яковича, який у редакційній
ним газеті "Радянська Україна" 13 листопада 1987 року
надрукував статтю невстановленого автора (псевдонім
— П. ВІЛЬХОВИЙ) "Інтерв'ю «з-під поли»", в якій поширю-
ються на мене завідомо брехливі вигадки, що ганьблять
мою особу, тобто вчинив злочин, передбачений ст. 125 КК
УРСР ("Наклеп").

Дійсні причини появи в органі Компартії України на-
клепницької статті про мене та іншого члена редколегії
незалежного журналу "Український Вісник" і детальне
спростування вигадок по суті є у моєму "Відкритому ли-
сті" редакторів "Радянської України" за 14 листопада
1987 року, який додаю (відповіді або спростування газе-
тою аргументів мого відкритого листа не з'явилося до-
тепер).

Тому, не вдаючися тут до загального спростування
наклепницької статті, назву лише кілька (далеко не всі)
н е з а п е р е ч н и х доказів завідомого наклепу на мене,
кожен із яких достатній для заведення справи.

1. У назві і тексті статті стверджується, що відеоін-
терв'ю членів редколегії журналу "Український Вісник"

В. Чорновола та М. Гориня американській журналістці Марті КОЛОМІЄЦЬ давалося потаємно ("з-під поли") і вивозилося контрабандно, а сама касета з інтерв'ю "була схована ... під подвійним дном". Це — завідомий наклеп.

Насправді ж інтерв'ю американській журналістці, що розглядалося нами як пробний камінь політиці гласності і демократизації на Україні (бо в Москві такі інтерв'ю правозахисники дають десятками і ніхто на них не звертає там уваги), давалося нами цілком відкрито, навіть демонстративно відкрито: Марта Коломієць приїхала на квартиру В. ЧОРНОВОЛА в супроводі працівників КГБ, які, не ховаючись, оточили будинок машинами, розгорнули антени і слухали кожне наше слово, що помічали не тільки ми, але й усі мої сусіди. Про відкритий характер інтерв'ю свідчить його форма і зміст: ми з ГОРИНЕМ говорили про перебудову, національні проблеми, гласність, опір перебудові на Україні, тобто про те, що нині постійно обговорюється навіть у пресі (вирвані з контексту офіційною пропагандою окремі кадри чи куці цитати не дають справжнього уявлення про характер нашого півторагодинного інтерв'ю). При цьому ми не приховували ні своїх імен, ні навіть облич, які знімалися на стрічку. Що ж тут "з-під поли"?

У листі до газети "Радянська Україна" за 29 грудня 1987 р., копію якого вона послала в "Правду", "Известия", ЦК КПУ, ЦК КПРС, "Літературну Україну" та ін., Марта Коломієць категорично заперечує газетну брехню, що вона ховала взятє у нас інтерв'ю. Цитує:

Неправдою є, що я старалась якось "в подвійному дні" вивезти це інтерв'ю. В житті не займалася контрабандою і не збираюся нею займатися. А що мені подарували [родичі — В. Ч.] дві обручки золоті на вінчання брата, щоб мій брат міг носити пам'ятку про Україну, то це злочин? Йй Богу важко повірити, що ми живемо при кінці-20-го століття.

А ось свідчення Марти Коломієць про відкритість змісту інтерв'ю:

Також хочу заявити, що ані Чорновіл, ані Горинь не вихваляли т. зв. "буржуазних націоналістів", вони звернули увагу еміграції, що вона повинна більше вивчати процеси, які тепер прохо-

дять в Україні й закликали до єдності еміграції...

Взагалі вважаю, що вся ця буря навколо інтерв'ю — це поворот до брежнєвських часів. Якщо американська "дисидентка" Анджела Дейвіс мала нагоду їздити й виступати в СРСР з гостро критичними коментарями про життя в США, то, на мою думку, Вячеслав Чорновіл і Михайло Горинь теж мають право вільно виступити з критичними думками перед американською журналісткою про деякі аспекти національної політики в СРСР. До речі, я сама читала на сторінках української радянської преси більше критичні завваги, про трагічну долю сучасного українства, чим те, що висловив Чорновіл і Горинь.

Гадаю, Марта Коломієць охоче приїхала б до Києва, щоб повторити в суді спростування газетного наклепу про "підпільність" нашого інтерв'ю та нелегальне його перевезення. Власноручно підписану ксерокопію її свідчень я пред'явлю в судовому засіданні.

2. У статті "Інтерв'ю «з-під поли»" брехливо стверджується, буцімто я "свого часу" (?) писав про намір припинити "протидержавну діяльність" і зайнятися "творчою працею", але просив за таку заяву "допомогти зняти з мене судимість за спробу згвалтування". Насправді ж т а к о ї заяви я ні усно, ні письмово ніколи не робив.

Як розумію, йдеться про торгівлю, яку затіяли зі мною працівники КГБ в 1980-1983 роках, спочатку гідко сфабрикувавши проти мене (як і проти багатьох інших членів Української Гельсінської групи) "справу" за кримінальним звинуваченням. Спершу мені обіцяли припинити "справу" до суду за виступ в пресі й на телебаченні із засудженням своїх поглядів, від чого я з обуренням відмовився. Потім, привізши всупереч моєму бажанню на 4 місяці з якутської кримінальної зони в київську тюрму КГБ, повели торги за дострокове звільнення. Джентльменськими правилами там і не пахло. Їм ходило про те, щоб витиснути з мене хоч якусь заяву про "припинення діяльності", мені — добитися визнання самих кагебістів, що моя остання справа сфабрикована (якутські говорили мені про це з провінційною відвертістю, хотілося почути це ще й від київських). Але з припиненням розмов про реабілітацію (бо й такі обіцянки були) "переговори" припинилися і мене відвезли назад у табір.

Але мова йшла саме про реабілітацію, тобто про визнання незаконності засудження, а не про якесь "зняття судимості", бо дострокове зняття судимості зовсім не виключає вини за злочин. Ось яку хитру версію підсунули газеті "Радянська Україна" "консультанти" із КГБ! Дуже їм хочеться зняти з себе вину за брудну фабрикацію 1980 року! Якщо на суді газета разом із своїми закулісними консультантами не доведуть, що я будь-де і будь-коли хоч раз згадав не про повну реабілітацію, а про якесь "зняття судимості", то крім засудження за наклеп газета має бути затаврована ще й як моральний співучасник вчиненого проти мене в квітні 1980 року злочину.

3. Цитую статтю "Інтерв'ю «з-під поли»":

Обмежимося ще одним штрихом, що його власноручно домалював у відеоінтерв'ю до свого портрета Чорновол. Він, бачите, і донині не може пробачити представникам влади те, що колись у нього було вилучено уривки з євангелії фашизму — гітлеровської "Майн кампф". Що й казати, оригінальне джерело натхнення для "борця за демократію"...

Справді, що й казати... Особливо дізнавшись, що під час численних обшуків в роки "застою" "уривки з євангелії фашизму" у мене ніколи не вилучалися (це неважко перевірити за протоколом обшуків і оглядами вилученого, що зберігаються в прокуратурі й КГБ). А перегляд в залі суду фрагменту відеоінтерв'ю, де я справді згадував "Майн кампф" Гітлера, допоможе викрити кухню варіння наклепів, безсоромне перевертання фактів з ніг на голову. Бо розповідаючи про фантастичні кримінальні "справи" 70-х років, коли під час обшуків гребли і вставляли в звинувачення все, що попаде під руку, я гіпотетично зауважив, що якби тоді у мене знайшли якусь цитату з Гітлера, то обов'язково звинуватили б у прихильності до фашизму, хоча я люто ненавиджу всякий тоталітаризм, у які б кольори він не маскувався...

Отож самої тільки фрази, що фашизм — "оригінальне джерело натхнення" для мене, після перегляду відеоінтерв'ю і перегляду протоколів обшуків буде достатньо, щоб засудити злісного наклепника до максимального покарання, передбаченого ст. 125 КК УРСР.

4. Цитую статтю "Інтерв'ю «з-під поли»":

Цей журнал [ідеться про редагований мною громадський журнал "Український Вісник", нині — орган Української Гельсінської групи — В. Ч.] містить, крім усього іншого [?], беззастережну і цинічну апологетику дикого розгулу оунівців на західноукраїнських землях під час війни та в перші повоєнні роки.

Далі цитуються і довільно тлумачаться кусочки речень, висмикнутих із контексту мого "Відкритого листа" до М. С. Горбачова, зданого в прийомну ЦК КПРС 5 серпня 1987 р. (сам документ хитро не називається, щоб не підкреслювати, що "П. Вільховий" виявився "пильнішим" за М. С. Горбачова...).

Для спростування наклепницької тези про "беззастережну і цинічну апологетику дикого розгулу" в додатку до заяви привожу весь фрагмент мого листа до М. С. Горбачова, що торкається збройної боротьби в Західній Україні — від першого до останнього слова.

Можна полемізувати зі мною щодо дійсних причин цієї боротьби (тобто заперечувати значення масового сталінсько-беріївського терору як стимулятора і зводити все до націоналістичної пропаганди), можна штучно зменшувати масштаби цього руху (як роблять зараз в пресі деякі мої опоненти), але при мінімальній об'єктивності у мене можна знайти тільки спробу виявити **п р и ч и н и** руху, зв'язавши його з відомими обставинами тих часів, про які сьогодні знову дозволено сказати правду. Але твердження "Радянської України" про якусь апологетику терору у моєму листі до М. С. Горбачова, та ще й "беззастережну і цинічну" — відвертий наклеп, за який винні мусять бути покарані.

Що ж до мого погляду на причини руху, то я маю намір виставити в суді свідків, які підтвердять страшні картини беріївського терору в 1939-41 роках у Західній Україні, зокрема, масове винищення без суду й слідства беззахисних громадян в перші дні війни в червні 1941 р.

5. Цитую далі наклепницьку статтю:

Щоправда, контакти з націоналістичною еміграцією приносять їм не тільки моральні дивіденди. Зокрема, Марта Коломієць не випадково витра-

тила левину частку привезених з собою 9600 американських доларів саме у Львові.

Далі йдуть просторікування про автомобіль, нібито куплений для мене через підставну особу, магнітофони і т. п., власниками чого стали в основному "дружини Чорновола і Гориня".

Отже за стереотипом сталінсько-брежнєвської пропаганди з мене зроблено ще й "платного агента" "буржуазної пропаганди" і "спецслужб". Що ж, доведеться услід за "Вільховим" зайнятися непристойною справою аналізу чужих гаманців... Із самої ж газети та з листа Марти Коломієць бачимо, що тратилася вона на численних родичів (по матері — львівських, по батькові — полтавських), а вони віддячувалися їй подарунками, визнаними потім контрабандою. Ті, що так пильно піддивлялися, кому і що купує американська журналістка (ганебне все-таки заняття...), могли б повідомити точніше, що й куплені американкою магнітофони "дружинам Чорновола і Гориня" не потрапили. Нарешті, основна частина "левиної частки доларів" пішла на купівлю машини, яка до мене не має ні найменшого відношення. З цього приводу існують заяви в органи преси гр. Красівського, якого прошу також допитати як свідка на суді. Він підтвердить, що гроші для купівлі машини для нього Марті Коломієць дала жителька Нью-Йорку Надія Світлична, брата якої, відомого українського критика І. Світличного, доведеного умовами заслання до паралічу, уже кілька років і лікує у себе в Моршині, і перевозить якраз З. Красівський. До речі, заляштункові "інформатори" Сіробаби добре знали, кому дійсно і за які кошти куплена та машина, отож наклеп у даному випадку завідомий.

Що ж торкається дрібних подарунків чи сувенірів, якими ми обмінялися з американською журналісткою, то про них згадувати в пресі просто непристойно. (Пригадуються горезвісні 70-і роки, коли у доньки моєї давньої приятельки із ФРН відібрали на кордоні подаровану моєю дружиною бандуру, а в львівській російській газеті написали про спробу перевезення через кордон "ідеологічної контрабанди"... Невже часи зовсім не змінилися, принаймні на Україні?).

Таким чином, твердження статті "Інтерв'ю «з-під поли»", що відеоінтерв'ю американській журналістці оплачене автомашиною, магнітофонами і т. п. на суму близько

9600 доларів — легко спростовуваний злісний наклеп, що повністю підпадає під санкцію ст. 125 КК УРСР.

6. З тією ж метою зловмисного паплюження мене і М. Гориня придумана в статті "Інтерв'ю «з-під поли»" наклепницька версія про якесь нібито "інструктування" мене і М. Гориня американською журналісткою. Цитую:

Там, звідки приїхала Марта Коломієць, уміють рахувати гроші й даремне їх не платять. Зайвий раз переконалися в цьому й обоє її нових знайомих. У відеоінтерв'ю є чимало провалів без зображення і звуку. Це не технічні дефекти — згодом заокеанська візитерка передбачливо стерла ті кадри, в яких вона інструктувала своїх співрозмовників, що і як їм слід було говорити. От уже справді: хто платить гроші, той і замовляє музику.

Звичайно, ніякого "інструктажу" нас молоденькою журналісткою не було, бо не тільки ідея інтерв'ю належала нам, але навіть питання для нього підготували ми з М. Горинем. Довести наклеп у цьому пункті дуже просто: ніяких кадрів М. Коломієць стерти просто-напросто не могла, бо пристрою для перегляду відзнятого не мала. Це може підтвердити елементарна технічна експертиза, яку суд зобов'язаний призначити. Якщо ж у інтерв'ю виявляться якісь кадри стертими, то це, звичайно, справа рук тих "спецслужб", які першими змогли подивитися вилучену плівку і почули там не вельми приємні речі і про свої органи, що в брежнєвську епоху були оплотом застою, і про роз'їдене корупцією та бюрократизмом брежнєвське керівництво України на чолі із Щербицьким.

Коли в судовому засіданні буде переглянуто, нарешті, все наше 1,5-годинне відеоінтерв'ю (а це обов'язково, без цього об'єктивний судовий розгляд неможливий), то, думається, якраз цих кадрів із критикою КГБ та партійно-радянської бюрократії там і не виявиться, хоч говорили ми з Горинем про це немало...

Обмежуся поки що цими конкретними шістьма доказами злісного наклепу, кожного з яких достатньо для притягнення наклепника до кримінальної відповідальності за ст. 125 КК УРСР і засудження до максимальної санкції статті — одного року ув'язнення.

У випадку, коли на вимогу суду гр. Сіробаба В. Я.

змушений буде назвати дійсного автора статті "Інтерв'ю «з-під поли»", що сховався за псевдонім "П. Вільховий", а отже, основне звинувачення буде перенесене на цю особу, прошу все одно притягнути гр. Сіробабу В. Я. до кримінальної відповідальності за ст. 125 КК УРСР як співучасника злочину, оскільки він не тільки надав "П. Вільховому" без належної перевірки трибуну для серйозних наклепів політичного характеру, але й сам повторив їх у номері газети "Радянська Україна" за 3 грудня 1987 року. Організувавши "відгуки" на наклепницьку статтю "Вільхового" під характерною назвою "Кому ви служите, панове?", газета у редакційному вступі без підпису (за який редактор газети несе відповідальність п е р с о н а л ь н о) повторила і навіть посилила основні наклепи статті "Інтерв'ю «з-під поли»". Цитую:

...на відеокасеті записане інтерв'ю з так званими "дисидентами" В. Чорноволем та М. Горинем, в якому вони дякували... Центральному розвідувальному управлінню США за те, що воно н а д а л о ї м ц ю " т р и б у н у ", з якої вони поспішили спалювати нашу дійсність [...] вихваляли бандерівських посіпак фашизму...

З'ясувалося також, що згадана американська "туристка" щедро обдарувала своїх львівських знайомих: у хід пішли автомобіль "ВАЗ", чотири магнітофони "Панасонік", одяг та взуття...

Отже, у редакційному коментарі є навіть те, чого не було у "Вільхового": що Марта Коломієць — агентка ЦРУ, якому Чорновіл і Горинь дякують, що "надало їм ц ю т р и б у н у ", організувавши відеоінтерв'ю...

Тому навіть при встановленні особи "П. Вільхового" місце редактора газети "Радянська Україна" Сіробаби В. Я. поряд з автором на лаві підсудних при елементарній повазі до закону повинно бути забезпечено.

Як свідків прошу викликати в судове засідання:

1. КОЛОМІЄЦЬ Марта — М. Kolomayets, 69 E. 7th St., New York, N.Y. 10003, U.S.A. — для пунктів 1, 3, 5, 6 Скарги.

2. ГОРИНЬ Михайло Миколайович — 290016, Львів-16, вул. Кірова, буд. 33, кв. 14 — пп. 1, 3, 4, 5, 6,

3. КРАСІВСЬКИЙ Зиновій Михайлович — Львівська область, м. Моршин, вул. Миру, 11 — пп. 1, 5.

4. ГАНЧУК Анатолій Павлович — на 1983 р. полковник КДБ, начальник оперативного відділу КДБ УРСР, що керував "профілактичною" роботою зі мною в тюрмі КДБ УРСР в лютому—червні 1982 року (робоча адреса — Київ, вул. Володимирська, 33, КДБ УРСР) — пункт 2.

5. ГОНЧАР Андрій Максимович — полковник КДБ, в 1983 р. — працівник оперативного відділу КДБ УРСР, те саме, що ГАНЧУК А. П. — п. 2.

6. СВІТЛИЧНА Надія Олексіївна — Svitlychna Nadia, 29 Sanford Terrace, Irvington N.J. 07111, U.S.A. — для пункту 5 (по жаданню суду можу організувати письмове завірене свідчення Н. Світличної щодо купленої нею через М. Коломієць машини для 3. Красівського).

7. Для пункту 4 Скарги маю кількох свідків, які підтвердять як очевидці чи потерпілі факти масового сталінсько-беріївського терору в Західній Україні в 1939-1941 рр., що став каталізатором збройної боротьби ОУН-УПА. Для уникнення передчасного тиску на цих свідків з боку КГБ чи й зведення поррахунків з ними назву цих свідків після прийняття скарги до судового розгляду.

РЕЧОВІ ДОКАЗИ ЗЛОЧИНУ

1. Стаття "Інтерв'ю «з-під поли»" (газета "Радянська Україна", 13.XI.87 р.);

2. Підбірка "Кому ви служите, панове?" (газета "Радянська Україна", 3.XII.87 р.);

3. Касета з повним записом відеоінтерв'ю В. Чорновола та М. Гориня журналістці М. Коломієць — останнє місце знаходження — Львівська студія телебачення (куці фрагменти демонструвалися 30.XI, 4.XII, 23.XII.87 р. та 25.I.88 р., касету показував глядачам коментатор Батицький 30.XI.87 р.);

4. Відкритий лист В. Чорновола Генсеку ЦК КПРС М. С. Горбачову — потрібний фрагмент додаю;

5. Протоколи обшуків бібліотеки і паперів В. Чорновола у 1965 — 1981 рр. та слідчі огляди вилученого — знаходяться в прокуратурі Львівської обл., в Київському та Львівському УКДБ. Копії протоколів обшуків пред'явлю в судовому засіданні.

По справі необхідно призначити технічну експертизу — по п. 6 Скарги (про можливість відбору і стирання інтерв'юєром відзнятої плівки) та зажадати ряд документів від КГБ і митниці — за змістом скарги.

Згідно з законом, термін давності оскарження злочину за ст. 125, ч. I КК УРСР встановлено 3 місяці, тобто він закінчується 13 лютого для статті "Інтерв'ю «з-під поли»" і 3 березня для підбірки "Кому ви служите, панове?", в якій наклеп повторив особисто гр. Сіробаба В. Я. Подаю Скаргу на пошту рекомендованими пакетами з повідомленнями про вручення 11 лютого 1988 року, що засвідчується поштовими квитанціями. (Затримка із зверненням до суду сталася через безуспішні спроби встановити особу наклепника: в редакції "Радянської України" працівника П. Вільхового не виявилось, а другорядний письменник і апаратчик сталінського покрою Петро Вільховий, ім'я якого чомусь використала газета, як з'ясувалося, помер ще в 70-і роки. Особу наклепника на вимогу суду має назвати редактор газети "Радянська Україна").

Для оперативнішого вжиття заходів шлю скаргу крім районного суду за місцем виходу газети ще й в органи прокуратури.

До скарги додаю:

1. Витинки з газети "Радянська Україна" за 13.XI та 3.XII.87 р. з наклепницькими матеріалами;
2. Витяг з "Відкритого листа" В. Чорновола Генсеку ЦК КПРС Горбачову М. С.;
3. Відкритий лист Чорновола В. М. редакторів газети "Радянська Україна" за 14 листопада 1987 р.

11 лютого 1988 року

(В. ЧОРНОВІЛ)

ІЗ "ВІДКРИТОГО ЛИСТА" ЧОРНОВОЛА В. М.
ДО ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КПРС ГОРБАЧОВА М. С.
за 5 серпня 1987 року

...Непросто, але потрібно згадати і таку свіжу ще сторінку української історії, як партизанська і підпільна боротьба в Західній Україні 40-х — початку 50-х років. Хоча б тому, що "істинно російська людина" і "обрусілий іноородець" щедро наділяють сьогодні назвиськом "бандерівець" і вихідця із західної частини України, і взагалі кожного, хто постійно послуговується українською літературною мовою, а не українсько-російським "суржиком" та виявляє бодай мінімальну національну свідомість.

Здавалося б, як віднести до "білих плям" бурхливу історію збройної боротьби в Західній Україні? Адже це укохана тема радянської пропаганди, десятиліттями спеціалізованої на викритті "українського буржуазного націоналізму" (зверніть увагу на термінологію: великодержавний шовінізм якщо коли-небудь скоромовкою і згадують, то без означення "російський", а буржуазний націоналізм неминуче "український", "татарський", "литовський" і т.д.). Але ж кажуть, що напівправа небезпечніша за брехню. Найлегше викривати окремих осіб із націоналістичного підпілля, писати про "звірства бандерівців" (ніби звірства були тільки з одного боку!). А треба б розглянутися спокійніше і ширше, докопатися до причин цього масового народного руху, в якому спочатку брали участь не якісь там окремі бандити, що ховалися по бункерах, а десятки і сотні тисяч, підтримані більшістю населення Західної України. Без такої підтримки і на самому сліпому терорі неможливо було б майже десятиліття вистояти проти потужної державної машини. Раніше чи пізніше доведеться визнати, що цей рух обіймав різні соціальні верстви (від найбільш бідних селян до студентів, інтелігенції) і був не соціальним, а перш за все національним, скерованим проти сталінської національної політики і терористичних методів її накидання.

Прорадянські настрої, помітні в Західній Україні в 20-х—на початку 30-х років, майже повністю розвіялися після голоду 1933 року, згортання українізації і погрому української радянської культури. І все ж хоча у вересні 1939 року на приєднаних до СРСР західноукраїнсь-

ких землях не було насправді всенародного тріумфування з приводу приходу Червоної Армії, не було однак і ніякого спротиву. Потужним каталізатором антирадянських настроїв, що штовхнув маси до збройної боротьби, була не стільки націоналістична пропаганда ОУН, скільки неповних два роки енкаведистського терору: численні арешти (одними з перших потрапили за ґрати однодумці визволителів, колишні члени розігнаної Комінтерном КПЗУ — Комуністичної партії Західної України), мордування і розстріли, вивезення населення, нарешті, знищення всіх без розбору в'язнів переповнених тюрем при відступі у перші дні війни (фашисти, звичайно, для власних потреб добре розрекламували ці звірства). Тому при наближенні Радянської Армії до Західної України у 1944 році багато місцевих жителів ішли в підпілля або тікали на Захід, поповнюючи ряди української еміграції...

Торкаючися забороненої теми про дійсний характер подій на Західній Україні, мушу застерегтися, що в моєму придніпровському роді предковічних хліборобів і віднедавна сільських інтелігентів "бандерівців" не було, зате траплялися "комнезамівці" і чесні комуністи (за що й наклали головами у згаданому Вами 1937 році). І зовсім не однозначно дивлюся я на деякі прояви національного руху 20—40 років у Західній Україні. Але право на такий критичний погляд я вистраждав у тюрмах, де сидів разом з учасниками цього руху, на відміну від деяких колег за фахом, що пропивали в цей час у львівських і київських пивнушках зароблені базарною лайкою премії імені Галана.

Нам би навчитися дивитись на своє недавнє минуле хоча б у сусідів-поляків, які хай не відразу, а змогли побачити в боротьбі з польським збройним підпіллям трагедію роздвоєного патріотизму. Ми ж змушені дивитися на трагічні сторінки своєї історії не власними очима, а хижо примруженим оком "істинно російської людини", яка звикла бачити у кожному повноцінному українцеві "бандерівця" і "буржуазного націоналіста".

(З ж-лу "Український Вісник", в. 7, серпень 1987 р.)

РЕЦИДИВИ ПОГРОМНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

РЕДАКТОРОВІ ГАЗЕТИ "РАДЯНСЬКА УКРАЇНА"
РЕДАКТОРАМ, КОТРІ ПЕРЕДРУКУВАЛИ
СТАТТЮ "ІНТЕРВ'Ю «З-ПІД ПОЛИ»"

Копія: ЦК КПУ ЛЬВІВСЬКОГО ОБКОМУ ПАРТІЇ
ГРОМАДЯНАМ

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

Появу у Вашій газеті статті "Інтерв'ю «з-під поли»" (13.XI.1987 р.) я розцінюю, як серйозний крок у наступі сил вчорашнього дня на людей, що прагнуть оновлення і демократизації. Як уже не раз траплялося, Ви надали шпальти газети автору, який оглушив громадськість журналістськими прийомами, добре відомими ще з часів сталінського свавілля. Тут і звинувачення в продажності, наклепах, копірسانні в особистих справах, використання кадебистської спотвореної інформації і т. п. — штампи суто бульварної журналістики. Радянська преса має в цьому неабиякий досвід, бо навіть голову уряду Бухаріна свого часу зачислила до когорти агентів іноземних розвідок. Прийоми рутинні набили читачам оскому, але разом з тим дають характеристику часові і людям, які його представляють.

Не так давно поява подібної статті була б сигналом до негайних репресій проти оббріханого, котрий надовго чи назавжди зникав, а смертельно перелякані сусіди боялися заглянути до його сім'ї, залишивши її напризволяще. Ні протестів, ні нарікань. Тиша і невідомість. Тільки щоранковий нервозний перегляд газет: хто на черзі?

То були славні часи чорної журналістики. То були урожайні роки для сталінських опричників. Але час на місці не стоїть. І зараз уже важче створити мертву зону страху і мовчання навколо репресованих. Та спроб Ви не кидаєте. Адже інших прийомів нема.

У статті "Інтерв'ю «з-під поли»" Ви переслідуйте таку саму мету. І газеті можна було б не відповідати, а сприйняти її виступ як поворот у політичному житті на Україні та сигнал до репресій. Але моє мовчання Ви можете витлумачити, як примирення із ситуацією. А це було б помилкою. І ось чому: я переконався, що політичний

клімат у країні — не тільки продукт чи воля "верхів", а своєрідна угода тих, хто диктує, з тими, хто диктує готовий прийняти. І не має суттєвого значення як: під тиском, чи добровільно. Отже, відповідальність за нього лягає на обидві сторони. Різниця тільки в мірі та ініціативі.

Якщо Вам вдасться подібними статтями так промити мізки читачам, що вони без опору приймуть повернення до старого, значить вони його заслужили і не гідні кращого. Я вважаю повернення до старого злочином. І тому не хочу підтримувати його мовчанкою.

Отже, Ви звинувачуєте нас у тому, що ми зловживаємо демократією і гласністю, домагаючись скасування статтей 62 та 187 Карного Кодексу УРСР. А якже інакше? Як можна собі уявити гласність, коли на стороні безгласності стояли дискримінаційні статті і людей кидали в тюрми за найменшу критику не тільки уряду, але навіть дрібних службовців. Довільним тлумаченням цих статтей займалися КДБ і Прокуратура, які задля службової заповзятливості зачисляли до антирадянської, антидержавної діяльності чи пропаганди поезії Ігоря Калинця, прозу Михайла Осадчого, есе Євгена Сверстюка та десятки інших. Навіть мого приватного листа до Василя Стуса, в якому я обурювався зухвальством міліціонера, що викрав торбу Люби Попадюк для несанкціонованого обшуку, вставлено у вирок. Доходило до курйозів. Антирадянською стала моя критика одного з начальників Дубровлагу за те, що він не хотів відправити на лікування хворого в'язня. Виявилось, що цей дрібний чиновник — теж ходяче втілення радянської влади, звільнене від будь-якої критики. І вершиною чиновницького безглуздя КДБ, Прокуратури, Суду була кваліфікація як антирадянської моєї великодушної листівки за одну тільки приписку: "А прокурор Антоненко судить священників за виготовлення молитовників, та так хитро, що підводить усе під антирадянщину". А тепер гляньте, з яким смаком розписав цю фразу слідчий прокурор Василь Дорош:

В квітні 1974 року [як довго зберігалася ця реліквія в сейфах КДБ — аж до суду в 1982 році! — М. Г.] обвинувачений Горинь М. М. виготовив для розповсюдження наклепницький за змістом документ у вигляді листа до Н. Світличної, який надіслав у м. Київ. В цьому документі твердив, що

ніби-то в нашій країні порушуються права та свободи громадян, безпідставно притягають до кримінальної відповідальності, "підводячи все під антирадянщину" і т. д.

І сміх, і гріх. Треба мати специфічно фахову фантазію, аби добачити в цій фразі всі чесноти, якими наділив її Дорош, подавши від себе скорочення "і т. д." Та суддя Крючков-Дворецький, як слухняний виконавець волі КДБ, не відкинув жодного з "доказів", підписавши вирок — цей документ ганьби і свавілля кінця ХХ ст. — і відправив мене на 10 років неволі у страшний кучинський табір особливого режиму, де я втратив здоров'я. Отак користуються згаданими статтями жерці закону, а Ви обурюєтеся, що ми вимагаємо їх скасування. Не тільки ми. Кожна людина, для якої демократія — не порожня фраза, а глибоке переконання, вимагає цього. І навіть високопоставлений державний службовець Герасимов на прес-конференції Міністерства закордонних справ оголосив, що зараз Уряд переглядає ці статті. Уряд, але не Ви. Хочете бути більшим католиком, як Папа? Що ж, це типова риса всіх залежних людей, якщо висловлюватися делікатно. Ні, не ми ставимо "все з ніг на голову ... перекручуючи до невпізнання", а Ваша газета, приймаючи на словах гласність і демократію (сміливості не стає виступати проти, очікуєте команди зверху), хоче залишити старе свавілля, узаконене в Карному кодексі.

Вас дратує наше інтерв'ю, як може дратувати нове прихильників старого. Адже виявилось, що бар'єр страху, який Ви так ретельно споруджували роками, хтось посмів переступити і, знехтувавши офіційне трактування сучасних і минулих подій, висловити свою думку. Яке святотатство! Заявити, що українська еміграція теж щось робить для культури, тим більше була піонером багатьох починань! Мати сміливість сказати, що енциклопедію українознавства почали видавати на Заході в 1949 році, а на Україні УРЕ лише через 10 років, що таких письменників, як Юрій Клен, Драй-Хмара, Винниченко, Хвильовий та інші ми читали завдяки закордонним виданням, що публікації В. Стуса, Є. Сверстюка, І. Світличного та десятків сучасних авторів здійснено саме там і тільки там збереглися вони для українського читача, а то потонули б в архівах КДБ, як остання збірка В. Стуса "Шостий політ", написана в штрафній камері-одиночці, де мучився поет,

— і ось згадати добрим словом еміграцію, про яку 70 років пишуть тільки в непристойно лайливому тоні, обливаючи її помями — це, на думку Вашої газети, початок анархії, яку негайно треба гасити репресивними заходами.

Ви не тільки монополізували оцінку сучасного і минулого нашого народу. Ви монополізували обсяг і зміст українознавчої інформації, оточивши стіною мовчання все, що робиться українськими громадянами поза межами України. І це торкається не тільки країн Заходу. Що знає наш читач про життя українських громадян в Чехословаччині, Румунії, Польщі, Югославії? Майже нічого! Ви про це не пишете, а їхня україномовна періодика і досі не протопче собі стежки до читача на Україні. Ми можемо передплатити "Трибуну люду", "Руде право", але не маємо змоги виписати офіційно тижневик "Наше слово", "Український календар" з Польщі, журнал "Дукля" чи "Дружно вперед" з Чехословаччини, "Новий вік" з Румунії, не говорячи про релігійні видання. У чому справа? Хто здійснює політику замовчування і роз'єднання різних груп українського населення? І чому? Неважко догадатися. На тлі активного культурного мистецького життя українства на Заході з десятками газет і журналів, культосвітних установ, семінаріями, вищими школами, на тлі шкільництва і культосвітних установ у соціалістичних країнах, українські громади в Росії та Казахстані, Вірменії та Молдавії в національному і культурному відношенні позбавлені елементарних прав. Поїхав у Росію — русифікуйся. До речі, всі умови для цього створено і на Україні.

* * *

В інтерв'ю часто і на різні лади повторюється слово толерантність-терпимість. Дуже вже хочеться Чорноволу і Гориню щоб саме таким було ставлення до всіх без винятку їх витівок.

Так, ми говорили про елементарну терпимість до інакшесмислячих, оскільки вона є умовою демократизації суспільного життя. Якщо в країні існує група, яка монополізує право на істину і реалізує це право через монопольну пресу, то демократичним устроєм тут і не пахне. Це зрозуміли у "верхах" і з певним обмеженням допусти-

ли появу неофіційної періодики. Як гриби після дощу, в Росії з'явилося кілька десятків незалежних самвидавівських журналів, які почали робити добру справу. На Україні — тільки один "Український Вісник", який вже знає злісних нападок.

Ми вітаємо демократичні перетворення в СРСР. Я не знаю іншої групи людей, яка була б так кровно зацікавлена в процесі перебудови, як ми, колишні українські політв'язні. Адже саме ми, виступаючи проти беззаконня, денационалізації, згортання національного будівництва на Україні, відчули на собі всі зваби репресивних заходів, починаючи від шельмування в пресі, заборони на професії, переслідування родин і кінчаючи довготривалим ув'язненням.

Тоді, коли "Радянська Україна" співала пеан добі застою, а вільхові боролися з ініціаторами перебудови, ми на судових процесах і в статтях з-за ґрат говорили про те, що згодом вголос заявили на з'їзді письменників І. Драч чи Д. Павличко. Але тільки згодом. Ми за це заплатили 10-20-30 літнім ув'язненням. Дехто життям. Платили й готові платити. Чи готовий оплатити такою ціною свої наклепи П. Вільховий? Сумніваюся. Ті, що нас шельмували, добре знали, хто замовляє шельмування і хто готовий пасквілянта захистити. Ні Вільховий, що вилив нам на голови відро помиїв, ні такий собі львівський графоман Г. Книш, який у 1981 році "цитував" у пресі мої "політичні інструкції" восьмирічному синові (о, такий рідного батька не пожаліє, не те що чужої дитини!) не сумнівалися у своїй безкарності. Бо "музику" замовляв КДБ, а служба виконував такі "па", які вимагав замовник.

Як голос волаючого в пустелі звучали в журналістському середовищі поодинокі відмови від сліпого виконання наказів згори. Покірний журналіст, покірний службовець, покірний науковий працівник. "Спусти" вниз найбезглуздіший наказ — і, як електричний струм по неушкодженому проводі, проникне він у найвіддаленіші кутки країни, не знаходячи перешкод чи заперечень. Журналіст із продуцента ідей перетворився на сліпого виконавця чужої волі. Незалежно від власної думки і докорів сумління він напише будь-яку статтю. Обірвала-ся традиція, вироблена кращими українськими журналістами М. Драгомановим, І. Франком, Б. Грінченком, Л. Українкою, С. Подолинським, С. Єфремовим, оперта на

міцних моральних засадах і світлих ідеалах. Та настали часи, які дещо змінили людей. Проте наслідки застою відчутні й досі. Він не тільки знищив мужні характери, які ціною власного життя відстоювали свої ідеали, але і витворив тип дволикого Януса, який живе досі. Пройде певний час, зникнуть умови, які його породжують, але той дух, виплеканий роками безправ'я, ще довго проявлятиметься у всіх сферах життя. Бо він проник у душу кількох поколінь, став елементом їх свідомості та мислення. Він не тільки в товстелезних, позбавлених смаку колонах архітектурних споруд, сервілістичних поемах та картинах на честь вождів, але, що найважливіше, у звичайному слухняно коритися чужим думкам, у тому нечужованому інтелектуальному та емоційному прислужництві, якого не знала наша історія.

Ось де поле попису для журналіста, який хоче прислужитися перебудові. Здирай товстий шар лепу, який наріс за довгі десятиріччя страху, і привчай людей ходити рівно, а не згорбившись, говорити з гідністю, а не лакейськи улесливо, казати правду, а не потрібну комусь брехню. А хіба не благородне завдання повернути людській гідність — національну, фахову, громадську?

Процес оновлення людської душі болючий і складний. Перебудову почали "люди зі страху", але відстояти демократію, закріпити її можуть тільки вільні люди. Та промитий інсинуаціями вільхових мозок спроквола перетравлює нові думки, притушена страхом сфера почуттів нелегко відгукнеться на заклик жити по-новому. Але коли випростається людина, усвідомить свою власну гідність народ — погромницьким журналістським прийомом вільхових місце на смітнику. Повторюю, ми за дискусію, але за дискусію думаючих людей, а не сліпих виконавців чужої волі.

* * *

Вони зневажливо говорять про українське письменство, повчаючи його, як треба писати.

Чи повчали ми українське письменство, як треба писати? Автор пасквіля нас явно примітивізує. Та мене, як кожного думаючого громадянина, турбує доля нашої літератури, оскільки вона нерозривно зв'язана з долею нашого народу і потерпіла у свій час, може найбільше з

усіх національних літератур. Століттями наш народ привик бачити в письменниках ще й своїх духовних вождів. Позбавлений можливості вести активне політичне життя, він прислухався до голосу письменників, як до голосу власного сумління, ішов за ними, вивіряв по них свою правоту. Недаром портрети Т. Шевченка та І. Франка висіли поруч з образами святих. І раптом сталося щось небачене. Цвяхований чобіт сталінізму розчавив душі таких талановитих митців, як М. Рильський, В. Сосюра, П. Тичина, і вони почали співати осанну тому, хто наклав гори трупів і зловісним грифом ширяв над ними, кидаючи чорну тінь страху і на живих. І в час великої всенародної скорботи звучать вірнопідданські голоси типу:

Із-за гір та з-за високих
Сизокрил орел летить.
(М. Рильський, "Пісня про Сталіна")

Коли серця мільйонів злить в одно —
Твоє це серце буде, рідний Сталін.
(В. Сосюра, "Сталін")

Мільйони сердець промовляють єднаючись—Сталін
І в єднанні сердець світова перемога гримить.
(Л. Первомайський, "Людське ім'я")

Прочитувати всі такі рядки найталановитіших українських письменників, що мали бути духовними вождями народу, треба томів. Яке божевілля! Що творилося в душах тих людей, коли вони видушували з себе рядки лукавства на честь одного з найбільших злочинців ХХ ст., можна тільки догадуватись. Ми кажемо — розчавлена, роздвоєна особистість. Ми говоримо про брак мужності в таланті. І разом з тим не уявляємо собі в такій ролі Т. Шевченка, П. Грабовського, І. Франка, Л. Українки. Тут теж обірвалася славна традиція. Із вождів народу письменники стали пахолками до послуг. І вказувати на це потрібно хоч би тому, що вироблена під пресом смертельного страху рабська звичка слугувати вождям з 30-х років перекочувала в 40-і, потім у 50-і, згодом у 60-і і, навіть, у 70-і роки, ставши обов'язковим атрибутом творчого доробку письменника. Вірш, стаття "во-славу" була індульгенцією на відпущення гріхів і перепусткою у світ вибраних. Спочатку за такі "твори" соромилися (але як

довго може людина себе каменувати?), згодом про це говорили з усмішкою, а ще пізніше за звичкою на коліні писали "вступний" вірш до збірки. Страшна звичка, із жахливими наслідками. Колись соціологи і психологи проведуть аналіз впливу таких "творів" на приглушення і збіднення емоційної сфери читачів, на вироблення у них байдужості та роботизму. Із жертв злочину значна частина письменників стала джерелом його — і в цьому страшному переплетенні я бачу велику драму, яку український народ починає заліковувати. Ще й тепер дехто "оспіває" афганські подвиги наших дітей, які не знати чого туди забрели. Але голосів таких рідшає.

Ні, не вчимо ми письменників, як вони мають писати, але застерігаємо від обездуховлення і конформізму та хочемо, щоб вони віднайшли обірвану часом нитку зв'язку зі славними традиціями духовних вождів народу та протягнули її в завтрашній день. Раділи і радіємо кожному успіхові наших літераторів і розуміємо їх немалі труднощі.

* * *

Наша влада справді проявляла і проявляє гуманізм і терпимість.

Про те, як держава зараз проявляє гуманізм, можна дискутувати, відзначаючи як її досягнення, так і промахи. Але треба мати неабияку сміливість, щоби про це говорити в минулому, особливо тепер, коли преса розвінчала злочинне беззаконня сталінського і післясталінського періоду, коли журнал "Огонёк" друкує в кожному номері викривальні матеріали, а "Літературна Україна", "Литературная газета" і "Комсомольская правда" заговорили про злочини проти особи, використання психіатричної науки з репресивною метою, злочини проти народів, коли врешті керівники держави запевнили, що з беззаконням буде покінчено, — Ви ж вступаєте в непряму дискусію навіть з офіційною пресою, духом часу. Захищаєте вчорашній день, проти якого спрямована перебудова. Можливо така "самотійність" Вам робила б честь, якби Ви спрямували її в інший бік, а не стали адвокатом тієї категорії людей минулого, якій сьогодні немає виправдання.

Це ж коли подібні люди проявляли терпимість і гума-

нізм? Може, тоді, як знищили М. Ялового, довели до самогубства М. Хвильового, послали на смерть Л. Курбаса, кинули в концтабір за безглуздим звинуваченням у терорі В. Гжицького, морально розчавили О. Вишню, репресували за участь у фіктивній організації С. Єфремова, прирекли на голод мільйони українських селян, розсіяли по безмежних просторах кримських татар і поволзьких німців, очистили від українців Кубань, розстріляли керівників молодіжної організації УНК (Український національний комітет) у Львові, засудили до страти Левка Лук'яненка, а потім запроторили його на довгих 25 років страждань у таборах і тюрмах? Чи, може, тоді, коли кинули в психіатричну душегубку на 20 років педагога Віктора Рафальського, досі тримають одеську патріотку Ганну Михайленко? О ні! Гуманізм тут і не пахло. І якщо у Вас не куца пам'ять, то згадайте, що навіть саме слово гуманізм шельмувала преса на всі лади і зараховувала до понятійного апарату буржуазної філософії та пропаганди.

Ви спробуйте знайти паралелі, де ще у світі в наш час за відстоювання і поширення власних переконань люди платили б 10-20-30-річними ув'язненнями, як оплачують досі М. Горбаль, В. Калиниченко, І. Кандиба, Л. Лук'яненко, В. Овсієнко, П. Рубан, І. Сокульський, чи навіть найдорожчим — життям, як заплатив видатний поет сучасності В. Стус, а також Ю. Литвин, В. Марченко, О. Тихий? Гуманізм кучинських тюремників проявився в тому, що важко хворого поета безпідставно кидають у карцер, а там відмовляють йому в елементарній медичній допомозі і доводять до трагічного кінця.

Ми хочемо сподіватися, що все це було, але більше не повториться. А останні українські політв'язні повернуться на рідну землю. Хочемо. Але виступ Вашої газети нас насторожує, бо понятійний апарат і журналістські прийоми дуже вже нагадують ті часи, коли газетні статті звучали, як вирoki, після яких зникали люди назавжди.

Наприклад, Вячеслава Чорновола газета звинувачує в симпатіях до фашизму, приписавши йому, ніби він мав виписки з книжки "Майн кампф" Гітлера. З таким же успіхом мене можна зарахувати до польських націоналістів, бо в мене вилучили під час трусу програму політизації Волині в 30-х роках, марксистом, бо маю твори К. Маркса, гандистом, бо маю Ганді, ніцшеанцем, бо на по-

лицях стоїть добірка творів Ніцше. І хоч такої логіки Вашої газети не витримає навіть коняча голова, Ви переконані, що півмільйонний читач проковтне і ці нісенітниці. Отаку повагу Ви проявляєте до його інтелектуальних можливостей і моральних якостей.

Але то не тільки Ваше таке ставлення. Воно характеризує ширший управлінський апарат, який звик наказувати, а не враховувати чужі думки. Досі народ тільки слухав. Говорити вчиться тепер, і то дуже поволі. Вимагати пошани до своєї думки — справа завтрашнього дня.

Саме за такою логікою грабували наші приватні бібліотеки, вилучаючи, скажімо, в мене унікальну підбірку історії української літератури О. Огоновського, Б. Лепкого, М. Возняка, С. Єфремова, М. Грушевського, не меншу підбірку з історії України, твори В. Винниченка, М. Хвильового, Вухналя та ін. І хоч у звинувачувальний висновок ні Огоновський, ні Возняк не потрапили, але не повернули їх на мої полиці, поповнивши книгозбірні жреців закону.

* * *

...країну, яку вони так паплюжать.

Країну? Паплюжать? На кожному кроці стикаємося з підміною термінів і нечуваною аберацією понять, якою так вільно користуються журналісти на послугах. Адже ні в інтерв'ю, ні в журналі ми не критикували країну, оскільки така критика виглядала б безглуздо (гляньте в тлумачний словник, що означає поняття "країна").

Ми критикували і будемо критикувати окремих службових осіб, уряд за промахи в політиці, які призвели до сумного стану національне будівництво на Україні.

Можна було б скласти тлумачний словник погромницької журналістики. Гвалтуючи власне сумління, вони заодно гвалтували мову, надаючи словам цілком протилежних значень. Варто прослідкувати, як ще недавно розбійники пера викручували руки таким поняттям, як демократія, інтернаціоналізм, патріотизм, свобода слова...

Кожний з нас, хто пройшов крізь горнило політичних судилищ, відчув на собі цей розбій в українській лексиці. За останні 25 років не було жодного процесу (а їх пройшло сотні), на якому за підсудними визнали б правоту.

Всі ми потрапляли в розряд наклепників. Що ж, на їхню думку, наклеп? Це гірка правда, кинута їм у вічі. І марно домагалися ми від прокурорів і суддів доказів на підтвердження їхніх звинувачень. Марно. Сам факт критики влади (а критикувати, як тепер виявилось, було за що) — єдиний і достатній доказ нашого "наклепу". Спрацювала горезвісна формула: "Этого не может быть, потому что этого не могло быть никогда".

Так воювали з опозицією правозахисні органи десятиріччями. Без правил і законів. З позиції сили. Били під дих. А цей розгул беззаконня камуфлювали журналісти. Та час вже сьогодні виявився найкращим суддею. Він виправдав нас. Бо ті питання, які ми піднімали, за які нас кидали в тюрми, сьогодні звучать зі сторінок газет і журналів.

Отже, не ми за перебудовою, а вона йшла за нами. А Ваша газета і тоді цькувала нас, обливаючи поміями, продовжує і тепер, надіючись на безкарність. Ви і тоді захищали сили реакції на Україні, які нарошували удари проти українського народу, його мови, його культури, його державності, і сьогодні тими ж методами прагнете заткати нам кляпом рота та повернути колесо історії на два роки назад, до періоду вседозволеності, в якому Вам так вигідно жилося. Українська Вандея починається не з провінції, а з центра. І в цьому її своєрідність.

Отож, не ми паплюжимо країну, як Ви пишете, а Ви паплюжите ті сили, які стояли і стоять на стороні самого існування українського народу. І відповідь за наклеп, за спробу посіяти нову хвилю страху і непевності серед української громадськості Вам таки доведеться дати. Час — невмолимий, але справедливий суддя.

* * *

Вони так і не зробили нічого доброго для свого народу, в любові до якого так палко присягаються та ще зводять навколо нього цілі гори брехні.

Якщо ті проблеми, які ми ставили протягом десятиріч — це "гори брехні", то в цій брехні треба звинувачувати і Олеса Гончара, за його виступ у Ленінграді, і згаданих уже Івана Драча, Дмитра Павличка та ін. Але Вам не звикати до цинізму. Тепер, коли "Літературна Україна" привідкрила завісу асиміляційних процесів на Україні

(про це ми писали ще в 1964 році — витягніть із сейфів КДБ самвидавну статтю "Українська освіта в шовіністичному зашморзі"), треба зовсім притлумити в собі громадянина і патріота, аби знехтувати реальний стан і продовжувати пісню, замовлену "компетентними" органами.

А може, і критику Ви монополізуєте? Скажімо, О. Гончар має право критикувати, і все, що він говорить — правда, а М. Горинь вже такого права не має, і ті самі думки — наклепницькі. А якщо ж на цю тему висловиться журнал "Сучасність" — то це вже не тільки наклеп, але вияв зоологічної ненависті. Не думайте, що подібні міркування — плід моєї фантазії. У 1966 р. на судовому процесі прокурор В. Антоненко обурювався: "Чого ви критикуєте Сталіна? Ми самі це робимо". Отакої. Тоді вже опрацюйте табель про ранги, запозичивши досвід у Петра Романова, і розпишіть, хто і кого має право критикувати. Скажімо, робітник — не вище начальника цеху, простий народ — не вище райвиконкому. А навіщо при такому дозуванні качати права на критику проповідувати гласність?

А вона поволі діє і будить народ зі сплячки. Він оглядається і помічає навколо себе не тільки зловісні башти атомних електростанцій, але і ті спустошення, яких зазнала українська нація за останні десятиріччя: різке скорочення шкіл з українською мовою, витіснення нашої мови із сфери управління, науки, промисловості, армії. Виросло ціле покоління громадян, байдужих до національних проблем. Воно позбавлене почуття національної гідності, порвало з національною культурою, проявило до всього українського приховане роздратування, а то й ненависть. Ось він — кінцевий наслідок так званої інтернаціоналізації. Спостерігаємо і проміжний етап: роздвоєну особистість, покруча, який дома проявляє національну приналежність, а на заводі, в інституті на догоду начальству зливається з російською мовою. Таке пристосовництво стає універсальним, переростає у характерну рису особистості. Очікувати від таких людей ініціативи, самостійності тяжко. Національна приглушеність веде до трудової і громадської пасивності. Тепер нас переконують, що це природний процес. Але хіба можна очікувати інших наслідків, коли нас десятиріччями виховували на теорії відмирання мов і націй, ігноруючи доступну кожній людині думку, що нор-

мальний розвиток нації — не що інше, як складова воля і зусиль всіх і кожного зокрема. Хто нам говорив про працю на користь нашого народу? Ми добували вугілля, вирощували пшеницю, робили відкриття в науці і разом з тим втрачали національне обличчя, русифікувалися. Значить, виконання п'ятирічних планів було мало для повноцінного буття нації. Що було потрібно? Відповідати на такі питання вважалося непристойним. Протягом кількох десятиріч преса пропагувала поняття "радянський народ", що відразу звучало, як панахида по націях. Теоретики і пропагандисти сучасного марксизму не боялися спалаху обурення. Вони цинічно кинули народу в обличчя шовіністичну інсинуацію, приправлену наукоподібною фразеологією, і чекали, поки народ привикне до нової порції отрути. Саме ці теорії підривали віру народу у світлу перспективу. Для чого причисляти себе до народу, який не має майбутнього? Народ без майбутнього — конаючий народ.

Низький рівень історичних знань народу, навіть у середовищі творчої інтелігенції, спотворення ролі окремих діячів і цілих періодів минулого в сучасній історичній літературі, приклеювання десяткам наших національних діячів ярликів зрадників, втрата національних обрядів, як живого літопису історичної інформації — все це призвело до того, що історична свідомість народу виявилася невисокою, історична пам'ять збідніла, а разом з ними різко впало почуття національної гідності. І коли у кого-небудь проривалося затаєне, як, скажімо, у В. Сосюри "Любіть Україну", його відразу глушили голубельною критикою і ставили на коліна. Так народ поступово почав втрачати ще один часовий вимір — минуле. Залишилось жити в теперішньому часі, не дуже оглядатися назад і не надто вириватися вперед. Але народ без минулого — теж поволі конаючий народ. Такий стан викликав бурхливу русифікацію, підстьобувану партійно-державною політикою в ділянці шкільництва, культури, науки. Якщо кожна окрема особистість, позбавлена національної свідомості, все ж мала якусь перспективу (як може її мати відщепенець чи яничар), то нація — складний соціальний організм — її втрачала.

Становище ускладнювалося ще й тим, що всі асиміляційні процеси фарбувалися під інтернаціоналізм, і особа, яка заявляла: мені однаково, якою мовою говорити,

— була зразком справжнього інтернаціоналіста. Обиватель, який нюхом чув, де вигода, прийняв такий постулат, як символ віри. Але навіть найортодоксальніший марксист скаже, що інтернаціоналізм без націй неможливий. Елементарна діалектика цього питання доступна кожній простій людині: інтернаціоналізм без націй — абсурд.

Сьогодні до цієї думки схиляється багато діячів культури. Не так давно з різкою критикою національного нігілізму виступив Ч. Айтматов. Його підтримав Яніс Петерс, який з тривогою пише в "Литературной газете", як приїжджі "надінтернаціоналісти" називають корінних мешканців невеличкої Латвії буржуазними націоналістами. Як бачите, нічого оригінального. Прості латвійці — буржуазні націоналісти. Я. Петерс обурюється, і його обурення друкує російська газета, а ось український академік Бабій відмовляє українській мові в праві бути державною мовою української республіки, і Ви друкуєте таку статтю в основній українській газеті, при тому вважаєте себе патріотами.

Так Ви свідомо пропагуєте національний нігілізм і спокійно спостерігаєте, як один з найбільших слов'янських народів не може навіть відстояти свою мову. Недаром з таким боєм писав М. Вінграновський: "У Миколаєві жодної української школи вже немає. Звідки візьметься національний поет, звідки візьметься література? Звідки візьметься читач? Дуже шкода, що наша мова, яка є однією з, я б сказав, шовкових і водночас мужніх мов світу, нині опинилася в такому принизливому становищі" ("Радянська жінка", № 11, 1987, с. 23). І тому всі оці балачки про розширення сфери мови на ділянку культури чи вищої школи, ця безпомічна мімікрія великого народу викликає лише жаль і біль.

Ми всі були свідками і жертвами паралізованої волі нашого народу. Він покійно здавав одну позицію за другою і дійшов до того, що в Донецьку, Миколаєві та інших великих містах не залишилось жодної української школи, а на батьківщині запорожців з поборниками української мови воюють, як з ворогами. "Доборолась Україна до самого краю". А перший секретар ЦК КПУ подає зразок "справжнього" інтернаціоналізму, демонстративно послуговуючися скрізь тільки російською мовою. (Лише письменникам продемонстрував, що вміє і "по-своєму").

А між тим СРСР — союз республік, союз держав. І з цього факту слід виходити: республіки повинні бути рівноправними по всій шкалі показників духовного і матеріального життя. Але оглянімось назад, до періоду українізації, і побачимо, який шлях пройшли ми — шлях поступової здачі однієї позиції за другою, починаючи від ліквідації національної армії та закінчуючи витісненням української мови з середньої і вищої шкіл. Куди далі? Сучасна тенденція викликає в пам'яті історичні асоціації. Перед очима шлях гетьманської республіки після 1654 року. Спочатку дві держави-союзники, потім обмежена державна автономія для України і врешті ліквідація всякої автономії і скасування гетьманщини та повне поневолення. Як бачимо, етапність ліквідації української державності має давню історію, яку не слід забувати.

Чи не таким проміжним елементом етапу слід вважати нав'язану нам теорію двомовності нашого народу не як факту неминучого сьогодні для багатонаціональної держави (хто проти цього?), а двомовності, як нової риси національного характеру.

Але якщо наша мова і надалі буде обслуговувати лише побут і окремі ділянки культури та мистецтва, залишаючи російській мові всі інші, вона ніколи не вийде з ряду другорядних мов. Лише впровадження її в усі сфери життя народу, коли кожен громадянин, що живе на Україні, знатиме, що без мови нашої республіки в Києві чи Донецьку не можна досягнути успіху в науці, мистецтві, управлінні так само, як без російської мови в Москві чи французької в Парижі, — зупинить той асиміляційний процес, що роз'їдає наш народний організм, вилікує від комплексу національної меншевартості, національного нігілізму чи яничарства, як споконвіку називає це ганебне явище наш народ. Тільки тоді російська мова як мова республіканського спілкування зможе виконати свою функцію, не стаючи знаряддям асиміляції та національного гноблення. Ми маємо славні традиції міжнаціональних стосунків, що сягають сивої давнини і не потребують примусового нав'язування. Вчитися є в кого.

Отак виглядає наша "брехня", яку ми проповідували скрізь (і в інтерв'ю з американською журналісткою теж), та Ваша "правда". Хай нас розсудить читач.

Наприклад, роз'єднання українського народу в минулі часи було, на їх думку, досить корисною справою.

Так, я справді говорив, що в цій всенародній драмі шматування наших земель раптом проявився зворотний бік справи. Наддніпрянина і Слобідська Україна, затиснуті кістлявою рукою дому Романових, мало не задихнулися. Від часів Петрового — щоби "никакой розни не было", до Валуєвського циркуляру і Емського указу проліг шлях боротьби з нашою мовою, нашою культурою, нашим народом, повторювалися спроби вирвати нашому народові язик і зробити його німим.

І тільки завдяки тому, що Австро-Угорщина мала конституцію (яка Росії й не снилася) і не додумалася ні до Валуєвського циркуляру, ні до Емського указу, які забороняли в Росії писемне слово українською мовою, тут, у Львові, друкували свої твори всі українські письменники, починаючи від Нечуя-Левицького, і кінчаючи Л. Українкою. Тут працювала перша Українська Академія Наук — Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, яке видало 100 томів наукових записок. Біля його керма стояли такі видатні вчені, як І. Франко та М. Грушевський. Саме з Галичини йшло багато починань, що мали загальноукраїнське значення.

Ні, не вдалося білому цареві закинути зашморг на ший українському народові.

І тому в драмі роз'єднання українських земель я бачу благо, як бачили його всі, хто користувався для відродження України лібералізмом Австро-Угорщини. А Ваша редакція, либонь, жаліє, що білому цареві не вдалося здійснити те, що підказував йому яничар Юзефович?...

Наша розмова доходить кінця. Ваш натяк про наших дітей можна розцінити, як приховану погрозу. Адже колись таке було, мовляв, можуть вчитися, а коли захочемо, то і не будуть. Щодо симпатій і антипатій, то у нас вони справді різні. Ви симпатизуєте тим, хто судить, а ми тим, кого судять. Ви з тих, Хто, ми з тих, Кого. І це не тільки політика, але й моральна позиція. При тому додаю, що симпатії і терпимість — поняття не антагоністичні, як це впливає з Вашої статті. Бо, скажімо, приналежність до підпільної Української Католицької Церкви чи симпатія до неї не виключає терпимості до ін-

ших Церков, що на практиці ми здійснюємо в "Українському Віснику", врівноваженим тоном (а не тенденційно лайливим) розповідаючи читачам про життя різних релігійних громад.

Для Вас цей тон покищо недосяжний. Вас привчили воювати без правил. Для Вас противник уже тому моральний квазімодо, бандит, гвалтівник і запроданець, що він проти Вас. Не знаю жодного випадку, коли Ваша газета говорила б про опонентів з гідністю. Для неї вік лицарства минув. І у випадку з нашим інтерв'ю Ви теж не втрималися, аби не кивнути на нашу залежність в бік закордонної мошні. Вас не бентежило те, що ми десятиріччями тюремного ув'язнення оплатили нашу позицію. Сумління Ваше мовчало. Замовник заздалегідь відпустив Вам гріхи і звільнив від такої химери, як совість.

А коли вже йдеться про подарунки, то Марті Коломієць дарували інкрустацію, вишивки, кераміку, картини, різьбу. Отже, дивіденди, як пише П. Вільховий, двосторонні. Я тільки не впевнений, чи наслідки однакові. Бо сумніваюся, чи "Нью-Йорк таймс" пішла за прикладом "Радянської України" і надрукувала подібний пасквіль про Марту Коломієць. І це зрозуміло. Адже такі стосунки цілком нормальні між нормальними людьми, не зараженими бацилею підозріння і шпигуноманії. І такі контакти лише початок тих ширших безпосередніх міжлюдських контактів, які визначають клімат довір'я і взаєморозуміння між людьми.

І марно надіється П. Вільховий, що йому вдасться лякати громадськість старим сталінським опудалом, на якому горобці вже в'ють гнізда. А втім щось вдасться. Але не все, бо нова доба нового прагне слова. То чи не пора закінчувати з мораллю джунглів, де панує культ сили і мовчить закон? Чи не пора, затиснувши в кулаці серце, погодитися з тим, що період газетних монологів минув, і діалог передбачає відповідні правила його ведення і елементарну порядність. То ж почнім його хоча б з того, що опублікуйте наші відкриті листи, а ми вже порозуміємося із земляками, якими Ви нас так лякаєте.

24 листопада 1987 р

Михайло ГОРИНЬ
м. Львів-16, вул. Кірова, 33/14

* * *

Відповіді від "Радянської України" В. Чорновіл та М. Горинь не одержали, якщо не вважати такою підбіркою листів-"відгуків" на статтю П. Вільхового у номері "РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ" за 3.XII.87 року під загальною назвою "КОМУ Ж ВИ СЛУЖИТЕ, ПАНОВЕ?". Один лист буцімто прислала бригада із львівського виробничого об'єднання "Світанок" (негайне звернення В. Чорновола з пропозицією зустрітися із цим колективом залишилося без відповіді...). Інші листи підписані іменами І. Бланковської, студентки медучилища із Донецька (звернутися до неї не вдалося через відсутність точної адреси), та Л. Клопотовської, солістки Івано-Франківської обласної філармонії (цей В. Чорновіл передав через спільних знайомих листа, соромлячи за співання з чужого голосу і пропонуючи зустрітися і з'ясувати, хто є хто. Відповіді не було...).

У цих "листах", стилістика яких зраджує справжнього автора, йдеться про "доларові подачки", "люту ненависть до Радянської влади", спробу реабілітувати оунівців, греко-католиків та автокефалістів, прислужування ЦРУ і т. п. Прозвучала й прихована погроза дітям Чорновола й Гориня ("їхні діти безплатно навчаються у вищих та середніх навчальних закладах", "Чорновіл поливає брудом власних дітей, яким Батьківщина дала все, що могла"), що в світлі тих поневірянь і цькувань, яких зазнали сім'ї політ'язнів у попередні роки, звучало зловісно. Нарешті, в одному з "відгуків" вперше зафіксоване друком бажання критикованої нами партійно-бюрократичної верхівки України позбутися опонентів якщо не звичним "камерним" способом (на жаль, перебудова...), то хоча б викинувши за кордон: "Хай залишають межі нашої країни".

* * *

Відразу після появи статті П. Вільхового Львівський обком партії розпочав масовану пропагандистську кампанію на підприємствах і в установах, реакцією на що став лист В. Чорновола в Львівський ОК КПУ та в ЦК КПУ.

ЗАВІДУЮЧОМУ ВІДДІЛУ ПРОПАГАНДИ Й АГІТАЦІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО ОК КПУ
Григоренкові В. С.

Копія: СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПУ
Єльченкові Ю. Н.

Надрукування в газеті "Радянська Україна" за 13 листопада витриманої в дусі найгірших взірців сталінських часів наклепницької статті "Інтерв'ю «з-під поли»" і негайний передрук її в органі Львівського ОК КПУ "Вільна Україна" — переконливе свідчення того, наскільки сильні ще на Україні позиції противників перебудови і гласності, тих бюрократично-ортодоксальних сил, які завели державу в болото застою.

Але сьогодні все ж не 1937-й і навіть не 1972-й рік, коли чесних людей обливали брудом, перед тим замкнувши їх у глухі тюремні камери. І мовчати ми не збираємося. Надсилаю копію відкритого листа редакторів "Радянської України", який я уже розіслав на десятки адресів установ, закладів, органів преси, окремих осіб і буду невтомно розсилати доти, доки в пресі не буде надруковане спростування або поки наклепник (а значить, темні сили, що стоять за його спиною) не буде затаврований судовим вирок.

Окрім того, стало відомо, що Вашою особистою вказівкою в установах і на підприємствах Львова в дусі "добрих традицій" 1937 року скликають збори, де, відштовхуючись від брехливої статті, мене і Михайла Гориня "таврують", "викривають", "проклинають", "вимагають карати" і т. п. При цьому нас про такі зібрання не повідомляють, виступити перед присутніми, щоб спростувати газетні брехні і окреслити свою позицію, не дають. Право голосу має тільки одна сторона — наклепники і їхні залаштункові диригенти. Отака вона, ця "гласність" і "демократизація по-українському"!

Якщо ця профанація громадської думки не припиниться, змушений буду шукати засоби її нейтралізації, якщо й не пікетуванням біля таких установ чи заводських прохідних, то, принаймні, масовим розповсюдженням там свого відкритого листа до газети чи коротких листівок протесту або іншими заходами демонстративного характеру, на які Ви мене штовхаєте.

Секретаря ЦК КПУ, що відповідає за ідеологію, прошу звернути увагу на надмір ретельності у львівських обкомівців і самому вирішити, чи відповідає духові часу організація такої масової кампанії наклепів і цькування.

26 листопада 1987 р.

В. Чорновіл

* * *

Тим часом у бій проти "Українського вісника" вводили нові сили, не тільки пропагандистські, але й фізичні. 28 листопада організували напад на члена редколегії "УВ" Василя Барладяну (заяву для преси з цього приводу, див. "УВ", випуск 9-10). Трохи згодом посипалися телефонні погрози і спроби нападу на активного співпрацівника журналу Михайла Осадчого (заклик Осадчого див. "УВ—Експрес", № 2).

В кампанію підключилося телебачення. Перша передача серіалу "ОДКРОВЕННЯ НА ЗАМОВЛЕННЯ" відбулася 30 листопада 1987 року.

Дізнавшись про плановану передачу і не потрапивши на телестудію, редколегія "УВ" послала туди таку телеграму:

ТЕЛЕГРАМА

ЛЬВІВ ВИСОКИЙ ЗАМОК
СТУДІЯ ТЕЛЕБАЧЕННЯ
ДИРЕКТОРОВІ

Копія: КИЇВ ЦК КПУ СЕКРЕТАРЕВІ ЦК ЄЛЬЧЕНКОВІ
Копія: ЛЬВІВ ОБКОМ КПУ СЕКРЕТАРЕВІ ОБКОМУ
ЯРЕМЧУКУ

ТІЛЬКИ ВИПАДКОВО ДІЗНАЛИСЯ ПРО ПЛАНОВАНУ НА СЬОГОДНІ ПЕРЕДАЧУ ЛЬВІВСЬКОЇ ТЕЛЕСТУДІЇ "ОДКРОВЕННЯ" РОБИТИ ТАКУ ПЕРЕДАЧУ ТИХЦЕМ ВІД НАС ОДЕРЖАВШИ ОБСКУБУАНУ БРЕХЛИВУ ІНФОРМАЦІЮ ІЗ НЕЧИСТИХ РУК ОХОРОНЦІВ ЗАСТОЮ — ГАНЬБА ДЛЯ ЧЕСНИХ ЖУРНАЛІСТІВ ПОВІДОМЛЯЄМО ЩО В ХОДІ ЦІЄЇ БРУДНОЇ КАМПАНІЇ ПОЗАВЧОРА В ПОЇЗДІ ЛЬВІВ—ОДЕСА ПОБИЛИ ЧЛЕНА РЕДКОЛЕГІЇ НЕЗАЛЕЖНОГО ЖУРНАЛУ "УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК" ВАСИЛЯ

БАРЛАДЯНУ ПРИГРОЗИВШИ ВБИВСТВОМ ПРИ ПОЯВІ У ЛЬВОВІ УСПІХІВ ВАМ У ТАКОМУ ПЛІДНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ З ВОРОГАМИ ГЛАСНОСТІ Й ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПРОСИМО ОГЛОСИТИ НАШУ ТЕЛЕГРАМУ В ХОДІ ПЕРЕДАЧІ

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ ЖУРНАЛУ БАРЛАДЯНУ ГОРИНЬ СКОЧОК ЧОРНОВІЛ

30 ЛИСТОПАДА 1987 РОКУ

* * *

Передачу "ОДКРОВЕННЯ НА ЗАМОВЛЕННЯ" вів 30 листопада 1987 р. коментатор Львівської телестудії Ростислав Батицький. Може, після наших "відкритих листів" із спростуваннями він вівся обачніше, менше допускав особистих випадів (що дало йому підставу заявити наприкінці про "демократичний ключ" передачі), але всю передачу побудував на підтасуваннях і пересмикуваннях. З нашого півторагодинного відеоінтерв'ю було змонтовано кілька кусників по 30-50 сек. (разом десь хвилини 3), кожен з яких розлого коментувався. Ось приклад. Показано куценький фрагмент відеоінтерв'ю на 10 сек. з такими словами Чорновола:

Що торкається української Церкви, то наша думка, що українська Церква повинна бути українською. Ми будемо підтримувати релігійні зрушення обох напрямків — і Українську Католицьку Церкву, і відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Десь у далекій перспективі ми бачимо єдину українську Церкву. Більше того, якщо до нас звернуться представники Російської Православної Церкви на Україні з своїми кривдами, то ми надамо їм слово на сторінках нашого журналу.

І ось з приводу цього спокійного нейтрального тексту коментатор разом із запрошеною на передачу викладачкою кафедри наукового атеїзму ЛДУ Надією Козачишин "видали" аж 15 гнівних хвилин викриттів і проклять в основному проти українських греко-католиків, але дісталася і нам. Тут і про наше бажання "в храмі Господньому вивісити емблему з тризубцями", і про те, що ми "в релігію возвели ідеологію буржуазного націоналізму", і

що хочемо таким чином "підірвати наш суспільний устрій" та йдемо за інструкціями "одного з керівників американської розвідки Алана Дрейфуса"...

Або ще. Показано мініфрагментик з нашого відеоінтерв'ю про завдання "Українського Вісника":

Чорновіл: ...Ми назвали його органом українського національно-демократичного руху. Щоб не склалося хибне враження, що існує якась організація, партія, яка так називається. Ні, ми не є органом жодної партії, жодної групи, жодної організації. [Органом Української Гельсінської групи "УВ" став наприкінці грудня 1987 р. — Ред.]. Під рухом ми розуміємо найширшу гаму дій для національного відродження України — починаючи від несміливих виступів на захист пам'ятників культури, мовних проблем і кінчаючи навіть людьми, що ставлять питання про державність окрему українську. Ми не боїмося і таких виступів.

Горинь: В такому дусі, скажімо, як це робив свого часу Франко, в демократичній традиції, коли Франко міг собі дозволити публікувати матеріали, з якими він не згідний, з якими він полемізував.

Чорновіл: Так-так. Власне, то і є вільна преса, те, до чого...

Обірвавши запис ось так на півслові Батицький виголосив гнівну філіппіку:

Гранично чітко зрозуміло, до чого прагнуть і яку ідейно-політичну концепцію сповідають автори журналу. Вони — люди розхристані (?), але всеодно дивуєшся, слухаючи, як безцеремонно можна проводити історичні паралелі і ставити на одну площину свій самописний журнальчик і порівнювати його з виданнями, які редагував Іван Якович Франко. Франко перш за все був соціалістом за переконаннями. Він невтомно пропагував марксистські ідеї в Галичині. Франко утверджував принципи партійності і в літературі і в публіцистиці — і т. д.

І щоразу запитання: "Хто вам довірив? Хто уповноважив?"

Коментатор визнає, що "багато говорили редактори «Вісника» про літературний процес, питання мови", але, виявляється, лише для того, щоб "гудити кращих наших письменників". І — куца, порізана цитата з відеоінтерв'ю:

Чорновіл: Я, власне, хотів сказати, що до цього руху пристає багато кон'юнктурників... І якраз Борис Олійник, згаданий зараз Михайлом Горинем, не є представником тих кращих письменницьких сил, які зараз виступають, піднімаючи мовні питання. Це чистої води кон'юнктурник. Він виступив проти секції критики СПУ, на театральному з'їзді проти прогресивних тенденцій Танюка та інших, це й у пресі зафіксовано, як і його виступи на партзборах СПУ. А оті його заяви на письменницькому з'їзді, що немов ніякої руки Москви... А звідки це все йде, всі наші проблеми, якщо не звідти?

Самі ми їх створюємо? [Вирізано кусок стрічки — Ред.] З'являються якісь молоді сили. Може, ще й старі трохи оклигають, хоч є люди, від яких чекати більшого навряд чи доводиться. Подяка їм за те, що вони вже зробили, як Олесь Гончар. Але є й такі, як Володимир Дрозд, як Євген Гуцало, які покищо не показали якісного зриву. Той же Валерій Шевчук міг би трішечки по-іншому писати, проблемніше.

Усе інше, що ми говорили про українську мову, літературу, загалом культуру, лишилося "за кадром". Але і в показанім глядачам фрагменті нікого, крім хіба Б. Олійника, ми не "гудили". Тим часом львівський коментатор заявляє:

Треба мати неабияку зарозумілість, мати надто високу думку про власну персону, щоб так чорнити наших кращих письменників. На творах Олесь Гончара виховувалися покоління радянських людей, і не тільки в нашій республіці. А Бориса Олійника обоє добродіїв ненавидять за те, що він свою щедрю обдарованість, політичну пристрасність віддає справі комуністичного виховання, що він вірить у комуністичний ідеал. Зрештою, нападки на наших письменників, митців, літераторів з боку доморощених писарів історія знала чимало — і т. д.

Не цуралися телевізійники не лише висмикувань, але й прямих фальсифікацій. Так, з гумористичного пасажу щодо ЦРУ, якому, згідно з радянською пропагандою, ми всі служимо, з допомогою монтажних ножиць було виготовлено фрагмент, який мав свідчити, що Чорновіл дійсно признається у співпраці з Центральним розвідуправлінням США... Повторено було й вигадки про щедрі подарунки, якими ЦРУ буцімто оплатило наші послуги.

Не бажаючи серйозно полемізувати з такого сорту телепубліцистикою, В. Чорновіл відіслав на телестудію гумористичний "відгук" (він друкувався також в "УВ—Експрес" № 1).

* * *

СХВАЛЬНИЙ ВІДГУК НА ПЕРЕДАЧУ ЛЬВІВСЬКОЇ ТЕЛЕСТУДІЇ "ОДКРОВЕННЯ НА ЗАМОВЛЕННЯ" (30.XI.1987 року)

До численних схвальних відгуків, що їх чекає телестудія від вдячних глядачів, спішу долучити свій.

Досі стоїть перед очима симпатичний ведучий, котрий, востаннє подолавши тремтіння в голосі, полегшено констатує, що передача закінчується і що пройшла вона зовсім в дусі часу, тобто д е м о к р а т и ч н о.

І це справді так!

Демократичність (і навіть гуманність) почалася вже з того, що працівники телестудії вирішили завчасно не нервувати мене, Михайла Гориня чи інших членів редакції "Українського Вісника", не докучати нам попередніми розмовами чи запрошеннями до участі в передачі про нас, а зробити так, щоб ми спокійно дізналися про неї наступного дня від знайомих. І якби не Ваші недемократичні колеги із газети "Вільна Україна", які вибалакали нам цей секрет за кілька годин до передачі, так би воно й було.

Дуже демократично вчинили зі мною та членом редакції нашого журналу Павлом Скочком, коли ми за шість годин до передачі примчали на Високий Замок і

зажадали зустрічі з керівниками телестудії. Побачивши наші знервовані розпашілі обличчя, охорона студії могла відправити нас на експертизу в найближче відділення міліції (може, п'яні чи буйні?) і протримати там до ранку, позбавивши можливості у родинному колі побачити бодай куценькі кусочки із півтарагодинного відеофільму, що його люб'язно передала Вам для демонстрування американська журналістка Марта Коломієць. Але такого не сталося, що теж засвідчує, як глибоко ввійшла перебудова у наше повсякденне життя. Більше того, всі наші претензії ввічливо вислухав сам начальник охоронців прапорщик (а може навіть сержант!) Гребенюк. І хоч до дуже зайнятого якраз у цей час керівництва телестудією не пустив (якби всіх бажаючих пускати, то ніколи було б і "одкровення" робити!), пообіцяв відразу ж передати наш лист найбільшому начальникові на телебаченні, що, безсумнівно, й зробив.

Нічого недемократичного не було і в тому, що нашу, м'яко кажучи, непродуману і недемократичну вимогу взяти участь у передачі про нас (особисто або хоча б листом) було відхилено. Навпаки, глибокою неповагою до трудящих глядачів Прикарпаття було б скорочувати через чиюсь забаганки наступні передачі телестудії про те, як семимильними кроками маршують перебудова і гласність в обнімку з демократією землею орденоносної Львівщини. Адже, додержуючи пропорцій, прийнятих у передачі, оголошення нашого листа затягнуло б передачу на добрих чверть години: секунд 30 пішло б на зачитання листа (там був один абзац) і хвилин 10-15 на глибоку й аргументовану відповідь коментатора. Чи ж могла піти на таке телестудія?

Ще більше впевнилися ми в остаточному торжестві на Україні взагалі, а у Львові зокрема демократичних принципів гласності, коли вже всілися перед голубим екраном і повключали магнітофони (бо ж для відновлення втраченої масами в роки застою демократичної потенції саме такі передачі треба і тиражувати і не раз повторювати).

Ми з тривогою чекали показу цілого нашого півтарагодинного інтерв'ю, після чого нам, як пророкувала Радянська і вторила їй Вільна Україна, страшно буде навідатися до земляків у галицькі села, хіба що в пересланому ЦРУ для "пана Славка" броньованому лімузині.

Але перевиховане в демократичному дусі львівське телебачення, можна сказати, врятувало нам життя! Бо лише кілька разів мигнули на екрані наші недемократичні обличчя, ненадовго закриваючи тремтячу (від обурення, звісно) коментаторську подобизну. І слава Богу! Бо що б сказали дорогі земляки, почувши наші розлогі просторікування у тому інтерв'ю про якусь вигадану нами русифікацію шкіл, вузів, установ і закладів?! Уявляємо, яке обурення глядача викликала б та частина нашого інтерв'ю, де я, примазуючись до перебудови, облудно називаю серед її противників... кого б Ви думали? — навіть деяких членів Політбюро ЦК КПРС... А за непоштиві згадки у відеоінтерв'ю тих найдемократичніших органів, які непорушно стояли і стоять на сторожі гласності і демократії і навіть допомогли Вам цю чудову передачу зробити, земляки у галицьких селах мене либонь розтерзали б!

Зате як вдало, по-демократичному, Ви обійшлися з тим моїм "чистосердечним" зізнанням про співробітництво з ЦРУ (правда, затремтівши від обурення, коментатор трохи наплутав, хто, за моїми словами, на кого працює, але це вже несуттєво). Тільки найдемократичніші монтажні ножиці могли втяти стрічку якраз у такому місці, щоб не дати перетворити страхітливі мимовільні зізнання у співпраці з ЦРУ в такий собі гумористично-публіцистичний прийом (бо далі там я розмірковував про дивні "витівки" того ЦРУ, яке, впившись в горло власній ідеології, друкує повні зібрання творів комуніста Хвильового чи націонал-комуніста Винниченка...).

І все-таки, при всьому захопленні новаторським характером Вашого "одкровення", мушу зробити деякі зауваження. Бо як вже бути демократом, то треба ним бути до кінця. Як Радянська Україна разом із Вільною! Чому ж Ви їм ніжку підставляєте? Чому ж не показали кадри, де Чорновіл признається у симпатіях до фашизму, виправдовує бандерівські звірства? А де згадки про гвалтування, про сімейне становище, про наших дітей, яким гуманно дозволили вчитися (правда, не зразу — але хай і за те подякують!). Газети написали про навмисне стирання кадрів, Ви ж кажете, що бачили і слухали все інтерв'ю. Газети, повикидавши куски речень, написали про "погрішності стилю". Ви ж виявили гнилий буржуазний об'єктивізм, коли хвалили форму інтерв'ю...

Але це дрібні ганджі, які при повторних передачах Ви, гадаю, підправите. Зате є у Вашій передачі дещо навіть демократичніше, ніж у газетах. І гуманніше. У газетах якось все ж неясно про ту машину сказано. Ніби Вільховий тільки здогадується, що то ЦРУ мені її прислало, фіктивні оформивши на "місцевого жителя З. Красівського". У Вас же й говориться категоричніше, і речові докази — чеки — показано. Дуже Вам за те вдячний, добродію (називаю Вас так, бо ж добро для мене робите — машину відвойовуєте!). Деякі нещирі друзі радили мені в суд на Вас подати за наклеп, бо крім дрантивого велосипеда харківського заводу ніякого транспорту у мене немає і не передбачається. А я кажу: Е, ні! Там знають, що кажуть! Демократичні передачі хіба брехунці роблять? Мабуть, таки справді той автомобіль мені переданий. А "місцевий житель" із Моршина його собі привласнив, придумавши баєчку, що то Марта Коломієць передала йому подарунок від сестри розбитого паралічем на алтайському високогір'ї (і чого туди забрався?) українського критика Світличного. Мовляв, за те, що брата шороку і возить, і лікує у себе в Моршині. І як хитро придумано, щоб чужу машину привласнити!

Отож доведеться, мабуть, сходити таки нам із коментатором Батицьким до суду, щоб прояснити ситуацію із тою машиною і тими чеками. Щоб остаточно встановити, хто в цій ситуації д о б р о-дій, а хто, може, з л о-дій (у ширшому розумінні цього слова, як російське "злодей").

А тим часом гречно прошу Вас познайомити із моїм схвальним відгуком на Ваші "одкровення" весь колектив рідної мені студії телебачення, на якій я починав свій журналістський шлях, а тому особливо радий із сьогоднішніх її успіхів на ниві гласності й демократизації. Але тільки, прошу Вас, зробіть це без насильства, демократично. Щоб усе було, як позавчора у редакторському кабінеті "Вільної України", куди, як ми й просили, на зустріч з редколегією "Українського Вісника" були запрошені геть усі працівники редакції — і всі, як один, демократично відмовилися, приславши замість себе лише начальство та тих кореспондентів двох газет і радіо, яким доручено змайструвати про нас статті, ще демократичніші за Вашу передачу.

До речі, на тій зустрічі у редакції "Вільної України" ми Вашу передачу теж дуже хвалили. Попросіть магнітофонний запис, послухайте.

З перебудовним привітом!

Вячеслав Чорновіл
редактор самописного журнальчика
"Український Вісник"

3.XII.1987 р.

* * *

Відразу після передачі на телестудію надійшла така телеграма:

ТЕЛЕГРАМА З МОРШИНА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ЛЬВІВ, ВИСОКИЙ ЗАМОК, ТЕЛЕБАЧЕННЯ, ГОЛОВНОМУ РЕДАКТОРОВІ.

СПРОСТОВУЮ ВАШУ ІНСИНАУЦІЮ: Я НЕ Є НІ ОСОБИСТИМ ШОФЕРОМ, НІ ДОВІРЕНОЮ ОСОБОЮ ЧОРНОВОЛА. АВТОМОБІЛЬ ВАЗ-06 КУПЛЕНИЙ МАРТОЮ КОЛОМІЄЦЬ ДЛЯ МЕНЕ І Є МОЄЮ ОСОБИСТОЮ ВЛАСНІСТЮ. ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ НЕ МАЄ ДО НЕЇ НІЯКОГО ВІДНОШЕННЯ. ПРОШУ ВНЕСТИ МОЄ СПРОСТУВАННЯ В НАСТУПНІЙ ПЕРЕДАЧІ.

3 грудня 1987 р.

ЗІНОВІЙ КРАСІВСЬКИЙ

Однак передачу "«Одкровення» на замовлення" повторили 4 грудня 1987 року, не змінивши жодного слова.

* * *

Передачі Львівської телестудії (їх було три — другу "серію" показано 23 грудня, третю — 25 січня 1988 р.) викликали не ту реакцію, якої чекали організатори кампанії проти "Українського Вісника". На телестудію почали надходити листи із підтримкою нас, із вимогою показати все відеоінтерв'ю, а не куці фрагменти, і запросити до участі в передачі В. Чорновола і М. Гориня. За приватними повідомленнями самих працівників телестудії,

таких листів було понад 300. Копії декількох з них надійшли і в "УВ". Ось фрагмент із листа В. РОЗЛУЦЬКОГО (м. Червоноград Львівської обл.):

"Добродію Батицький! Дуже вдячний Вам, що показали по телебаченню Вячеслава Чорновола і Михайла Гориня, але прикро, що так мало, всього біля трьох хвилин. З Ваших слів я зрозумів, що саме інтерв'ю журналістці з США Коломієць було дано на півтори години. То чи не могли б Ви вдруге показати інтерв'ю повністю?..."

* * *

Ще 17 листопада В. Чорновіл звернувся до колективу львівської газети "Вільна Україна", що передрукувала статтю П. Вільхового, з пропозицією зустрітися з редколегією "Українського Вісника" для з'ясування позицій (див. цей лист у випуску 9-10 "УВ"). Така зустріч справді відбулася 1 грудня, але весь колектив партійної газети пустити до нас побоялися. Розмовляли з нами довірені особи з двох газет і радіо, що готували проти нас чергові виступи преси (магнітофонний запис розмови увійшов до "УВ—Експрес" № 4). Гра йшла в одні ворота: протиставити що-небудь посутнє нашим аргументам партійні журналісти не змогли...

* * *

2 грудня 1987 року знову зачепила нас київська преса. "Вечерний Киев" ("столична" газета, що в роки застою стала "двомовною", себто переважно російською), підготувавши ще одну сторінку матеріалів проти Українського культурологічного клубу, згадав і про члена редколегії "УВ" П. Скочка, "призывавшего присутствовавших на «диспуте» в УКК активнее сотрудничать с хорошо известным на Западе ... бесславным самиздатовским «вестником», руководители которого Черновол и Горынь за солидные презенты рассыпаются в видеооткровениях, записанных заокеанской журналисткой определенного толка". Не обійшлося й без особистих випадів на адресу "кримінальника" В. Чорновола, котрий "...«почтил» нашу

газету своїм вниманием, прислав пространные письмо, изобилующее выражениями типа «съездить по физиономии» и «плюнуть вслед». (Чим дійсно "изобилує" моя стаття "Музей воскових фігур..." — див. "УВ", випуск 9-10).

Але були в редакційному огляді "Вечерного Києва" й знаменні слова, які засвідчують, що незалежна преса вже зуміла відвоювати собі певні позиції. В редакційному огляді процитовано витяг із листа до газети інженера-геофізика М. Голярчука, а саме:

"Що ж стосується журналу «Український вісник», то О. Швець «забув» вказати, що нині цей журнал легалізований і надсилання до нього кореспонденції не являється «антирадянською діяльністю»".

Ці слова "Вечерний Киев" коментує так:

"Верно, не является. Но никто ведь этого и не утверждал".

* * *

Після підбірки 3 грудня у "Радянській Україні" 4 грудня 1987 р. настала черга ЛЬВІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО РАДІО. Передача "Хто під маскою?" повторювала стереотипні звинувачення "Радянської України", але дала можливість записати ще кілька фрагментів украденого у нас відеоінтерв'ю, саме тих, що, на думку організаторів кампанії, найбільше нас "викривали".

Ось цитуються слова Чорновола про те, що еміграції слід менше займатися партійною боротьбою й чварами, а більше уваги звертати на проблеми України: "...підтримка нас — не другорядне завдання еміграції, як дехто вважає, а найпершорядніше. Треба ростити найменші пагігні національної свідомості тут, на Україні". А ось висновки радіокоментатора з цих слів: Чорновіл з Горинем "створюють видимість існування на Україні організованої опозиції, до лідерів якої вони відносять себе"...

Розповідаючи у відеоінтерв'ю про роботу редколегії "УВ", Чорновіл каже:

Поки що найстрашніших проблем немає. Влада нас толерує, просто не звертає на нас уваги, що нас абсолютно влаштовує. А всі інші проблеми? Ми звикли, справимося.

А коментатор вибухає налоскотаним гнівом:

Чорновола і Гориня влаштовувало б, щоб влада терпимо ставилася до всіх їхніх витівок і діянь.

...Можна було б зводити цілі гори брехні на свій народ в самвидавному журналі "Український Вісник"...

Наводиться фрагмент відеоінтерв'ю, де ми перепо-відаємо зміст чергового номера "УВ": "В сьомому номері ми дали один з документів періоду українізації як взірець для теперішніх керівників України, що їм треба робити з національним питанням, куди їм звертатися за пошуками шляхів для вирішення проблем мови і культури". А коментатор на те: "Ні-ні, не подумайте, що Чорновіл і Горинь натякають на ті шляхи вирішення проблем українських шкіл, вживання української мови, які нині широко обговорюються в пресі, по радіо, телебаченні письменниками, вчителями і всією нашою громадськістю". А чому й не подумати?

М. Горинь зауважував, що і у вільнішій Австро-Угорщині Галичина стала віддушиною для української культури, люто переслідуваної царизмом в Наддніпрянщині. Коментатор вигукує: "Чорновіл і Горинь домовилися до того, що навіть роз'єднання українського народу, розчленування української землі між іноземними загарбниками було корисним" (у запалі "старшого брата" він теж відніс до іноземних загарбників...).

В. Чорновіл казав: "Еміграцію ми розглядаємо ще і як скриню, як скарбничку нашої духовності, нашої культури..." Обірвавши на цьому цитату, бо ж далі йшлося про ті українські літературні й мистецькі вартості, які збереглися від сталінських погромів тільки тому, що опинилися за кордоном, коментатор робить висновок: "Ось бачите, хто творить скарби нашої духовності!"

Показово, що в львівських газетах, в радіо- і телепередачах повторюється запозичена з "Радянської України" фраза: "Ось, наприклад, в один голос вимагають скасувати ті статті Кримінального кодексу, які передбачають покарання за діяльність, що завдає шкоди радянському державному ладові" (у львівських радіожурналістів забракло хисту бодай перефразувати речення — списували з газети дослівно...). Цим "аргументом" дійсні ініціатори

кампанії проти нас видали себе, бо йдеться про ст. 187-1 і 62 КК УРСР, які в роки застою органи безпеки використовували для незаконних репресій і про майбутнє вилучення яких з Кримінального кодексу було вже офіційно повідомлено (є дані, що в проекті нового кодексу ст. 187-1 немає зовсім, а із ст. 62 зникло одіозне формулювання "антирадянська пропаганда й агітація").

Три четверті радіопередачі було присвячено викриттю греко-католицької Церкви та "бандерівців", про яких ми у відеоінтерв'ю взагалі не згадували. А добрий кусень зайняв запис виступу Юрія Косача, який захоплювався розквітом Львова в радянські часи. З цього приводу В. Чорновіл послав головному редакторові обласного коротку репліку, де, між іншим, писав:

"...Зауважу, що Ви дещо переоцінили «прогресивного емігранта» Юрія Косача, повідомивши, що він «ніколи в угоду націоналістичним запродавцям не називав біле чорним». Насправді «щирий, відвертий і чесний», як Ви його назвали, Юрій Косач поміняв у житті орієнтацій либонь більше, ніж штанів. Наведу найперше, що потрапило під руку — уривок із оповідання, виданого 1937 року:

А попереду на умаянім сивім огирі їхав дебелий хорунжий, тримаючи у руці прапор, той чудесний прапор цієї країни, що на ньому так ніжно й зловісно поєднались блакить із золотом, небо з пшеницею; їхав, високо здіймаючи символ волі й добробуту, Богом даний знак селянської держави. Рівно й розмірено йшла ця валка. Не було в ній нічого від орди, від навали.

Погодьтеся, що про цих кіннотників Косач написав набагато поетичніше, ніж для Вашої передачі про пам'ятник будьоннівцям біля Олеська... А якби Вас зацікавили ще деякі «ухили» Косача — можу допомогти, хоча назагал таких «біографічних екскурсів» не шаную".

* * *

У зв'язку із зрослою інтенсивністю кампанії проти нас (30 листопада — телепередача, 2 грудня — "Вечерний Киев", 3 грудня — "Радянська Україна", 4 грудня — радіопередача і повторення телепередачі) та вимогами в ор-

гани ЦК КПУ й на багатьох організованих обкомом партії зборах депортувати нас з СРСР — 5 грудня до ЦК КПРС було послано ФОТОТЕЛЕГРАМУ:

МОСКВА, КРЕМЛЬ, ПОЛІТБЮРО ЦК КПРС,
ГОРБАЧОВУ

Копія: Вашингтон, готель "Маріот", пресцентр зустрічі
Горбачов—Рейган

Затаєні противники початої Вами перебудови, давні вороги всякої гласності й демократизації на Україні, в переддень важливої для долі світу Вашої зустрічі з президентом США вирішили скомпрометувати Вас перед світовою громадською думкою, влаштувавши в Українській РСР справжнє "полювання на відьом" зразка 1937-го чи 1972-го років. Нас, представників здорових демократичних сил нації, уже декілька тижнів цькують у республіканській і місцевій пресі, на радіо й телебаченні, на скликаних партійними органами мітингах і зборах. Послуговуючися підкинутою українським КГБ спотвореною або цілком брехливою інформацією, нас таврують фашистами, агентами ЦРУ, бандитами, вимагають викинути за межі Батьківщини і т. п. Понад те — перейшли від телефонних погроз до рукоприкладства, напавши 28 листопада на члена редколегії незалежного громадського журналу "Український Вісник", — видання, що гаряче підтримує політику гласності і викриває сили застою на Україні, де перебудова, по суті, ще й не починалася.

Зупиніть сваволю, не допустіть дальшого падіння репутації радянського ладу і соціалізму, яку так нелегко піднести після десятиліть терору і застою.

Члени редколегії журналу "Український Вісник"
Барладяну, Горинь, Скочок, Чорновіл

5.XII.87 р.

* * *

6 грудня 1987 року у газеті "ЛЬВОВСКАЯ ПРАВДА" з'явився низькопробний памфлет Аліма ЛІСЮКА "ПРОДЕЛКИ ЧЕСТОЛЮБА КУЛДАРОВИЧА И ДРУГИХ", в якому

зображено такого собі хворого на самолюбство невдаху ("лоузера"), "професійного грубника" ("истопника" — за оригіналом) із вулиці Ніщинського, 14, кв. 6 у Львові Вячеслава Чорновола ("Черновол" — в оригіналі), який, працюючи на заокеанського "роботодавця", випускає "рукописний витвір тиражом у декілька примірників", переповнений "брехнею і злістю". "Слабо орієнтуєчись в просторі й часі", "безсилий випромінювати привабливе світло" ("бо, щоб яскраво горіти для добра українського народу, треба палива, цим народом даного"), цей "Черновол" нагадує "старого в'язня, що перепилює ґрати свого віконця годинниковою пружиною з таким натхненням, що не помічає — двері давно широко відкриті". Звичайно ж, пише А. Лисюк, "образливі оплески перебудові, демократії і гласності" від таких типів, як Чорновіл, що шукають "свою лазівку в демократію", не потрібні.

Всі ці пасажі автора "памфлету" були присмачені пересмиканими покликаннями на те ж відеоінтерв'ю та агентурними даними із досьє оперативних органів (цим джерелом послуговувалися майже всі автори антивісниківських публікацій).

В. Чорновіл відповів на памфлет памфлетом (див. також "УВ—Експрес № 2):

ПРО МОСКВОФІЛЬСЬКУ СТИЛІСТИКУ ТА ВИТІВКИ ПАСКВІЛЯНТІВ—БРЕХУНОВИЧІВ

З цікавістю переглядаючи рекламу журналу "Український Вісник", що її проштовхнув у газеті "Львовская правда" за 6.XII.1987 р. під назвою "Проделки Честолюбя Кулдаровича и других" наш черговий "симпатик" Алім Лисюк, я раптом "своїх не познаша".

Ні, не в характеристиках, виданих мені та Михайлу Гориню спадкоємцем галицьких москвофілів. Бо хіба людина сама себе знає? Збоку все видніше!

То може й справді я Честолюбець. Слава Богу, хоч не з маленької літери, бо якщо уже шанувати честь, то справжню, а не кон'юнктуру: сьогодні тобі — і честь, і шана (а то ще й "Волга" персональна!), а завтра, дивись, уже й безчестя (хоч і в персональній московській квартирі).

Може й дійсно я "професійний грубник", а не професійний журналіст. Бо куди вже куцому до зайця, а нам, аматорам "самописних журнальчиків", до професіоналів високої проби на кшталт швеців, вільхових, батицьких та лисюків...

Може, я таки й невдаха—"лоузер" (поліглот наш Алім, ось тільки українською трьох слів не зв'яже...). Бо он у переможців — "віннерів" і премії галанівські, і квартири-люкси, і дачі з машинами. А тут зарплата: 75 керебе, церовані штани на вихідному вбранні, "хрущоба" часів зближення села з містом, стелі з долівкою і ванни з унітазом, а на додачу ще й дрантивий ровер харківського заводу, якого в ремонт не беруть. Думав було, що хоч "ВАЗом-2106" Вільховий з Батицьким (це той, що язиком спотикався на львівському телебаченні) мене обдарують, та щось не виходить. Бо "місцевий житель" з Моршина по всіх-усюдах телеграми шпарить: "Грабують! Не віддам! Мій лімузин!" І ось уже Лисюк про мою машину й не запитується. Тільки й полишено мені тих машин, що попід вікнами день і ніч чергують щораз з новими номерами, жінку й сусідів лякаючи. Бо водії там сидять справні, годовані, та ще й по двоє (з підмінним, мабуть, щоб переробок не було...). Так що яке там до дідька "духовное и количественное одиночество", яке мені Лисюк пророчить? Та ж за двадцять з чимось років маю когорти таких п о с л і д о в н и к і в. Не те, що у давно сконалого (духовно) поета, який ще в далекі 60-і писав:

А я радію, піт утерши
Пополотнілою рукою:
Це у житті моєму — п е р ш и й,
Кого повів я за собою.

Тільки ж користі мені з тих "особистих шоферів", як із цапа молока. Хоча б "відкриті листи" на пошту возили — і то б якась допомога була. Але добре, що хоч за горло відповідального редактора не хапають, як членів його редколегії...

Може, й має рацію Лисюк, що я ніякий не Чорновіл, а таки Черновол. Бо й у паспорт блідолиці якутяни мені так поставили, не зваживши на мої нерозумні заперечення. Мало як там некультурні діди називалися "в і л" — фе. Ось "в о л" — це вже якось благородніше.

Може, я й стиліст поганий, як тонко підмітив памфлетист із москвофільського органу, вказавши перстом на мої "іронічні лапки". Правда, поставив я їх, як того граматики просить, всього лиш при цитуванні знаменитого стиліста Швеця із "Вечірнього Києва". Але як поганий — то й поганий, під старість уже не перевчуся...

І вже зовсім слухний закид, що розучився я орієнтуватися в просторі й часі. А все через ті не модернізовані "воронки" і "столипіни". Позазирає 18 років у шпаринки (чи то день, чи то ніч? чи вперед везуть, чи назад?) — мимоволі всяку орієнтацію втрапиш і дійсно будеш гризти ґрати, не помічаючи широко розкритих дверей... в тюремний коридор і не чуючи, що тебе "на аправку" кличуть (цікаві у Вас, однак, алегорії, пане-добродію, чи то пак шановний товаришу Лисюк. Може, теж трохи сиділи? Чи готуєтеся? Не хвилюйтеся: он беріївці, що людей живцем підсмажували, на персональних пенсіях доживають, а Вас за такі безневинні памфлети й пальцем ніхто не зачепить!).

А що "свет привлекательный" я справді-таки часом не здатен випромінювати, бо "топлива, народом данного", бракує (спробуй запасись на 75 керебел), спішу визнати й без обіцяних 100-відсоткових гарантій. Не те що мій опонент, кожен памфлетний рядочок якого випромінює не тільки світло, але й запах... Либонь, тому, що палива автор забагато споживає, народом даного (нашим, українським, звісно).

І звичайно ж, на всі 200% маєте рацію, шановні москвофіли, що не мені, а вам випадає аплудувати нашій українській перебудові, нашій таки демократизації по-українському і знову ж таки саме нашій українській гласності, з якою таким, як ви, тихо, сонно і мухи не кусають (хіба якийсь саморобний журнальчик, що його, мобілізувавши всі обласні й на додачу республіканські телевежі, радіохвилі і ротаційні машини, може, таки вдасться зацькувати).

Отож не через всі ті хижі дефініції і примітивні пасажі провінційного памфлетиста я в Лисюковім памфлеті "своїх не познаша". Бо то все — порожні слова, розраховані на невибагливого споживача, то й реагувати на них можна було б хіба в той же спосіб, гаркнувши: "Сам ти стиліст нещасний!" або: "Від такого чую!"

А не впізнав я своїх... власних слів, замкнутих Лисю-

ком в дуже серйозні (геть зовсім не іронічні!) лапки. Щось ніби трохи схоже на моє, а насправді зовсім інше. Звірився із магнітофонною стрічкою — і за голову взявся. Ну й Лисюк, ну й пройда!

І прийшло мені тоді в голову: від "Радянської України" я відбився контраргументами, від телевізії відсміювався, а що ж мені з цими обрусілими Лисюками, Руденками та Слі(є)пушенками робити? Знову доводити, що я не верблюд: ні на ЦРУ, ні на будь-якого іншого "работодателя" не працюю, а тільки на свій народ: за "популярністю" не женуся, бо маю її задосить ("популяризувати" мене почав років 20 тому ще злої пам'яті "письменник" Полторацький та й після нього "популяризаторів" не бракувало); нічийого "кривавого минулого" — ні оунівського, ні беріївського (куди кривавішого!) не виправдовую і т. д.? Та ж снаги на всіх не стане! Он уже львівське радіо на відповідь чекає, та й "Вільна Україна" чей же обкомівської вказівки не зігнорує...

Тому для економії часу й паперу обмежимося перевіркою елементарної порядності обкомівського органу — по-школярському звіряємо цитати. І ось результати.

Газета пише:

Честолюб Кулдарович [це таке безглузде ім'я придумав для мене невдаха-памфлетист — В. Ч.] аж розлягається, пропонуючи відсутню готівку: "Ми дожили до такої радісної хвилини, коли можна назвати себе редактором журналу «Український Вісник» і Михайла Гориня, що сидить поряд, назвати членом редколегії цього журналу. Проблеми? Звичайні проблеми, як у всякого періодичного видання".

Далі він говорить про перший номер, "відомий широким у колу читачів".

Після такого цитування Лисюк іронізує і з приводу "періодичного видання" в декілька примірників і з "широкого кола читачів". Але вмикаємо магнітофон:

Перш за все я хочу сказати, що дожили до такої радісної хвилини, коли можна назвати себе редактором журналу "Український Вісник" і Михайла Гориня, який поруч зі мною сидить, назвати членом редколегії цього журналу. Можу також повідомити, що перший номер, який вже очевидно ви

бачили, цей перший номер, може, навіть шир-
ш о м у колу читачів відомий.

Отож цитата в газеті трохи скомбінована, трохи при-
брехана, щоб поговорити про "широке коло читачів" то-
що.

Але це ще дрібничка, хоч придумувати для опонента
цитати в усіх випадках ганебно. Та ось ще виразніший
приклад.

Газета пише:

Всіляко вихваляючи реакційну еміграцію, він із
зневагою відгукується про "ту саму невеличку
групку, яка називається «прогресивною еміграці-
єю», насправді ж це об'єднання певних
сил, що не заслуговує того, щоб про нього багато
говорити".

Насправді ж у інтерв'ю говорилося:

...звести до купи всіх, крім отієї невеличкої частин-
ки, яка називається прогресивною еміграцією, нас-
правді ж це креа тура певних сил, зро-
зуміло, про неї багато нема чого говорити.

Відбулася підміна понять і певне перекручення змі-
сту. Замість "креатури" (тобто найманців, ставлеників,
платних агентів) з'явилося невизначно нейтральне "об'єд-
нання". А під "певними силами" малися на увазі якраз
"роботодавці" (за Лисюковою термінологією), яких наш
автор шукав трохи не там, де треба. Бо вони ж не за
океанами...

Лисюк пише:

На цьому "шляху", вважає він, повинен здійсню-
ватися "національно-демократичний рух", або —
"національне відродження". При цьому Чорновіл з
товариством всіляко будуть підтри-
мувати і захищати "людей, що ставлять
питання про державне відокремлення України".

А ось як у інтерв'ю:

Під рухом ми розуміємо найширшу гаму дій
для національного відродження України, почина-
ючи від найнесміливіших виступів на захист яки-
хось пам'яток культури, мови, проблем кон-

кретних на місці, кінчаючи навіть людьми, які ставлять питання про державність. Ми не боїмося і таких виступів.

Так "не боїмося" чи "всіляко підтримуємо і захищаємо"? Хіба це те саме? А як розуміти підміну слів про "державність" (яку ми могли б мати і в межах Союзу — не фіктивну, як тепер, а справжню) словами "державне відокремлення"?

Із немалим здивуванням побачив у нашого Пасквілянта Брежуновича (бо як його ще назвати?) ще й таке:

...в листі до нашої редакції настирливо підкреслює, що інтерв'ю давалося "за ініціативою журналу «Український Вісник»". Мовляв, самі собі пани...;

або:

До нас, — повідомляє Чорновіл редакції... — почали зазирати знайомі... — і т. д.

Дуже мені потрібно листуватися із обрусителями! Цитовані рядки взято із листа, написаного редакторові газети "Радянська Україна" у відповідь на брудну статтю П. Вільхового. Правда, копії того листа я розсилав і розсилаю (навіть не сам, бо це робота технічна) на сотні адрес — державних і приватних, то може якийсь екземплярчик і в цю газету потрапив. Але хіба лист до редактора іншої газети можна назвати "листом до нас"?

Сам же Лисюк гірко нарікає, що назвав я його годувальницю "нікому не потрібною" газетою. Бо воно справді так! Про непотрібність паралельних російських газет на Україні спробували було заїкнутися українські письменники ще в 60-і роки, але їх тоді зацитували. Настав час знову піднімати це питання. Якщо не розглядати ці видання як інструмент обрусіння, то доводиться дивуватися, чому в усіх республіках такі пільги має тільки одна національна меншість. Бо щось не чув я про українські газети на Кубані, на Воронежчині, на Зеленому Клині, в Казахстані або й у Москві, де українців сотні тисяч. Сам же Брежунович пише (на цей раз правда): "що і з папером, і поліграфічним устаткуванням [ну, й стилістика! — В. Ч.] у нас проблеми". То краще б за рахунок обрусительського ліміту виділили нашому журналові у кредит паперу й пару лінотипів та ротаційних машин. Вели-

кий тираж, немалі прибутки собі (пожертвуємо на мир і дружбу) й державі гарантуємо. І про використання будь-кого за будь-яким кордоном (навіть за річечкою Лопанню) думати перестанемо. Ото вже й буде справжня гласність, якій ми дружно заплодуємо.

І ще про одну Лисюкову цитатку, може, найоригінальнішу:

Ось як вони самі визначають своє ставлення до народу. В одній із "декларацій" вони заявляють, що мають намір використати перебудову "для самовираження і донесення свого духу до народу" [підкреслення Лисюкові — В. Ч.].

Довго я мучив пам'ять: хто ж то "вони", що то за "декларація", звідки цитату взято? Нарешті, осінило: та це ж перекручений кусник чорнового, робочого варіанту "Декларації" про створення УАНТел (Української асоціації незалежної творчої інтелігенції), що після заміни зовсім іншим текстом був викинутий у сміття!

І аж моторошно стало. Чи не чорною магією наш Алім Федорович у перервах між писанням памфлетів забавляється? Чи не з Булгаківським Роландом накладає? Бо тільки безкрилий дух міг почути про те "самовираження духу" та й про саму "Декларацію". Бо ж її остаточний текст, де від "свого духу" й духу не лишилося, був офіційно поданий для реєстрації у міністерство культури УРСР тільки сьомого грудня — на другий день після появи Лисюкового "памфлету"... Чортівщина якась — та й тільки!

Але трохи оговтавшись і "піт утерши пополотнілою рукою", я раптом підбадьорився. Бо якщо Брежунович має привілейований доступ до того смітника, де наші чорновики утилізуються, то його пророцтвам можна вірити! Значить, ми й справді "нічим не ризикуємо", бо "не посадять" нас із Михайлом Горинем другу десятку округляти, і "не зіб'ють" якісь невидпадково випадкові хулігани.

А будемо живі, то, дасть Бог, якимось від брехайлів відіб'ємося. Де грудкою, а де ковінькою... Щоб останніх штабів не порвали.

А якщо наша завжди дуже хоробра громада не зовсім перелякана активним наступом "демократизації" на українській землі в останні кілька тижнів і захоче нам під-

собити, то, за прикладом "Львовской правды", даємо точні координати:

ЛИСЮК Алім Федорович. Робоча адреса: 290601, Львів-47, вул. Артема, 2, "Львовская правда", відділ пропаганди, зав. відділом, тел. 34-10-82. Домашня адреса: Львів-47, вул. Наукова, буд. 10, кв. 71, тел. 63-91-26.

Дзвоніть, заходьте...

8 грудня 1987 р.

Вячеслав Чорновіл,
відповідальний редактор журналу
"Український Вісник"

П. С. Може, комусь здається моя відповідь загострює навіть образливою для опонентів. Але на те немає ради... Бо з чим було полемізувати? То ж, як кажуть брати-росіяни і вторять їм "обрусілі іногородці":

Как аукнется — так и откликнется!

В. Ч.

* * *

В одному з листів, що надійшли до "УВ" (автор себе не назвав, але зміст і мова видають галичанина старшого віку), нам зауважили з приводу вжитого в памфлеті В. Чорновола вислову "спадкоємці галицьких москвофілів":

"Проти Вас сьогодні ще й свої «землячки». Ви називаєте їх москвофілами, але це далеко не те саме.

"Москвофіли — це була така собі незavidна партія, яка відстоювала кирилицю і «язичіє», політично орієнтувалася на «єдиную неделимую», але її члени однаково співали «Боже, царя храни» Миколаєві II, як і «Боже буде покровитель» австрійському цісареві Францу-Йосифові. Національному розвитку українців у Галичині своїми діями вони не принесли відчутної шкоди. А сучасні москвофіли — це яничари з відточеним у вістря ятагану язиком і підступністю єзуїтів. Вони першими закидають Вас камінням і пішлють на розп'яття. Ви швидше знайдете підтримку у передових тверезих умів Москви чи Ленінграду, ніж у таких «землячків» з Києва, Харкова чи Полтави"...

11 грудня в львівській обласній газеті "ВІЛЬНА УКРАЇНА" з'явилася стаття "КОЛИ В ПАЛІТРИ ЧОРНА ФАРБА", названа "думками з приводу матеріалу «Інтерв'ю "з-під поли"» і підписана Мироном НЕСТЕРЧУКОМ, "членом Спілки письменників СРСР, поетом, перекладачем" з м. Стрия Львівської обл. Як стало відомо від стриян, автор "Відгуку" признавався, що писав його не з власної ініціативи, а на замовлення газети.

У "Відгуку", витриманому в традиційній манері охоронної журналістики ("гнів і обурення кожної чесної людини викликає" і т. д.) акцентується увага на трьох моментах: "зłodіяння українських буржуазних націоналістів", що їх бuцiмто виправдовує Чорновіл і Горинь, "мрія" про відновлення греко-католицької Церкви та захоплення "скарбами" української культури на еміграції. Особливо акцентувалося на "зłodіяннях націоналістів", від руки яких загинули на Волині батьки автора відгуку.

15 грудня В. Чорновіл надіслав до газети лист, частину якого друкуємо (в повному тексті, оприлюдненому в "УВ—Експрес" № 2, допущено помилку: малопомітний письменник Петро Вільховий, сталінський функціонер, що як уповноважений Ради в справах релігійних культів по Україні при Раді Міністрів УРСР брав участь в насильницькому знесенні греко-католицької Церкви у 1946 році, автором статті в "Радянській Україні" бути не може, бо помер десятком років тому; важко зрозуміти, чому саме за його ім'я сховався "розбійник пера" з органу ЦК КПУ):

ШАНОВНА РЕДАКЦІЄ!

Поки я роздобуду адресу стрийського письменника Мирона Нестерчука (признатися, і не знав, що такий письменник існує — схоже, відстаю від літературного життя...), прошу переслати йому декілька слів з приводу допису в Вашу газету "Коли в палітрі чорна фарба" ("Вільна Україна", 11 грудня 1987 р.).

Справді щиро співчую Вам, добродію, з приводу втрати Вами ще дитиною батьків. Так само щиро, як і тому Вашому землякові, чиїх замордованих батьків витягали з погано замаскованих ям у львівських Бригідках в

перші дні війни 1941 року. Серед тисяч знищених енкаведистами в нелюдський спосіб перед відступом беззахисних людей можна було впізнати членів КПУ, ОУН, УНДО, кооператорів, просвітян, учителів, студентів, селян і робітників. Все, що творилося в західних областях України наприкінці 30-х і на протязі 40-х років — це наша спільна національна трагедія, яку сьогодні не можна вже розглядати однобічно. Ні Ваших батьків, ні тисяч інших українців, що загинули тоді хто у власній хаті, хто в тюрмах чи сибірських снігах, уже не повернеш до життя. Тож давайте заспокоїмося і глянемо на трагедію періодично знекровлюваного народу з наявної уже історичної відстані об'єктивно.

Саме це спробував я зробити у "Відкритому листі" до М. С. Горбачова, куцу цитату з якого (півречення), поживому вирвану з контексту, Вам і підсунули ніби як уривок з інтерв'ю американській журналістці. Якраз мені, наддніпрянцеві, такий об'єктивний погляд дається легко, бо у мене не гинули від тих чи інших рук батьки (хіба що дядько-комуніста розстріляли у 1937 році чекісти, які й тоді любили себе так називати і вішали портрети Дзержинського в кабінетах, де мордували безневинних людей), і не був один мій дядько в "бандерівцях", а другий — у "ястребках".

Закулісним режисером кампанії проти мене й Михайла Гориня (а правдивіше — проти першого на Україні за останні десятиліття незалежного легального журналу "Український Вісник") дуже вигідно було виставити нас як «апологетів» дикого розгулу оунівців". А Ви й кинули на їхню приманку, навіть не спробували ознайомитися і з повним текстом відеоінтерв'ю, і з випуском журналу (ми б Вам охоче його показали).

Признатися, маю сумнів, що виступили Ви у "Вільній Україні" з власної ініціативи. Брудненька кампанія проти нас починає задихатися, працівникам редакції самим валятися не дуже хочеться, а партійну вказівку виконувати все-таки треба — ось і заткали, даруйте, Вами дірку...

А ось якби Ви менше вірили вільховим і батицьким, а таки самі подивилися відеоінтерв'ю, то відразу зрозуміли б, що мова там ішла зовсім не про витворення еміграцією літературних чи мистецьких скарбів (без рідного ґрунту це справді не просто), а про збереження того, чим

ми так непутяще розпоряджалися. І говорив я зовсім не про скарби, а про "скриню", "скарбничку" (чи "копилку", якщо вже українське слово виявилось незрозумілим). Бо коли в нас палили полотна П. Холодного, В. Перебийноса, М. Жука, трошили твори геніального О. Архипенка, палили чи ховали за сім спецфондівських замків рукописи чи видання М. Хвильового, В. Винниченка, В. Сосюри, В. Свідзінського, Д. Фальківського, М. Грушевського, В. Симоненка (декілька найкращих його творів досі не надруковані), В. Стуса і багатьох-багатьох інших, якраз на еміграції усе це дбайливо зберігалось, видавалось. Якби фрагмент з відеоінтерв'ю хитренько не обірвали на півслові, то Ви почули б, як я іронізував над тим, що буцімто ЦРУ видає комуніста Хвильового, націонал-комуніста Винниченка та ін. і риторично запитував, чому б цим не зайнятися нашому рідному КГБ...

А хто це Вам підказав, що ми найбільше "про відновлення греко-католицької церкви мріємо?" Ми "мріємо" тільки про дійсну, а не фіктивну свободу совісті і про те, щоб держава за людей не вирішувала, до якої церкви їм належати. [...]

...Отож задумайтеся, шановний, в якій ролі і в супрязі з ким Ви опинилися.

15 грудня 1987 р.

Вячеслав Чорновіл
відповідальний редактор журналу
"Український Вісник"

* * *

До "УВ" надійшов і відгук від земляка Мирона Нестерчука зі Стрийщини, який, не довіряючи перебудові, підписався псевдонімом (дійсне ім'я автора редакції відоме, інакше цього дуже серйозного матеріалу ми б не друкували).

ЗЛОЧИНЦІВ ДО ВІДПОВІДІ!

На підтримку думки В. Чорновола в листі до Генсека М. Горбачова про те, що збройний опір в Західній Україні був значною мірою реакцією на сталінську національну політику і нелюдський сталінсько-беріївський терор, хочу привести кілька незаперечних доказів зі Стрийщини.

...Це відбувалося в квітні 1941 року в густому лісі неподалік від хутірця, що тоді називався Пила (було там хат тридцять, зараз залишилося 5-6). Це між селами Бережниця, Станків і Довге.

Лісник Микола Гошко, що затримався з обходом, поспішав додому. Була половина дванадцятої ночі, накрапав дощ. Раптом почув звук автомобільного мотора і гамір. "Мабуть, ліс крадуть!" — майнула думка. Обережно наблизився, визирнув із-за кущів і заляк. Під шапкою заворушилося волосся...

На галявині стояла машина-полуторка і тракторець із причепом. Метушилися військові, присвічуючи собі ліхтариками. Борти причепу розкрили на два боки, наверх вибралися солдати і скочували на землю... не колоди, ні — людей! Із зв'язаними дротом руками й ногами. Один із карателів з важким молотом в руках ходив поміж тіл і методично опускав молот на людські голови. Можливо, добивав ще живих. У відсвіті ліхтарів лісникові дуже добре запам'яталося його обличчя. Тіла скочували у глибоку яму. Виглядало, що там уже були тіла і що це вже другий заїзд тієї ночі. На причепі лежало осіб 20-25. Напружений мозок лісника чітко карбував усі деталі. Засипавши могилу, солдати насмикали кущів, молоденьких деревець і засадили місце заховання, притоптавши і прикидавши листям свіжу землю. Працювали швидко, злагоджено — відчувався навик. Усе скінчили за годину — і від'їхали.

До ранку сидів наляканий лісник в чагарнику. Ануж лишили когось на варті? Адже це для нього, мимовільного свідка, смерть... Але вже вдень, оговтавшись, знову вернувся на страшне місце. Побачив там не одну, а дві замасковані могили. Через кілька днів з'явилася третя...

Сталося так, що крім лісника Гошка, свідком потаємного знищення людей у лісі біля Пили стала ще одна місцева селянка. Чутка розійшлася широко — і вже при німецькій окупації в лісі висипали три могили, поставили хрести. По війні хрести знищено, могили розрівняно. Але місце могил видно дотепер — і на Зелені свята там лежать квіти, горять свічки. І ще й тепер місцеві жителі, коли йдуть в те місце, що зветься Видерницею, кажуть: "Як підемо на гриби, повернемо на могили..."

Ця трагічна історія мала несподіване продовження. Десь у другій половині 50-х років лісник Гошко впізнав

ката, що розбивав молотом голови бранців. Після багатолітніх "трудів праведних" він об'явився 1955 року на Стрийській автостанції диспетчером. Мордатий, здоровий, розмовляв російсько-українським суржилом. На прізвище Богомолів. Часи були вільніші — і Гошко показав "молотобойця" кільком знайомим. Серед таких був і колишній в'язень із села Лисовичі Йосип Пилипчій, що на тайгових лісопоземках втратив руку.

Коли в 1959 році в Стрию і Моршині були вивішені українські прапори і недавніх в'язнів потягнули на допити, Пилипчій спересердя кинув оперативникові, який його допитував:

— Чого вам від мене треба? Шукайте серед тих, кого ваш Богомолів молотом не добив.

...Через якийсь тиждень Богомолів з родиною в Стрию вже не було. Кінці ховали в воду...

...Отака історія. І якщо у нас справді перебудова і гласність, то чому б не зайнятися цим страшним злочиним проти людства тим органам, які по другому-третьому заходу дорозслідують злочини німецьких прислужників чи шукають винних поза океанами?

Чи боязко чіпати цю заборонену тему? Бо тоді треба буде згадати і братську могилу в Стрию недалеко від входу на цвинтар, куди в перші дні після відступу Червоної Армії в липні 1941 року звели більше тисячі замордованих енкаведистами без суду і слідства безневинних людей. Або могилу по дорозі до Моршина на Болехів ("на Яні" — називають те узвишшя місцеві люди). Кілька разів адміністрація Моршина хотіла зрівняти ту могилу, але на це не погодився жоден бульдозерист. Там переказовано в липні 1941 року десь із 150 українців, таємно заритих на тій гірці енкаведистами. Коли тіла познаходили і виставили для опізнання, далеко не у всіх витримували нерви. Сліди жорстоких катувань, вирізані на грудях тризуби, відрізані чоловічі органи, засунуті жінкам у роти, відрізані груди...

Це були теж чиїсь діти, чиїсь батьки, чиїсь брати і сестри, добродію Нестерчук! І якщо докопуватись до самої суті, як це спробував зробити В. Чорновіл у листі до М. С. Горбачова, то саме тих, хто іменем держави і радянського ладу організовував і творив ці страшні злочини, Ви повинні б найбільше ненавидіти. Бо вони основні призвідці тієї братовбивчої боротьби, жертвами якої ста-

ли і Ваші батьки, і винуватці компрометації перед цілим світом тих "найпередовіших, найправдивіших ідеалів", про які Ви з пієтетом пишете в своїй статейці.

Гнат БЕСКИДНИЙ

Редакція "УВ" перевірила викладені у листі факти. Місцеві жителі підтверджують їх. Лісник Микола Гошко, що має понад 80 років, ще живий. Більше того, якимсь чудом залишився в живих один із похованих біля хутора Пила, що вибрався з могили. При поверненні радянської влади його як небажаного свідка без будь-якої вини "прибрали" в табори, де він відбув тривалий термін ув'язнення. Імені поки що не називаємо. Якби органи прокуратури і КГБ в дусі перебудови захотіли провести об'єктивне розслідування (для уникнення тиску на свідків, залякування їх — бажано з участю представників незалежних правозахисних організацій — радянських чи міжнародних), свідчень цього і подібних злочинів було б достатньо.

* * *

Один із численних прикладів організованого партійними органами "всенародного осуду" В. Чорновола та М. Гориня може бути "розширене засідання ради трудового колективу" шахти № 3 "Великомостівська" (м. Червоноград Львівської обл.), звіт про яке надрукувала багатотиражна газетка цієї шахти "ГІРНИК" (редактор — В. НИКИФЕРЕЦЬ) 11 грудня 1987 р. "Глибокий гнів та обурення" з приводу "наклепницьких вигадок двох перевертнів" активісти висловлювали тільки на основі статті в "Радянській Україні" та передачі Львівської телестудії. Про те, щоб запросити на збори послухати самих Чорновола та Гориня чи зачитати їхні листи-відповіді, не було й мови. Ось взірці термінології газетного звіту: "недруги, засліплені ненавистю до свого народу"; "беруть собі в компанію бандерівських головорізів і їх уніатських покровителів", які "ревно служили фашистським окупантам, вбивали ні в чому не винних людей"; "наклепницькі вигадки відщепенців"; "обливають брудом країну, яка дала їм і їхнім дітям вищу освіту, можливість працювати на користь свого народу"; "займаються антинародною дія-

льністю" і т. п. У "листі гірників шахти", посланому на Львівську телестудію, та у виступі якогось М. Носкова прозвучала нова нота — "притягнути наклепників до відповідальності за антидержавну діяльність" (про дійсну думку шахтарів, не нав'язану парткомом, що відбилася в колективному листі гірників на наш захист — див. у другій частині цього огляду).

В листі редакторів "Гірника" (копія послана на Львівську телестудію) В. Чорновіл, зокрема, писав:

"Ваша маленька газетка спромоглася на те, на що не наважився навіть орган ЦК КПУ «Радянська Україна»: Ви закликали посадити нас в тюрму і продовжити дискусію звичним із сталінських і брежнєвських часів способом: «Руки за спину! К слідователю шагом марш!» Те, що прохання до «правових органів» «вжити відповідних заходів до наклепників», «притягнути до відповідальності» вкладено в уста дезінформованих робітників, нікого не маскує. Свого часу я пройшов журналістський шлях від таких самих виробничих багатотиражок (на великих будовах в Донбасі і під Києвом) до республіканських газет і добре знаю, хто і як організовує такі канібальські «прохання трудящих»".

* * *

Про те, як проти нас настроювали дітей, свідчить інший червоноградський матеріал — допис "Це на руку недругам!" (газета "ШАХТАР ЧЕРВОНОГРАДА", орган МК КПУ, 12.XII.1987 р. Президент (!) клубу інтернаціональної дружби гірничого технікуму Г. Кириєнко та голова клубу імені Я. Галана М. Кісик повідомляють про "розширене засідання" тих клубів, де обговорювалися статті у "Вечірньому Києві" (де згадувався також житель Червонограда Степан Хмара), у "Радянській Україні" та передача Львівської телестудії:

Скориставшись гласністю, з якою партія, народ відверто говорить про недоліки, деякі "українські патріоти" вирішили пропагувати а н т и р а д я н с ь к і м о т и в и [які недитячі кримінальні формулювання вставили в дитячі уста! — Ред.] [...] Ми закликаємо їх перестати викривляти радянську

дійсність. А якщо їм не подобається жити за нашими законами, то хай залишать нашу країну! Учні прийняли резолюцію, в якій ось у такому плані і виклали свої думки. Під нею підписалося дев'яносто чоловік.

Навіть дивно, чому так мало! При так організованій кампанії міг би підписатися весь технікум...

Матеріали підібрав В. ЧОРНОВІЛ

(Продовження в наступному випуску)

"Львовская правда", 6 декабря 1987 года

ПРОДЕЛКИ ЧЕСТОЛЮБА КУЛДАРОВИЧА И ДРУГИХ

ПАМФЛЕТ

— Ви живете, как дикие звери, газет не читаете, не обращаете никакого внимания на гласность, а в газетах так много замечательного! Ежели что случится, сейчас всем известно, ничего не укроется! Как я счастлив! О, господи! Ведь только про знаменитых людей в газетах печатают, а тут взяли да про меня напечатали!

Если помнит читатель, именно такими словами чеховский герой, коллежский регистратор Митя Кулдаров, возбужденный, взъерошенный, в полночь всполошил домашних.

Как помнит читатель, газетное сообщение состояло в том, что Кулдаров попал под лошадь извозчика и был зашиблен оглоблей.

Времена меняются, а честолюбцы — нет. Впрочем, как сказать... Ограничь, например, Вячеслав Черновол свои восторги домашним кругом, мы так никогда бы и не узнали, что он приходится родственником Кулдарову. Ан нет, своим ликованием по поводу открывшейся вдруг возможности стать популярным он решил поделиться со средствами массовой информации. Нашу газету он, правда, называет "никому не нужной", но в данном случае ему все равно, где мелькнет имя, — в нашей периодике или американской — главное ведь, чтобы о Честолюбце Кулдаровиче узнало как можно больше людей.

Судя по его словам, в известной мере цель достигнута после газетных публикаций ("Театр теней, или Кто стоит за кулисами так называемого «Украинского культурологического клуба»" — "Вечерний Киев" — 19.X; "Вільна Україна", "Львовская правда" — 28.X; "Інтерв'ю з під поли" — "Радянська Україна" — 13.XI с. г.). Так вот после этих публикаций лица, хорошо знакомые в узких кругах, стали интересоваться: не очень ли зашибло? "К нам, — сообщает Черновол редакции, имея в виду и своего сотоварища Михаила Горыня, — начали заглядывать знакомые (или спрашивать через других), чтобы убедиться, что нас еще не посадили или тихонько не поубивали".

Всяк волен выбирать себе знакомых, но все же стран-

ное любопытство, не правда ли? Знакомых ждало разочарование, их мрачные надежды не сбылись — "не посадили, не поубивали".

Сами же себя эти двое задолго до последующих событий, ничем не рискуя, посадили в удобные кресла перед видеокамерой, чтобы дать интервью "для американской прессы и телевидения". Дать его, как сообщает редакции Черновол, открыто. Свежо предание, да верится с трудом — "открыто" данное интервью почему-то оказалось сокрытым под двойным дном сумки туристки из США Марты Коломиец. Именно оттуда таможенниками в аэропорту Борисполь была извлечена видеокассета.

Таким вот образом стало известно содержание дум и чаяний:

- истопника Львовской школы-интерната № 103 (по совместительству — ответственного редактора журнала "Український вісник") В. Черновола, проживающего по ул. Нищинского, 14, кв. 6;

- человека без определенных занятий (по совместительству с ничегоделанием — члена редколлегии того же журнала) М. Горыня, проживающего по ул. Кирова, 33, кв. 14.

Прекрасно зная своего работодателя, они вступили в видеоигру по его правилам. А правила те таковы. Никому не показывая вида, что ты "лоузер" — неудачник, проигравший, напротив, всячески демонстрируй, что ты "уиннер" — победивший, преуспевающий, убедительно улыбайся, держись уверенно, пусть думают, что при тебе тысяча долларов наличными, де и на счету есть кое-что.

Честолюб Кулдарович заливается, предъявляя отсутствующие наличные: "Мы дожили до такой радостной минуты, когда можно назвать себя редактором журнала «Український вісник» и Михаила Горыня, сидящего рядом, называть членом редколлегии этого журнала. Проблемы? Обычные проблемы, как у всякого периодического издания". Далее он говорит о первом номере, "известном широкому кругу читателей".

Откуда слушателю или читателю, оторванному от нас широким океанским простором, догадаться, что честолюбивый неудачник рисуется "уиннером"? Что и с бумагой, и полиграфическим оборудованием у нас проблемы. Что преждевременно свое рукописное творение тиражом в несколько экземпляров Честолюб Кулдарович ста-

вит в ряд "периодических изданий". Что содержание кое-как сброшюрованных машинописных страниц известно лишь тому узкому кругу лиц, которые с назойливым любопытством посещали его дом.

Ни о чем таком простой американский слушатель или читатель не задумался бы. Да и не ему это интервью предназначалось.

Представляю себе работодателя, получи он видеокассету. Представляю его довольное лицо и хитрую ухмылочку, быть может, сопровождаемую даже классической фразой: "Ах, обмануть меня не трудно, я сам обманываться рад". Ну и что с того, что короба полны ложью и злостью? При девальвации недоверия к СССР всяк товар сгодится, особенно для "черного рынка", где цена всегда выше себестоимости.

Впрочем, я не психолог по образованию, как М. Горький, могу в поведенческих предположениях и ошибаться. Но на существовании работодателя настаиваю. Это очень не нравится В. Черноволу. Как и подобает Честолюбю Кулдаровичу, он отвергает такое существование: в письме в нашу редакцию настойчиво подчеркивает, что интервью давалось "по инициативе редколлегии журнала «Український вісник»". Мол, мы сами с усами, и всякая там заграница нам не указ.

Ой ли?

5 августа с. г. "Радио Свобода" сообщало, что "Черновол объявил себя редактором журнала «УВ». Редакционная коллегия не будет возражать, как заявил автор, если материалы «УВ» будут перепечатываться за границей".

5 сентября с. г. "Радио Канады" на украинском языке сообщает, что "журнал «УВ» издаваемый Черноволом, должен, по его словам, стать голосом украинско-демократического движения".

10 сентября с. г. "Радио Свобода" на украинском языке сообщило, что Черновол рассказал западным журналистам об издании журнала «УВ» и что он "будет сосредоточивать свое внимание на «украинских делах»".

12 сентября с. г. "Голос Америки" на украинском языке сообщил, что Черновол изложил основные задачи своего будущего издания.

Наконец, 19 сентября с. г. во Львов явилась известная уже читателю Марта Коломиец, явилась за изобрази-

тельным свидетельством существования журнала и его ответственного редактора.

Очень согласованная цепочка, не правда ли? Но, может быть, не реакционная западная печать использует Честолюба Кулдаровича, а он ее? Думается, вопрос это риторический. Иначе нам пришлось бы положительно ответить на известный вопрос: может ли хвост управлять собакой?

Впрочем, об управляющем воздействии проще судить по откровениям самого Честолюба Кулдаровича. Вот образец его негодования: "Навязла в зубах за десятилетия аргументация о «вражеских голосах», которое, с одной стороны, будто бы направляют действия советских оппозиционеров, а с другой — «подхватывают и используют во враждебных Советскому Союзу целях 'клеветнические пасквили'". Журналист по образованию, Черновол все же плохой стилист. Потому что иронические кавычки, и мимоходом употребленное "будто бы" раскрывают то, что он хотел бы тщательно припрятать. Будто бы не существует сотни доказательств злонамеренности чужого эфира, будто бы и в помине не было последних событий в Прибалтике, к которым вражеские голоса имели заботливое касательство!

Что вы скажете на это, милостивый государь Честолуб Кулдарович? Впрочем, утративший чувство реальности, слабо ориентирующийся в пространстве и времени — плохой собеседник. Публикации в националистической печати Лондона, Парижа, Мюнхена вскружили голову родственнику коллежского регистратора Мити Кулдарова. Черновол добровольно стал на колею, где нет стрелок, где нет встречного движения, на колею, которая ведет в никуда.

На этом "пути", считает он, должно осуществляться "национально-демократическое движение", или "национальное возрождение". При этом Черновол и сотоварищи всячески будут поддерживать и защищать "людей, ставящих вопросы о государственном отделении Украины". Заметьте, и полслова не сказано о "самостийной Украине" или "наших хлопцах из ОУН". Но лгуший всегда находится в том затруднении, что должен твердо запомнить раз произнесенную ложь. Слабая память способна на дурную шутку.

Как ни отрешивается Черновол от духовной связи с

оуновцями и их кровавого прошлого, симпатии к ним все же прорываются, когда он заводит речь о близком сердцу СКВУ ("світовий конгрес вільних українців") — организации, объединившей недобитых мельниковцев и бандеровцев. Он прямо-таки с не по летам отеческой заботой взывает к эскавеушникам прекратить междоусобицу и свары, дабы сосредоточить все внимание на "проблемах Украины", ради осуществления "общих идеалов".

Всячески восхваляя реакционную эмиграцию, он с пренебрежением отзывается о "той самой небольшой группке, которая называется «прогрессивной эмиграцией», на самом же деле это объединение определенных сил, не заслуживающее того, чтобы о нем много говорить". За что в немилости у Черновол "Товарищество объединенных украинцев Канады", "Лига американских украинцев", "Лемко-союз", другие подобные им организации за рубежом? Да за то, что они тесно связаны с прогрессивными движениями, стремящимися поддерживать плодотворные связи с Советской Украиной, беречь родной язык, культуру, народные обычаи. Потому, наконец, что они реалисты и принимают социалистическую Украину как историческую закономерность, как выбор самого народа.

С этим выбором "ответственный редактор" не согласен. Взяв на вооружение лозунг досентябрьского львовского общества "Комерція" — "СС — свій до свого", — он на почве упомянутого несогласия зовет к консолидации сил, где каждый "свой" помечен тавром трезубца.

Ау, где оне, эти силы, здесь у нас? Черновол, а вслед за ним и Горынь, вздыхая, разводит руками, вынужденные признать духовное в количественное одиночество. С понятной грустью говорят они о том, что нет "передачи эстафеты", что им "самим от себя двадцатилетней давности приходится "воспламеняться". Профессиональный истопник, Черновол знает, наверное, как раскоцегарить топку до накала. Но, увы, бессилен заставить себя излучать прелекательный свет. И никогда этого не добьется, даю гарантию стопроцентную. Потому как, чтобы ярко гореть в радении за интересы украинского народа, нужно топливо, этим народом данное. Его у Черноволы нет.

Есть другое — непомерное желание выделиться, быть замеченным. Мне хорошо знакома эта категория людей.

В свое время довелось писать о них. Их деятельность тогда я обозначил, как шум порожней бочки, катящейся под горку с несколькими камнями внутри. Не такой ли деятельностью занимаются Честолюб Кулдарович с товарищи?

Их великоречивые разглагольствования о судьбах украинского народа — пустой звук. Вот как они сами определяют свое отношение к народу. В одной из "деклараций", они заявляют, что намерены использовать перестройку "для самовыражения и донесения своего духа до народа".

Вообще в их писаниях и говорениях много того, что мы с вами говорим о перестройке, демократии, гласности. Много цитат из последних партийных документов, высказываний политических руководителей. Все это "первопроходцы демократии" (так, ничтоже сумняшеся, они себя величают) выдают за свои искренние убеждения. Немножечко смешно, ибо в своих потугах "первопроходцы" похожи на старого узника, который пилит решетку своего окошка часовой пружиной с таким напряжением, что не замечает — дверь давно широко открыта. Но они упорно не замечают этой двери, ищут свою лазейку в демократию.

Не ту ли, о которой один высокопоставленный политический деятель в августе с. г. сказал: "Советы до сих пор еще очень далеки от любых западных стандартов демократии: мы знаем, в чем суть подлинной демократии, мы понимаем, к чему она ведет". Слушая их, слышишь невольно эти слова и удивляешься: на каких простаков рассчитаны их оскорбительные аплодисменты перестройке, демократии, гласности?!

Не много ли черной краски, спросит, возможно, читатель? Ну, во-первых, где взять другую? Во-вторых, угли сажей не замарзешь, и в-третьих, для любителей попадать в скандальную хронику чем хуже, чем лучше. Так что, думаю, в самый раз.

Алим ЛЫСЮК

"Радянська Україна", 3 грудня 1987 року

ЧИТАЧ ПРОДОВЖУЄ РОЗМОВУ

КОМУ Ж ВИ СЛУЖИТЕ, ПАНОВЕ?

13 листопада "Радянська Україна" опублікувала статтю "Інтерв'ю «з-під поли»". У ньому розповідалось про те, як радянські митники виявили у туристки із США мініатюрну відеокасету, яку вона намагалась вивезти з СРСР контрабандою. З'ясувалось, що на відеокасеті записане інтерв'ю з так званими "дисидентами" В. Чорноволом та М. Горинем, в якому вони дякували... Центральному розвідувальному управлінню США за те, що воно надало їм цю "трибуну", з якої вони поспішили спалювати нашу дійсність, зокрема радянську культуру, розводились у славослів'ях на адресу українського буржуазного націоналізму, вихваляли бандерівських посіпак фашизму, закликали закордонні оунівські осередки до консолідації з метою посилення їх антирадянської діяльності.

З'ясувалося також, що згадана американська "туристка" щедро обдарувала своїх львівських знайомих: у хід пішли автомобіль "ВАЗ", чотири магнітофони "Панасонік", одяг та взуття, придбані заокеанською гостею в інвалютному магазині у Львові.

Стаття викликала широкий резонанс серед читацької аудиторії. Нижче публікуємо листи з пошти "Радянської України".

ГНІВ І ОБУРЕННЯ

Ми прочитали і обговорили в бригаді статтю "Інтерв'ю «з-під поли»". Важко повірити, що в нашій країні ще можна знайти людей, які так люто ненавидять Радянську владу.

У своєму інтерв'ю "журналістці" Марті Коломієць Вячеслав Чорновіл та Михайло Горинь цілу годину обличали брудом Радянську владу. Вони намагаються створити видимість існування на Україні організованої опозиції, реабілітувати дії на західноукраїнських землях українських буржуазних націоналістів, української католицької та української православної церкви. Марні їх намагання: український народ добре знає про злочини

ОУН, реакційну роль української католицької та автокефальної православної церкви.

Злісно паплюжачи Радянську владу, ці "горе-патріоти" користуються всіма правами і благами, наданими їм цією владою. Так, їхні діти безплатно навчаються у вищих та середніх навчальних закладах, одержали житло. Самі вони були засуджені свого часу за серйозні злочини і достроково звільнені з гуманних міркувань, проте висновку не зробили, знову взялися за старе, продовжують продавати свої погляди за закордонне лахміття.

Ми, колектив бригади Центральної лабораторії вимірювальних приладів та автоматики, вважаємо, що час покласти край антинародній та антидержавній діяльності цих "панів". Наша думка така: хто не хоче чесно жити і працювати і заважає робити це іншим, хай залишить межі нашої країни, де все в них викликає тваринну ненависть.

Колектив бригади ЦЛВПІА об'єднання "Світанок"

Від імені бригади:

А. РАДОВЕЦЬ, БАРНА, РАДМІНСЬКИЙ, ЛОЗИНСЬКИЙ, ЯСІНСЬКИЙ, Г. РАДОВЕЦЬ

м. Львів

ДО ПЕРЕВЕРТНІВ — ТЕРПИМІСТЬ?

Важко, неможливо без обурення й осуду спостерігати за моральним падінням таких перевертнів, як оті двоє із Львова — Чорновол і Горинь — "герої" публікації "Інтерв'ю «з-під поли»". Не розумію, як можна, користуючись усіма благами рідної землі, паплюжити її перед відвертими ворогами, видавати біле за чорне. Адже, якщо вдуматися, той же Чорновол поливає брудом не тільки кожного з нас, нехай чужих йому співвітчизників, а й власних дітей, яким Батьківщина дала все, що могла. Що це — ідейна переконаність, коли за кожне брехливе слово посланці "з-за горба" везуть вже не тридцять срібняків, а дещо набагато коштовніше. Під його передзвін, не маючи найменшого уявлення про людську гідність і порядність, можна й не таке нагородити. А заодно — й себе роздмухати до розмірів барила.

Ви тільки погляньте, якими "самостійними" та наївними вони прагнуть здаватись, оті двоє: "не мене ЦРУ вико-

ристовує, а я ЦРУ використовую"; "я не вірю, що ЦРУ має відношення до еміграції та її видань". Наче в той же час, коли правицею тримали дарованого мікрофона, лівою не шаруділи доларами в кишенях, доларами того ж ЦРУ! То хто ж кого використовує? Втім, якщо виходити з собівартості брехні, що її перепродують Чорновол і Горинь, то тут вони і справді використовують ЦРУ, бо хто б ще став платити за таке "ідейне" сміття?

А як вони піклуються про еміграцію, причому не еміграцію взагалі, а ту, що ділиться з ними покидьками з панського столу. Наче всі ми, радянські люди, не знаємо справжньої ціни отому скаженому націоналістичному емігрантству — найвірнішому прислужникові фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, паліїв нової світової війни всіх мастей у наш час.

За своє ще недовге життя я встигла вже багато побачити й зрозуміти. Поїздила по рідній країні, а оце недавно в складі молодіжної туристської групи була в Болгарії та Румунії. І ось що скажу: міцно, впевнено стоять на землі люди, що стали на шлях соціалістичного будівництва, тобто мої побратими по Країні Рад і наші зарубіжні однодумці. І не збити нас з обраного шляху ніяким запродавцям.

І. БЛАНКОВСЬКА

студентка медичного училища
м. Донецьк

ЗА ДОЛАРОВІ ПОДАЧКИ

Я повернулася нещодавно із Сполучених Штатів Америки, куди їздила в складі делегації товариства "Україна" на запрошення Лемко-союзу. Разом із солістом Укртелерадіо В. Бокочем та викладачем Івано-Франківського музучилища Б. Порумбою, я виступала на карпатсько-руському фестивалі біля містечка Монро.

Уже там, у США, одержали ми запрошення виступити з концертом перед українською громадою міста Клівленд. На ніч влаштувалися в оселі українця.

Коли ми сиділи за вечірнім чаєм, пролунав телефонний дзвінок. Господар схопився і, вислуховуючи когось, захвилювався, поблід.

— 3 бандерівської організації дзвонили, — пояснив потім. — Вже вдруге! Попередили, що знають про приїзд артистів з України і що завтра зірвуть ваш концерт. Тут часто таке буває, якось хотіли навіть побити митців...

Ми твердо вирішили не відступати перед погрозами. Потім дізналися: приїхали, було, якісь молодики, але, побачивши багато народу, верхівку міста і професуру університету, повернули голоблі назад. А під склепінням залу дзвеніли пісні українських радянських композиторів, композиторів-класиків та народні пісні, лунали оплески. А потім підходили до нас спрагли за Батьківщиною люди, тиснули руки і від щирого серця промовляли: "Дякуємо вам, дітки з України"...

І до, і після концерту підходили, правда, й інші... "землячки". "А добре вас вишколили говорити по-українському!" — не вірили, не хотіли вірити в нашу ширю любов до рідного слова свого народу, до його мистецтва.

Зустрічі в США такі різні, такі контрастні ще раз і особливо яскраво постали переді мною, коли прочитала "Інтерв'ю «з-під поли»". До глибини душі обурили мене політичні та ідеологічні "позиції" так званих "дисидентів" Чорновола та Гориня. Так і хочеться сказати за-проданцям: "На кого, як кажуть, богу молитеся, кого в герої, у стовпи української культури зводите?"

Саме в еміграції, бачите, ввижається їм скарбниця культури нашого народу. Не в прогресивній до того ж, безперечно еміграції. Вона, що ревно береже і шанує рідне слово, — то, мовляв, мізерія. Ті ж, на руках яких кров невинних людей і хто, об'єднавшись у різні бандерівсько-мельниківські "союзи", мріє переможцями напувати своїх коней дніпровською водою, — от, у кому, по-їхньому, нуртує джерело культури українського народу.

Брехня все це! І ганьба тим людям, що за доларові подачки, за те, щоб імена їх згадували на ворожих радіохвилях, горнуть бруд на свій народ.

Л. КЛОПОТОВСЬКА

солістка Івано-Франківської обласної філармонії

—Думки з приводу матеріалу «Інтерв'ю «з-під поли»

Мирон НЕСТЕРЧУК.
Член Спілки письменників
СРСР, поет, перекладач.

"Вільна Україна", 11 грудня 1987 року

КОЛИ В ПАЛІТРИ ЧОРНА ФАРБА

ДУМКИ З ПРИВОДУ МАТЕРІАЛУ "ІНТЕРВ'Ю «З-ПІД ПОЛИ»"

Гнів і обурення кожної чесної людини викликають факти, наведені в статті П. Вільхового "Інтерв'ю «з-під поли»" (газети "Радянська Україна" від 13 листопада 1987 року та "Вільна Україна" від 14 листопада 1987 року). Йшлося про це і в передачах телебачення та радіо. Мається на увазі так зване інтерв'ю громадян Львова Вячеслава Чорновола і Михайла Гориня, записане на відеоплівку жителякою Нью-Йорка Мартою Коломієць.

"Пан Славко" і "пан Михайло" створюють враження людей, які часто й багато говорили на тему "Україна і українці" для закордонних засобів інформації. Але обурює не те. Обурює цинізм їхніх висловлювань.

"Якщо навіть так, то я дякую ЦРУ, що воно мені надало трибуну для виходу на моїх громадян на Україні і в еміграції", — заявляють вони.

За що дякувати ЦРУ — організації, яка потопила в крові десятки й сотні національно-визвольних рухів в Азії, Африці, Латинській Америці?

"Найлегше викривати окремих осіб з націоналістичного підпілля, писати про "звірства бандерівців...", — це ще одне, так би мовити, одкровення.

Отже, були тільки "окремі особи". Так можна договоритися до того, що ніяких звірств з боку бандерівців, бульбівців, мельниківців взагалі не було. Отже, не мав рації пристрасний публіцист Ярослав Галан — кристально чесна людина, пишучи про страшні злочинства українських буржуазних націоналістів. Не його було підступно зарубано бандерівською сокирою.

За їхніми словами, виходить, не мав рації видатний політичний і громадський діяч, академік Дмитро Мануїльський, коли на нараді вчителів західних областей України 6 січня 1945 року у Львові сказав: "...В селі Іспа Вижицького району на Буковині в одну ніч вони (націоналісти) зарізали 47 селян, селянок та їх дітей. Забивши тракториста з цього села та його жінку, вони замкнули п'ятеро малих дітей в хаті і... підпалили її, п'яні

від крові й горілки, регочучи, спостерігали, як горіли діти, і охриплими голосами вигукували "Хай живе Бан-дера!"

Отже, обманювали ті люди, які в повоєнні роки біля глибоких криниць по усій Волині — від Дермані до Світязя, від Любешова до Берестечка — ставили таблички з написом: "Обережно! Воду пити не можна!" Ті криниці були завалені трупами тисяч і тисяч задушених, зарізаних, замордованих націоналістами чоловіків, жінок, стариків, дітей.

Невже обманювала мене тітка Христина, коли розповідала про страшні водохреща 1944 року: "Пішла я надвечір до церкви в Білосток. А там людей багато, як ніколи, і вельми молодих багато. Питаюся їдної жінки: чого молодих так багачько? А вона й каже: «То наші борці. Вони моляться за те, щоб бог допоміг у їхніх думках». Серце моє обмерло. На другий день, почула, Матвія, батька твого, задушили. І Марину, сестру мою. І Гаврила. І Катю, його жінку. І дівчаток їхніх, дві їх було. Багатьох тоді побили... Поміг бог іродам у їх думках. На Йордань то було..."

А молилися вбивці у церкві старовинного волинського села Білосток. У церкві, розписаній геніальним українським художником Йовом Кондзелевичем, автором всесвітньовідомого Богородчанського іконостаса, чесним, безкомпромісним борцем проти унії.

...Мені було тоді півтора року, а братові моєму — неповних чотири, коли ми чудом уцілили. Тоді ж вбили голову сільради Гаврила Головешка, його дружину і двох малолітніх дітей. У якій криниці вони поховані?...

"Пан Славко" і "пан Михайло" мріють про відновлення греко-католицької церкви. Варто було б нагадати їм про ганебну і криваву роль Брестської унії 1596 року упродовж усього її існування. Суть її ще в 1598 році визначив пристрасний полеміст Іван Вишенський в "Писанні к утекшим от православное вѣры епископам", до ініціаторів створення унії.

А хіба не про їхніх потомків писав Шевченко?

Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай. І розлили
Широке море сльоз і крові,
А сирот іменем Христовим
Замордували, розп'яли...

На думку В. Чорновола і М. Гориня, немає на Україні зараз ні науки, ні мистецтва, ні літератури. Бо як інакше сприймати слова, що "еміграція — скарбниця нашої духовності"?

Наче немає в нас одинадцятитомного словника української мови, який налічує у своєму реєстрі понад 135 тисяч слів і словосполучень, і який, за твердженням фахівців, є одним з кращих словників такого типу.

Наче немає на Україні однієї з найпередовіших перекладацьких шкіл світу. Українці читають рідною мовою Гомера, Вергілія, Бокаччо, Данте, Байрона, Уїтмена, Лонгфелло, Міцкевича, Пушкіна, Руставелі, Туманяна. Видано українською в шести томах твори Шекспіра. А хіба не свідчення зрілості української літератури — все більше зацікавлення творами сучасних українських авторів у союзних республіках і за рубежом? Роман Олеся Гончара "Собор" вийшов недавно російською мовою двома виданнями, і тираж його становить понад 2 мільйони. Роман у віршах Ліни Костенко "Маруся Чурай" вийшов безпрецедентним для поетичного твору тиражем — 100 тисяч примірників. Видавництво "Наукова думка" видало 25 томів грандіозного 80-томного видання "Бібліотека української літератури". Готується до друку п'ятитомне видання творів львівського письменника Романа Іваничука, лауреата Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка. Львівський поет Роман Лубківський став лауреатом Міжнародної премії імені Вітезслава Незвала. Львівський перекладач Андрій Содомора подарував українському читачеві переклади творів античних авторів — Горація, Арістофана, Овідія.

Дерево завжди росте з коріння. Чи може бути еміграція скарбницею духовності цілого народу? Тим паче, еміграція, неоднорідна за своєю суттю. Еміграція прогресивна — нащадки переселенців з Західної України, яким земля батьків завжди була, є й буде зорею надії на життєвих шляхах. Та є й інша еміграція — колишні петлюрівці, німецькі поліцаї і бандерівці.

Відірваність від рідного народу, а особливо відірваність духовна, завжди закінчується асиміляцією, розчиненням в іншомовному середовищі вже в другому чи третьому поколінні. Можливо, тому українська еміграція не дала жодного видатного письменника рівня Шевченка, Франка, Лесі Українки, Стефаника, Тичини.

Сьогодні слова "гласность", "перестройка" ввійшли в лексикон усіх народів світу. Відновлюються принципи демократії, засуджуються помилки минулого. Видаються і будуть видаватися літературні твори, які свого часу замовчувалися, і в цей воістину революційний час подібні "інтерв'ю" для закордонних "Свобод" та "Вільних Європ" — неприпустимі і ганебні.

Є любов справжня і любов показна. Про любов показну мовилося ще в часи біблійні: "Внемліте себѣ от лжепророк, иже приходят к вам во одеждах овчих, внутр же суть волци и хищници".

Тільки чесною працею кожного з нас досягнемо високих результатів. Працею, що базується на любові істинній — любові до людини, любові до рідної землі, любові до рідного народу. Народу, який поборов незнані в світовій історії навали, лихоліття, катаклізми. Народу, який подолав фашизм і бореться тепер за мир. Народу, який утверджує на нашій землі найпередовіші, найправдивіші ідеали — ідеали комуністичного суспільства.

Мирон НЕСТЕРЧУК
Член Спілки письменників СРСР,
поет, перекладач
м. Стрий

ШАХТАРІ ОСУДЖУЮТЬ НАКЛЕПНИКІВ

Глибокий гнів та обурення викликали в гірників шахти, як і в усіх трудящих нашої республіки наклепницькі вигадки двох перевертнів — В. Чорновола і М. Гориня, про що розповідалося в статті "Інтерв'ю «з-під поли»", опублікованій в газеті "Радянська Україна" 13 листопада 1987 року та в передачі Львівського телебачення.

Недавно шахтарі, зібравшись на розширене засідання ради трудового колективу підприємства, обговорили ці матеріали і відверто, по-шахтарському висловили все, що вони думають про авторів горезвісного інтерв'ю.

— Скажу прямо: так паплюжити нашу дійсність, лити бруд на країну, в якій вони живуть, можуть тільки недруги, засліплені ненавистю до свого народу, — сказав в своєму виступі бригадир прохідників М. Ф. Корінь. — Я засуджую їх наклепницькі вигадки і вважаю, що таким людям не місце серед нас.

Даремні намагання Чорновола і Гориня очорнити наше життя, представити його в кривому дзеркалі. Я, наприклад, труджусь на шахті дев'ятий рік. Спершу працював робітником, потім ланковим, а нині очолюю бригаду. Одержав квартиру, син ходить в школу, за навчання якого, до речі, ми нічого не платимо. Своім життям повністю задоволені.

Слово бере начальник ремонтно-відновлювальної ділянки М. В. Сідельник.

— Є прислів'я: скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти. Хороших же "друзів" беруть собі в компанію Чорновіл і Горинь — бандерівських горлорізів і їх уніатських покровителів. Хто вони — наш народ добре знає. Як одні, так і другі ревно служили фашистським окупантам, вбивали ні в чому невинних людей тільки за те, що ті хотіли створити нове життя.

Зараз в нашій країні йде перебудова і демократизація суспільного життя. Ми прямо критикуємо наші недоліки, все, що заважає нашому просуванню вперед. Разом з тим заворушились і наші недруги. В нас, наприклад, працював один з ватажків баптистів-розкольників В. Березовський, який також чорнив нашу дійсність. Наш колек-

тив не раз давав йому рішучу відсіч.

Рішуче засудив наклепницькі вигадки відщепенців машиніст комбайна А. М. Висоцький.

— Наші ідеологічні противники намагаються використати ті демократичні процеси, які відбуваються в нашій країні, підірвати братню дружбу наших народів. Даремні намагання.

Наш колектив багатонаціональний, працюють люди різних національностей. Та всі ми складаємо спільну, дружню сім'ю. І нікому не вдасться посіяти між нами розбрат, натравити один на одного. Дружба радянських народів витримала найсерйозніші випробування і ми завжди будемо її берегти.

Виступає ветеран шахти, електрослюсар механічного цеху Є. М. Ярош.

— Нема слів, щоб висловити своє обурення поведінкою двох наклепників. В свій час за антирадянську діяльність вони понесли заслужену кару. З гуманних міркувань їх достроково звільнили. Проте вони не зробили висновків, знову взялись за старе. Обливають брудом країну, яка дала їм і їхнім дітям вищу освіту, можливість працювати на користь свого народу.

До речі, як повідомлялось у пресі, такою антинародною діяльністю займається і мешканець нашого міста С. Хмара.

Хай ці відщепенці не надіються, що серед нас знайдуть своїх однодумців. Ганьба вам, панове, — ось наша робітнича відповідь на всі ваші наклепницькі діяння.

— Я повністю підтримую всі виступи моїх товаришів, які висловили свій гнів і справедливе обурення з приводу наклепницьких висловлювань Чорновола і Гориня, — заявив у своєму виступі робітник очисного вибою дільниці № 1 М. М. Носков: — За свої наклепи ці відщепенці одержують щедрі подачки від своїх заокеанських покровителів. За це наклепників слід притягнути до відповідальності. Потрібно покласти край їх антидержавній діяльності.

Гнівно засудили наклепницькі вигадки В. Чорновола і М. Гориня також бригадир робітників очисного вибою В. М. Гудим, електрослюсарі З. Я. Варницький і В. С. Павлюк та інші.

На засіданні ради трудового колективу прийнято листа з осудженням антинародної діяльності наклепників.

Його надіслано на студію Львівського телебачення. Лист підписали всі члени ради трудового колективу шахти.

ЛИСТ ГІРНИКІВ ШАХТИ

Ми, члени ради трудового колективу ордена Трудового Червоного Прапора шахти № 3 "Великомостівська", зібравшись для обговорення своїх виробничих питань, заодно вирішили обмінятися думками з приводу недавно проглянутої передачі Львівського телебачення, в якій розповідалось про антинародну діяльність двох відщепенців — В. Чорновола та М. Гориня, про їх "інтерв'ю" американській туристці М. Коломієць.

Ми глибоко обурені наклепницькими вигадками цих колишніх кримінальних злочинців, які видають себе за "в'язнів совісті". Не вперше Чорновіл і Горинь паплюжать нашу дійсність, грубо перекручують ленінську національну політику. До пари цим двом наклепникам і мешканець нашого міста С. Хмара, який раніше був покараний за антирадянську діяльність.

Чого вони хочуть, чого добиваються? Цих перевертнів ніщо не влаштовує в нашій дійсності, на яку вони зводять цілі гори зловмисної брехні, хоч Радянська влада дала їм і їхнім дітям можливість здобути вищу освіту, працювати для свого народу. За це вони відплатили їй чорною невдячністю.

Не вдасться відщепенцям зіграти і на національному питанні. На нашій шахті пліч-о-пліч трудяться люди різних національностей: українці, росіяни, білоруси, литовці, казахи, поляки та інші. Наш багатонаціональний колектив — це єдина дружна сім'я, яка живе спільними інтересами, спільними прагненнями. Дружба народів нашої багатонаціональної країни — велике завоювання Жовтня, і ми будемо берегти її, як зіницю ока.

Просимо правоохоронні органи вжити відповідних заходів до наклепників.

Рада трудового колективу шахти

ЯК МИ ЇХАЛИ НА СЕМІНАР

Наведені далі свідчення різних осіб, які "не доїхали" на Московський семінар з гуманітарних проблем, що відбувався в Москві 10-15 грудня 1987 р., добре наświetлюють і цілковиту сваволю саме тих органів, які повинні законність охоронити ("відзначилася" якраз прокуратура), і панічний страх верхів перед відвертою постановкою наболілих національних проблем СРСР (було зірвано роботу саме секції національних відносин).

Тексти заяв і повідомлень подаємо скорочено.

* * *

ІЗ ЗВЕРНЕННЯ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА ДО УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

*(Передано до Москви телефоном і оголошено
на пленарному засіданні семінару)*

За дорученням української делегації, не допущеної на Московський семінар з гуманітарних проблем противниками дійсної демократизації країни, вітаю учасників семінару і бажаю вам плідної праці, наскільки це виявиться можливим в умовах, що склалися.

Ми шкодуємо, що, по суті, зірвано роботу такої важливої секції семінару, як секція національних відносин, обидва координатори якої не зі своєї волі виявилися у день відкриття семінару далеко від Москви.

Розігравши за кілька годин до початку важливої для долі світу зустрічі Горбачова з Рейганом ганебний спектакль із затриманням під принизливим і сміховинним приводом українських делегатів і Паруйра Айрикяна, брежньєвське керівництво України ще раз довело, що прагне загальмувати позитивні зрушення в СРСР і перетворити нашу республіку на справжню Вандею демократизації і гласності.

Стало відомо, що, крім Львова, затримано також у Києві та Одесі делегатів, які мали намір взяти участь у роботі кількох секцій. Серед затриманих були голова Української групи за звільнення політ'язнів Михайло Го-

ринь, голова Комітету захисту УКЦ Іван Гель, члени редколегії журналу "Український Вісник" Павло Скочок і Василь Барладяну та інші українські правозахисники.

Думаємо, що реакції не вдасться закрити нам рота — і наше слово раніше чи пізніше також буде почуто [...].

10 грудня 1987 року

* * *

Михайло ГОРИНЬ

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ЗАБОРОНИ

Про те, що проведення міжнародного семінару з гуманітарних питань у Москві наштовхується на опір, ми знали заздалегідь. Ще на початку листопада організатори семінару повідомили нам, що не можуть домовитися про оренду приміщення. Але під час контактів з представниками влади створювалося враження, що заборони на семінар не буде.

Це в Москві, думали ми. Та як поставиться до семінару влада на Україні?

Проте листопад щодо цього був спокійний. Нас громили за відеоінтерв'ю, але про семінар ніхто не згадував. Не скидалося на те, що нам перешкоджають. Та й як? Адже немає такого закону, який заборонив би обговорювати правові і гуманітарні проблеми. Наші міркування відповідали духові часу, впливали із запевнень нових керівників держави про повагу до закону.

Тому перший удар, нанесений Вячеславу Чорноволові й мені, був несподіваний. 6 грудня дільничні офіцери міліції зажадали від нас письмових пояснень з приводу вбивства 21.XI.87 р. фарцовщика (як сказали мені), чи гомосексуаліста (як повідомили Чорноволу) Тишкевича Станіслава, у якого в записнику ніби виявилися наші прізвища.

Неприхований цинізм обурих нас. Як і колись, нам навіязували контакти зі злочинним світом. Тоді нас за це кидали в тюрми, а тепер під цим приводом хочуть зірвати нашу поїздку до Москви.

На 7 грудня нас викликали до прокуратури, але ми

написали заяви-протести і до прокуратури не пішли.

У своїй заяві, адресованій начальникові Залізничного райвідділу міліції, надісланій також до обкому партії і до прокуратури Львова, я писав:

Учорашній візит — це перша спроба нав'язати мені контакти зі злочинним світом. У листопаді 1981 р. представники міліції "шукали" в мене пограбовані шуби, золото, кришталь, а "знайшли" підкинуту статтю "Соціальні дослідження русифікації на Україні", яка стала головним документом звинувачення і засудження мене за ст. 62 ч. 2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі в таборах особливого режиму. Нову спробу я розцінюю як продовження незаконних репресій (ганебними методами!) проти редколегії журналу "Український Вісник". ...Звертаюся з вимогою припинити недостойні в часи демократизації переслідування.

У заяві В. Чорновола, посланій в прокуратуру області та в обком партії, зокрема, стояло:

...цю безглузду кампанію затіяно ще й для того, щоб не дати нам можливості виїхати на міжнародний правозахисний семінар, що розпочинається 10 грудня в Москві. Розглядати цю акцію можна також як диверсію проти переговорів М. С. Горбачова з президентом США, здійснювану українським партійно-радянським керівництвом, у якого ідеї перебудови поки що не в великій шані. Мені відомо, що кампанію проти "Українського Вісника" та нашої участі в семінарі спрямовує КГБ (спеціально для цього приїздив у Львів заст. голови КГБ УРСР Євтушенко, один із натхненників незаконних репресій проти української інтелігенції в 70-х—поч. 80-х років), а міліцію і прокуратуру використовують, як і раніше, як підставних дурників. Не бажаючи брати будь-яку співучасть у такій брудній справі добровільно, від явки на виклики відмовляюся, принаймні до повернення із Міжнародного семінару. Можете арештовувати мене і приводити силою.

Вранці 8 грудня за дві години до відходу поїзда Львів—Москва капітан міліції Гриців ескортував Паруй-

ра Айрикяна, нашого вірменського гостя, Івана Геля, Вячеслава Чорновола і мене до заступника прокурора Львівської області Домбровського Богоміла Романовича. У розмові з нами він заявив, що не рекомендує нам їхати на семінар, оскільки він інспірований ворожими закордонними центрами, і тому участь у ньому прокуратура розцінює як антигромадську акцію. Так уперше за кілька десятиліть контактів з правовими органами ми зустрілися з новою кваліфікацією нашої правозахисної діяльності. Отже, не антидержавна, не антирадянська, а антигромадська. Кожен з нас вимагав мотивованої письмової заборони. Але прокурор Домбровський заявив, що заборонити нам не може, лише не рекомендує їхати. Стало зрозуміло, що прокуратурі сутужно з правовим підкріпленням такої заборони і вона старається відмовити нас від поїздки. Коли ж ми сказали, що таки поїдемо, бо рекомендація прокуратури — це не правовий документ, а тільки звичайна порада, яка нас як громадян до нічого не зобов'язує, прокурор застеріг, що виїхати нам перешкодить.

Після цієї розмови ми поїхали на вокзал. При підході до центрального входу побачили колоритну групу офіцерів міліції і людей у цивільному, які пішли за нами. Біля поїзда нас оточили щільним кільцем і, схопивши кожного з нас під руки (двоє на одного), повели у відділ залізничної міліції. Операцією керував чоловік у цивільному. Паруйра Айрикяна відокремили від нас. Вже у кабінеті, який заповнили офіцери міліції і люди в цивільному, майор Смоляк Ярослав Васильович записав номери наших паспортів і вийшов. Його замінив оперуповноважений Огурцов Олекса Іванович. Ми почали вимагати пояснень, на якій підставі нас затримано. Оперуповноважений Огурцов сказав:

— Подозреваете в приобретении и перевозе наркотиков.

Ми обурилися:

— Які маєте для цього підстави? Поясніть.

— Мы не обязаны объяснять.

Тут же люди в цивільному почали наполягати, щоб допитувати й обшукувати кожного зокрема. Ми різко запротестували, нагадавши, що за підкинуті наркотики членові Української гельсінської групи Лесіву Ярославу прийшлося відсидіти в концтаборі сім років. Нас заспо-

коїв Огурцов: "Никто не собирается вам подсовывать наркотики. Успокойтесь". І тоді чоловік у цивільному дав дозвіл на обшук кожного у присутності всіх.

Привели понятих — носильників вокзалу Воськала Михайла Миколайовича, мешканця с. Заріччя Мостиського району і Грицяя Романа Михайловича, мешканця с. Полтва Буського району. Люди перелякані, затуркані. Жаль було на них дивитися. Ось до чого довела людей епоха Сталіна і Брежнєва.

Почався обшук. Формальний. Поверховий. Витягували з портфелів друковані матеріали й книги, деякі носили в сусідній кабінет "для консультації". Особистого обшуку не робили. "Та при такому обшуку можна не один кілограм героїну перевезти", — жартував В. Чорновіл. Підписуючи протоколи, ми записали свої протести проти незаконного затримання. Вся ця процедура тривала щонайменше три години. Після цього нам запропонували сісти в машини і під вартою поїхати до того ж прокурора Домбровського. Ми не знали, яка доля спіткала нашого гостя Айрикяна Паруйра, і тому поставили вимогу: лише тоді сядемо у машини, як побачимо Айрикяна. Нашу вимогу задовольнили.

У прокуратурі Домбровський поцікавився, чи робитимемо ми ще спроби виїхати. І коли почув ствердну відповідь, заявив, що нас знову затримують.

Ми обурювалися розіграною комедією, запитували, чому прокуратура вдалася до прямої провокації, до такого цинічного, грубого порушення закону, приниження гідності людей. Богомил Романович чемно вибачився і пообіцяв в'ясувати, хто організував той спектакль з наркотиками, бо прокуратура дала вказівку міліції тільки затримати нас, але як це робити, не підказувала... Через два дні ми повинні були дізнатися про наслідки перевірки. Але прокурор Домбровський раптом захворів — і наші запитання повисли в повітрі.

Та чи потрібні до цієї справи якісь пояснення? Думаю, що ні. Думаю також, що нелегко буде перебудові, коли на її стороні отакі захисники, як прокурор Домбровський, майор Смоляк, ст. л-т Огурцов і ті, хто за їхніми спинами стоїть та їх надихає.

* * *

ДВА ДНІ У ЛЬВОВІ

(Фрагменти із статті для вірменської незалежної преси)

У Львів на зустріч із членами Українського підкомітету Міжнародного комітету захисту політ'язнів я прибув увечері 7 грудня. Розшукав давніх друзів Стефанію Шабатуру, Ірину Калинець, Вячеслава Чорновола, Атену Пашко, познайомився з Ігорем Калинцем, Михайлом Горинем... Скрізь відчував любов і увагу, ніби я не лишав Вірменії.

Але з перших же оповідей я зрозумів, що на Україні суспільна атмосфера важка. Про це свідчили й події, які розгорталися в моїй присутності.

З 10 до 14 грудня у Москві намічався громадський семінар з гуманітарних проблем. Туди збиралося багато людей, а ми з Чорноволом мали ще й певні зобов'язання як координатори секції національних відносин. Чорновола й Гориня викликали в прокуратуру, бо нібито в блокноті якогось убитого були записані їхні прізвища. Були побоювання, що цю зачіпку використають, щоб не пустити їх до Москви, а тому вони передали мені копії своїх доповідей на семінарі.

...Ночував я у Славка і Атени. Проговорили майже всю ніч. А о сьомій ранку з'явився дільничний міліціонер і зобов'язав Вячеслава прийти на 9 годину в прокуратуру.

Ми заїхали до Михайла Гориня і там теж застали дільничного, який ескортував нас до самої прокуратури.

Обласна прокуратура знаходиться на площі Возз'єднання (досить символічно...). Моїх друзів запросили до прокурора Домбровського і запропонували відмовитися від поїздки на московський семінар, бо нібито Москрада заборонила його проведення. На запитання: "Ви забороняєте нам їхати в Москву?" Домбровський відповів: "Я не рекомендую".

Ми поїхали на головний вокзал разом, хоч я мав летіти у Москву пізніше. На прохання Вячеслава я трохи відстав від решти, щоб з відстані спостерігати, як чинитимуть з прихильниками горбачовської перебудовної лінії. Та виявилось, що нас пильнують добре. Не встиг я на кілька метрів відстати, як між нами виринули люди в

цивільному:

— Ваші документи, будь ласка!

Незручно було кликати друзів, що віддалялися.

— А у вас є документи? — запитав я.

— Так, — охоче відізвався один і показав посвідчення: "майор ОБХСС Сковронский Владимир Васильевич".

Я тим часом помітив, що моїх друзів також затримали. Мені ж запропонували йти у відділення для вияснення особи.

— Ось мій паспорт, тут і виясняйте...

Я тягнув час, сподіваючись, що хто-небудь помітить мій арешт. Адже друзі будуть певні, що я лишився на волі і повідомив про їх затримання. Нічого не вийшло: мене повели до виходу з вокзалу 5-6 осіб. Раптом я помітив в іншому кінці вокзалу Ірину Калинець: "Ірино!" Вона почула і підбігла: "Куди тебе?"

— Не знаю. Кажуть, шукають якогось вірменина.

— О ні! Він мій гість, я його не віддам, — підійшла до мене Ірина.

— Громадянку, не заважайте, відійдіть!

— Я його не залишу, — рішуче перебила Ірина.

Їй дозволили поїхати з нами в лінійне відділення міліції. [...]

Там виясняли мою особу і мету приїзду до Львова: звідки знаєте цих людей? Коли приїхали? Де ваші речі? Чи були суджені? Скільки збираєтесь бути у Львові? Чому, прибувши, не прописалися? (Це на один день!) Чому не працюєте?

Я відповідав коротко або й не відповідав. Щодо судимості — обманув. Через кілька хвилин мені сказали докливо:

— Як вам не соромно обманювати! Ви ж так багато сиділи.

Признатися, мені зовсім не було соромно.

— Якщо ви мене арештовуєте без будь-яких підстав і не соромитеся, то чому б мені...

Раптом до кабінету зайшов майор Сковронський:

— Вам знайома стаття 154? — в його голосі звучала погроза.

— Не знаю такої і знати не хочу, — байдуже сказав я.

— Це спекуляція, ви запідозрені в спекуляції...

— Ну й валяйте, — запропонував я.

Потім довідався, що в цей же час моїх друзів звину-

вачували у перевезенні наркотиків...

— Пишіть пояснення, чому ви у Львові і чому не працюєте.

— Нічого писати не буду, крім протесту проти арешту.

— Це не арешт. Затримувати ми можемо до трьох годин, а пройшло тільки дві.

Потім цікавилися, де мої речі, що у мене в кишенях і т.п. [...]

Нарешті сказали, що послали запит у Вірменію, а до відповіді я маю сидіти в міліції. Ми знову опинилися разом з Іриною, прогулювалися по коридорі. Кілька разів мене закликали в кабінет, казали "Чекайте!". Я почав було думати, чи не пахне тут справжнім арештом. Було ясно, що як би його не піднесли, це буде арешт за наше Об'єднання Національного Самовизначення. Невже в розпалі гласності підуть на таке? Найпікантніше було те, що якраз у ці години в Америку прибував з важливим візитом М. Горбачов — і тільки його вороги могли дозволити собі таку дурницю, як наш арешт.

...Раптом зайшов незнайомий:

— Поїхали! Ваші друзі не хочуть без вас їхати.

— Куди?

— В прокуратуру.

Дійсно, в дворі нас чекали Чорновіл, Горинь, Гель, Атена. Двома машинами нас повезли в обласну прокуратуру. По дорозі Вячеслав розповів, що про мій арешт вони дізналися випадково, коли один із міліціонерів проговорився про "четвертого". Якби не це, сидіти б мені в міліції до пізнього вечора, поки не відлетів би мій літак...

Тільки в прокуратурі нас звільнили — і я поспішив дзвонити в Москву про наше затримання. Але, виявляється, там уже знали...

Тим часом всі вже побували у прокурора Домбровського. Я йому не знадобився. На зауваження Вячеслава про негостинність щодо вірменського друга прокурор пообіцяв розібратися і вибачитися, якщо зі мною вчинили незаконно. Сказав також, що наркотики — це фантазія когось із старих кадрів, бо прокуратура такої вказівки не давала. Разом з тим допитувався, чи правда, що Айрикян їде до Москви завтра. Насправді ж квиток у мене був на 8 годину вечора цього ж дня. Ми тішили себе надією, що

хоч мені вдасться потрапити в Москву і відвезти доповіді інших. "Як це тебе не пустять? У тебе ж дружина і діти в Москві", — казав Вячеслав.

...В аеропорт поїхав разом із Стефою й Ірою. Інші не їхали, щоб не привертати особливої уваги... Поки йшла реєстрація, ми стояли збоку, розмовляли і спостерігали. Один майор, другий... Чи не забагато майорів зібралось?

...Як тільки подав пашпорт з квитком, жінка-капітан, що стояла поруч із працівницею аеропорту, прошепотіла: "Це він. Не реєструй!" І відразу підключився низенький майор: "Пройдімо зі мною" — і забрав у капітанші пашпорт з квитком.

Відсиджуватися по міліцейських кабінетах у мене вже не було бажання, а тому, здогадуючися, чого їм треба, я заявив:

— Добре, до Москви не лечу. Давайте все назад.

Майор ніби цього й чекав, відразу ж повернув документи. Але тут за нього взялися мої українські сестри. Примусили повернути повну вартість квитка і самому взяти квиток на найближчий рейс до Єревана. Зажадали й пояснення причин затримки. Майор тільки й відповів: "А чого ж він без прописки живе!"

У мене був ще день у Львові — і я встиг ознайомитися з його визначними місцями. Бачив на Личаківському цвинтарі чи не єдиний на території СРСР скромний пам'ятник жертвам сталінського (як тепер прийнято називати) терору. Детальніше дізнався про специфічну обстановку на Україні, про щоденну боротьбу, яку доводиться вести "Українському Вісникові" з армією газет, радіо і телебачення.

Увечері 9 грудня в аеропорту мене уже чекали. Підійшов незнайомий майор і через якісь задні двері ввічливо провів на посадку. Дорогою літак сідає в Сімферополі. Двох молодиків специфічного стибу я помітив ще з ілюмінатора. При виході вони чекали на трапі і запитали мене: "Гарна погода, чи не так?". "Це у вас пароль?" — поцікавився я. Зрештою, клопоту з ними не було, бо їх завданням було лише не допустити спроби пробитися до Москви.

У Єревані було простіше: у мене просто забрали пашпорт, без якого я обходжуся вже два дні. Яким горем це мало б бути для мене з точки зору Маяковського!!!

В аеропорту зустрічали друзі, що чули про затриман-

ня по радіо і виходили до кожного літака.

Семінар у Москві все-таки розпочався. У мене ж "семінар" з хвостами: вдень і вночі мене пильнує не менше трьох машин, по 3-4 чекісти в кожній...

А семінар працює, крім нашої секції. То в чому ж тоді суть наших переслідувань, як не в намірі зірвати роботу саме національної секції, що викликала у влади особливий страх?

11 грудня 1987 р., м. Єреван

* * *

ЯК ДОВГО ЖИТИ НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ ЗНЕВАЖЕНИМ?

(Із заяви для преси члена редколегії "УВ" Павла Скочка)

Поклавши на свої плечі основний тягар роз'їздів по Україні для збирання матеріалів для нашого журналу, звик уже, здається, спокійно сприймати постійне стеження державного ока за моїми інтенсивними поїздками. Думалось — перебудова не посміє затримати. Посміла. І ось після 9-добового приниження на засмальцованих в'язничних нарах спокій мій захитався.

До патрульної міліцейської машини нахабно заштовхали мене посеред білого дня 9 грудня під приводом підозріння в пограбуванні магазину на околиці Києва Пуща-Водиці незабаром після зустрічі з головою Українського культурологічного клубу Сергієм Набокою, з яким домовились увечері все ж пробиватись до Москви на правозахисний семінар, незважаючи на те, що вчора трьох інших членів редколегії "Українського Вісника" — Гориня, Чорновола й Гея, до яких в купе я мав підісти в Києві, — з поїзда зняли.

Через три години після затримання мені показали санкцію на місячний арешт, підписану прокурором Мінського району Києва С. Винокуровим, зі звинуваченням уже не в пограбуванні, а в... бродяжництві без паспорта. Така метаморфоза, шита білими нитками, мене аніскілечки не здивувала, адже цей самий прокурор (наші прокурори завжди з нами!), будучи ще слідчим Київської про-

куратури, хвацько склепав мені за велінням КГБ в застійну епоху цілу справу за статтею 186-1 КК УРСР, то чи складно за перебудови виконати конфіденційне прохання знайомої контори й накинута жертві якийсь там місяць чи рік за "бродяжництво"?

Дивує інше. Про причини й умови відсилення мною паспорта влітку 1985 року до Президії Верховної Ради СРСР читачі "Українського Вісника" добре знають із моїх попередніх публікацій, така запізніла офіційно-поліцейська реакція могутньої батьківщини на мій індивідуальний демарш з паспортом більше принижує її, аніж мене. Я досі не втямлю, як можна було відважитись на подібну поліцейську бридоту під час зустрічі лідера СРСР з американським президентом, на очах усього цивілізованого світу, адже ні наш журнал, ні я, його активний співробітник, не такі вже й беззахисні.

Продемонструвавши за 9 безсонних днів і ночей в наскрізь прокурений в'язничній камері більшу частину вже прекрасно знайомих мені прийомів, за допомогою яких приречених на психіатричне закляття політзеків "обработчики" переселяють потому в напівпритомному стані до спецпсихушок, мене пізно ввечері 17 грудня звідти випустили (Чи Бог допоміг? Чи друзі з Українського культурологічного клубу, що підняли тривогу після мого таємничого зникнення? Чи влада просто лякала той непокірний "Український Вісник", що став їй кісткою в горлі?), вручивши офіційне повеління влаштуватись у рідному селі на будь-яку чорну роботу (А дзуюки "бродяжничать" по Україні з "вісниками" в портфелі!).

Випустити випустили, однак редакційні папери з мого, теж заарештованого, портфеля передали до київського прокурора й веліли з'явитися до нього в понеділок 21 грудня. А папери ті — листи читачів "Українського Вісника", їхні дописи, скарги, адреси, долі правдошукачів. Зі всього видно, що аналіз перших перебудовних паростків і квіточок з похідного редакційного портфеля "Українського Вісника", флагмана незалежної української думки, повинен допомогти дати відповідь на дуже серйозне запитання: бути чи не бути на українській землі незалежній пресі.* [...]

* Редакційні папери повернули П. Скочкові більш як через місяць. — Ред.

...Між тим для елементарного полегшення свого пересування по рідній землі пообіцяв я, виконуючи давню волю редколегії "Українського Вісника", паспорт той капосний забрати до остаточного прояснення свого статусу. Сумнівно, однак, чи зможу я пережити і з серпастим, молоткастим у кишені останнє своє приниження, коли тебе в рідному місті, немов гицелі пса шолудивого, нагло тягнуть до буцегарні. Та хіба ж у паспорті, в цьому звичайнісінькому клаптеві паперу, справа? Як довго жити на рідній землі зневаженим? — ось питання.

19 грудня 1987 року, м. Київ

* * *

Василь Б А Р Л А Д Я Н У

ІЗ ЗАЯВИ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ЦК КПРС ТА ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРОВІ СРСР

Восьмого грудня 1987 року о 15 год. 10 хв. мене зняла з поїзда № 24 група співробітників держбезпеки, жоден з котрих не побажав показати мені посвідчення, і припровадила до кабінету карного розшуку при залізничному вокзалі м. Одеси, де керівник гебістів заявив, ніби в моєму "дипломаті" захована зброя. Та протягом сорока п'яти років перебування на землі я брав зброю в руки лише під час служби в армії, і то з наказу командира відділення. Знаючи про це, гебіст ретельно шукав зброю у моїх виписках із усіляких довідкових видань з етнографії СРСР. Після такого дивного пошуку атомної бомби до кабінету вбігло троє офіцерів міліції, і старший — майор — оголосив, що мене не заарештували, а затримали, оскільки повинні показати прокуророві м. Одеси.

У прокуратурі вустами гр-на Сокиревича — другого заступника прокурора міста, від мене вимагали відмовитися від участі в "сумнівній конференції", скликаній у Москві "антирадянським" прес-клубом "Гласність". Іншими словами, виявилось, що гебісти і сам прокурор вчинили злочин за ст. 178 КК РРФСР, склавши анекдот з метою незаконного затримання Барладяну В. В. Щоправда, гр-н

Сокиревич назвав дії гебістів "просто відвертими" і попередив, що найближчим часом мені не дозволять виїхати з Одеси. І, треба віддати йому належне, не ошукав, оскільки гебісти поїхали від мого будинку лише 15 грудня 1987 року о 15 год. 18 хвилин, коли відійшов на Москву поїзд № 24.

З 6 грудня мій дім був під облогою цілодобово. По місту мене супроводжували караули з чотирьох гебістів (четвертий сидів за кермом автомобіля), котрі змінювалися через кожні вісім годин. Чи не забагато?

Варто було мені прискіпити крок, як молодчики забігали наперед, щоб пригальмувати мене. Біля дверей помешкань, куди я заходив, виставляли "вартового", а будинок охоплювало живе кільце дармоїдів. Робили спроби спровокувати бійку: мені пускали дим в обличчя, плювали під ноги, погрожували "побити морду". А 11 грудня, купуючи на базарі "Привоз" яблука, я почув від гебіста, що охороняв мене, "дружню пораду":

— Нікуди не рипайся: дано вказівку скинути під поїзд!

З восьмого до п'ятнадцятого грудня мій день починався з того, що мене будили довгими дзвінками, гримали кулаками й ногами в двері, заглядали до помешкання зі сходових вікон протилежного будинку, допитували сусідів з метою в'ясувати — чи вдома я, чи ночував, коли виходив і прийшов... Цим займалися гебісти і гебістки, а також міліціонери, котрих викликали, як тільки я починав ігнорувати дзвінки і гримання в двері.

Дев'ятого грудня, на початку сьомої вечора, я звернувся до чергового по Управлінню КДБ Одеської області з проханням забрати супроводжувачів, а він намагався не визнати себе черговим. Щодня з цим же проханням я ходив до прокурора Сокиревича, та після моїх візитів до нього "відвертість" гебістів ставала ще розгнузданішою.

Сподіваюся, Ви самі назвете мені державу, яка підписала першого серпня 1975 року в Гельсінкі Заключний акт, щоб знущатися над усіма Принципами цього акту. Я такої держави, крім СРСР, не знаю.

Однак полювання за моїм черепом почалося не шостого грудня...

Двадцять восьмого листопада, як тільки я перейшов з тамбура в коридор вагону поїзда Львів—Одеса, мене наздогнав гориллоподібний тип, схопив за горло і, притиснувши до стіни, зарепетував:

— Якщо ти, суко, ще раз приїдеш до Львова — вб'ємо!

— Я все зрозумів! — спокійно відповів я, оскільки належу до людей, котрі можуть бути лише потерпілими. — І не треба кричати на весь вагон, а то пасажери подумують, що я приїздив не в редакцію "Українського Вісника", а до вашої коханки. [...]

Четвертого грудня ц. р. співробітники Управління КДБ по Одеській області викликали до відділу кадрів заводу "Автогенмаш" мою колишню дружину, Барладяну В. С., і "пояснили" їй, ніби мої поїздки у Львів призведуть до того, що мою дочку не приймуть до жодного вузу СРСР. А де ст. 45 Конституції СРСР? Де, зрештою, ст. 26 Загальної декларації прав людини, якої зобов'язує дотримуватися Принцип VII Заключного акту Наради з питань безпеки і співпраці в Європі? Невже сказане в цих документах не поширюється на мою дочку?

До блокування моєї можливої поїздки на московський семінар було підключено адміністрацію Одеського взуттєвого об'єднання, де я працюю.

Протягом двадцяти шести місяців роботи через високу плінність кадрів я не міг отримати відпустки, хоч ч. III ст. 80 КЗОПу УРСР забороняє ненадання відпустки протягом двох років. Однак, адміністрація не тільки ігнорувала мою чергову заяву на відпустку, але четвертого грудня начальник відділу кадрів у категоричній формі вимагав від мене, замість відпустки, перейти працювати в інший цех, з якого я пішов 14 грудня 1986 року, оскільки не мав перспективи на відпустку взагалі. Прагнучи, щоб то не було прислужитися гебістам, начальник відділу кадрів проігнорував і графік моєї роботи, згідно з яким, змінившись о 6.30 ранку сьомого грудня, я йшов у відгули до чотирнадцятого грудня. Сьомого грудня адміністрація отримала поштою рекомендований лист № 373 з моєю четвертою заявою на відпустку, але, за фальшивим поданням начальника відділу кадрів, параграфом 7 наказу № 154-К від восьмого грудня перевела мене з сьомого грудня в інший цех, щоб, ціною порушення закону, перешкодити моїй поїздки до Москви. 15 грудня, після втручання прокурора, незаконний наказ було анульовано, та факт злочинної "послуги" гебістам наяву.

Усе сказане вище дає мені право заявити Вам таке:

3 четвертого до п'ятнадцятого грудня Управління КДБ по Одеській області продемонструвало не лише свою

безкарність, але й те, що цій установі підпорядковане в області все — прокурори, міліція, начальники відділів кадрів підприємств тощо. І не лише це!

Усе, що відбувалося зі мною протягом цих десяти днів, одразу ж ставало надбанням гласності, було доведене до відома урядів деяких держав, які підписали Заключний акт у Гельсінкі. Та й після цього одеські гебісти не змінили своєї поведінки. А це є доказом того, що КДБ не підпорядковується і найвищому ешелону влади в СРСР. [...]

20 грудня 1987 року, м. Одеса

* * *

Крім наведених фактів, відомо про блокування виїзду можливих учасників Московського семінару в Києві, Харкові, на Івано-Франківщині.

Так, наприклад, у переддень семінару члена Української Гельсінської групи Василя Січка (м. Долина Івано-Франківської обл.) викликали повісткою в ОБХСС під смішним приводом: допитували, де він брав торт на весілля, бо, мовляв, ведеться розслідування в кондитерському цеху, робітники якого продають продукцію наліво. Насправді ж В. Січко розписувався в будній день і ніякого весілля не робив.

Іншого члена Української Гельсінської групи Василя Стрільціва якраз на 10 грудня викликали в Івано-Франківський облвідділ народної освіти в справі працевлаштування (повернувшись з ув'язнення, він довгий час був без роботи).

Диво дивне: щоб зупинити кількох правозахисників, які могли розповісти правду про оригінальні методи вирішення на Україні національного питання горезвісним "тандемом" Щербицький—Федорчук, до відвертого беззаконня, потоптання елементарних людських прав (зокрема, недоторканості особи), було залучено працівників прокуратури, КГБ, міліції, ОБХСС, облнаросвіти, Аерофлоту, адміністрацію підприємств... Усім їм дали предметний урок на тему: "Перебудова в Україні на словах і на ділі"...

ВІЗИТ ВЕЛИКОБРИТАНСЬКОГО МІНІСТРА ДО КИЄВА І ДЕЯКІ ЙОГО НАСЛІДКИ

17 лютого Київ відвідав міністр закордонних справ Великобританії сер Джефрі Гау. Представники Української Гельсінської групи, Українського культурологічного клубу та редколегії "Українського Вісника" Євген Свєрстюк, Вячеслав Чорновіл, Олесь Шевченко, Павло Скочок, Степан Сапеляк зустрілися із англійським журналістом Зеном Смайлі, московським кореспондентом газети "Дейлі телеграф", що супроводжував міністра, і дали йому інтерв'ю про стан перебудови на Україні та український правозахисний рух.

Великобританському міністрові було передано таке звернення:

МІНІСТРОВІ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ПАНОВІ ДЖ. ГАУ

Ми, представники незалежної української громадськості, звертаємося до Вас із проханням обговорити в рамках контактів між урядами 35 країн-учасниць Гельсінського Заключного акту такі питання:

1. Необхідно беззастережно звільнити із тюрем, таборів і заслання членів Української Гельсінської групи (Горбаль, Сокульський, Калиниченко, Овсієнко, Кандиба, Лук'яненко, Матусевич), українських політ'язнів Бадзя, Климчака, Нечипоренка, Приходька, Рубана, Кампова, а також інших в'язнів сумління.

2. Необхідно забезпечити дійсну свободу слова й преси, припинити цькування незалежних громадських об'єднань і друкованих органів (Український культурологічний клуб, журнал "Український Вісник").

3. Просимо знайти можливість відкрити в Києві корпункти для іноземних журналістів.

4. Просимо розглянути питання про відкриття в Києві консульства Великобританії.

5. Величезне значення для обміну інформацією мало б відкриття українського відділу Бі-Бі-Сі.

6. Просимо сприяти у знятті заборони на існування Української Католицької Церкви східного обряду.

7. Просимо сприяти у відновленні функціонування

Української Православної Церкви та інших релігійних об'єднань.

8. Просимо сприяти нашому прагненню до вільного розвитку української культури, передусім до забезпечення права на вільне функціонування у всіх сферах життя рідної української мови.

м. Київ
17 лютого 1988 р.

Вячеслав ЧОРНОВІЛ
Євген СВЕРСТЮК
Павло СКОЧОК
Олесь ШЕВЧЕНКО
Ольга МАТУСЕВИЧ
Сергій НАБОКА
Степан САПЕЛЯК
Віталій ШЕВЧЕНКО
Степан ХМАРА
Михайло ГОРИНЬ

Як повідомила 20 лютого лондонська газета "Дейлі телеграф", міністр "пообіцяв розглянути звернення, зауваживши, що він вітає кожного, хто допомагає здійсненню гельсінських домовленостей, що зобов'язують кремлівське керівництво шанувати людські права, включаючи національне".

Не обійшлося без репресій за звернення українських правозахисників до міністра закордонних справ Великобританії та інтерв'ю англійському журналістові. За дзвінком із КГБ вже наступного дня хворого Павла Скочка викинули із стаціонару Рокитнянської туберкульозної лікарні Київської області. Вячеславові Чорноволу, що для поїздки до Києва поміняв кілька годин кочегарського чергування (такі підміни доти практикувалися безперешкодно), директор Львівської середньої школи-інтернату № 103 Супик запропонував звільнитися з роботи, навіть не приховуючи, що одержав сигнал "звідти". Отож доведеться хіба просити підтримки у англійського міністерства закордонних справ, якщо членів редколегії "Українського Вісника" потягнуть до суду як "дармоїдів" (цю антидемократичну статтю кримінального кодексу, при послідовному застосуванні якої треба було б судити сотні тисяч радянських громадян, застосовують, як правило, для зведення поррахунків з невігідними людьми, заплішуючи очі на справжніх дармоїдів).

ЗІРВАНА ДЕМОНСТРАЦІЯ У ЛЬВОВІ

21 грудня 1987 року наша незалежна пацифістська група "За відновлення довір'я між Сходом і Заходом" організувала на приватній львівській квартирі семінар, на якому ми прийняли "Декларацію принципів" і розділилися на секції, які мали охопити певне коло питань (юридичні і соціально-правові, релігійні й пацифістські, культурні й національні, наукові й екологічні). Там же вирішили провести 26 грудня демонстрацію у Львові в зв'язку з восьмими роковинами введення радянських військ до Афганістану, вимагаючи припинення війни.

А вже наступного дня почалися репресії. Біля 9 години ранку затримали по дорозі на роботу Олександра Овчиннікова. У Радянському райвідділі міліції його обшукали і відібрали листівку "Нет войне в Афганистане!". Увечері того ж 22 грудня затримали мене і Володимира Сурмача при виході з брами будинку, де живе активіст нашої групи Микола Маргорін. Через 2,5 години, після обшуку в Радянському райвідділі, нас відпустили, не пред'явивши нам ніяких претензій і не пояснивши причини затримання. 23 грудня викликали в деканати історичного та фізичного факультетів університету наших активістів з числа студентів ЛДУ. Від них вимагали пояснень: чому збиралися 21 грудня, хто там був присутній та ін. Погрожували виключенням з університету. Такі ж допити повторилися наступного дня.

25 грудня мене разом з матір'ю запросили до дільничного міліціонера, від якого доставили до начальника Шевченківського райвідділу Рацюка. Бесіда-допит у нього тривала з 12 год. 30 хв. до 17 год. 30 хв. З мене вимагали пояснення, в якому я написав, що наша група не займається антирадянською діяльністю і не має намірів такою займатися.

Увечері того ж дня при розклеюванні листівок із закликом до демонстрації в центрі Львова було затримано члена групи "Довір'я" Миколу Маргоріна. Після обшуку в Ленінському РВВС його через 2,5 години відпустили. Але на вулиці його вже чекала машина швидкої допомоги. Маргоріна схопили і завезли до Львівської обласної психіатричної лікарні, де помістили в 3-є відділення (зав. відділенням Архипов Е. А.). Жодного діагнозу йому

не ставили і жодного лікування не застосовували. 29 грудня його звільнили після втручання активістів московського прес-клубу "Гласність", що якраз перебували у Львові.

Затриманого разом із Маргоріном Дмитра Камінського теж відвезли до обласної психлікарні, але помістили чомусь... у венерологічний відділ, де, між іншим, з більш ніж двадцяти осіб у палаті справді хворих було тільки двоє. Його звільнили через 4 дні, 30 грудня.

Коли активіста групи Олега Олесевича в призначений для демонстрації день затримали і привезли до Шевченківського райвідділу міліції Львова, його залякували і звільненням з роботи, і запроторенням до психлікарні. В Олесевича відібрали плакат із гаслом "Геть війну в Афганістані!" і протримали у відділенні 4 години, унеможлививши участь у демонстрації.

О 17 годині на площі Ринок біля будинку міськради було повно міліції та людей у цивільному. Демонстрацію було, по суті, зірвано. Загалом з 21 по 26 грудня було затримано на різний час близько 15 учасників семінару, тобто майже всі.

На цьому не скінчилося. В середині січня викликали до прокуратури Львівської області спочатку Миколу Маргоріна, офіційно попередивши його про застосування ст. 187-1 КК УРСР у випадку повторення "наклепницької" діяльності (йшлося про демонстрації і листівки). Слідом для такого ж попередження викликали Олесевича, потім — ще кількох активістів групи.

Олександр Б А Л Д І Н
член групи "Довір'я"

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КЛУБ ЖИВЕ

Під час обговорення білих плям в українській історії (див. "Український Вісник", випуск 9-10) його учасники знали, що наступне засідання Українського культурологічного клубу має відбутися за два тижні тут таки, в танцювальному павільйоні "Сучасник". Не встигли минути ці два тижні, як 19 жовтня 1987 року в газеті "Вечірній Київ" за підписом кримінального репортера Олександра Швеця з'явився його дебют на ниві культури "Театр тіней, або Хто стоїть за лаштунками так званого «Українського культурологічного клубу» (УКК)".

У призначений час учасників обговорення дальшої діяльності клубу зустріли чутні на значну частину парку імені Фрунзе ритми рок-фестивалю. Біля входу до "Сучасника", звідки лунала рок-музика, висіло маленьке оголошення, що чергове засідання УКК відбудеться у клубі взуттєвої фабрики — поряд із парком.

Оце тут і було останнє поки що тематичне обговорення з участю всього культурологічного клубу. Саме тоді Євген Сверстюк зачитав пристрасне слово про поета-мученика Василя Стуса, підписане українцями — членами ПЕН-клубів. Вадим Галиновський ознайомив присутніх зі змістом шкільного підручника "Історії Української РСР" видання 1986 року, де про 30-і роки в житті УРСР ішлося тільки в бравурних тонах успіхів і ще більших успіхів.

Хоч клуб був уже зареєстрований у відділі культури Подільського райвиконкому м. Києва, даліше надання йому приміщення пов'язувалося з реєстрацією на міському рівні. А начальник головного управління культури Київського міськвиконкому Микола Безверхий запропонував представникам клубу зробити в статуті об'єднання п'ять поправок. Цю проблему було обговорено на активі клубу в приміщенні музею Фрунзе в парку цього ж імені і вирішено погодитися на такі зміни.

Однак, коли представники неформального об'єднання прийшли знову до Миколи Безверхого, останній зажадав ще десять виправлень у статті, при чому були вимоги, щоб на засідання клубу допускали лише його членів, щоб тексти всіх виступів були написані заздалегідь і їх подавали для перевірки, а без цього щоб ніяких виступів не допускали. Ці вимоги також було обговорено активом клубу, тільки тепер уже на відкритій естраді в цьому

парку. Зважаючи на те, що виконання нових вимог міського керівництва паралізувало б роботу клубу, та й де була б гарантія, що наступного разу не буде ще 20 поправок, — учасники обговорення прийшли до думки переключитися на роботу по секціях і збиратися для цього в приватних помешканнях.

У той час значну увагу членів клубу було відвернено на випадки проти УКК в газеті "Вечірній Київ". Зокрема, в цій редакції було організовано обговорення публікації Олександра Швеця з участю низки керівних працівників суспільствознавчих і гуманітарних інститутів АН УРСР. Такий склад учасників "круглого столу" міг би забезпечити дуже цікаву й корисну дискусію. Але редакція "Вечірки" свідомо чи несвідомо забула запросити представників Українського культурологічного клубу.

Чотири такі представники опинилися там з іншою метою. Коли вони були в міському Компартії України, доводячи, що в умовах гласності "Вечірній Київ" повинен надрукувати відповідь клубу на публікацію О. Швеця, їм було запропоновано з цим питанням звернутися безпосередньо до редакції і названо для цього певну годину. Представники клубу прийшли до редакції, а їм сказали пройти до зали. Тільки опинившись в залі, представники клубу побачили науковців і довідалися про "круглий стіл". Вони і там порушували питання про опублікування відповіді. Але дискусії, що її спробували організувати таким дивним чином, не вийшло.

У "Вечірньому Києві" після "Театру тіней" було ще дві добірки листів про УКК, одна з яких займала майже шпальту, а друга — таки цілу шпальту. Загалом, ці публікації, особливо сам текст О. Швеця, сприяли тому, що більше людей довідалися про культурологічний клуб, бажаючих відвідати його зібрання стало значно більше.

Дискусії відбуваються в п'яти секціях клубу: історії, літератури, мови, філософії, а також мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Крім того, окремо працює семінар філософської секції — "1000-ліття християнства на Русі-Україні". Учасники кожної секції і семінару збираються щомісяця. Отже, щомісяця відбувається шість клубних засідань.

Найбільше людей — до ста осіб — збрала літературна секція на вечорі пам'яті видатного поета Василя Стуса. Очолює цю секцію Анатолій Битченко. Постійно ж більше

відвідувачів приходить на філософську секцію, що її очолює Леонід Мілявський, а ще більше — на семінар "1000-ліття християнства на Русі-Україні" — координує роботу цього колективу Лариса Лохвицька.

Ось як проходило засідання семінару 28 лютого 1988 року — це останнє клубне зібрання на час, коли пишуться ці рядки. Частина молоді стояла, бо людей прийшло стільки, що місць, де можна присісти, на всіх не вистачило.

Про основоположні християнські ідеї розповіли з позицій української православної — Лариса Лохвицька, а з позицій українського католика — Валентин Матіяш.

Довгими оплесками зустріли присутні виступ студента із Польщі Богдана [його виступ передаємо у розділі "Українці в світі" — Ред.].

Після цього виступу Олесь Шевченко зачитав звернення до наступної Всесоюзної партконференції від групи лєнінградців та москвичів під гаслом "Вся влада Радам", багато хто з присутніх підписали цей заклик усунути залежність Рад від партійних інстанцій.

На завершення засідання семінару вперше у клубі виступили кришнаїти. [Про їхнє вчення та діяльність на Україні розповідаємо окремо. — Ред.].

Одна з форм діяльності Українського культурологічного клубу — це надсилання колективних листів до різних радянських інстанцій із закликом до тих чи інших дій на користь української культури. Зокрема, тепер збирають підписи під такими листами за надання українській мові статусу державної в Українській РСР, за зміни в українській орфографії в бік повернення до "скрипниківського", "академічного", "харківського" правопису 1928-1929 років, за дозвіл перевезти останки поета Василя Стуса з Пермської області Росії до Києва, за відновлення українських православної та католицької церков.

Більшість березневих заходів клубу присвячується Тарасові Шевченку. Зокрема, 9 березня плянується покладення членами клубу вінка й букетів до пам'ятника Великому Кобзареві, а 13 березня — повністю присвячене ювілеєві засідання літературної секції в будинку, де колись мешкав Тарас Шевченко, — на вулиці Вишгородській, 5.

м. Київ

Віталій ШЕВЧЕНКО

ПЕРША НАРАДА МКЗП У ЄРЕВАНІ

(Матеріали)

І. ПОВІДОМЛЕННЯ ДЛЯ ПРЕСИ ПРО НАРАДУ ПРЕДСТАВНИКІВ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ

12-14 січня в м. Єревані відбулася нарада представників Вірменського, Грузинського та Українського підкомітетів Міжнародного комітету захисту політв'язнів (МКЗП). У зустрічі взяли участь: Айрикян, Габріелян, Горгісян, Маркосян, Степанян, Хомізурі, Костава, Чорновіл і Горинь.

Сторони проінформували одна одну про становище в їхніх Республіках.

ВІРМЕНІЯ — активна діяльність членів підкомітету сприяла звільненню 14 грудня Сірвард Авакян із психлікарні. І нині в заслання в Магаданській області перебуває Вардан Арутюнян. Триває боротьба за звільнення його та 5 кришнаїтів.

ГРУЗІЯ — Гурама Гогбаїдзе (термін якого закінчується в лютому) переведено з мордовського політтабору до ізолятора КГБ у Тбілісі. Триває боротьба за звільнення Бориса Какубави. Збирають підписи під петицією, яку планується надіслати до Москви наприкінці січня.

УКРАЇНА — у таборах та психлікарнях за зібраними поки що відомостями перебуває не менше 50 осіб. Протягом останніх місяців проводиться (по радіо, телебаченню та в пресі) цькування Чорновола і Гориня, інспіруються "листи" ветеранів з вимогами витурити їх з країни. Є відомості, що проти цього заперечив М. С. Горбачов.

Учасники наради з задоволенням відзначили як позитивний факт ліквідацію табору особливого режиму для політв'язнів. Однак суттєвих змін у житті цих 12 політв'язнів не відбулося, оскільки режим утримання в приміщенні лікарні, куди їх перевели, — попередній. Прийнято рішення приділяти цим політв'язням особливу увагу, не випускаючи з поля зору головної мети — звільнення всіх політв'язнів без будь-яких умов.

Прийнято "Звернення Міжнародного комітету захисту політв'язнів до Радянського уряду" та "Звернення Міжнародного комітету захисту політв'язнів до правозахисників народів СРСР".

Під час зустрічей було відзначено, що навіть якщо власті з кон'юнктурних міркувань найближчим часом звільнять усіх політв'язнів, діяльність МКЗП не буде вичерпана, бо поки не буде створено гарантій, що виключають репресії в принципі, терор може поновитися знову.

Ухвалено рішення про те, щоб усі документи Підкомітетів підписувати від імені МКЗП, а в разі неможливості їх узгодження — від імені певного Підкомітету.

Під час наради стало відомо про загибель в Оренбурзькому таборі за місяць до закінчення терміну кришнаїта Саркіса Оганяна. Міжнародний комітет висловив обурення тим, хто спричинив його смерть.

У ході зустрічі було обговорено інші питання діяльності МКЗП і прийнято відповідні ухвали.

Вирішено скликати наступну зустріч у Тбілісі в березні цього року.

14 січня 1988 р.
м. Єреван

II. ЗВЕРНЕННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ ДО РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ

Національний склад політв'язнів у тюрмах, таборах, спецпсихлікарнях СРСР ніколи не відповідав співвідношенню російського й інонаціонального населення Союзу. Так було за сталінських і брежнєвських часів, так, на жаль, і нині, коли питання з політв'язнями в СРСР остаточно не вирішене. Наприклад, у політтаборі особливого режиму, відомому цілому світові як табір смерті, з тих 12 політв'язнів, що залишилися, лише двоє росіян...

Невирішеність національної проблеми в такій багатонаціональній централістській країні, як СРСР, є постійним джерелом опозиційних настроїв і можливих репресій, оскільки природного прагнення кожної нації до широкого самовизначення (в питаннях культури, економі-

ки, зрештою, національної державності) задушити не можна.

На жаль, нове керівництво країни не виявило покищо бажання поширити ідею перебудови на національні проблеми, швидше навпаки, оскільки централізація економічного й державного життя навіть посилюється. Характерний приклад ставлення до національних устремлінь неросійських народів: на Московському суспільному семінарі з гуманітарних питань, який відбувся нещодавно, власті не допустили роботи секції національних відносин, застосувавши навіть превентивні арешти й фабрикації в душі часів застою.

Враховуючи безпосередній зв'язок між репресивною політикою радянських властей і невирішеністю національних проблем, Нарада представників Вірменського, Грузинського та Українського підкомітетів Міжнародного комітету захисту політв'язнів 12-14 січня 1988 р. у Єревані ставить перед урядом СРСР такі мінімальні вимоги:

1. Впровадити до Конституцій усіх союзних Республік положення про корінну мову як державну мову Республіки й суворо додержувати його на практиці, себто забезпечити повноцінне функціонування національних мов у всіх без винятку сферах державного й громадського життя Республік, лишивши за російською мовою за межами РРФСР лише функцію ланки для зв'язку між мешканцями та установами різних Республік.

2. Забезпечити національно-культурні потреби малих народів без державності і представників інших союзних націй, які живуть компактно або в значній кількості в інонаціональному середовищі (зокрема, й російській меншості в неросійських республіках): дошкільну і шкільну освіту рідною мовою, національну пресу, культурно-освітні заклади тощо.

3. Скасувати дискримінаційні пункти ще діючого в СРСР закону про школу і ввести обов'язкове вивчення всім населенням мови своєї Республіки в обсязі, який забезпечив би повноцінну участь усіх громадян, незалежно від національності, в роботі державних і громадських установ та в отриманні професійної й вищої освіти державною мовою Республіки.

4. Законодавчо і практично ліквідувати наслідки сталінського "вирішення" національно-територіальних пи-

тань — повернути на Батьківщину й відновити державність насильно вивезених народів, справедливо з національної точки зору уточнити кордони національних Республік і областей.

5. Забезпечити права національних меншостей, основна маса населення яких мешкає за межами СРСР і має свою державність, возз'єднатися зі своїми народами (незалежно від наявності родинних зв'язків).

6. Не допускати дальшого будівництва (а в окремих випадках ліквідувати вже збудовані) атомних електростанцій, хімічних комбінатів, великих гідротехнічних споруд у Республіках з малою територією або великою щільністю населення та промисловою перенасиченістю (Вірменія, Молдавія, Естонія, Грузія, Україна та ін.) з метою відвернути екологічну кризу чи навіть геноцид цих народів.

7. У промисловому плануванні й будівництві суворо враховувати місцеві трудові ресурси для запобігання умисної зміни етнічного складу населення неросійських Республік, а також вимушених міграцій великих груп населення корінної національності.

Розглядаючи ці вимоги як загальновизнані, мінімальні й цілком співзвучні з прийнятими СРСР міжнародними правовими нормами, лишаємо за собою право після розширення складу Міжнаціонального комітету і узгодження з представниками інших народів СРСР скласти і надіслати Вам ґрунтовніший диференційний документ з урахуванням усіх аспектів національної проблеми в СРСР.

12 січня 1988 р.
м. Єреван

III. ЗВЕРНЕННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ ДО ПРАВОЗАХИСНИКІВ І НАРОДІВ СРСР

12-14 січня 1988 року в м. Єревані відбулася перша нарада представників Вірменського, Грузинського та Українського підкомітетів Міжнаціонального комітету захисту політв'язнів. Учасники наради дійшли висновку, що

тільки широке співробітництво правозахисників усіх народів може привести до реальних результатів.

Закликаємо усіх правозахисників до створення інших національних підкомітетів і об'єднання зусиль для вирішення найрадикальнішого питання демократизації суспільства — звільнення і реабілітації усіх політв'язнів та створення гарантій, які виключали б у майбутньому репресії в СРСР за переконання.

14 січня 1988 р.
м. Єреван

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДКОМІТЕТУ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ

ПАРАДОКСИ ПЕРЕБУДОВИ

Після проголошення політики перебудови і демократизації була надія, що, розрізавши великого пістряка на державному тілі, партія оздоровить всі ділянки життя, в першу чергу радикально вирішить долю політв'язнів.

Проте цього не сталося. Замість осуду репресій супроти правозахисників, безумовного звільнення і повної реабілітації їх, уряд почав хитрувати. Якщо і звільняв політв'язнів, то під ширмою помилування. На них була запущена машина психологічного тиску. Все було зроблено для того, щоби політв'язні виповзли з тюрем і концтаборів, а не вийшли, щоби вони втратили свій моральний авторитет, прийняли на себе вину і відмовились від подальшої активної громадської діяльності.

Певним урядовим колам не потрібна така модель активного громадянина, яким є український правозахисник і патріот, що має свій кут зору на сучасні проблеми і свої рецепти їх вирішення. Їм потрібен не продуцент ідей, не політична активність, наслідки якої тяжко прогнозувати, а дисциплінований вихованець готових рішень.

Тому правозахисника краще ізолювати від мас, наклеївши ярлик "наклепника". Кожен повинен втямити, що конфлікт з владою завжди злочин, навіть тоді коли це брежнєвська влада. Для цього досі стоять в Кримінальному кодексі антидемократичні статті про "наклепи" і "антирадянську пропаганду". Тому досі тримають в таборах невелику групу політв'язнів, засуджених за критику брежнєвського "застою".

Отака собі прихована реалізація страху. Цим психологічним дубком не дуже розмахують, але натякають на те, що він є і його можна пустити в хід.

Такі парадокси перебудовного періоду — хисткий фундамент під демократизацію. Вона вимагає твердих засад і несхибної послідовності. Але між тим ми зустрічаємося з процесами, далекими від демократичних гасел. Приклади таких парадоксів — у подальшій підбірці.

а) ПРАВОЗАХИСНИК НА ВОЛІ. *(Лист киянина Святослава Хмелевського до "Українського Вісника")*.

У березні 1987 р. я повернувся з ув'язнення. Відбував покарання за те, що написав декілька статей про тяжке становище держави і необхідність рішучих змін, які сьогодні називаються перебудовою. Одну з них я відправив до Москви в редакцію "Литературной газеты", звідки її переадресували Комітетові державної безпеки, що й стало причиною мого арешту.

Те, що суд розцінив як наклеп на Радянську владу, сьогодні підтверджується у виступах М. С. Горбачова, в рішеннях Пленумів. Якщо і зараз вважати мене наклепником, а вирок, винесений мені, справедливим, — то слід визнати, що ніяких відступів від соціалізму, ніяких застійних явищ у нас не було, а рішення Пленумів і те, про що говорив М. С. Горбачов — вже не просто наклепи на нашу чудову дійсність, а контрреволюційні виступи.

Однак, не зважаючи на все це, я і досі продовжую носити тавро ворога народу. Куди б я не звертався (а я був скрізь, включаючи ЦК і Верховну Раду СРСР), відповідь була одна: вирок справедливий, підстав для його перегляду нема. І ніяких пояснень.

Ознайомившись з моїм вирок, московські журналісти захотіли ознайомитися з моїми роботами, що зберігаються в архівах Київського міськ. суду.

За порадою журналістів, я був кілька разів прийнятий заст. міністра юстиції СРСР В. Т. Губаревим, міністром юстиції СРСР В. І. Зайчуком. Але скрізь одержував категоричну відмову без будь-яких пояснень.

Тоді з проханням дозволити ознайомитись з моїми роботами журналісти звернулися до заступника Голови Президії Верховної Ради України Ю. Г. Бахтіна, котрий, при зустрічі зі мною 26.08.1987 р. твердо пообіцяв, що для вивчення моїх праць буде створено спеціальну комісію, куди ввійдуть і зацікавлені моєю справою журналісти. Але Бахтін свого слова не дотримав. Ніякої комісії не створили, зате мені прийшла відповідь з Прокуратури СРСР: "Ваша жалоба по порученню Президиума Верховного Совета СРСР рассмотрена руководством Прокуратуры и оставлена без удовлетворения по основаниям, о которых Вам неоднократно сообщалось, в том числе и устно при посещении Вами Прокуратуры УССР 9.09.87 г."

Підписав відповідь прокурор відділу В. П. Погорілий.

Насправді в усіх тих численних відписах нічого, крім відвертого прагнення уникнути відвертої відповіді, нема.

Щодо відповіді "в том числе и устно", то це було так. На прийомі у начальника відділу Прокуратури УРСР по нагляді за слідством в органах держбезпеки В. І. Лісного я запитав, чому мені ніхто не відповість, у чому моя провина, в чому полягає свідомий наклеп, в якому я був звинувачений і який на суді ніхто так і не довів? Лісний відповів, що моя провина в тому, що писав я статті не в тому тоні, в якому говорив потім про ці справи М. С. Горбачов. Така відповідь мене дуже здивувала. Я відповів, що бути розумним заднім числом дуже легко. Я ж писав тоді, коли він і такі, як він, мовчали. Крім того, мене судили не за "тон", адже такої статті у Кодексі просто немає. Тоді Лісний дістав аркуш паперу і прочитав записану там, не знаю вже ким, фразу: "Эта система должна быть уничтожена".

— Ви закликали знищити соціалізм, — сказав Лісний.

— В моїх роботах такого нема. Це вигадки. В них є прямо протилежне: заради соціалізму ми повинні знищити те, що затримує його розвиток.

— Ні! Ви закликали знищити соціалізм, — наполягав Лісний.

Зрозуміло, що використовуючи такі "докази", легко було б "довести" що завгодно...

Ніяких державних таємниць, що видно навіть з вироку, в моїх статтях нема. Відверту заборону журналістам ознайомитись з моїми роботами можу пояснити лише тим, що при керівництві залишились люди, які прагнуть приховати правду, а разом з нею і свої злочини перед народом. Крім того, керівництво не хоче визнати, що до XXVII з'їзду були люди, які вимагали змін і вказували на небезпеку, яка криється в брежньовському стилі управління. Але все це ніяк не узгоджується ні з гласністю, ні з демократією.

Ще до бесіди з Лісним, 29 квітня 87 р. мене викликав старший помічник прокурора м. Києва Л. М. Абраменко і запропонував написати прохання про помилування. Я здивувався: навіщо мені просити помилування, коли я вже на волі? Абраменко відповів, що це проста формальність, яка захистить мене від багатьох неприємностей:

одержу прописку, роботу і т. д. Я виявив готовність попросити помилування за те, що писав неправду, стверджуючи ніби-то після смерті Леніна почався відхід від соціалізму і ленінських заповітів, що були грубі порушення законності, що тяжких втрат зазнала мораль народу — і так далі, згідно пунктів мого звинувачення. Але Абраменко заявив, що писати про це все не слід, "і взагалі, не треба чіпати того, що було". Радив написати лише про те, що я обіцяю ніколи не порушувати наших законів. Але я ніколи законів не порушував, чому і виконати таке прохання відмовився.

Зрозуміло, що мене хотіли примусити замовкнути, позбавити можливості домагатися реабілітації і приховати злочин щодо мене правоохорончих органів.

Не погодившись на змову, я опинився перед загрозою нового ув'язнення. По-перше, мене прописали у Києві до моєї сім'ї лише на один рік. Отже, після 15 травня 1988 р. мене можуть переслідувати за порушення паспортного режиму. По-друге, я можу бути ув'язнений ще й за те, що ніде не працюю. Самостійно влаштуватися на працю з тавром злочинця я не зміг. Звернувся у бюро по працевлаштуванню, звідки 27 серпня 1987 р. був направлений в Київський плодоовочторг (вул. Ванди Василевської, 13, корп. 2) сортувальником овочів. Але там мені відповіли, що суджені в їхній системі працювати не можуть. У бюро по працевлаштуванню, куди я звернувся знову, сказали, що влаштувати мене — справа нелегка, незважаючи на те, що я згоджувався на найбруднішу і найважчу роботу. Тоді мене направили на роботу в зоопарк, де потрібні були двірники. Але навіть і на цю роботу мене не взяли, а в направленні, яке я одержав у Радянському райвиконкомі, появилася резолюція: "Зоопарк — не исправительная колония. Бондарь." У райвиконкомі, куди я повернув направлення з резолюцією зоопарку, лише безпорадно розвели руками. А я остаточно зрозумів, якою дорогою ціною повинна розплатуватися людина за свою чесність не тільки в часи застою, але і в часи перебудови. Таким чином я опинився на утриманні дружини і маю повну можливість насолоджуватися гласністю і демократією, очікуючи нового арешту.

11 грудня 1987 р. мене викликав старший дільничний інспектор міліції майор Кулібаба В. К. і направив для працевлаштування в Радянський райвиконком до І. І.

Свистуна, який запропонував мені роботу прибиральника сміття у підземних переходах. Але від образливої пропозиції я відмовився і заявив дільничному інспектору, що тепер можу погодитися лише на роботу за фахом, яка буде відповідати моїй кваліфікації (1960 року я закінчив Київський педінститут). А в'язниця мене не дуже лякає, бо і на волі моє життя не таке вже й радісне.

Моя сьогоднішня доля відбиває справжню ціну словам про демократію, гласність і перебудову, особливо у нас на Україні.

Хотілося б сподіватися, що у тих, хто назвав сьогоднішні зміни революційними, вистачить рішучості зробити їх дійсно революційними.

Січень 1988 р.

Святослав Хмелевський

* * *

б) ПРАВОЗАХИСНИК У КОНЦТАБОРІ

Усе те, що відбувалося до 1985 року, можна списати на період застою. Тяжче це зробити на енергійному марші перебудови і демократизації, якщо заглянути в такі закутки нашої цивілізації, як політичні концтабори, де мало світла, а гласності й поготів.

Нещодавно в газеті "Московские новости" з'явився лист прокурора із прокуратури СРСР Івана Рахманіна до редакції газети "Нью-Йорк таймс" про "ідеальні" умови утримання в'язнів у Кучинському таборі особливого режиму. Відповіді автору листа друкуємо в цьому номері і маємо намір повернутися до прокурорських відкриттів у майбутньому.

Свого роду відповіддю прокуророві, що несе пряму відповідальність за порядки в політтаборах, можуть бути свіжі свідчення грузинського правозахисника Гурама Гогбаїдзе, який повернувся з ув'язнення 19 лютого 1988 року.

Гурам Гогбаїдзе відбув основну частину ув'язнення у таборі суворого режиму № 36 Пермської області. За його свідченнями, перебудова ніякого полегшення режиму не принесла. За кожну дрібницю продовжують карати: за-

бирають побачення з сім'єю, кидають у карцер, позбавляють закупівлі продуктів, важко хворих виганяють на роботу.

Розповів нам Гогбаїдзе сумну історію смерті політв'язня з України — київського інженера, кандидата технічних наук Фурасова Михайла, що став жертвою свавілля. Він ніколи не конфліктував з адміністрацією, не брав участі в голодівках, страйках чи масових акціях протесту. Тихий, ввічливий, замкнутий в собі, він тримався збоку бурхливого табірної життя. Уникав товариства. Його не бачили в оточенні в'язнів під час жвавих дискусій чи з чашкою чаю за спільним столом. Невеличку, щуплу, злегка похилену, одиноку постать Фурасова бачили на табірному дворі, де він любив самотньо прогулюватися. Свого внутрішнього світу не відкривав нікому, але всі знали, що це чесна людина. І викликав цей інтелігент лють адміністрації тільки тому, що не йшов з нею на співпрацю та симпатизував тим, хто активно відстоював свої права.

Не являв собою Фурасов небезпеки для радянського суспільного та політичного ладу і в майбутньому. Політикою не цікавився. Постійно читав журнал "Человек и природа", робив з нього вирізки і планував, як скупі декілька відкривався, зайнятися городництвом.

Про свою хворобу Фурасов не любив говорити. Але досить було глянути на його жовте набрякле обличчя, щоб переконатися, що це — важко хвора людина. Не був нав'язливий. Коли хвороба особливо дошкуляла, звертався за медичною допомогою. Але табірний лікар та фельдшер заявляли, що він здоровий. Цинізм лікарів Михайло Фурасов сприймав спокійно. Будучи смертельно хворим, Фурасов 25 чи 26 червня 1986 року звернувся до лікаря Грущенка і фельдшера Кондратьєвої за медичною допомогою, але вони навіть не звільнили його від праці. Він цілий день працював, а потім ще виконував якусь обов'язкову роботу по впорядкуванню території. Всі бачили, що Фурасов гине на очах, сили залишали його. Але адміністрації було байдуже. Останній раз вигнали Фурасова на роботу в суботу 29 червня. Він цілий день нарізав різьбу мітчиком, декілька разів, знепритомнівши, падав на той мітчик. Вночі стався останній сильний приступ. В'язні викликали лікаря. Не глянувши на хворого, не переконавшись, чи можна його рухати з місця, лікар

наказав перенести Фурасова в санчастину. Там він знепритомнів. У такому стані Фурасова повезли до лікарні (кожен, хто їздив з Кучино до с. Центрального "воронком" 80 км по вибоїстій дорозі, знає, які це тортури). Через два дні, другого липня 1986 р. Михайла Фурасова не стало. В'язні оголосили голодівку, вимагали прокурора і покарання винних, в першу чергу лікаря, який найбільше спричинився до смерті Фурасова.

Через декілька днів, коли адміністрація вирішила повторити експеримент з трагічним кінцем щодо в'язня Черниха, кинувши його, важко хворого, в карцер, в'язні оголосили голодівку і відмовилися від роботи. 12 страйкарів кинули в карцер. На 10-ий день там з'явився прокурор з області Турсунов. На запитання Гогбаїдзе, за що адміністрація вбила Михайла Фурасова, він цинічно відповів:

— Та ж він був безнадійно хворий.

— То чому ж ви його не комісували і не дали спокійно вмерти?

— Якщо смертельно захворіє рецидивіст-вбивця і вже не може повторити злочину, ми його звільнимо. Але смертельно хворого в'язня вашої статті ми не звільнимо доти, поки він може ще щось сказати чи написати...

Отака "гуманність" перебудовних часів, отак виглядає правопорядок в милих серцю прокурора Івана Рахманіна концтаборах.

* * *

в) В'ЯЗЕНЬ — ПРО В'ЯЗНІВ

30 січня для відбуття 5 років заслання в с. Березовку Парабельського р-ну Томської обл. прибув із табору особливого режиму відомий український правозахисник, один із засновників Української Гельсінської групи юрист Левко Лук'яненко, що відбув уже загалом понад 25 років ув'язнення.

Термін ув'язнення Лук'яненка закінчувався 12 грудня, але його ще майже два тижні тримали у Пермській в'язниці (дозволена законом поїздка на заслання "власним ходом", як їхав колись В. Ленін, щодо радянських політв'язнів не застосовується), де кагебісти ще раз за-

пропонували йому написати заяву про звільнення від заслання. Формулювання Лук'яненка: "Прошу звільнити мене від заслання як незаконно засудженого" — їх не влаштувало, 24 грудня Левка Лук'яненка було відправлено на етап.

В Березовці Лук'яненка поселили в гуртожитку, в кімнаті на 5 осіб, за вказівкою міліції влаштували до праці на допоміжні роботи і поставили під адміністративний нагляд: з 10 год. вечора до 6 год. ранку не виходити з гуртожитку, не покидати межі Березівської сільради, двічі на місяць з'являтися до міліціонера для відміток.

Хоча умови для праці в робітничому гуртожитку нестерпні, Левко Лук'яненко надіслав для "Українського Вісника" уже дві статті, частково написані ще в ув'язненні (одну публікуємо в цьому випуску, іншу друкуватимемо у № 2 органу УАНТел "Кафедрі"). В середині лютого Лук'яненко звернувся з листом до проф. Ф. Бурлацького, що очолює створену з санкції радянського уряду Громадську комісію міжнародного співробітництва. В листі йшлося про одіозну 70-у статтю КК РРФСР (62-у КК УРСР) та про юридичний аспект можливостей подальшої діяльності гельсінських груп. Наприкінці лютого в телефонній розмові Левко Лук'яненко погодився тимчасово очолити Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінського акту.

Далі друкуємо уривки з листів Левка Лук'яненка, посланих у перші дні із заслання до дружин українських політ'язнів Івана Сокульського та Миколи Горбаля.

З ЛИСТА ДО ОРИСИ СОКУЛЬСЬКОЇ

2.02.1988 року

...Я познайомився з Вашим чоловіком на початку 1987 року. Мене повернули з Чернігова в січні і посадили до камери, в якій сиділи Ваш чоловік, покутник Скалич і Март Никлус (естонець).

Я хотів був познайомитися з Іваном, бо багато чув про нього ще в давніші часи, а коли його привезли з Чистополя до Кучино, то уже знав фактичні обставини його життя і поведінки, і мені хотілося зрозуміти мотиви його вчинків... Хотів я зрозуміти й вагу того факту, що Ви, добродійко, — сестра Ярослава Лесіва, про якого я наслухався вельми багато доброго ще в Мордовії...

...Я відкрив, що Ваш чоловік має не тільки емоційну поетичну душу, але й здібності до філософічного глибокого розмірковування над поставленим питанням... І ще мене здивувало, що він зовсім легко переносить труднощі ув'язнення, але найголовніші його добрі риси — це сміливість та ініціативність. У поєднанні з творчою вдачею це робить його цінною людиною.

Недовго ми сиділи разом. Вдруге ми опинилися в одній камері, коли під загрозою повені нашу всю маленьку зону вивезли до села Центральне (де 35-а зона і Центральна лікарня) і поселили в лікарні.

Настрій у нас був вельми добрий, бо надворі починалася гарна весніня пора, розтавали рештки снігу, підсихало на бугорках і земля починала швидко вкриватися світлозеленим живим килимом, а в повітрі пахло свободою: приїздили кагебісти (в т. ч. і з України) і пропонували звільнення на таких легких умовах, яких ще ніколи доти не пропонували — треба було написати одне тільки речення: "Прошу мене звільнити від подальшого відбування кари".

Ми не пішли на це, бо все-таки це речення означає клопотання про помилування, отже визнання своєї вини і виправдання незаконного вироку. Проте, ми гадали, що й нас випустять. Ну, може в останню чергу, бо ми ж смугасті, але все-таки випустять, і почувались добре. У камері нас було шестеро: Іван, Микола Горбаль, Петро Рубан, Михайло Алексєєв (із України), естонець Март Никлус і я. Багато радості дало нам співання. Наглядачі спочатку пробували заборонити, а потім відступили, і ми кожного дня співали. В умовах тюремного ув'язнення — це унікальна нагода, і ми повністю скористалися з неї. Ваш чоловік був невтомний. До того ж швидко захоплював незнані мелодії.

Після цієї екскурсії мене з Іваном посадили в різні камери. Івана посадили з Рубаном і Алексєєвим, а мене з Приходьком, Скаличем і Никлусом.

17 червня Приходька, Никлуса й мене вивели на подвір'я (бо роботи по виробництву не було) і запропонували пиляти ступи для колючого дроту. Ми відмовилися і нас посадили на 10 діб до карцеру. Іван і Алексєєв нас підтримали заявами і голодівками. Десь у липні, Івана посадили на рік до ПКТ (приміщення камерного типу), тобто на одиночне ув'язнення.

До того як його посадили до одиночної камери, ми працювали в сусідніх камерах і мали змогу перекидатися парою слів через кватирки. Позаяк до закінчення ув'язнення мені залишилося небагато, Ваш чоловік просив мене передати Вам такі побажання:

а) Заснувати місцевий культурний фонд, тобто бажано, щоб Ви виступили ініціаторкою такого фонду. Мета фонду: вивчення на місцевому матеріалі історії Запорізької Січі і пропагування через засоби масової інформації. Одне слово: плекаймо нашу козащину!

б) Постаратися залучити до вивчення місцевої козацької історії людей і з інших частин країни, так би мовити, стороннє око. При цьому він згадував, наприклад, Богдана Гориня (Михайлового брата)...

в) На основі ікони Святої Варвари, що там є, спробувати збудувати церкву.

На жаль, його перевели до ПКТ і я не мав змоги уточнити цю ідею питаннями: Яку церкву: православну (московську), автокефальну (нашу), (греко) католицьку (західноукраїнську)? Населення якої віри мало б її будувати? Митрополит (чи патріарх) якої церкви мав би освячувати?

Вже будучи в ПКТ, він написав до Києва листа з пропозицією створити музей української пісні. Лист цензура пропустила (!), але що ще дивніше — він дістав відповідь, що над цією ідеєю у Києві думають і такий музей створюватимуть! Ось Вам ознаки нашого часу!

Коли ми сиділи в карцері, то, на відміну від попередніх років, нас не морили голодом. Здається, й Іванові трохи легше, ніж могло би бути років 2-3 тому.

Не марні в цьому і старання наших кухарів: Миколи Горбалья та Петра Рубана, Івана Кандиби та Василя Овсієнка (М. Горбаль працює вже давненько, а три останні йшли по черзі один за одним. В. Овсієнко працює біля місяця).

Ви либонь чули, що В. Калиниченка возили були до Дніпропетровська? Шостого грудня його привезли до Кучино. Кагебісти хотіли, щоб він написав, що його ударив (чи то бив) не тільки Іван, а й Г. Приходько. Він відмовився писати ще й таку брехню і його не захотіли звільнити. Я радий, що виявилася межа, яку чоловік усе-таки не переступив. [...]

...Коли Ваш чоловік Микола приїхав до Кучино, ми незабаром опинилися в одній камері й дістали нагоду таким чином познайомитися особисто. Ви часто писали йому листи, і Микола багато розповідав доброго про Вас. Він так хвалив Вас, але, бідний, ледь не плакав із жалю, що не судилося бодай трохи пожити разом по-людському після закінчення терміну ув'язнення у карному концтаборі. Як я зрозумів Миколу, мучився він не зі свого ув'язнення, а з того, що не справдив Ваших надій і, хоч невільно, спричинився до нових Ваших страждань.

...Розповідав Микола, як сміливо Ви поводитися і в Києві, і на побаченні. Нас, знаєте, затуркали настільки, що кругом ми підозрюємо підслухування і боїмося ударів нижче пояса, що майже завжди йшли услід за ним. Того радісно, що є люди, що відважуються зневажати підслухування і поводитись так, наче його не існує.

У мене була польська книжечка Яна Корчака "Król Mateusz Pierwszy" і Микола почав був її перекладати. Із того, як він редагував український текст, я побачив, що він має тонке відчуття стилю і, що може ще важливіше, відчуття необхідності у справді художньому творі динамічності і розвитку сюжету. На жаль, працю мусив припинити через незалежні від себе причини.

Переклад польського педагога, можна б гадати, нічого антисовітського не має в собі. Так ні ж, має. Владі загрожує сама творча діяльність в'язнів, і вона видала інструкцію (таємну), якою всяку творчу діяльність в'язнів заборонила. На початку сидіння я все пробував писати короткі рецензії на журнальні романи, повісті, драматичні твори. Їх у мене відбирали й конфіскували, не даючи виразної відповіді про причини, і тільки 87 року довідався про існування "законної" заборони на творчість як таку. Цікаво, чи інструкція стосується політичних супротивників, чи і всіх інших в'язнів?

Недовго ми з Миколою сиділи перший раз разом. А вдруге потрапили до однієї камері навесні 87 року, коли з Кучино під загрозою повені всю в'язницю вивезли до 35-1 зони... Там під проводом Миколи ми організували хор і щодня співали різних наших пісень... Алексєєв ставився до нас із розумінням, а естонець Никлус, не вмючи нас підтримати по-українському, навчив нас однієї ес-

тонської пісні, яку й співали ми вже вп'ятьох.

Після лікарні я з Миколою сиділи в різних камерах.

Ви напевно знаєте, що Микола працював кухарем. Ця робота в Кучино не була такою, за якою гналися, і Микола працював з бажання прислужитися своїм людям, а ніж догодити начальству. Коли Григорія Приходька, Марта Никлуса й мене в червні посадили на 10 діб до карцеру, Микола проявляв велику винахідливість, щоб ми не були голодні. Його старання ставлення загалом приємне, а коли опинилися на голодній пайці — й поготів.

...21 грудня до камери [Пермської тюрми, де Лук'яненко чекав відправлення на заслання — Ред.] завели Константиновського Володимира Івановича і калмика. Вони розповіли, що всі зони, в т. ч. і з Мордовії, звезли до однієї 35-ї зони. Для смугастих обладнали камери на першому поверсі лікарні. Як їм там поводитьсь, бозна.

Петро Рубан і Михайло Алексєєв із 7 листопада перейшли на Статус політв'язня, тобто відмовилися від примусової праці, позривали з одягу налички, відмовилися стригтись. Їх довго не чіпали, але в перших днях грудня дали Рубану 6 діб, а Алексєєву 7 діб карцеру і постригли силоміць. Як з ними обходяться на 35-й зоні, не знаю.

...Я глибоко вірю в практичну мудрість української поговірки: "Під лежачий камінь вода не тече". Ніхто про нас не потурбується, як не потурбуємося самі про себе. [...]

* * *

Г) ДОЛЯ НАРОДНОГО ВЧИТЕЛЯ

Дмитро Мазур не вкладався в традиційне уявлення про радянського вчителя зі щоденними дрібними клопатами, лукавими лекціями для селян про щасливе життя та беззастережним послухом всім начальникам, від голови сільської Ради починаючи.

Закінчивши 1967 р. Житомирський педінститут, він вчителював у сільських школах Житомирщини. Пильно придивлявся до життя і робив власні висновки. Вже через рік педагогічної праці мав серйозну сутичку з лектором Зам'ятіною, що читала лекцію на атеїстичну тему.

Під час обговорення лекції Дмитро Мазур заявив, що в нашій країні порушують права віруючих, влада ігнорує конституційне право кожної людини на свободу совісті. З цього часу Мазур потрапив у список неблагонадійних.

Енергійний і спостережливий, схильний до роздумів і узагальнень, він давав свої оцінки соціальним і політичним процесам, які протікали на його очах, ділився своїми міркуваннями з друзями. Цілком нормальна поведінка в нормальному суспільстві. В листі до приятеля він писав: "Бідна наша держава. Ці непомнящі Івани так її розвалили, що можна безпомилково вгадати її майбутнє. «Верхи» геть розкладені і владою, і невіглаством ще більше, ніж злобою". Якби Дмитро Мазур написав цю фразу в 1988 р., то він не дуже виділявся б на тлі тих критичних матеріалів про моральний розклад "верхів", які широким потоком ринули на сторінки преси. Але були часи "застою", коли "верхи" можна було тільки хвалити.

В 1974 р. Мазура вперше заарештували за наклепи. Покарання відбував у ВТК № 56 на Сумщині. Повернувся з ув'язнення тоді, коли в тюрму попав його земляк і приятель Василь Овсієнко. Мазур з обуренням говорив, що арешт Овсієнка і фабрикація проти нього справи — ще один факт погрому української інтелігенції. Весь репресивний апарат, який вів справу Овсієнка, називав злочинним.

Згодом, коли Дмитро Мазур був вдруге заарештований у 1980 р., він дав таку оцінку судові в останньому слові: "Радянський суд боїться гласності. Він нічого спільного не має з волею народу і відгороджується від нього дротами і мурами".

Його розмови, письмові заяви торкалися штучного голоду на Україні в 1933 р., русифікації, безперспективної і незаконної участі у війні в Афганістані та інших гострих питань, над якими думало багато людей, але тільки одиниці говорили про них вголос. До цих сміливців належав Дмитро Мазур.

Усе це потрапило у вирок як доказ антирадянської діяльності. Дмитро Мазур був засуджений до 6-ти років ув'язнення в таборах суворого режиму і 5 років заслання. Типова біографія українського політв'язня, типова доля... Будемо надіятись, що в умовах демократизації їх типовість скоро кане у безвість.

д) СЕРЕД ІНШОМОВНОГО МОРЯ

На попередньому слідстві після другого арешту українського патріота Нечипоренка Григорія Фокича слідчий КДБ долучив до його справи довідку про співвідношення українських і російських шкіл та учнів на Дніпропетровщині. Згідно цієї давнішої довідки (сьогодні стан ще гірший) особливо промовиста картина виявилася в самому Дніпропетровську. В місті 21 українська і 112 російських шкіл. В українських 10270 учнів (8,5%), в російських майже 110 тисяч. Довідка повинна була спростувати "наклепи" Нечипоренка про русифікацію шкільництва на Дніпропетровщині. В'язень скористався цією статистикою, переконливо довів свою правоту і вимагав докорінно змінити політику уряду в ділянці шкільництва. Але в той час суди не звертали уваги на докази підсудних. Вони більше прислухалися до пропозицій, які виходили з кабінетів КДБ. Нечипоренка засудили до максимального терміну за ст. 62, ч. І — до 7-ми років ув'язнення в таборах суворого режиму і 5 років заслання.

Григорій Нечипоренко — інженер водопостачання. Постійно перебував у російськомовному оточенні, проте говорив рідною мовою і відстоював її право на існування в усіх сферах життя народу. Навіть стіннівку випускав українською мовою.

Кожен, хто зустрічався з такою ситуацією, знає, як не легко витримати українськомовну лінію проти потоку заялжених аргументів ("а разве не все равно?"). Для Нечипоренка вживання чи невживання рідної мови не було "все равно". Він розгорнув широку діяльність: писав листи в редакції газет, журналів, звертався до письменників, радив, вимагав, картав. З кожного рядка струменів біль за зневажену гідність рідної мови, за невтішне майбутнє, яке її очікує, якщо ситуація не зміниться.

Більшість листів адресати здали в КДБ, тобто скотилися до рівня звичайних донощиків.

В таборі № 389/37 його знали, як мужню людину, — і адміністрація на жаліла йому карцерів і ПКТ. Писав нариси, робив виписки з книжок, жив напруженим інтелектуальним життям. І хоч усі його писання конфіскували, він починав знову, розуміючи, що тільки така праця збереже його як особистість та захистить від розчарування і деморалізації. Пропозицію писати прохання про звіль-

нення категорично відкинув.

Сьогодні Григорій Нечипоренко на засланні, а проблеми, які він піднімав, стали об'єктом роздумів широкої громадськості. До їх розв'язання підключилися і ті, хто з переляку здавав його листи органам КДБ.

* * *

е) ДОСІ — У ПСИХЛІКАРНІ!

22 лютого із 125-ої палати Казанської спецпсихлікарні КГБ в 10 палату Одеської обласної психлікарні загального типу переведено українську політв'язнену Ганну Михайленко, яку вже 9-й рік лікують од любові до України.

Це переведення, яке розглядаємо як крок до остаточного звільнення, — результат і посиленої уваги світової громадськості та радянських правозахисників до використання психіатрії з каральною метою, і зусиль нашого Комітету та "УВ", що декілька разів писав про українську патріотку.

Друкуємо лист члена редколегії "УВ" Василя Барладяну, посланий в "Комсомольскую правду" незадовго до етапування Ганни Василівни з Казані до Одеси.

НЕХАЙ НЕ ОБГОВОРЮЄ З ХВОРИМИ ГАЗЕТНІ СТАТТІ!
(Відкритий лист до редакції газети
"Комсомольская правда")

Высоким и глухим забором вот уже долгие годы отгорожены от гласности психиатрическая наука и практика. А за забором творятся беззакония...

(А. Новиков, С. Разин, М. Мишин. Закрытая тема. "Комсомольская правда", № 262, 11/11-87, стр. 4)

20-го лютого 1988-го року виповниться вісім років, відколи у психіатричній лікарні закритого типу, себто у психотюрмі, Ганна Василівна Михайленко, що до арешту і звинувачення її за статтю 62 КК УРСР мешкала у м. Одесі по вул. Франца Мерінга і працювала спочатку шкільним бібліотекарем, а пізніше, після жовтня 1977-го року,

коли проти неї було порушено судову справу, — диспетчером автобази.

Як свідчать знайомі Ганни Василівни, зокрема гр. Голумбієвська у своєму листі на ім'я М. Горбачова від 17-го квітня 1987 року, Михайленко Ганна Василівна жодного очевидного психіатричного захворювання ніколи не виявляла і якщо щось і вирізняло її з-поміж інших, то це загострене почуття національної гідності і розвинута національна самосвідомість. Любов до рідного народу, його мови і літератури, знання минулого і небайдужість до майбутнього — ось що в умовах національного нігілізму і зневаги до української мови і культури, про які немало сказано в останні місяці на шпальтах республіканської преси, а також по радіо і телебаченню, викликало і викликає, на жаль, і тепер підозру оточення. Крім того, Ганна Василівна намагалась бути завжди в пригоді тим, кому потрібна була моральна чи навіть матеріальна допомога. А останнє трапляється в наші часи не вельми часто.

Оскільки Михайленко було визнано неосудною, судова розправа 20-го лютого 1980-го року відбувалася у її відсутності. Але про день суду не знав ніхто з родини Ганни Василівни, зокрема її сестра Параска Василівна Смолій, що постійно турбується долею сестри. Зате тепер, відповідаючи на неодноразові прохання сестри до адміністрації спецлікарні і інших компетентних органів звільнити Михайленко Г. В. від примусового лікування, згадані органи настійно радять переконати Ганну Василівну: "Хай не обговорює з хворими газетні статті".

Світовій громадськості добре відомі численні факти застосування психіатрії супроти частини інакшесдумаючих в СРСР. Досить згадати прізвища генерала П. Григоренка, Л. Плюща... Список цей можна було б продовжити до десятків. Як тепер бачимо з публікації у "Комсомольській правді" від 11-го листопада, подібна практика застосовується проти досить широкого кола осіб. Тому цілком зрозуміла вдячність до авторів статті, як і до самої газети за порушення цієї "забороненої теми".

Разом з тим звертаємося до редакції із закликом ширше розкрити заслону над незаконним використанням психіатрії і врятувати таким чином чесних і, як правило, непересічних, талановитих людей від руйнівної для здоров'я дії лікувальних препаратів. Примусове лікування

здорових людей, по суті тортурами, мета яких — примусити жертву перестати займати активну громадську позицію.

Сподіваємося, що "Комсомольская правда" порушить справу Ганни Василівни Михайленко перед радянською і світовою громадськістю так само чесно і сміливо, як це вона зробила у справі жительки Ленінграда Марини Приставки.

Сподіваємося і закликаємо радянську та світову громадськість зацікавитися долею Ганни Василівни Михайленко і врятувати її від зазіхання на її гідність, здоров'я, свободу.

Нехай Ганна Василівна Михайленко обговорює газетні статті!

В. БАРЛАДЯНУ

* * *

Є) ФОТОТЕЛЕГРАМА

МОСКВА, КРЕМЛЬ,
ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ
ЦК КПРС М. С. ГОРБАЧОВУ

Копія: ВАШІНГТОН, ГОТЕЛЬ "МАРІУТ"
ПРЕС-ЦЕНТР ЗУСТРІЧІ "ГОРБАЧОВ-РЕЙГАН"

Напередодні зустрічі з президентом США Р. Рейганом звертаємо Вашу увагу на те, що в таборах і психіатричних лікарнях досі перебувають в'язні сумління, засуджені за свої погляди і релігійні переконання. Більшість із них — українці.

Наявність такої категорії в'язнів ставить під сумнів запевнення уряду здійснити демократичні перетворення послідовно і до кінця, тим більше, що рецидиви повороту до періоду застою особливо помітні в останні роки на Україні.

Це стримує політичну активність багатьох громадян, а світову громадськість насторожує.

Ось чому звільнення в'язнів сумління було б актом гуманності, справедливості і доказом незворотності демократичного оновлення суспільства та знайшло б га-

рячий відгук у серцях людей доброї волі всього світу.

Звертаємося до Вас із закликом здійснити цей важливий крок.

5 грудня 1987 року

Українська Ініціативна група за звільнення в'язнів сумління:

1. Василь Барладяну
2. Іван Гель
3. Михайло Горинь — голова
4. Зорян Попадюк
5. Олесь Сергієнко
6. Павло Скочок
7. Степан Хмара
8. Вячеслав Чорновіл

* * *

ж) СПИСОК УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ (ДОПОВНЕННЯ НА 1.02.1988 р.)

Продовжуємо уточнювати і доповнювати список політв'язнів. Звернення через журнал до читачів допомогло до кількох десятків імен українських політв'язнів долучити ще декілька, а також уточнити долю раніше названих.

УВ'ЯЗНЕНІ:

1. Верета Степан. Львівська область, віруючий УКЦ. Місце ув'язнення: Житомирська область, м. Коростень, уст. ЯЮ-308/71. Інші дані уточнюються.
2. Мазур Дмитро Дмитрович, 1939 р. нар., заарештований 30.06.1980 р., засуджений за ст. 62, ч. 1 КК УРСР 5.12.1980 р. на 6 років суворого режиму і 5 років заслання. Місце заслання уточнюється.
3. Нечипоренко Григорій Фокич, 1929 р. нар. Інженер з Дніпропетровська. Перший арешт 1944 р. Вдруге заарештований 26.01.1981 р. Засуджений за ст. 62, ч. 1 КК УРСР на 7 років суворого режиму і 5 років заслання. Відбував

ув'язнення в таборі ВС 389/37. Наприкінці січня 1988 року виїхав на заслання. Адреса: 682470 Хабаровський край, г. Аян, ул. Пшеничного 1, кв. 5.

4. Яківців Богдан Іванович, мешканець с. Назавізів Надвірнянського району Івано-Франківської області. Вперше заарештований в 1983 р. за сфабрикованим звинуваченням у крадіжці радіолампи і засуджений на 3 роки ув'язнення. Насправді під час трусу в нього вилучили друкарську машинку, самвидавні статті, в т. ч. одну статтю проти редактора г. "Известия". Ув'язнення відбував у Каневі Черкаської області і в Хабаровську. Вдруге був заарештований в 1986 р. за спробу нелегально перейти до Австрії, і в Польщі біля Кракова був спійманий. Засуджений Львівським облсудом до 3-х років ув'язнення. Відбував покарання в с. Райківці Хмельницького району Хмельницької області. 19 лютого відправлений до м. Чусето-Озерськ Бурятської АРСР. Адреса уточнюється.

ЗВІЛЬНЕНІ:

1. Власенко Володимир Мефодійович.
2. Зісельс Йосип.
3. Кравець Юрій Сергійович.
4. Куценко Григорій Петрович (див. інтерв'ю з ним в цьому ж номері "УВ").

* * *

Шановні читачі! Просимо подавати відомості про політв'язнів, а також тих, хто звільнений з тюрем чи концтаборів.

Ведучи такий облік, ми прагнемо своїми публікаціями привернути увагу нашої громадськості до жертв репресій періоду застою. Можливо, її міцніючий голос спричиниться до звільнення тих, хто все своє життя боровся за демократію і платив за це найдорожчу ціну.

Матеріали підготував М. ГОРИНЬ.

РОЗМОВА З АРМІЙСЬКИМ ДИСИДЕНТОМ

Вперше Григорія Куценка я побачив у помешканні Льва Тимофєєва, де прес-клуб "Гласність" влаштував прес-конференцію для керівників Міжнародної Гельсінської Федерації, що прибули в кінці січня 1988 року до Москви цікавитись станом прав людини. Детальніше Григорій розповів про своє табірне життя на засіданні Українського культурологічного клубу в Києві, куди я порадив землякам його невдовзі запросити. Після тих двох зустрічей і скомпонувалось це інтерв'ю.

Зважаючи на те, що справа Григорія Куценка специфічна (його судив військовий трибунал) і мало відома в українському дисидентському середовищі, подаємо скорочено в перекладі з російської його судовий вирок. Охоче робимо це ще й тому, що матимемо можливість прослідкувати вплив епохи застою й на армійське життя. Якщо, скажімо, цивільні наші суди для звинувачення дисидентів в націоналізмі вдавалися до послуг слухняних "експертів", то армійські юристи обходились і без них, рубали без вагань: "Куценко неодноразово наклепницьки стверджував про уявлення України Росією й пропагував ідеї українських націоналістів Петлюри, Махна, Бандери, Григоренка та оунівців". Як дасть Бог перебудові нинішній дожити до часів, коли укладачі збірників крилатих висловів цитуватимуть і "Український Вісник", то ж просимо включити до них і цю солдафонську перлину часів застою.

* * *

ВИРОК

Іменем Союзу Радянських Соціалістичних Республік

15 лютого 1985 року

місто Загорськ

Військовий трибунал Московського військового округу в відкритому судовому засіданні в розташуванні війсьової частини 54127 в складі [перераховується], розглянувши кримінальну справу за звинуваченням коман-

дира роти військової частини 73723 старшого лейтенанта Куценка Григорія Петровича, народженого 5 січня 1949 року в селі Іванівка Ставищенського р-ну Київської обл., українця, виключеного з рядів КПРС у зв'язку з цією справою, з середньою військово-політичною освітою, одруженого, має на утриманні дочку 1972 року народження, в Радянській Армії з 1968 року, нагородженого медалями "За військову доблесть", "На ознаменування 100-ліття від дня народження В. І. Леніна", "60 років Збройних Сил СРСР" та "За бездоганну службу" 3-го ступеня, в здійсненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 70 КК РРФСР, встановила:

відбуваючи військову службу в м. Загорську Московської області, Куценко в 1976-84 рр. провадив серед військово-службовців антирадянську агітацію й пропаганду з метою підриву й ослаблення радянської влади.

Так, влітку 1979 р. Куценко дав прочитати другий том твору Солженіцина "Архипелаг Гулаг" прапорщику Проніну, а в вересні 1980 р. — військовому будівельнику Чернову. Третій том цієї праці на початку 1979 р. вручив для ознайомлення громадянці Босенко, а на початку 1981 р. — Проніну.

Влітку 1981 р. Куценко передав для ознайомлення Проніну пасквіль В. Мейланова, засудженого 1980 року за особливо небезпечний державний злочин, під заголовком "Помітки на полях радянських газет", а також т. зв. "Відкритий лист" того ж автора на захист засуджених Орлова й Щаранського. Ці ж матеріали пропонував для ознайомлення Панченку в грудні 1981 р.

Влітку 1981 р. Куценко ознайомив Проніна, а в грудні того ж року Панченка з документом "Декларація визвольного руху народів Росії", який містить злісний наклеп на соціалістичний лад в СРСР й заклики до його повалення. Того ж року Куценко передав для ознайомлення Проніну книгу Зінов'єва "Зияющие высоты" та два журнали "Посев" (№№ 9 і 11 за 1976 р.), а в травні 1982 року — антирадянську емігрантську газету "Новое русское слово" від 28 листопада 1981 р. На початку 1984 року ознайомив рядового Черепаніна з твором Солженіцина "Сквозь чад".

Будучи антирадянськи настроєним, Куценко з 1976 до 1984 року виготовляв і зберігав вдома для подальшого поширення записи з наклепами на існуючий в Радянсько-

му Союзі державний лад, Конституцію і КПРС, в тому числі звернення до радянського уряду, в якому підсудний твердить про відсутність в СРСР демократичних прав і свобод, паплюжить внутрішню політику КПРС і Радянського уряду й висуває провокаційні вимоги припинити переслідування борців за права людини.

У цей же період часу Куценко поширював наклепницькі вигадки про мету й завдання партії більшовиків у період Великої Жовтневої соціалістичної революції, засуджував проведену в країні роботу по колективізації сільського господарства, паплюжив політику Радянського уряду в галузі індустріалізації.

В розмовах з товаришами по службі він вихваляв капіталістичний спосіб життя, зводив наклепи на радянську дійсність, стверджуючи, що в СРСР відсутні права і свободи громадян, возвеличував Солженіцина та інших відщепенців, засуджував інтернаціональну допомогу СРСР Польщі, Афганістанові, пропагував ідеї українських націоналістів Петлюри, Махна, Бандери і Григоренка.

На допиті в судовому засіданні підсудний Куценко визнав себе винним у виготовленні й зберіганні письмових записів, що ганьблять радянський державний лад, пояснивши, що ці записи робились в щоденнику не для поширення.

Він визнав також, що зберігав у себе вдома дві книги Солженіцина "Архипелаг Гулаг", книгу Зінов'єва, два номери журналу "Посев" і газету "Новое русское слово". Всі ці видання давав тільки Проніну на прохання останнього.

Далі підсудний пояснив, що Панченка і Проніна він знайомив із "Відкритим листом" Мейланова, а також усно передав Проніну зміст "Поміток на полях радянських газет" того ж автора. Останньої статті Мейланова в нього не було, не зберігав він твору Солженіцина "Крізь чад" та "Декларації визвольного руху народів Росії".

Звинувачення в поширенні, з метою підриву чи ослаблення Радянської влади, наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, підсудний не визнав, пояснивши, що навколишні неправильно витлумачили його слова про труднощі, які переживала країна на різних етапах соціалістичного будівництва.

Однак вина Куценка в повному обсязі підтверджується такими доказами.

[Приводяться свідчення Босенко, Проніна, Чернова, Єрмакова, Гаврина, Панченка, Черепаніна, яким Куценко давав, показував або згадував названі видання].

Свідки Артем'єв, Дрянов і Черноухов засвідчили, що Куценко при них говорив про помилковість лінії партії при побудові соціалізму в нашій країні, а свідки Говоров і Корольов чули висловлювання підсудного про невинуватодано жорстокий терор, який нібито панував в перші роки радянської влади.

Свідки Возилкін, Димов і Якушов пояснили, що підсудний в 1979-81 роках неодноразово стверджував, що колективізація сільського господарства і ліквідація куркульства була помилкою, а свідки Корольов і Одушкін, підтвердивши ці покази, додали, що підсудний, розповідаючи на політзаняттях про великі будови 30-х років, заявляв їм, що їх зведено на людських кістках.

З показів свідків Борискова, Говорова, Корольова, Панченка й Теплова видно, що Куценко неодноразово наклепницьки твердив про уярмлення України Росією і пропагував ідеї українських націоналістів Петлюри, Махна, Бандери, Григоренка й оунівців.

Свідки Єрмаков, Дрянов і Куценко Н. М., дружина підсудного, засвідчили судові, що підсудний регулярно прослуховував зарубіжні радіопередачі антирадянського змісту.

За висновком комісії експертів-психіатрів, даним на основі тривалого стаціонарного обстеження підсудного, Куценко душевним захворюванням не страждає, є психопатичною особистістю з виявами егоцентризму, емоційної нестійкості з підвищеною дратівливістю, переоцінки своїх здібностей і демонстративності. Однак ці характерологічні особливості при збереженні у нього критичної й інтелектуальної здатності не позбавляють Куценка можливості відповідати за свої дії й керувати ними.

Дії Куценка суд кваліфікує за ч. 1 ст. 70 КК РРФСР.

Призначаючи підсудному міру покарання, військовий трибунал враховує, що Куценко вже мав партійні стягнення за придбання й поширення антирадянської літератури, однак належних висновків для себе не зробив і, будучи офіцером, здійснив особливо небезпечний державний злочин. В зв'язку з викладеним суд вважає за необхідно застосувати щодо нього ст. 26 КК РРФСР і позбави-

ти військового звання й медалей...

На підставі викладеного [...] військовий трибунал визнав Григорія Петровича Куценка винним в [...] скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 70 КК РРФСР, на підставі якої позбавити його волі в виправно-трудовій колонії суворого режиму на 4 роки без заслання... Термін відбування ним покарання числити з 6 серпня 1984 року.

Головуючий по справі полковник юстиції В. Зубков

* * *

Запитання: Оскільки наші читачі тепер уже мають деяке уявлення про ваше армійське життя, скажіть, будь ласка, пане Грицю, кілька слів і про цивільне.

Відповідь: Народився на Київщині. Звичайне сільське босоне дитинство. Коли підріс, щоб позбутися колгоспного кріпацтва, за порадою матері подався "в люди". Вчився в Києві в десятому професійно-технічному училищі на слюсаря, одночасно закінчив вечірню школу і від серпня 1966 року працював на столичному суднобудівному заводі "Ленінська кузня". 1968 року взяли до війська на обов'язкову службу, де, скінчивши офіцерське училище, залишився і на кадрову. Служив в армії аж до арешту 6 серпня 1984 року.

Під час слідства і на суді вини не визнавав, пояснень в такий "справі" не давав. З мого вироку маєте уявлення і про "злочин".

Запитання: І де ж ви відбували кару за нього?

Відповідь: 10 місяців в московській Лефортовській тюрмі й на психіатричній експертизі. Два з половиною роки в мордовському таборі в Барашево. Потому — в 37-му та 35-му таборах в Пермській області.

Запитання: До умов в таборах ми повернемося трохи пізніше, а зараз скажіть, як вам поталанило вирватися з ув'язнення достроково?

Відповідь: 19 січня 1987 мене з мордовського табору взяли на етап з Солончуком, Мельником та Деледівкою.

Незвичним транспортом, автобусом, доставили до Саранська і, не давши отямитися з дороги, повели по одному до кабінету. За столом троє: кагебіст в цивільному й двоє з прокурорськими зірками, один місцевий, другий — московський, назвався співробітником відділу для нагляду за справами КГБ Чистяковим. Він звернувся до мене:

— Приймається рішення Президії Верховної Ради СРСР звільнити в'язнів, засуджених за статтею 70-ю КК РРФСР. Вам пропонується написати навіть не прохання про помилування, а лише заяву, що закон ви більше порушувати не будете.

— А навіщо заяву писати? Раз мене заарештували без заяви, то без неї й випустить.

— Вину вашу визнав суд.

— За антидемократичною статтею. Якщо хтось і завинив перед державою, то це ті, хто використовував статтю 70-у для репресій проти інакодумців.

— Будете після звільнення добиватись реабілітації. Напишіть, якщо хочете, що не будете порушувати Конституцію.

— Ова! Після такого запевнення я автоматично визнаю, що досі її порушував, тобто був засуджений правильно. Ні, добродіі.

— Ви відмовляєтесь писати заяву?

— З такою редакцією — так.

— Ось дивіться заяви інших в'язнів. Миронов — має претензії до слідчих органів. Деледівка поставив ультиматум повернути йому в Києві житло. Виберіть і ви якусь форму.

— Я бачу бажання КГБ звільнитись від політв'язнів і зберегти свою невинність. Я в цьому допомагати не стану.

— Даремно ви так, ми хочемо добра вам і вашій родині. Подумайте, Григорію Петровичу, ми вас ще будемо викликати.

Перевели до камери, де всі вже написали заяви, а Солончук навіть переодягнувся в цивільне. Викликали ще двічі, а потому — етапом на Москву, в те ж Лефортово. Всю ніч обшукували, все промацали, кожен папірець прочитали. Отакий "розгул гласності" переконав мене остаточно, що участі в обмані я брати не буду.

Вранці 28 січня обшук скінчили, речі забрали, одягли

в старе тюремне лахміття й завели до стерильно чистої камери смертників. Совість моя була спокійна — і я при Божій допомозі добре виспавсь. Під вечір перевели до іншої камери. В землячка Олекси Рябухи очі полізли на лоба:

— Не хочеш звідси вийти? Тобі тут подобається?

Знову виклик до начальника тюрми Петренка. Знов кагебіст і військовий прокурор. Через тиждень — знов Чистяков. Результат той же. Перевели з 35 камери від пілота Рябухи до Сухорукова-хабарника. Туди знов завітав Чистяков зі супроводом, залишивши двері до камери відчиненими:

— Григорію Петровичу, двері відчинені, пишть заяву і йдть до сім'ї, до родини — двері відчинені...

Глянув я на сусіда — зблід, очі виричив і мене одяг. Як "добродії" пішли, накинувся на мене:

— Та тебе вбити мало. Тебе наша країна милує... Тебе... Ти життя не знаєш, не голодував, а я в 50-х на кільці сидів. Мало вас вбивати! На морози в Сибір, щоб знали, як шанувать милосердя. Йому пропонують вийти, а він... Я не вірив, думав — брешеш... Та через таких, як ти, ми не можемо до комунізму!...

Гарний захисничок комунізму із казнокрадів, правда? Не одного такого я вислухав, поки не звільнився 12 січня 1988 року з довідкою: "звільнений по закінченні терміну Указом ПВР СРСР від 18.VI.87 р., невідбутий термін покарання 1 р. 1 міс. 18 днів скоротили на половину — 6 міс. 24 дні".

Тобто, йшлося не про указ про помилування, який до мене не застосували, а про пізніший указ про амністію, яким недобутий термін скоротили наполовину. Ця перша за декілька десятиліть амністія, що торкнулася політичних статей, була так хитро обставлена, що переважній більшості політв'язнів нічого не дала. Наприклад, її не застосували до в'язнів особливого режиму — табору смерті як до "порушників режиму"...

Ось так і впрігся я в перебудову.

Запитання: І як вона вас зустріла?

Відповідь: Не дуже тепло. 26 січня одержував паспорт в Краснозаводському відділенні міліції Загорська. Заступник начальника Васильєв став вимагати:

— Ви повинні дати нам гарантію, що не будете порушувати закон.

— Який?

— За яким вас судили, 70 статтю КК РРФСР.

— Я не тільки не дам таких гарантій, а навпаки, запевняю вас, що буду боротись за відміну цієї статті, бо вона антидемократична і антиконституційна.

— Тоді ми не можемо прописати вас у Московській області.

— І це антидемократично. Не давати людині жити після ув'язнення з сім'єю — злочин.

— Що ви все брикаєтесь — стіна ж, стіна ж перед вами.

— Кажуть, що Ленін на це відповів: "Стіна та гнила — ткни пальцем — розвалиться".

— Це тоді, а зараз...

Запитання: І що ж ви думаєте робити під тією спішно шпакльованою стіною?

Відповідь: Пробую обміняти загорську квартиру на Київ, пошукати роботи тут, у вас зараз цікавіше. Недавно був на засіданні Українського культурологічного клубу, так прямо аж розвиднилось.

Запитання: О, тим своїм виступом у клубі ви наробили шелесту! Поділіться й з нашими читачами, чим ви захопили столичних слухачів.

Відповідь: Скажете таке. Розповів я всього-навсього, як дійшла до таборів вістка про "Український Вісник" і Український культурологічний клуб. Нам до 35 пермського табору, де я досиджував термін, донесла ту вістку в кінці минулого року вирізка з газети "Вечірній Київ" "Театр тіней". Як ваші читачі вже знають, до 35-го табору звезли й в'язнів з особливого табору № 36 в тій же Пермській області, зробили їм зону в нашій зоні й страшенно пильно охороняють тих останніх наших мучеників. Та смугасті все ж зуміли передати нам газетну вирізку. Їй Богу, після тієї дурнуватої статті з "Вечірки", що інформувала нас про активізацію правозахисного руху, легше стало тягти табірну шлею. Співтабірники мої при звільненні дуже просили відвідати ваш журнал і Київський клуб, бачте, я якось там і виконав прохання. Намагався

я, правда, вивезти з зони колективного листа політв'язнів до Горбачова, там було краще викладено нашу позицію, та листа того в мене відібрали, тіштесь тепер моїми усними розповідями, бо писака з мене поганенький.

Запитання: Ось тепер час запитати й про режим в наших політичних таборах. Чи пом'якшав він за перебудов?

Відповідь: Аніскільки. Перед арештом я мав уявлення про табори, читав "Архипелаг ГУЛаг", ще дещо, але побачене на власні очі приголомшило. Не уявляю, як можна говорити перед світом про мир, роззброєння, людяність, маючи в тилах такі страхітливі гетто для кращих своїх громадян.

Умови праці для політв'язнів різні, часто їх навмисне ускладнюють. Зараз більшість працює на великих верстаках — приміщення мале, з низькою стелею й паскудною вентиляцією. 26 квітня минулого року через такі умови в'язні 35-ї зони страйкували, їх жорстоко покарали в штрафних ізоляторах. Нині кількість верстатів подвоїли, людей побільшало. Митись дають тільки в суботу, півгодини з двох лійок. Сплять в'язні в малих кімнатах на двоярусних ліжках. Тісно, душно, люди хропуть, старі стогнуть уві сні, кричать. Коли один в ліжку повертається — другий прокидається. Майже всі хворі, бо ніде зігрітись, дехто крадькома гріє цеглину і з нею лягає спати. Для людей похилого віку це вбивчі умови, бо навіть до туалету треба бігти метрів сто по снігу, а серед них є й сліпі, без руки, без ноги, на милицях. Лікування некваліфіковане, на зону два лікарі та й ті дентисти. На їх професійній совісті смерть не одного в'язня. Востаннє я бачив мерця за два тижні до звільнення, ним став 50-літній Анатолій Петрович Бобильков із Смоленської області після 9 років неволі.

Ще жахливіші умови в штрафних ізоляторах. Підлогу встелено металевими листами, на яких ні сидіти, ні ходити. Під підлогою — яма з нечистотами, смердить немилосердно. Від вологи мокріє одяг, стіни, розтає сіль. Унітази запаскуджені, по підлозі шастають жуки, таргани. Стеля покрита ребристими плитами з щілинами, на них паморозь. Щоб було холодніше, лишають на в'язнях лише легкий одяг. Зморених голодом в карцері (баланда

через день) вдень женуть до іншої камери на роботу. Бориса Мітяшина влітку 1987-го тягли до неї по підлозі за наручники.

У тих же кайданках деякі наглядачі для глумління часто примушують голити і стригти в'язнів. Так глумилися в 35-му таборі над Козачковим, над дияконом Русаком, якому так міцно стягли кайданки, що аж кров з рук зацибеніла.

Запитання: Давайте на цьому зупинимось, Грицю, ви он аж побіліли від тих спогадів. Пригадайте ліпше щось не таке сумне.

Відповідь: А й справді — ми ж козаки, нам не личить коритись. Я таки часто забуваю про табірні глумління, як згадаю Юрія Бадзьо. Дякую таборові, що звів мене з цією прекрасною людиною, коли б то я з моїми селянсько-армійськими університетами здибався з ним на волі!

Сам підійшов до мене, новачка, в мордовському табірному бараці. Худенька постать, виснажене лице, запалі вилиці та раптом — чарівна посмішка, уважні сірі очі. В полі зору тих мудрих очей я весь час почував себе учнем перед апостолом, боявся сказати недоладне слово, особливо коли він заглиблювався в свої папери, книги. Було їх у нього стільки, що як збирався на етап, то непосильно було одному й нести.

Засудженого за книгу "Право жити", його не просто ізолювали від свого народу, а щоденно методично піддавали тортурам та глумлінню. Я просто вмирав від сорому та гніву, коли на моїх очах наглядачі геть роздягали Юрія Васильовича, до рубчика промацували білизну. Кагебісти не раз попереджали, що порушать нову кримінальну справу, якщо він не припинить "антирадянську діяльність". Один засуджений за шпигунство майор КГБ брався бути свідком, бо бачив, як Юрій Васильович, коли дивився передачу по телевізору, "антисоветски улыбался". У відповідь на ті погрози Бадзьо писав заяви, оголошував голодівки.

Зараз, коли ми з вами розмовляємо, в часи потепління, чи як там їх назвати, Юрій Васильович, тяжко хворий, мерзне в Якутії на засланні. Погнала його туди не тільки влада, а й совість, бо він — її в'язень. Пошли йому, Боже, здоров'я...

Запитання: Бачу, що звернення до Бога для вас не риторичне, свідчить про те он і хрестик на вашій шії. Скажіть, будь ласка, Грицю, а чи були у вас проблеми з носінням його в ув'язненні?

Відповідь: Не раз. Та хрестик часто допомагав і зближуватися з людьми. Якось на одному з етапів солдати за для розваги з мене його зняли (шукали, певно, гроші, бо якщо знайдуть — їхні). Я покликав начальника караулу. Молодий лейтенантик, зелене, ліниве — стане він тебе слухати. У мене відібрали хрестик, кажу, й карту України. Я політв'язень і заявляю, що роздзвоню про це неподобство на весь світ. "Не лякай, лякані. Ми нікого не боїмося". Роблю ще один хід: ось мій вирок, кажу, ознайомтесь. Пробіг очима. Щось там, певно, заворушилось, офіцер же перед ним. Розпорядився до солдата: "Віддай, бачиш — дороге їм".

Повернули. Слава Тобі, Боже! Полегшало — зник раптом загонний сморід, що його створюють немиті тіла, сеча, зібрана в целофанові кульки (варта лінується зайвий раз водити до туалету). Один із солдатиків після "шмону" став перед нашими ґратами, відверто перелистує зшиток, щоб я до нього заглянув. Глянув, бо не глянути неможливо. Гарним каліграфічним почерком списано молитви. Попросив — він віддав негайно й відійшов подалі. Однокупейники мої, дізнавшись через цей інцидент, що я "політика", напередєйми стали мені сповідатися. Кримінальники здебільшого ставляться до політичних добре, бачать в них своїх заступників, а коли дізналися, що я відмовився виходити на волю на запропонованих владою умовах "не порушувати закон", то геть мене запозвали:

— Ти б бачив, що ці виродки з жінками роблять, гвалтують, суки, козли смердючі! Покажи їм!... Про все, про все розкажи...

Солдат за ґратами слухає. Мовчить. А що скажеш? Я — не революціонер, тільки й того, що слухаю та візьму, що серце вмістить. Все ніхто не забере, лиш Бог один...

* * *

Розмова наша з Григорієм Куценком тривала ще довго, та всю її, звісно, в одне інтерв'ю не вбгаєш, вибрав

найсуттєвіше. Не було ніколи дотепер армійське життя сферою моїх творчих зацікавлень. Один час, правда, вивчаючи документи про аристократів Браницьких, зіткнувся з офіцерською темою, бо мої герої, як і все дворянство, вважали за честь служити отечеству й цареві в офіцерському мундирі. Чи ж міг я після аристократів Браницьких і різних блискучих Оболенських зацікавитись ще й життям радянського офіцерства, людей, як правило, ординарних, до нових суспільних повітів байдужих, а то й ворожих? То, певне, говорила в мені категоричність. Після спілкування з офіцером складної долі мені подумалось, що світ перестане вважати Радянську армію за страховисько, якщо в ній побільше служитиме таких офіцерів, як Григорій Куценко. Армія, офіцери якої не втратили почуття совісті, носять хрестики і не бояться читати заборонених політруками книг, не повезе в чужі гори на танках непрошену допомогу і не стане на перепоні мирних демонстрацій, що руйнують застійний міф про інтернаціональний рай...

Інтерв'ю зладив Павло СКОЧОК
м. Київ

РЕПОРТАЖ ІЗ НІВІДКІЛЯ

Я, Рафальський Віктор Парфенович народився 1918 року в Одесі, в сім'ї педагогів. Учився в Києві. 1935 року поступив на робітфак Київського хіміко-технологічного інституту. За конфлікт з профкомом (дав ляпаса голові привселюдно на зборах) з робітфаку був виключений. А треба розуміти, що то були за роки... Про вступ після того в якийсь вуз не могло й бути мови. Отож, я перетворився на вільного студента. Студював історію в університеті, примазавшись до якоїсь аудиторії.

Коли з часом зауважували такого собі непроханого студіоза і ввічливо витуриали, — пхався до відповідної аудиторії пединституту, витуриали звідти — їхав аж у Голосієво (сільськогосподарський інститут) слухати побіжно лекції із селекції. Просили звідти — знову навідувався до університету, і так по колу. Дуже веселе було життя...

1938 року був заарештований, але напередодні війни звільнений. 1942 року вчився в Харківському воєнному училищі хімізахисту, розміщеному поблизу Ташкента. У 1943-44 роках вчителював у різних школах Іркутської області, Якутської та Бурят-Монгольської АРСР (викладав фізику, хімію, історію, був директором неповної середньої школи). 1945 року був призваний в армію і воював у Манчжурії. З 1946 року вчителював на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл.). Був завпедом і викладачем історії в Калуській середній школі, зав. методкабінетом Калуської райнаросвіти, директором і викладачем історії Голинської СШ того ж району. З 1950 по 1953 рік був директором і викладачем історії Росільнянської СШ Солотвинського району. 1954 року призначений інспекто-

ром шкіл Кутського відділу народної освіти. Того ж року заарештований за політичним звинуваченням, до 1959 року утримували в психлікарнях. З 1962 по 1964 рік — нове ув'язнення. Останній арешт 1967 року і ув'язнення в тюремних психлікарнях до 1987 року. Зараз живу в с. Конюхів, Стрийського р-ну, Львівської обл.

Зібрався чималий літературний доробок: кілька романів, повістей, кіносценаріїв, п'єс, а також вірші, публіцистика.

* * *

В анналах історії часом можна трапити на такі мерзотні сюжети, які й описувати гидко.

Щось подібне відчуваю і я, роблячи ці нотатки. Ідеться про так звані спеціальні психіатричні лікарні, які до 1959 року називалися просто: тюремні психіатричні лікарні МВС СРСР. Своєю появою ці лікарні завдячують хитромудрій діяльності покійного Генерального прокурора Вишинського. Це його ідея. Саме за його вказівкою було створено ще в тридцяті роки Казанську тюремну психіатричну лікарню — першу в цьому плані.

Мабуть, Сталінові ця штука припала до вподоби, бо в ту "лікарню" було запропорено не одну сотню партійних працівників усіх рангів, бозна чим "неугодных" вождів усіх часів і народів. Що там чинилося, лише Богу відомо. Один із тих нещасних, що вийшов звідти повним інвалідом (це вже по смерті Сталіна), оповідав мені, яких тортур і знущань він там зазнавав. Щодня — гумові шланги, і так з року в рік, з року в рік. А попереду — невідомість, бо з Казані нікого не випускали. По війні було засновано ще одну тюремну психіатричну лікарню — в Ленінграді. А потім ще і ще. Загалом тих "лікарень" на сьогодні, мабуть, з півтора десятка. Правда, в 1958 році була думка ті "лікарні" ліквідувати. Про це мені оповіла зав. четвертим відділом Ленінградської тюремної психушки, де я якийсь час перебував. Говорила про ту державну комісію з досадою, картаючи і себе, й інших лікарів за те, що так настирливо відстоювали доцільність існування цих закладів.

— Якби ми знали, що нам уріжуть лікарські ставки, чорта з два ми так повели б себе, — цинічно говорила ця дама.

Треба сказати, що однією з причин такої скупої виписки з тих "лікарень" є саме оті злополучні лікарські ставки. Для лікарів, якщо їх так можна назвати, психушки МВС — золоте дно. Відповідальності жодної, хабарі самі пливають до рук і висока, порівняно з Міністерством охорони здоров'я, зарплата. Кожний тримається за свій контингент хворих (20-25 осіб), буде менше — можуть скоротити штати.

Уперше я був заарештований 1954 року. Вдаюсь до цього екскурсу, щоб з'ясувати деякі метаморфози, яких зазнала ця тюремно-психіатрична система.

Отож, у тому році мені було пред'явлено досить солідне звинувачення в політичній діяльності. Одна важлива деталь: Хрущов якось висловився, що виступати проти даної системи може тільки божевільний. Ці його слова трапили навіть у пресу.

Цілком ясно, що і лікарі й органи держбезпеки сприйняли це за директивну вказівку. Що це так, немає сумніву, бо обидві тюремні психушки — ленінградська і казанська — були переповнені фрондуною молоддю, студентами ленінградських і московських вузів, яких судити не можна було ("політв'язнів у нас нема" — Хрущов), а запроторити в божевільні — саме резон. Юридичне оформлення усього того було покладено на Інститут судово-психіатричної експертизи ім. Сербського, зокрема — на його четвертий відділ (політичний). Очолював відділ Лунц, застрільником була Маргарита Тальце,* в минулому (за беріївщини) керівник цього відділу. Оскільки під перо моє трапила ця особа, варто згадати взагалі про її діяльність за сталінських часів.

Санітарки, що працювали в п'ятдесяті роки, одверто нам оповідали (тоді була "гласність" теж) про діла і діяння Маргарити Тальце. Вони свідчили, що ця дама особисто допитувала в'язнів, привезених сюди з Люб'янки і Лефортово, за допомогою якихось сильнодіючих препаратів (робила уколи), після чого найчастіше вивозили трупи. Оскільки цих старих санітарок на сьогодні, можливо, нема вже серед живих, я годин скласти яку завгодно присягу, що все це від них дійсно чув і що свідками цих одвертих розповідей були й інші політв'язні. Після розстрілу Берії Тальце понизили на посаді (видно, все те

* М. Ф. Тальце — дочка Ф. Е. Дзержинського — Ред.

впливло назовні), але сьогодні Маргарита Тальце знов очолює четвертий відділ.* Правда, тепер там для політичних відведено лише закамарок, колишній ізолятор, бо відділ став суто кримінальним.

Але вернімося до тих часів. Четвертий відділ підпорядковувався безпосередньо органам держбезпеки, за вказівкою яких проводилася вся юридична діяльність відділу.

Що це дійсно так, говорять факти. Ленінградський кібернетик Вєтохін проходив одеську експертизу. Коли остання визнала його підсудним, органи держбезпеки вдалися до інституту ім. Сєрбського. Ясніше ясного, що висновки Одеси їх не влаштовували! Потрібна була непідсудність. І вони її домагалися через інститут ім. Сєрбського.

Коли я в 1962 році вдруге трапив у лешата держбезпеки, експертизу мені проводив Київ. Висновок — підсудний. Здавалося б, усе ясно. Але, судячи з всього, це не влаштувало Комітету держбезпеки, де велося слідство в моїй справі. І я потрапляю до Інституту судово-психіатричної експертизи ім. Сєрбського. А ті — "чого изволи-те". Постає питання — який у тому всьому сенс? Якщо так можна висловитися — сенсів тут аж два. По-перше, менше політичних справ (і так багато поголосу), по-друге — безстроковість утримання "неугодных" під вартою. Нічого оригінального в тому, як бачимо, немає. І розумного також. А от звичайної підлості — по самі за'язки.

Я не маю наміру списувати стоси паперу на цю тему. З мене досить того, що я переніс за довгих двадцять років останнього ув'язнення. Прошу зрозуміти, що описувати все те, свідком чого я був — це мовби починати своє ходіння по муках удруге, а це над мої сили. Отож, буду лаконічним.

Рік 1955. Перше знайомство з експертизою інституту ім. Сєрбського. Четвертий відділ. Глава — Данило Лунц. Нас, піддослідних кроликів, як ми себе називали, — 69. Попереду — лише тюремна психіатрична лікарня.

...Генерал Купріянов. Так звана "ленінградська справа". П'ять років по таборах. Хтось, очевидно, не заці-

* Є неуточнені свідчення, що її вигнали з "роботи" і віддали під суд. — Ред.

кавлений у його реабілітації (мабуть Серов, голова держбезпеки). Характер твердий, безкомпромісний. Генерала явно спрощають по лінії психіатрії. Мав побачення з дружиною, якій сказав: "Іди до Жукова". Коли я через півроку трапив до Ленінградської тюремної психушки, мені оповіли дивну історію. Тільки-но привезли Купріянова, ескулапам дзвонить Жуков:

— Что?! Боевого генерала в дом умалишенных?! Освободить немедленно!

Отож, коли мене привезли, Купріянова вже не було. Випустили як такого, що вилікувався. Моментально вилікувався. І пішов генерал працювати до апарату Ленінградського обкому партії. Анекдотично, чи не правда?

Атмосфера важка, але порівняно з тим, що я зазнавав пізніше, це ще квіточки, ягідки потім, коли до влади стане Брежнєв. О, ті ягідки!

Правда, і тоді, в 50-і роки, квіточки були не з приємних. Метод упокорення: роздягають догола, обгортають мокрим простиралом, прив'язують до ліжка і в такому стані тримають, аж поки людина не заволає. Бо, висихаючи, щільно огорнуте простиралло завдає нестерпного болю. Це так звана укутка. У Ленінградській спецпсихушці практикувалася досить часто.

Сцена. Ведуть мене коридором другого (експертного) відділу, двері однієї камери відчинені навстіж (тут самі одиночки). На ліжку голий чоловік. На розтяжці — руки й ноги прип'яті жгутами. Здоровило-наглядач тягне за мошонку. Нелюдський крик. Поряд — сестра. Що б то значило — неясно. Мене від того видовища хитає.

Колоритна фігура — Микола Самсонов, геофізик з інституту Арктики. Солідний спеціаліст. Автор наукових праць, безкомпромісний, таким особливо важко. Марксист-ленінець переконаний. І сидить вік за... ну просто — тьху, та й годі. У листі до академіка Виноградова чесонув Хрущова. Десь у році 60-му — це вже після першого мого звільнення — я відвідав дружину Самсонова (за фахом — фізик). Оповідала мені, що на захист Самсонова став увесь інститут Арктики: дирекція, партком, профком, колектив. Усе даремно... Коли я звільнився наприкінці 1959 року, він сидів уже п'ять літ. Моральні знущання — то найгірша річ. Самсонова до того ж накачували аміназином, що було йому протипоказано — хвора печінка. Від нього вимагали лише одного: покаятися.

Він сказав: ні. Вже далеко пізніше я довідався, що випустили його повним інвалідом. Ви знаєте, це страшно, коли людина дуже вірить у систему, яка її ж нищить. Мені було Самсонова по-людськи жаль, хоч я не поділяв його політичних поглядів.

Історія з Самсоновим — не поодинокий факт, коли однодумці нищать однодумця. Студент п'ятого курсу філософського факультету Київського університету Толіч, прийнявши на віру хрущовську "гласність", створив марксистський дискусійний клуб. Його заарештували. Але то був таки досить курйозний випадок. Судити? Та ж він марксист! Оголосити божевільним? Та ж він марксист! Не знаю, чим вже там думали компетентні хлопці з компетентних органів, але щось таки думали. Думалося їм, видно, нелегко. Крутили цю справу рік і змушені були (з яким серцем!) звільнити Толіча з-під варти. Був це тоді, здається, чи не єдиний випадок, коли мудрі ескулапи (чи як їх там) інституту ім. Сербського не визнали свого підопічного душевнохворим... Я зустрічав опісля Толіча. Вигнали все ж з університету...

Після експертизи в інституті ім. Сербського я трапив наприкінці 1965 року до тюремної психіатричної душогубки (адреса: Ленінград, Арсенальна, 9 — колишні "Малые Кресты"). Чи знав я про існування тих закладів? Знав. Був досить поінформований, тому тільки й гадки мав, як би туди не потрапити. Одначе, ми всі були підвладні силам, які вирішували самі, що з нами чинити. Скажу одверто, коли я потрапляв до в'язниці (а було то досить часто), я відпочивав. Бо що була тюрма порівняно з жахом тюремних психушок! Є речі, яких просто не можна уявити. Коли людина роками перебуває під нейролептиками — це понад людську уяву. А попереду — невідомість. Вона калічить, вона вбиває. Слабкі духом не витримують, вішаються. Але нейролептики ламають і дух, і тоді колишня людина втрачає всяку людську гідність, падає навколішки перед своїми катами, молить про милосердя, як то було з журналістом Лавровим. На десятому році знущань він впав навколішки — і його "виписали" як пацієнта, що перебував у стані стійкої ремісії. А справа Лаврова гідна сторінок гумористичного журналу. Посварився з прокурором і замовив труну, яку за заявкою замовника працівники похоронного бюро принесли урочисто в прокуратуру. Якби той прокурор мав

почуття гумору, він якось інакше зреагував би на той злий жарт, але, як майже всі прокурори, він був тупий, наче сибірський валянок. Журналіста запхали до тюремної психушки, прокурор невдовзі помер, а бідний Лавров відгаравав майже десять років, аж поки не став навколішки. Лавров був справді хворий, але навіщо ж так знущатися?

Дуже важко зрозуміти, навіщо, зрештою, потрібний той додаток до судово-каральної системи. Та й тримається все те в страшому секреті. Коли в сімдесятих роках я мучився в Дніпропетровській тюремній психушці, в місцевій пресі потрапила мені на очі замітка, що в Дніпропетровську немає ніякої спецлікарні, що то вигадки закордонної преси. Сумніваюся, щоб газетчики так таки й не знали координатів того проклятого Богом місця: Чичеріна, 101, територія обласної тюрми.

Але повернімося до п'ятдесятих років. Я був тоді молодий, тридцятишестилітній мужчина, повний енергії і запалу. Гнити на Арсенальній не входило в мої плани. Думка одна — втеча. І я втік. Це був березень 1956 року. Не торкатимусь деталей. Стріляли — не влучили. Мабуть, пофортунило. Дивна річ — визнати людину невідсудною і тримати її під озброєною охороною, яка має право вбивати.

У кожнім разі, можу свідчити про таке. Улітку 1976 року, коли я перебував у Сичовській тюремній лікарні, там при спробі втекти було застрелено молодого хлопця (прізвище — Литвинов), а перед тим під час етапування — підлітка. І все законно, і не підкопаєшся. Насправді ж — кричуще порушення основ міжнародного права.

Отож — я втік. Була затяжна зима, а я без грошей, у тюремнім бушлаті пробирався через тисячокілометрову територію на Україну. Через кілька місяців, коли, здавалося, усе вже позаду, мене спіткала біда: мій колишній учень з Калуської середньої школи, а тоді — викладач Станіславського медінституту, до якого я звернувся за допомогою (попросив трохи грошей), безсоромно видав мене органам влади. Це була трагедія душі, і не сказати про це я просто не можу, хоча до цих нотаток воно має побіжне відношення. Пізніше це знайшло відбиток у моєму вірші "Дозьо Котурбаш, лікар". Прошу запам'ятати це ім'я. Він і тепер навчає студентів Івано-Франківського медичного інституту...

Але прошу пробачити за відступ. Можна собі уявити, що тоді зчинилося на Арсенальній, 9, коли така "політична фігура" дременула звідти. Після, так би мовити, повернення мене відразу ж замкнено в одиночку експертного відділу. Експертизу проводила Кільчевська, старезне бабище з непорушним, якимось наче змертвілим лицем, в одягні часів останніх Романових. Замолоду — співробітник ЧК.

Комісію очолював професор Случевський. Висновок — підсудний.

Случевський:

— Молодий чоловіче, якщо хто-небудь скаже, що у вас шизофренія, — розсмійтеся йому просто в обличчя.

Ту фразу я добре запам'ятав.

Ну, а що ж далі? Далі — якась юридична абракадабра. Далі — роки поневірянь по тюрмах і експертизах. Три експертизи в Ленінграді, три — в Москві (у тому ж таки інституті ім. Сербського). Протести Ленінграда Генеральному прокуророві — і кінця і краю тому немає. Ленінград спростовує експертизу Москви, Москва — Ленінграда. І так рік за роком.

Я опинився в якомусь зачарованому колі, з якого немає виходу. Але тепер усе стало ясно: четвертий відділ Інституту судово-психіатричної експертизи ім. Сербського, безперечно, підпорядкований Луб'янці, тобто — органам держбезпеки. Аналогічні ж експертизи на місцях, на периферії, діють на власний розсуд. І безперечно ще одне: взаємозв'язок центральної експертизи з Луб'янкою ім невідомий. Усе втаємничено.

Фактично п'ять років (з 1954 до 1959) проводилося слідство в моїй справі — усіма методами: держбезпека, психіатрія. На самому початку слідства, яке вело Станіславське обласне управління держбезпеки (слідчий — майор Ломакін), мені вгнали якимось чином (іжею чи що) добрячу дозу наркозу. У мене був стан ейфорії. Опісля щось на вірець того мені оповідали про Гринішака, який одночасно зі мною був під слідством. Гринішак, доведений тим до відчаю, намагався покінчити життя самогубством, вистрибнувши з вікна четвертого поверху, але його встигли схопити за ноги (там був кабінет його слідчого і вікно не заграбоване).

Це був час, коли після розстрілу Берії почалася своєрідна "перебудова" методів ведення слідства — слідчі

органи держбезпеки вишукували щось нове, бо примітивні фізичні тортури були малоефективними, а поголосу аж занадто.

Коли мене було заарештовано вдруге (рік 1962), слідчі комітету держбезпеки (то було в Києві) стиха між собою перемовлялися:

— Следствие в Станиславе велось небрежно.

Нічогенько собі: п'ять років "небрежности".

Маленький штришок, до речі. Київський обласний прокурор сказав мені тоді якось скрушно:

— Чого ви бунтуєте? Добре, чи кепсько, але якось живемо.

Яка різюча прокурорська логіка!

Під час моїх п'ятирічних мандрів з 1954 по 1959 рік я побував у тюрмах Києва, Харкова, Львова, Москви і навіть Вільнюса. Чого, питається? На дідька ще той Вільнюс?

Частково зрозумів я те, ставши свідком розмови в'язнів-естонців з начальником київської Лук'янівської тюрми. Естонців етапували з Колими, везли вісім місяців через усі можливі етапні в'язниці. Тепер їх возили маршрутом Київ—Харків—Львів, і знову тим трикутником, і знову. Начальник пояснює естонцям:

— Ми самі того не знаємо. Виконуємо розпорядження.

Тепер мені були зрозумілими і мої мандри: просто, як у кожній системі, тут існувало суцільне безладдя. Проте, одна справа, скажімо, безладдя в якомусь главку чи райвиконкомі, і зовсім інше — місце ув'язнення: вовком завиєш. Бій преподобний між Ленінградом і Москвою закінчився індіферентною міністерською комісією: був хворий, зараз — ремісія. Отакої.

Відкидаючи висновки інституту ім. Сербського, Ленінград твердив: у Рафальського дуже розвинений рефлекс свободи, а це не притаманно шизофренікам.

Про цей "рефлекс" мені стало відомо завдяки майорові Серову, оперові ленінградської психушки (є така посада в тих "заведеннях"). Майор був оригінал — воював з лікарями:

— Это ж совсем нормальные люди.

Лікарі:

— Не суйте нос не в свое дело.

Майор часто викликав мене і годинами провадив досить дивні розмови:

— Черт его знает, понять ничего не поймешь.

Тоді теж була перебудова і щось на взірць "гласності".

— Кудаму ми идем и кудаму дойдем? Вот — "История партии", — він плоскав долонею по книжці. — Раньше одно писали, теперь — другое. Сумбур какой-то.

І ось під час однієї з таких розмов майор Серов покликав секретарку і завелів їй принести мою тюремну справу — якась була до того притичина, не пам'ятаю вже.

— Вот, читай свои актики.

Ось таким чином я дістав можливість ознайомитися з тими "актиками". Боже ж мій, Боже! Чого я тільки там не повичитував! Суперечності на кожному кроці, якісь нісенітници, юридичні ляпсуси.

Блінов, начальник тієї "лікарні", мені якось кинув:

— Почему в Москве вы говорите одно, а в Ленинграде другое?

Тоді я був тим здивований. Тільки переглядаючи ті злополучні акти, я зрозумів: Москва робить усе, щоб підвести якийсь ґрунт під свої медичні висновки, аргументувати, а тому вдавалися навіть до звичайнісінького юридичного шахрайства. Покликання на мої власні зізнання, яких я ніколи не робив, вчинки, яких не чинив, покликання на свідчення матері моєї. Опісля мати оповідала, як на неї гримали в інституті ім. Сербського, коли вона твердила не те, що бажалося психіатрам.

І тут сплигло ще одне.

За часів "єжовщини" я був заарештований, і, щоб мене врятувати, мати, за порадою декого, оголосила мене "мешігене копф"* — тоді це допомагало. Професор математики Київського університету Малиновський, наприклад, тільки таким чином і врятувався. Його зразу ж звільнили з ув'язнення. Моя мати, безперечно, знала про це від дружини професора, котра, як і сам професор, була в дружніх взаєминах з нашими родичами. Отож саме за цей давній факт і вхопилися в інституті ім. Сербського. Проте мати моя чудово розуміла, що ситуація змінилася. Якщо перед війною психіатрія була порятунком (звільняли зразу ж), то по війні це було таке лихо, про яке люди говорили між собою пошепки. Зважаючи на

* Придурок (з єврейської) — Ред.

це, мати моя боролася до останнього, щоб, не приведи Господи, чимось не зашкодити мені.

У ті роки в місцях ув'язнення політичних "працювала" особлива державна комісія, яка визначала, кого з політичних звільняти. Власне, так звана міністерська комісія в інституті ім. Сербського в моїй справі і була чимось подібним. Були представники прокуратури, органів держбезпеки, іще та іще хтось — загалом, чоловік з тридцять. Мене шарпали на тій комісії сорок хвилин — те я зафіксував точно.

Ось саме таким побитом я і вийшов на волю 11 жовтня 1959 року (заарештований я був 10 жовтня 1954 року — отже, рівно п'ять років поневірянь).

Я, здається, трохи збочив в автобіографічні перипетії, а моє завдання — підняти завісу таємничості над тим, що зветься юридично-спеціальні психіатричні лікарні МВС СРСР (тепер) і що звалось тюремні психіатричні лікарні МВС СРСР (раніше).

Однаке слова з пісні не викинеш, і дещо особисте теж стане в пригоді, коли говориш в основному про речі, яким і назви нема — стільки в тому безглузддя, мерзоти, жорстокості, паскудства, нелюдності, аморальності.

(Закінчення — в наступному випуску)

"ЛІБЕРАЛЬНА" ГАЗЕТА "МОСКОВСКИЕ НОВОСТИ" У ДВОХ ВИМІРАХ

ВІД РЕДАКЦІЇ: В № 2 "Московских новостей" за 10 січня 1988 року була надрукована стаття, поява якої на шпальтах газети, що вже завоювала собі репутацію найліберальнішого офіційного органу преси в СРСР, видається чимось неймовірним. Так безсоромно виправдовувати каторжний режим і відверту сваволю у відомому вже цілому світові "таборі смерті" ВС-389/36, де і в умовах "демократизації" продовжують мордуватися безневинні люди, не наважувалися навіть у роки "застою". Воліли про такі табори в пресі не згадувати.

Отакі непослідовності перебудови...

"Московские новости" могли б порятувати свою підмочену реакційною публікацією репутацію, якби надали слово й тим, хто заперечив прокурору Рахманіну. Газета цього не зробила. Тому ми друкуємо три листи в "Московские новости", переслані авторами також у "УВ".

* * *

В РЕДАКЦІЮ ГАЗЕТИ "МОСКОВСКИЕ НОВОСТИ"

Шановна редакціє!

З великим зацікавленням прочитав у другому номері "МН" статтю прокурора Відділу Прокуратури СРСР Івана Рахманіна "Мешканці ВС-389/36 у трьох вимірах".

Здається, вперше Ваша вельми поважана газета трохи підняла завісу над дечим з діяльності КДБ. Органу, дії якого досі (якщо не враховувати ворошиловградського уколу, а точніше подряпинки) не піддавалися й не піддаються жодній критиці. Створюється враження, що це єдина в СРСР галузь, котра працювала й працює без застою, не вимагає перебудови, не потребує гласності, поглибленої демократизації тощо.

У статті І. Рахманіна мою увагу привернули два моменти.

Перший. Із 17 згаданих у статті "радянських політв'язнів у тюрмі ВС-389/36 блок І у Пермській області, район Урал" лише о д и н має російське прізвище. А решта — якої національної приналежності?

Другий. Гр. М. Поліщук за "участь в каральній діяльності на Україні, включаючи вбивства мирних громадян" в роки другої світової війни, був засуджений до кари смерті. Це зрозуміло. Незрозуміло, за які "конкретні дії, спрямовані на повалення державного ладу" (і це в наш час?!) гр. Л. Лук'яненко в 1961 р. теж був засуджений до кари смерті?

Прошу розглянути ці мої відкриті питання в рубриці "Дискусійний клуб" "Московских новостей".

23.01.88 р

Гр. ГРЕБЕНЮК
м. Краматорськ Донецької обл.

* * *

Шановний громадянине редакторі

У Вашій газеті від 10 січня 1988 року була опублікована стаття, зміст якої мене безпосередньо стосується. Серед "мешканців ВС-389/36" знаходиться і мій чоловік, в'язень Микола Горбаль.

Сором. Гіркоту й сором, ось що я відчула, прочитавши цю статтю. Мені соромно за Вас, громадянине редактор, за Ваше громадянське боягузтво: після інтерв'ю з А. Д. Сахаровим, після некролога В. Н. Некрасова, після багато чого іншого, широго, гарячого, потрібного — Ви опублікували це...

Брехати гріх... Так мене вчили в дитинстві. Але прокурори, як я давно переконалася, виховані інакше. Саме тому всі претензії до Вас, редактора "Московских новостей", а не до прокурора Рахманіна.

... "Період застою". Дивне, обтічне формулювання. І, в той же час, усім нам зрозуміле. Але ж можна, бодай частково, розшифрувати його, персоніфікувати. Наповнити життям (і смертю).

Табір, в'язниця. Для мене це не абстракція. Там мій чоловік. Третій термін ув'язнення... Не буду торкатися власне політичних статей, і не зі страху перед КДБ, до-

даток до цього листа прояснить Вам багато чого. Так, мій чоловік М. Горбаль 1980 року був засуджений за "спробу зґвалтування". Начальник Одеського ОБХСС Малишев зможе Вам, громадянине редактор, дохідливо пояснити, як такі справи робляться. Дуже просто робляться, повірте... Горбаль був засуджений "за спробу зґвалтування" так же, як кияни-відмовники Фельдман і Кислик за "хуліганство", Зубко — "за зберігання пістолета", Ельберт — ледве не засуджений "за зберігання і вживання наркотиків". Ось це і є персоніфікація "періоду застою", як і "високохудожня" проза Брежнєва, "мерседеси" Щолокова, "бавовна" Рашидова... Кожна медаль має два боки, громадянине редактор, і від цього нікуди не дінешся.

Ваша газета запевняє: каторги в СРСР просто-напросто не існує. А я додам: як не існує слідчих тюрем, таборів, наглядачів... Бо каторга названа "особливим режимом", слідча тюрма (і КДБ, і МВС) ізоляторами, наглядач контролером. Так би мовити, пом'якшуємо суть евфемізмами. Ось і тортур у нас, ясна річ, немає — є "штрафні приміщення", де засуджені перековують свої переконання під впливом голоду і холоду.

"Свіжі овочі, зелень"... — такого я не чула від чоловіка на побаченнях. Тому й тягну за тисячі кілометрів на Урал наплечники з харчами, щоб бодай один день в році могла моя дорога людина поїсти овочі й зелень.

"За якістю харчів здійснюється постійна контроль лікаря"... Знаю, розповідали. Інші, що вижили й вийшли. Про черв'яків у супі, про зелену фосфоресцюючу рибу, яку "з виховних міркувань" куштую, нахваляє лікар табору (лікар?). Розпитайте матір покійного Валерія Марченка, вона розповість Вам докладно і про фарс суду над приреченим хронічно хворим, і про етапування вмираючого "малою швидкістю" на виправлення у ВС-389/36, і про лікаря, що "допомагав" помираючому вмерти швидше, і про саму смерть... Приїжджайте до Києва, і я поведу Вас на могилу до Валерія, єдиного, котрий повернувся після смерті додому, на Україну. Інші — ще в ув'язненні, добувають терміни в уральській землі.

Добре жити в ув'язненні. І заробітки там немалі, і заощадження є... Соромно, громадянине редактор, соромно за Вас: із цих "80-125 карбованців" рівно половину відбирає держава на охорону, автоматників, собак і колючий дріт, вираховує гроші за харчування (за державними

цінами, себто як за свіжі, якісні продукти!), за той самий смугастий одяг, навіть за примусову стрижку наголо... А ті "від 40 до 800 карбованців" на особових рахунках — це, без сумніву, надіслані дружинами і за роки ув'язнення збережені, оскільки їх не можна використовувати на їжу, бо "не зароблені самим засудженим".

...Багато я могла б написати. Багато спілкувалася з прокурорами, наглядачами. Багато знаю від чоловіка, хоча й побачення наші раз у рік тривають не більше 24 годин. Не буду. Вам це не цікаво. А громадянин Рахманін і сам усе знає. Бо він весь цей жах звисока "контролює".

Газети, журнали. Їх читають і там, в ув'язненні. Зокрема й "Московские новости". Читають і не розуміють, чому ж не випускають на свободу їх, в'язнів сумління, якщо нині говорять і пишуть відверто те, за що їх раніше судили.

Грубо, безсоромно бреше Рахманін. Широкими яскравими мазками. Переконливо бреше. Переконливо для тих, хто не знає Правди. Знають же її небагато. І для цих небагатьох Ваша газета закрыта. Бо ця правда все ще не вигідна. І нетерпима. Але ж і зони такої, ВС-389/36, вже немає! Так, немає такої зони, я була там у грудні. Очевидно, сподіваються: не буде ВС-389/36, не буде і статей на цю тему в "Нью-Йорк таймс". Знову евфемізм, люди ж сидять, як і раніше, ті ж люди, ті ж терміни, той же режим, тільки — поруч, у ВС-389/35...

Гірко, громадянине редактор. Знову ошуканство, знову бруд. Невже десятки в'язнів сумління врятують економіку, виведуть з передкризової ситуації? Нашій хворій, вистражданій, забріханій країні одне потрібно — Правда. Одна лиш Правда. І, як результат, національне примирення. Будувати треба не табори, а житлові будинки для народу.

5.02.88 р.

Ольга СТОКОТЕЛЬНА
м. Київ

* * *

РЕДАКТОРОВІ ГАЗЕТИ "МОСКОВСКИЕ НОВОСТИ"
РЕДАКТОРОВІ ЖУРНАЛУ "УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК"
РЕДАКТОРОВІ ЖУРНАЛУ "ГЛАСНОСТЬ"
РЕДАКТОРОВІ ГАЗЕТИ "НЬЮ-ЙОРК ТАЙМС"

В газеті "Московские новости" № 2 від 10 січня 1988 р. надруковано лист прокурора відділу Прокуратури СРСР Івана Рахманіна редакторів газети "Нью-Йорк таймс". Цьому листові дано заголовок "Мешканці ВС-389/36 у трьох вимірах: за А. Розенталем, за «Нью-Йорк таймс» і за радянським законом". Для повноти висвітлення цієї теми явно бракує ще одного виміру — точки зору самих мешканців ВС-389/36.

Спробую хоч якось заповнити цю прогалину. "Хоч якось" тому, що всього півтора року перебував в установі ВС-389/36 (із травня 1981 р. по листопад 1982 р.) і то не в особливій його частині, де сидять "смугасті", а на суворому режимі. Проте адміністрація табору в нас була спільна, до того ж, мені припало три роки провести в Чистопільській тюрмі, де одночасно в тих самих умовах перебували й вихідці з ВС-389/36-1

Мені, на відміну від більшості читачів "Нью-Йорк таймс", добре відомо, що в СРСР існують органи, зобов'язані наглядати за додержанням законів у місцях позбавлення волі. Та протягом шести з гаком років мого ув'язнення цей орган в Прокуратурі СРСР виявив себе тим, що був, так би мовити, "річчю в собі". Лише я за цей час направив до Москви не менше сотні всіляких заяв і на жодну з них відповіді по суті не надійшло. А я ж був не "найписучіший". Усі скарги й заяви від ув'язнених завжди спускали вниз і розглядали їх ті особи, на яких ми скаржилися. Ось чому трохи лукавить громадянин Рахманін, коли пише, що діставши відомості, опубліковані в іноземній газеті, він подався — та не один, а комісійно! — до установи ВС-389/36. Начебто він не мав інших джерел, аби дізнатися про найбрутальніші порушення закону в цих Богом забутих таборах. Про звірства підполковника Федорова (заступник по режиму), про знущання майора Журавкова (колишній начальник) і капітана Нікомарова (начальник оперчастини), про підлості "лікарів" Петрова й Пчельникова, про натхненника цькування всіх чесних і мужніх в'язнів куратора з КДБ Суровцева ("я на вас Федорова спущу", — казав він нам) — про все це й ба-

гато іншого до Прокуратури Союзу неодноразово писали як самі ув'язнені, так і їхні близькі.

За всі роки я не знаю жодного випадку, коли б визнали вину адміністрації, завжди винними виявлялися в'язні.

У цьому таборі протягом років камери ШІЗО (карцер) і ПКТ (приміщення камерного типу — табірна тюрма) не стоять порожні. Саме в цих камерах ув'язнених катують голодом і холодом. Що ж мусить накоїти в'язень, аби наразитися на такі тортури? Здійснити втечу? Новий злочин? Ударити начальника?

Аж ніяк. Мій товариш по ув'язненню В. Некіпєлов дістає п'ять діб ШІЗО за те, що встав із робочого місця за десять хвилин до кінця зміни, сповна виконавши норму.

По 15 діб ШІЗО дістали М. Руденко, В. Некіпєлов, О. Шевченко, М. Маринович за те, що на Великдень 1983 р. пили чай ("за організацію чаювання в неналежному місці і в неналежний час").

Тепер про норми харчування. Справді, за калорійністю табірна норма близько 2800-2850 ккал, але ж у ній практично немає вітамінів через брак свіжих овочів.

А як годують у ШІЗО? У непарні дні (голодні дні) — лише 450 гр. хліба, 60 гр. риби, миска геть знежиреного супу й порція каші. У голодний день 750 ккал, у "ситий" — 1300 ккал. Нехай читачі самі розсудять — катування це, чи ні. Яюсь (вересень—жовтень 1982 р.) я разом із шістьма в'язнями пробув у такому "санаторії" два місяці — поспіль 4 рази по 15 діб. Спершу за те, що вимагали медичного огляду О. Шевченкові, руку якому викручував капітан Рак, потім за відмову від праці в "запретці" (забороненій зоні) на зміцнення колючого дроту.

Роботи в цьому таборі дійсно не надто важкі для молодих і здорових людей. Та хіба можна забути ось такі факти катування працюю: "лікарі" не звільнили від роботи інваліда війни (прострелений хребет) Миколу Руденка, а "вихователь" Федоров змусив його рити яму під нужник?!

Не каже всієї правди І. Рахманін, коли пише, що зарбіток складає 80-120 крб. на місяць. Він соромливо замовчує, що в СРСР у всіх в'язнів 50% зарбітку забирає "хазаїн", тобто Міністерство внутрішніх справ.

Відрядник у таборі зарбітити більше 40 крб. (100% норми), як правило, не може, бо розцінки найнижчі, а норми

високі. Ставки погодинників також не перевищують 80-90 крб., тобто в'язневі випадають ті ж самі 40-50 крб. За харчування з нас вираховували 25-27 крб., окрім того, в'язень платить за тюремний одяг. Коли ж є позов чи аліменти, то на рахункові практично нічого не лишається. Не пише прокурор і про те, що грошова сума, яку може витратити в продуктовому ларку ув'язнений, мізерна й сьогодні, після січня 1986 р., а до того була практично знущальна — усього три карбованці на місяць. (Тепер стало п'ять).

Не договорує прокурор відділу Прокуратури СРСР, коли згадує В. Остроглядова, П. Рубана й ін. Скільки б крадіжок та пограбувань вони не вчинили (навіть якби це справді відповідало дійсності), вони б ніколи не опинилися в таборі для особливо небезпечних державних злочинців. Та тут варто зауважити, що сьогодні, завдяки гласності, стали відомі численні випадки притягнення до відповідальності невинуватих. Добре відомо, що при нашому "правосудді", коли трохи забажати, досить легко звинуватити людину й у зберіганні наркотиків, і в спробі згвалтування. Про те, що не тільки міліція, але й співробітники КДБ цілком здатні до таких дій, свідчать відомі з радянської преси події у Ворошиловграді й Одесі.

Певна річ, є серед мешканців ВС-389/36 і такі, хто особливих симпатій у цивілізованих людей викликати не може. Маю на увазі тих, що співробітничали з фашистами в боротьбі проти мирного населення. Та не треба забувати, що свої злочини вони сподіяли більш як 45 років тому й більшості з них не було тоді й 20-ти. До того ж, чи не прийшов час розібратися з тими зовнішніми суспільними обставинами, що спонукали цих людей хай на хибний, але, може, єдино можливий спосіб залишитися живими...

Логіка розвитку суспільного життя країни невблаганно вимагає переходу від слів до діла.

Таким конкретним ділом у порушеній нами темі може стати:

1. Пильне розслідування причин загибелі в'язнів у сьогочасних політтаборах, серед іншого й тих, хто помер у установі ВС-389/36.
2. Негайне звільнення всіх в'язнів сумління, усіх, хто сидить за свої релігійні й політичні переконання.
3. Цілковита реабілітація всіх звільнених.

4. Широке розслідування протиправової діяльності всіх слідчих, прокурорів, суддів, які понаповнювали своїм несправедливим "трудом" політтабори, тюрми й психушки, всіх начальників цих установ, їхніх заступників, лікарів, кураторів від КДБ, що порушували виправно-трудове законодавство.

Я не претендую на вичерпний перелік невідкладних заходів. Важливо тільки, щоб вони здійснювалися не келійно, а з неодмінним залученням усіх зацікавлених осіб і, передусім, самих політв'язнів.

Багато років радянські засоби масової інформації мовчали про в'язнів сумління, про порушення прав людини. У нас усе було добре, а все погане — у них, на Заході. Тепер, хвалити Бога, з багатьох тем (шкода, що не з усіх) знято табу. Тепер з'ясувалося, що в нас далеко не все було і є добре, й у них аж ніяк не все погано.

Країна підступила до такої межі, що далі вже брехати не можна. Перебудова й демократизація можуть спиратися тільки на правду. А гірка ця правда полягає не лише в тому, що за Сталіна загинули десятки мільйонів співвітчизників, але й у тому, що за Брежнєва та Андропова саджали за ґрати сотні й тисячі тих, хто говорив про необхідність теперішніх змін уже тоді. І хоч ці два періоди репресій незрівнянні ні за масштабами, ні за глибиною, їх об'єднує одне — це брак у країні правових гарантій, юридичного захисту особи.

Ось чому у перебудови, у демократизації мусять бути гарантії незворотності. Такими гарантіями можуть стати юридичні норми. Серед них (щодо порушуваних тем) мусить бути ухвала Закону про скасування ст.ст. 190-1, 188-3, 70 КК РРФСР і відповідних статей союзних республік.

Генріх АЛТУНЯН
310103, Харків, вул. Космонавтів, 4, кв. 84.

ОБЕРЕЖНО — ШОВІНІЗМ...

"Великоруському шовінізмові оголо-
шую бій не на життя, а на смерть"

(В. І. Ленін, 6 жовтня 1922 р.)

Сумні наслідки цього дощенту програного бою (само-
му Леніну, що був уже під свого роду домашнім арештом,
"воювати" лишалося недовго...) фіксуватиме нова постій-
на рубрика нашого журналу. Слово надамо перемож-
цям-шовіністам (в тому числі й "обрусілим інородцям"),
що, часом забувши про обов'язкову "інтернаціоналістсь-
ку" термінологію, говорять, що думають. Цитати брати-
мемо переважно із публікацій останніх, "перебудовних"
років.

* * *

Свет великий вы в душах взрастили,
И узнай, что узнать надлежит:
Вековечная тайна России
На путях в Гималаи лежит.
...Слышишь в призрачной дымке рассвета
Грозовые раскаты высот?
Это Шамбала в действии.

Это

Ток незримый в Россию течет.
Если в сути вещей разобратся,
Наслоенье отбросив молвы,
Авангард светоносного братства —
Это русский народ, это вы.
...Вот зачем, усмиряя стихию,
Утвержден непреложный закон:
Кто с Россией и кто за Россию,
Тот от гибели будет спасен.

(Вал. Сидоров, "Индийские сюжеты", М., 1985)

Можна хіба додати, що найближчий "путь в Гималаи"
для "авангарда светоносного братства" лежить через аф-
ганські гори. Але "усмирять стихию" не завжди просто...

* * *

"...В период создания «Диканьки» и «Тараса Бульбы» Гоголь стоял на краю опаснейшей пропасти... Надо поблагодарить судьбу за то, что он не обратился к украинским диалектизмам, как средству выражения, ибо тогда он пропал. Когда я хочу, чтобы мне приснился настоящий кошмар, я представляю себе Гоголя, строчащего на малороссийском..."

(Вл. Набоков, "Новый мир", № 4, 1987 г.)

Скажете: публікації вимагають повноти. Але чому ж тоді редакція "Нового мира" належно не відмежувалася від шовіністичного вибрику білоемігранта?

* * *

"Доходит до того, что сейчас в научной литературе, да и у широкой общественности набрало силу мнение, что якобы неудобно называть нашу начальную письменность и ее язык русскими, поскольку это общее наследие языка и культуры не одних русских, но и украинцев и белоруссов... Ведь Русь X-XI веков никак иначе себя не называла, а только Русью, Русской землей. Начать называть этот ранний период языка и литературы древневосточнославянским значило бы фактически переименовать его. Украинские и белорусские товарищи не должны беспокоиться за прошлое своих языков и письменных традиций: оно у них было и остается общим с русским. Ясно одно: живущая с древности традиция названий «Русь», «русский», «Русская земля» не должны легковесно отменяться или заменяться, ибо подобные замены порой рискуют обернуться злоупотреблением.

"...Более ста пятидесяти лет назад Пушкин написал стихотворение «Клеветникам России», и нет, считаю, в его поэтическом наследии строк, которые звучали бы до сих пор так актуально".

(О. Трубачев, член-кор. АН СРСР, "Славяне. Язык и история". — газ. "Правда", орган ЦК КПРС, 28.III.1987 г.)

Доводиться ще раз визнати рацію і за Михайлом Грушевським, що у відповідь на такі ось посягання на наше історичне минуле, вводив назву "Русь-Україна", і за Тарасом Шевченком, який усім "мертвим, живим і ненародженим" трубачовим відповів саркастичними рядками: "Кажуть, бачиш, що все-то те таки й було наше, що вони тільки наймали татарам на пашу та полякам...".

Нагадаємо й такі милі великодержавним шовіністам кількох поколінь рядки із написаного слідами потопленого в крові польського повстання одіозного вірша Пушкіна "Клеветникам России", що ним шанувальникам видатного російського поета захоплюватися не личить:

Кто устоит в неравном споре:
Кичливый лях, иль верный росс?
Славянские ль ручьи сольются в русском море?
Оно ль иссякнет? вот вопрос.

.....
Иль русского царя уже бессильно слово?
Иль нам с Европой спорить ново?
Иль русский от побед отвык?

* * *

"Во многих газетах и журналах, издающихся на казахском языке, в частности «Женщины Казахстана», «Культура и быт» ... называются только казахские фамилии, а на снимках — в основном представители коренной национальности. Такое однобокое освещение жизни многонациональной республики вряд ли способствует воспитанию сознания единства...

"10.XII.1987 г. в «Вечерней Алма-Ате» по случаю открытия детского сада был опубликован репортаж... Вот они, будущие хозяева... Черноглазые, улыбающиеся, довольные. Пятилетний Тимур и трехлетняя Наджия... двухлетний Бекзай... Далее газета сообщает, что «все обучение и воспитание в этом детском саду будет вестись на казахском языке» — «так захотели дети и их родители». «Захотели дети»! И это говорится о двух-пятилетних малышах, которые едва научились говорить! «В гости к виновникам торжества... пришли представители

из детского сада № 161, где воспитание и обучение также ведется на казахском языке». Спрашивается: нужно ли было публиковать такой материал, где пропагандируется национальная обособленность уже с детского возраста?"

(Т. Есимбаев, Цена самолюбования — "Правда", 11.02.87 р.)

Ось якби дворічного Бекзая і трирічну Наджію, які щойно вимовили перші слова рідною казахською мовою, відправили в російський садочок, це, на думку "обрусілого інородця" Есимбаєва, прищепило б їм "свідомість єдності". Такий спосіб "інтернаціоналізації" пропонує головний орган ЦК КПРС дітям неросійських націй...

* * *

"Не обращали до поры до времени в столице Казахстана внимание на то, что в вузах и техникумах города подавляющая часть учащихся коренной национальности".

("Комсомольская правда", 10.01.1987 р.)

"В вузах, особенно алма-атинских, неестественно резко росла прослойка казахской молодежи... К каким серьезным перекосам это привело, говорят цифры: в институте народного хозяйства на дневном отделении количество русских студентов сократилось до 17,8%, тогда как число студентов-казахов выросло до 73,7%. В университете — соответственно 18,8 и 75,8, в сельскохозяйственном — 10,9 и 79,5, в зооветеринарном — 6,1 и 90,4".

(Ст. "Интернационализм утверждается делом" — газ. "Социалистическая индустрия", 19.07.1987 р.)

Он яка точна статистика з'явилася, як тільки зайшло про інтереси зайшого російського населення! За аналогією хотілося б прочитати в "Комсомольской правде" чи "Социалистической индустрии", який відсоток становлять росіяни серед населення України, а який серед партійно-радянського керівництва різного масштабу,

наукових працівників, викладачів вузів, студентів республіки (вражаючі цифри щодо студентів і вузівських викладачів навів було в середині 60-х років тодішній міністр вищої і середньої спеціальної освіти республіки Даденков, але його інструктивний лист надійно заховали в глибини ректорських сейфів... Ситуація після того хіба різко погіршилася).

* * *

"...Газеты пестрят иностранными словами, незнакомыми массовому читателю... Мечтаю, чтобы наш индустриальный Краматорск стал инициатором борьбы за очистку родного языка от иностранных слов. Часто вспоминаю слова И. Тургенева: «Берегите наш язык, наш прекрасный русский язык...»".

("Можно ведь по-русски", В. Шварцайт, персональний пенсіонер союзного значення — газ. "Краматорская правда", 2.02.88 р.)

Серед десятка відгуків, надрукованих у цій же газеті 1 березня, автори яких розмірковують, добре чи ні вживати іноземні слова, з'явився і відгук ст. наукового співробітника місцевого науково-дослідного закладу "НДІ-ПТмаш" Г. Гребенюка: "...как мог автор забыть, что живет он на Украине и родным языком для города, естественно, должен быть украинский. Если бы В. Шварцайт выразил беспокойство потому, что в Краматорске исчез украинский язык, я бы его поддержал".

До цього можна тільки додати, що у всіх 34 загальноосвітніх школах і школах-інтернатах цього великого українського міста викладання ведеться російською мовою. Від вивчення української мови навіть як предмету звільнено близько 20 відсотків усіх учнів (це дані офіційні — їх навів зав. міським відділом народної освіти). А російська преса міста (української в Краматорську немає — і міська, і заводські газети — тільки російські) тимчасом розводить дискусії про доцільність очистки "прекрасного русского языка" "от иностранных слов"...

Цитати підбрала Л. І.

ХТО Є ЩО,
АБО ПЕРЕБУДОВА ПО-АМЕРИКАНСЬКИ

От саме під такою назвою, товаришу Сіробабо, і надрукуйте у своїй "Радянській Україні" мій виступ на захист Вашого дописувача П. Вільхового. Та й потурбуйтеся, аби львівські газети, передруковуючи мій твір, зберегли назву і покликалися на першоджерело, адже йдеться не лише про знущання ЦРУ з П. Вільхового, а про честь "Радянської України", яка є флагманом чи то візитною машкарою всієї республіканської преси. Без "Українського Вісника", звичайно. Той збоку плентається, як недобитий підкуркульник, незалежного одноосібника з себе корчить. А нам згуртованість потрібна! Бо ж з давен відомо, що гуртом і рідного батька вбити можна — і вбивці не знайдуть. Натовп натовпом і є... Сила — одне слово! Супроти ЦРУ саме отака сила й потрібна. І тільки ворог усього прогресивного з натовпом не єднається. Хай приклад з мене беруть. Як почув я, що цеерушна "Американська рада" статтею Осикінасіна розпочала кампанію проти видавців безцензурної газети американських комуністів, а ще цеерушніший "Вільний Техас" передрукував ту брудну писанину, то відразу ж узявся за перо, аби приєднатися до очоленого "Радянською Україною" натовпу захисників П. Вільхового.

Як Ви бачите, не сподобалося цеерушникам, що П. Вільховий, сховавши під полою голубого мундиру відеокамеру, записав інтерв'ю з Гесом і Холлом із редколегії "Дейлі Уорлд"! З-під поли, бо добре знав, що таке "свобода" по-американськи: телеекрани всього світу недавно показували, як голодуючий на знак протесту проти програми СОІ американець ховався від агентів ЦРУ в кущах напроти Білого Дому. Якби спіймали, то було б йому! А тут ще страшніше: інтерв'ю з видавцями нецензурної газети, що друкується під девізом: "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!" Саме через цей девіз і цює "найдемократичніша" Америка прогресивну газету. А ЦРУ пильно стежить, аби інформація про "Дейлі Уорлд" за межі Америки не потрапила. Будь-що не хотять імперіалісти допустити, щоб пролетарі світу і на терені Америки з'єдналися. Бо як зійдуться та вигукнуть найдемократичніше

гасло — "Тише, ораторы! Ваше слово, товарищ маузері" — тоді пиши пропало. Не тільки від ЦРУ, а від самої брехливої Америки залишаться хіба-що ріжки та ніжки. Опинися на місці П. Вільхового будь-хто — теж не пожаліли б. Не лише відеокасету відібрали б та голенького поприсідати примусили, а ще й ребра полічили б у нью-йоркському аеропорту. Та П. Вільховий — калач третій. Натяг на себе голубий мундир — і дзуськи! Ніяке в світі ЦРУ не здолає до штанців роздягнути. Не той вишкіл! І не ту кашу їдять!

Тільки й спромоглися, що касету вилучили і жовту буржуазну пресу на П. Вільхового нацьковують. Та ми дамо ідейну відсіч тій пресі. Усі, як один, станемо на захист...

Але перед тим вселенським мордобоем, товаришу Сіробабо, трішки помітингуймо, аби з'ясувати остаточно, хто вони, цеерушники, та з якого боку за них братися. Як на мене, то давно вже час закасати штани — і усією громадою позаганяти їх на лави підсудних. Аж тоді замовкне жовта преса, а світ (після "Радянської України", звичайно) читатиме на сторінках "Вільної України" кореспонденції про відкриті суди та всенародний осуд цеерушників. Бо зараз лише з їхнього голосу пишуть, говорять і показують у всьому світі. Я ось уже й радіо не вмикаю: аж голова гуде від отих наклепницьких вигадок типу "наша Америка найдемократичніша, найпередовіша"... Послухає ці побрехеньки ідейно нестійка людина — та й повірить, що в тій Америці від необмежених прав і зайці поробилися найпрудкішими в світі. А про наші досягнення — ні словечка. Роблять вигляд, ніби не у нас придумали те, як їжак і заєць наввипередки бігали. Не хочуть експлуататори, щоб прості американці довідалися, що наші їжаки прудкіші за їхніх капіталістичних зайців. Боятися наслідків...

Вустами жовтої преси ЦРУ про себе ще й небилиці розповсюджує. Хочуть, щоб усі вірили, ніби "лицарі плаща та кинджала" тільки те й роблять, що на сторожі всенародної демократії стоять! А 30-ті, 40-ві та 50-ті роки? Хіба їх не було? Чи, може, на дикому Заході вже позаростали бур'янами істребітельно-трудова заклади, де в роки перманентної депресії знайшли смерть з вини ЦРУ мільйони американців? А психлікарні для опозиції до вашінгтонських порядочків? Аж світ рота роззявив од зди-

вування, яка в того ЦРУ фантазія невичерпна. Та й як було не дивуватися, коли, наприклад, відомого усім "пана Славка" поставили у диких преріях перед отакою дилемою: "Як визнаєш себе ворогом американського народу, розкаєшся — відпустимо. А ні — згвалтуємо! Ми це вміємо..."

Добре, що винахідливий П. Вільховий закасав рукав голубого мундира та й розписав цей злочин ЦРУ — і повернув американському народові чесне ім'я "пана Славка".

Але й спіймані на гарячому цеерушники не зупинилися. Повели рішучий наступ на тих, хто спробував за Конституцію США ховатися. І якби не наш вождь, товариш Брежнєв, який усе бачив і до всього мав діло і примусив Америку підписати Гельсінську угоду, — то не відомо, що стало б з чесними американцями. Минуло трохи часу — і знову спіймані за руку цеерушники почали переконувати світ, що в минулому в їхній благородній праці мали місце незначні помилки та окремі випадки. Але загальні успіхи, які зробили Америку наддержавою, ніби-то перетворюють ті помилки й випадки знову таки на успіхи. Але, мавпуючи наші доблесні органи, ЦРУ все ж таки пообіцяло теж перебудуватися. Лицеміри, кого наслідувати хочуть?! Тих, хто грудьми стояв у нас на перешкоді культів і культиків, хто врятував десятки мільйонів дітей, що лишилися без татів, од круглого сирітства, а пресу нашу від плюралістичного пожовтіння? Тих, кому ми від великої вдячності пам'ятники споруджуємо? Наприклад, у Києві. Хай не дуже вдалий, бо кращої натури не знайшлося, але ж пам'ятник! І книжки про них пишемо. Та ще й які. Увесь світ читає. Юліяна Семьонова он навіть пацани в Анголі знають! А завдяки кому російська культура ще однією Нобелівською премією збагатилася? Усе завдяки їм — пильним і недремним. Чи такий багатющий фактичний матеріал якесь там ЦРУ спроможне постачати протягом десятиліть? Де їхні архіпелаги? Отож-то... А де вміння дбати про авторів? Умови для праці створювати? Путівки в табори примусового відпочинку виписувати чи у довготривало-пожиттєві відрядження за кордон посилати. Наприклад, побачили, що нобелівському лауреатові слід на великі звершення з відстані глянути — в кайданках його (такі маленькі, акуратні, сучасенькі) — і на сучасний лайнер. Не

треба і в черзі за квитками стояти. Спецобслуговування! І це не одного так. Усі умови для творчості створили. Пишіть, хлопці. Віддячимо... Якщо повернетесь — одразу на примусовий відпочинок! У нас лише на Україні таких санаторіїв добра сотня. І чималих?!

А чи здатне ЦРУ на такі турботи? Ні і ще раз ні! Воно лише в чужих очах стовбури бачить. Бридко читати, як з наказу ЦРУ сміється якась "Вечірня Алабама" з членів нью-йоркського футурологічного клубу за звернення "товариші". А що тут смішного? У нас ось усі товариші. Наприклад, секретар Бухарського обкому КПРС тільки перед розстрілом громадянином зробився. І міністр Щолоков був товаришем, доки в камері не застрелився. А міністр Федорчук чого тільки не коїв, а й досі в товаришах ходить. Бо ж ми гуманні і порахунків за колишні гріхи з тими, хто не перебудувався, не зводимо.

А цеерушники все до нас прискіпуються з приводу й без приводу. То їм наша еміграційна політика не подобається, бо всіх — і семітів, і хамітів, і яфетян упридачу відпускаємо на всі чотири вітри. Маєш права водія, покажи якомусь прикордоннику і їдь, куди очі дивляться. Боїшся чомусь їздити на авто — білосніжним лайнером забирайся. А негри ж їхні все це бачать! Їм теж не терпиться од дискримінації втекти! Скажімо, до нас. Усіх заберемо. Жити є де — "одна Сибір неісходима". Тільки приїздіть. Та ж ні! Бояться буржуї, що нам ті негри правду про хвалені американські свободи розкажуть. Але ж ми, підписуючи Гельсінські угоди, особливо наголошували на VII Принципі, що зобов'язує нас "діяти постійно відповідно до... Загальної Декларації прав людини". А в тій декларації є стаття 13, яка гарантує кожній людині "право залишати будь-яку країну", навіть "свою власну". Та що цеерушникам міжнародні угоди? Їм би тільки провакацію утнути.

Не встиг П. Вільховий злегка проїхатися танком по "Українському Віснику", як усе ЦРУ завололо про тридцять мідяків і про наше КДБ. Та й знову забрехалося, бо тридцять — це у нас і не гроші. Саме тому П. Вільховий продав аж дві душі — Чорноволову і Гориневу. А то вже шістдесят тих мідяків. А це пляшка пива і майже чвертка хліба. Жити можна? Можна! А як розрахунки в зв'язку з галопуючою інфляцією на срібло переведуть? Тоді й на оковиту вистачить! І зовсім недоречно порівнювати що-

денну рутинну роботу П. Вільхового з екстремальним Іудиним вчинком. Ще Шарль Бодлер сказав, що ХХ століття — доба душогубів, тобто таких, як П. Вільховий, не бракує. Але саме за нього вцепилися цеєрушники. "Українського Вісника" їм шкода. І знаєте, товаришу Сіробабо, чому? Та ж про Америку цей одноосібник ні слова не пише! Тільки про нас. Та й про те, що нам і без "Вісника" відомо, але не цікаво, бо вже приїлося.

Чорновіл з Горинем аж слізьми захлинаються, що в Україні вже й мови рідної не почуєш. А в Америці американську почуєш?! Там теж усіх на англійську переведено. І наша преса закидів їм не робить, бо ж одномовність діалектично обгрунтована. І явище це прогресивне! Уявляю, до чого дійде, коли всі по-своєму забалакають. Вискочиш спросоння ранком на город, гарикнеш од відчуття єдності та повноти щастя на увесь світ — "Здрасте!". А тобі з-над Дністра, наприклад, румунською мовою та ще з їхнім акцентом: "Буна діміняца!". Отак з руками на очкурі і завмреш: іди здогадайся — городом з тобою буде мінятися, чи дрюком по голові з'їздить?..

Та хіба Чорновіл з Горинем про таку ситуацію думають?.. Їм лише б нас усім білим світом осоромити. Бо той "Український Вісник", наче неприродне дзеркало, що чомусь показує господаря, а не сусіда. Не має дурників дивитися в таке. Розбить його — і все. Саме це і спробував зробити з "Вісником" П. Вільховий. І тільки-но затис в руці сокиру, як ЦРУ себе й викрило: стало не лише захищати "Український Вісник", але й на хвіст П. Вільховому добрячу тисячу агентів посадило. І не на американській території, а ще, мабуть, в редакції "Радянської України". Бо ж звідки вони довідалися, якого розміру штанці купив П. Вільховий для Геса, а якого кольору шкарпетки для Хола?!

Нарешті, ми продерлися крізь цеєрушні хащі до самісньогокого об'єкту нашого захисту — П. Вільхового. То ж потрійними зусиллями киньмося, товаришу Сіробабо, з усім нашим натовпом на тих цеєрушників!

Насамперед всипемо їм за касету з записом інтерв'ю з Гесом і з Холлом.

Відповідно до ст. 10 отієї ж "Загальної декларації прав людини" П. Вільховий має право записувати видавців "Дейлі Уорлд" навіть у присутності цеєрушників. А видавці, зі свого боку, "мають право... безперешкодно до-

держувати своїх переконань... шукати, одержувати і розповсюджувати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від кордонів". Ясна річ, цеєрушники теж мають право проглянути касету. Та як тільки вони переконалися, що на стрічці, крім товаришів Геса і Хола в зручних фотелях,* інших заборонених для кінозйомки секретних об'єктів немає, повинні були віддати касету П. Вільховому. І лише після того, як П. Вільховий покаже нам наших американських товаришів та перекладе їхні міркування на зрозумілу всім мову, "Американська Рада" та "Вільний Техас" можуть прокоментувати інтерв'ю П. Вільхового з Гесом і Холом. А то що ж виходить?! Громадянин Осикінсин користується з того, що в юридично безграмотній Америці з причини її непролазної технічної відсталості рідко хто знає, як поводитися з відеозаписом, і запевняє читачів, ніби П. Вільховий стер кадри, де він інструктує видавців "Дейлі Уорлд". Не вірте, товариші американці! Для того, аби переглянути і стерти якусь частину відеозапису, треба було піти у відділ ЦРУ якогось великого штату, щоб скористатися пристроєм для перегляду і стирання, бо такого пристрою "Радянська Україна" П. Вільховому в Америку не дала, щоб не вкрали безробітні.

Осикінсин поводитьися з відеозаписом так, наче переконаний, що в Америці перебудова лише про людське око і його за безцеремонне порушення авторського права не покарають. І саме тому, мабуть, штрикає в очі Гесові та Холлові тим, що їхні діти, попри нецеєрушну поведінку батьків, навчаються в учбових закладах. Та ж які ви після цього демократи і прогресисти в тій своїй зачуханій Америці? У нас, до речі, ще за проклятого царату, авансом дотримувалися 26 статті "Загальної декларації прав людини", яка вимагає від підписантів Гельсінських угод будь-що не порушувати право будь-якої людини на освіту. Бо ж ми ісконні демократи з роду-віку. Ось вам класичний приклад. Олександр Ульянов у царя стріляв. Його, звичайно, повісили. А брат Володимир тим часом безперешкодно вступив до Казанського університету. А як царя розстріляли, то прав у нас ще побільшало, бо й товариш Сталін сказав: "Сын за отца не отвечает!" Отже,

* Чорновіл з Горинем на такі ще не розжилися: пропивають, мабуть, цеєрушні гонорари.

цеєрушні писаки, не виставляйте свою демократію курям на сміх...

Ми тут, по всій Україні, розуміємо, що релігія — "опій народу", що віруючі — суцільна темрява, але коли ідеться про право відсталोї людини вірити в Бога, міцно тримаємося статті 18 "Загальної декларації прав людини". У нас, наприклад, вірні Української Католицької Церкви, аби не почувати себе відсталими і не соромитися передових атеїстів, безборонно моляться десь на безлюдді в лісі або в широкому полі просто неба — де собі захочуть. А українські автокефалісти, користуючись необмеженим еміграційним правом, їздять молитися хоч за тридев'ять земель, де їхнім священикам не соромно ходити в рясах, бо маси на Заході, як відомо, ще темні й відсталі. Та Америці і не снилися такі релігійні свободи! Там можуть навіть заборонити якусь церкву чи секту тільки за те, що ще в часи громадянської війни вона за південців, а не за Лінкольна помолилася. Ви бачили таке?!

Та чи перебудовується Америка взагалі?! Мабуть, ні! Бо ж Осикінсин глузує з того, що Гес і Хол були ув'язнені за так звану антиамериканську діяльність. Та ж сиділи вони за часів маккартизму, американського застою, за те, що завчасно Америку до перебудови кликали. Од торби і в'язниці ніхто не застрахований. Сиділи Хол з Гесом за свої перебудовні настрої, може сісти й Осикінсин за антиперебудовні виступи, коли простим американцям набридне слухати і дивитися, як цеєрушники в демократію граються. Учїться в нас, панове, як треба терпимо до критиканів ставитися. Ось не подобається нам "Український Вісник"... Був, правда, час, коли вся його редакція від народного гніву по в'язницях переховувалася. Та наша перебудова змусила їх на світ Божий повилазити. Але й зараз шукають, де потепліше. Чорновіл у кочегарці — руки од морозу береже. А Горинь, гадаєте, піде читати психологію в ЛДУ чи, наприклад, у новий гуманітарний корпус Одеського університету, де студентів узимку тільки стипендія й гріє? А дзуськи! Теж кочегарку шукає. Хай університет йому на дорозі ляже, — все одно Горинь до тепла приб'ється. Але ми мусимо стоїчно терпіти всі їхні витівки. Бо ж перебудовуємося по-нашому, а не по-американськи. Тому що слово з ділом у нас ніколи не розходиться, чи не так, товаришу Сіробабо?!

м. Одеса

ТИПОВЕ ІНТЕРВ'Ю ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА НЕЗАЛЕЖНОГО ЖУРНАЛУ В СРСР

У зв'язку з поширенням в СРСР незалежних легальних видань і зрослим інтересом до цього процесу органів масової інформації на Заході з'явилася нагальна потреба виробити для членів редколегій таких видань методичні рекомендації, як їм проводити інтерв'ю і прес-конференції.

Запитання: Як правильно розуміти термін "незалежний журнал в СРСР?"

Відповідь: Це треба розуміти так: термін позбавлення волі членів редколегії таких видань *не залежить* у нашій країні від періодичності й тиражу журналу.

Запитання: Який тираж Вашого видання?

Відповідь: Тираж практично не обмежений. Іноді він досягає майже 100 примірників. Зате, на відміну від офіційних видань, ми не нарікаємо на низьку продуктивність поліграфічного устаткування: винахід Гутенберга до нас ще не дійшов.

Запитання: Який юридичний статус Вашого журналу?

Відповідь: Він ще не розроблений. Поки що його найкраще відбивають відомі статті Кримінального кодексу.

Запитання: Чи піддають Ваш журнал попередній цензурі?

Відповідь: Що Ви! Цензури в нашій країні немає. А найкращі наші рецензенти — звичайно ж прокурори.

Запитання: Чому влада досі не закрила Вашого видання і що Ви чинитимете, якщо це станеться?

Відповідь: Мабуть, наш журнал допомагає виконувати план Держкомвидаву. А якщо влада розпорядиться прикрити наш журнал, то ми видаватимемо його в усній формі. Для цього потрібно буде всього лиш ледь-ледь скоротити його тираж.

Запитання: Якщо гласність в СРСР розвиватиметься такими темпами, то чи можна чекати появи в країні незалежних телерадіостанцій?

Відповідь: О, так, звичайно! Треба тільки, щоб усі громадяни, що захочуть ними користуватися, стали телепатями.

Запитання: Чому буде присвячений 100-й номер Вашого журналу?

Відповідь: Думаю, номер присвятимо в основному поздоровленням в зв'язку з нагородженням нашого журналу орденом Бойового Червоного Прапора або хоча б медаллю "За бойові заслуги".

Запитання: Скільки ще протриває Ваш журнал?

Відповідь: Ми ведемо велику роботу для зміцнення нашого видавництва, проте, урешті-решт, все залежатиме від того, скільки оперативників і якими інструментами ламатимуть двері редакції.

Запитання: У Вас є редакційна мрія? Що Вам найчастіше сниться?

Відповідь: Ми усі часто бачимо той самий сон: ми захоплюємо друкарню з великим запасом паперу і відстрілюємося доти, поки не надрукуємо по 100.000 примірників кожного номера.

Запитання: Як Ви гадаєте, якою була б реакція тов. Сталіна на Ваш журнал?

Відповідь: Тов. Сталін сказав би щось на зразок такого: "Я думаю, тов. Берія, розстріл не буде для них надто суворим покаранням".

Запитання: Чи є у Вас які-небудь дані про те, що Вас читають не тільки на Луб'янці, а й у Кремлі?

Відповідь: У Кремлі, видається, нашого журналу не читають. Інакше нам давно запропонували б стати ОРГАНОМ ЦК КПРС.

Рекомендації склав М. Муратов
і затвердив де слід.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ПРАВОЗАХИСНИКА

АНТИРАДЯНЕЦЬ — громадянин, якому компетентні органи радили вести себе по-іншому, а він їхні поради знехтував.

ДИСИДЕНТ (від гр. "ди" — двічі і рос. "сидеть" — сидіти) — особа, двічі суджена за вчинення особливо небезпечного державного злочину (писання віршів тощо).

ІНАКШЕДУМАННЯ (мед.) — важке психічне захворювання, що вимагає тривалого лікування в психлікарнях спеціального типу.

ПРОКУРОР — давньоримський чиновник, якому приписують знаменитий вислів: щодо раба — все дозволено.

ЄПІСКОП (в Рос. правосл. церкві) — працівник Ради в справах вірувань, що прийняв целебат.

ПРИСКОРЕННЯ (економ.) — концепція економічного розвитку в економіці вільного падіння.

ЗАСТІЙ — один із етапів переходу від соціалізму до комунізму.

АПАРТЕІД — ревізійністська концепція, що заперечує керівну роль Партії в перебудові.

СВОБОДА — процесуальний статус громадянина СРСР, засвідчений довідкою про звільнення.

м. Москва

РЕЛІГІЯ

В

УКРАЇНІ

НА СТАРИХ ПОЗИЦІЯХ

Спалах масових знищень, осквернень і пограбувань храмів напередодні 1000-річного ювілею хрещення України-Русі був несподіванкою. Раніше урядові особи маскували такі дії під стихійне лихо, ветхість споруд чи якісь інші причини, тобто старалися відкрито не демонструвати беззаконня. Цю думку переконливо підтверджує бесіда мистецтвознавця Богдана Гориня із секретарем Турківського райкому партії Львівської області влітку 1965 року. На запитання, в якому стані знаходяться культові споруди в районі, секретар райкому, подумавши, що йдеться про антирелігійну пропаганду, з гордістю повідомив, що зараз їх залишилося наполовину менше. "Деякі завалилися (самі розумієте, як), деякі таким же чином згоріли чи під вагою снігу розсунулись". Поїздка по району показала, що секретар говорив правду.

Але подібна тактика розрахована на роки, десятиріччя. А тут поспіх! Явна нетерплячка! Владоможці протягом кількох "перебудовних" місяців учинили такі спустошення, на які в брежнєвські часи потрібні були роки. На запитання, чому саме тепер, напередодні ювілею, коли увага світу прикута до України та її Церкви, влада вдалася до компрометуючих погромів, один відповідальний службовець пояснив: "Ми допускаємо можливість узаконення УКЦ. Щоби недіючі храми не попали в руки греко-католиків, прийшлося вдатися до таких непопулярних заходів". Цілком ймовірне пояснення. І цікаве воно ще й тим, що в ньому з'явилися нові акценти: чиновник вагається. Його колишня всеможність захитана. Але стара мета залишилася, а нових методів її досягнення ніхто не придумав. Не могла передбачити і небажаних для себе наслідків.

Адже люди, хоч і поволі, все-таки міняються. І разом з ними міняється характер стосунків із владою. Коли 10-20 років тому напади на церкви майже не викликали опору переляканих віруючих, то тепер безкарно вдаватися до актів вандалізму вже не можна. Це розуміє радянсько-партійний актив і тому вирушив на погроми церков під охороною доброї сотні міліціонерів, до деталей розробивши каральну операцію. Події в Рожнятівському та

Тлумацькому районах Івано-Франківської області нагадують, що час на місці не стоїть.

Вміщені тут матеріали ідентичні тим, що вже друкувалися в нашому журналі, зокрема, в п'ятому "експрес-випуску", і не додають чогось нового до розуміння релігійної проблеми, але показують масштаби руйнувань і цинізм "перебудованих" владомощів. А це немало. І вкрай необхідно.

* * *

НА СПОЛОХ

(Уривки заяви селян с. Брошнів Рожнятівського району Івано-Франківської області Генеральному прокуророві СРСР від 1 лютого 1988 р. Копії заяви адресовані "Українському Вісникові" та "Литературной газеті")

"...У нас в с. Брошневі, здавен стоїть церква, на оздоблення і впорядкування якої мешканці села витратили не одну тисячу карбованців. В неділю і свята ми збиралися в нашій церкві і молилися. І ось 25 листопада 1986 року, коли мешканці села працювали на підприємствах і в колгоспі, на село налетіла і кинулася до церкви армада курсантів міліції вперемішку з собаками на трьох автобусах, пожежна машина з електрозварювальним апаратом, машини, набиті комуністами, яких забрали з місця праці, вантажні машини для вивозу награвованого майна і навіть авто швидкої допомоги.

"Членів церковної двадцятки, які нічого не підозрювали, в цей день викликали повістками в Рожнятівський райвідділ міліції і без всяких для цього підстав затримали там цілий день [рівень правосвідомості наших селян ще такий, що вони не протестували і не вимагали правового підтвердження затримки. Десятиріччями їх привчали до думки, що начальство має право на все — М. Г.]. Всі інші люди були в цей час на роботі. Дідусі і маленькі діти, що були свідками, не могли чинити опір злочинові, який коївся на їхніх очах.

"Керував цим нашестям секретар Рожнятівського райвиконкому Книш, який дав наказ членам партії виламати

двері і пограбувати церкву. «Інакше, — кричав він, — ви покладете на стіл партквитки». Перший, якому наказали взяти автоген і розрізати церковні замки, категорично відмовився (що робить йому честь) і заявив, що він подавав заяву в партію, а не в банду, і як комуніст відмовляється брати в цьому участь. Кинув зварювальний апарат і пішов геть. Інші підкорилися Книшеві. Озброєні ломами і сокирами Гулянич, голова колгоспу, його заступник Небилович, секретар парторганізації Знак, секретар парторганізації зі сусіднього села Зваричева Гулинський, директор заводу «Лісдеревмаш» Кравчук, інженер того ж заводу Музичук та інші партійні боси дрібного штибу взялися до роботи.

"Усередині церкви все затріщало. Під завивання сирен, добірну лайку недовихованих курсантів міліції з Івано-Франківської школи МВС на адресу дідусів і дітей, які намагалися усовістити розшалілих самодурів, все награвоване виносили, вантажили на машини і вивозили.

В осквернену, оголену дочиста церкву занесли бензопилу, повісили на стінах чотири плакати із зображенням лісорубів у ватянках і кирзових чоботях, прибили над дверима таблицю «Дім прогресу» і зачинили все це на замок, посипавши його червоним порошком, який не змивається, щоби ніхто ніколи не наважився відчинити цей «Дім прогресу». Ось уже більше року туди не ступила нога людини. Так виглядає «прогрес по-івано-франківськи».

"Місцева влада охоче робила таку роботу ще й тому, що мала з неї немалу матеріальну вигоду. На десятки тисяч причинили вони збитків віруючим с. Брошнів. Церкву пограбовано цілком, в т. ч. дерев'яні райські ворота, оздоблені старовинною різьбою по дереву, золочений іконостас, що висотою сягав купола і на якому було більше 50 ікон та картин, а також картини на тему «Хресної дороги», які займали всі стіни по периметру церкви. Все це були роботи відомих художників початку нашого століття Данькова та Хусевича. Вкрадено чотири килими вартістю кілька тисяч карбованців, багато вишиваних рушників та інших виробів. Не стало посуду, хоругов, різьблених столиків, різьблених хрестів, рам для картин і багато, багато іншого. Все це десь поповнило колекції нечистих на руку і душу колекціонерів і кишені відповідальних за грабунок керівників.

"Безконтрольність таких акцій відкриває широкі можливості для особистої наживи місцевого керівництва. І ця можливість посилює їх завзяття. Інакше тяжко пояснити спроби пограбування (які тягнуться роками!) церкви селища Перегінське по вул. Великій, на оздоблення і внутрішню реставрацію якої селяни зібрали і витратили 28 тисяч крб. ...Доходило до того, що людей, які зібралися на свята, закривали в церкві... тримали шість годин під дощем... Про наслідки цих акцій можна здогадатися, якщо серед оточених були хворі дідусі, вагітні жінки і діти. На вулицях Перегінська людям влаштовували особисті обшуки, надіючись знайти ключі від численних замків церкви.

"Ні, не тільки атеїстичною переконаністю подиктована ця запопадливість у боротьбі проти власного народу, не тільки цим. Не переконання було причиною того, що пограбовану в с. Ясень нашого району церкву спалили. Мабуть, комусь... треба було замести сліди. Тепер жодна експертиза не вияснить, на скільки десятків тисяч карбованців завдано шкоди селянам, які вклали колись у церкву свої гроші.

"Ці печальні факти грабувань і беззаконня примусили громадськість села стерегти своє добро. Чи не сумний досвід нашого села наштотхнув селян Ілемні Рожнятівського району, де особливо активні спроби пограбувати церкву,... огородити її ровом, щоб не під'їхала машина зі зварювальним апаратом чи бульдозер.* А при появі у селі незнайомих людей чи машин на дзвіниці лунає дзвін і все село збігається до церкви, щоб запобігти злочину. Людям багатьох сіл районні органи не дають спокійно працювати.

"Ми згадуємо інші села для того, щоб Ви не думали, що наше село — поодинокий випадок. Це далеко не всі факти. Сіл, подібних до нашого, багато. Ми хотіли показати, що беззаконня ввійшло в норму, як, між іншим, і в інших районах Івано-Франківської області...".

Далі в заяві висловлюється здивування, що така практика знайшла підтримку в ЦК КПУ і що перший секретар ЦК Компартії України Щербицький саме Івано-Франківсь-

* Чи не "зворушлива" картина перебудовного періоду? Селяни, що втратили віру в елементарну порядність місцевого начальства, зводять редути навколо церков, як у середньовічні часи...

ку область похвалив за "новаторство" в атеїстичній роботі... І далі: "Фактів порушень і беззаконня багато... Але бандитські методи грабунків церков тільки ганьблять в очах людей ідею державного атеїзму..."

"Ми просимо Прокуратуру СРСР розібратися в цьому і відновити закон і порядок, зокрема:

"1. Повернути награване розбоєм усе громадське майно. Для початку повернути хоча б ті рештки, що зберігаються в закритій церкві Рівнянської Свободи, яку районні власті перетворили на склад;

"2. Відшкодувати церковній громаді вартість того, що вкрадено або знищено;

"3. Винести з церкви бензопилу і кілька плакатів, які оскверняють нашу церкву всередині, і зняти замки, посипати порошком, щоби ми могли відновити свою церкву всередині, посвятити її і молитися;

"4. Покарати у відповідності з законом усіх посадових людей, причетних до зловживань і злочинів, щоби надалі акти вандалізму не повторювались.

"Досить терору, страху, погроз, ворожнечі і недовіри, які сіють чиновники. Давайте вчитися, як говорив М. С. Горбачов, жити в епоху демократії".

* * *

"ТА ВЖЕ МОГЛИ Б НАС І ПОШАНУВАТИ"

Можливо, Тлумацький район Івано-Франківської області не займає першого місця за кількістю пограбованих церков, але відстає від нього не назвеш. Тільки в одному закутку, де Дністер своїм коліном утворює своєрідний півострів, місцеві керівники вчинили 10 наскоків. Свідками їхніх воєнничих акцій були мешканці сіл Білогірка, Братишів, Будзин, Гринівці, Долина, Колінці, Локітка, Надорожна, Одаїв, Остриня. Отакий розмах!

БІЛОГІРКА: Розповідають віруючі, прості селяни, що все життя на колгоспній роботі. Добре пам'ятають і ті часи, коли на трудовні отримували грами і річну платню приносили в мішку на спині. Серед них ланкові Солонина Ганна Василівна, Гордій Домка Василівна, Дмитрів Павлина Василівна, Щербань Катерина Миколаївна. Роз-

повідать вперемішку з плачем.

— Кажуть їти співати в хорі. А мені де хочеться співати! Кажу: відкрийте церкву, то й у хор піду.

— Питаєте, як це сталося? Та одурили нас, як малих дітей. Вранці 22 травня минулого року заповіли всім вийти в поле, бо якась комісія має перевіряти ділянки. Люди повірили й вийшли. Всі. Хіба залишилося старе і мале. Ми нічого не бачили. То вже розповідають ті, що в селі залишилися. Як тільки село опустіло, під'їхала колона автобусів і вантажних машин. Зупинились за селом. Їх зустрів секретар парторганізації Слободян Петро Іванович. В автобусах приїхали міліціонери і дехто з району. Частина з них щільним кільцем оточила церкву, друга зробила заслон проти поля, де були люди, а з десятків залишилися на автобусній станції, щоби затримати тих людей, які повернуться з Тлумача.

Поки розставляли охорону, над селом з'явився вертоліт і завис над церквою. Тоді кілька молодиків у чорних окулярах (всі вони були в темних окулярах) молотами позбивали замки на дверях, і весь розохочений першими звуками руйнування натовп вдерся до церкви. Одні зривали образи зі стін, інші мотуззям обв'язували іконостас і тягнули в машину. Ікони 300-400-річної давності кидали в машину, як непотрібне сміття. Туди вперемішку з хоругвами летіли рушники, два великі гуцульські килими, свічники, церковний посуд. Все робилося блискавично, якусь годину чи й менше. Але цього часу було достатньо, щоб хтось із дітей прошмагнув крізь тісне кільце міліціонерів і передав у поле людям вістку про напад.

Лавиною скотилися віруючі згори до церкви, але запізнилися. Навантажені церковним майном "Колхиди" покидали село. Схвильований натовп ринув до церкви. І ахнув! Вона була пуста, обідрана. На підлозі валялися уламки різьбленої оздобы. Зчинився плач.

Голос: На все це не мож було дивитися! Ганя Бурлачка знепритомніла!

Голос: Здибала я секретаря парторганізації та й кажу: то ви так по-партійному робите? Ліпше вже було мою хату завалити, ніж отак церкву обдерти!

Солонина Ганна: Могли б вже нас і пошанувати. Зовсім мало нас залишилось. Колись в поле виїжджало дві повні машини жінок, а тепер лише дві лавки заповнюють.

Голос: Ви кажете, що це вчені люди робили?! Та це

дикуни з ліса! За півгодини знищили все. Хай так скоро збудують, як зруйнували!

Голос: Та най би вже забрали, та хоч по-людськи. А то так понищили, що не мож було дивитися.

Голос: Церква нова. Люди продавали колись худобу, поле та давали гроші на церкву. Хтось замовляв ікону, інший вишивав обрус. В тій церкві наша праця, наше добро. Хто нам його поверне?

Голос: Нас заспокоювали, що не все понищили. Дещо віддали в музей. Я обійшла всі музеї Івано-Франківська — ніде нашого не бачила.

Голос: Сид який — церква обдерта. Приїжджали поляки, фотографували. Кажуть, про це написали в якійсь польській газеті.

Розмова знову повертається до подій 22 травня. Як побачили жінки таку руйнацію, кинулися до контори, схопили під руки секретаря парторганізації і потягнули до церкви. Пробував вирватися. "Іди, іди! Чого опираєшся? Подивися, що ти наробив!" Тягнуть і плачуть.

А на другий день доярки не вийшли на роботу. Довго ревіли колгоспні корови, поки організували і вивели на ферму конторських жінок. Два дні страйкували доярки, протестуючи проти свавілля тлумачьких атеїстів. Такого повороту справи не сподівалися ні секретар райвиконкому Мороз, ні його колега Самборський, яких селяни підозрюють в організації цього ганебного наскоку.

А через кілька днів прийшли майстри, чорною фарбою позамазували розписи на стінах церкви, вхід забили дошками і над дверима повісили таблицю "Дім трауру". А коли селяни хотіли закінчити панахиду по померлому в цьому "Домі трауру", бо надворі було дуже холодно, то їх туди не пустили. Тепер вже селяни збили замок, занесли тіло досередини, закінчили панахиду і тут же стихійно почали обговорювати свої церковні справи.

Голос: Голці не було де впасти — так багато зібралося людей. Голова сільської ради перелякався і тут же потелефонував в район: "Приїжджайте! Уніати повстали!".

Обрали десятку, котра почала збирати підписи під заявою про відкриття церкви. Начальство пробувало залякувати: "Не домагайтеся відкриття церкви, а то ще й хрест зріжемо". Але це не зупинило віруючих. Навіть коли дізналися, що якомусь п'яниці обіцяють 600 крб.,

щоб він зрізав хреста. Та настрій в селі був такий, що той відмовився від легкого заробітку.

Другого дня викликали на засідання райвиконкому священика із сусіднього села Сурака Тадея Дмитровича, який відправляв панахиду. Його звинувачували в підбурюванні віруючих і вимагали сказати, хто перший зайшов до церкви. Навіть священик не злякався, а чемно зауважив, що "Дім трауру" для того й відкрито, щоби там правити панахиду...

При всьому своєму негативізмі до місцевого начальства білогірці настроєні аж занадто поблажливо. "Та хай вже не віддають нам церковного майна. Нам би лиш церкву відкрили!" В цій репліці все: і мораль селян, і місце церкви в їхній системі цінностей.

ОСТРИНЯ: Напад на остринську церкву не зовсім удався. Чи то втрата пильності, як люблять говорити деякі функціонери, чи недооцінка можливості опору віруючих, але запобіжних заходів не вжили. Людей не виманили зі села і почали свою чорну роботу серед дня. Правда, та ж сотня міліціонерів і активістів швидко впоралася з внутрішнім убранством церкви, повантажили все на машини, але тут з'явився схвильований натовп віруючих і кинувся на напасників. Полетіли грудки землі, каміння. Серед прокльонів і плачу натовп все більше напирав на непроханих гостей і вони почали відступати до автобусів. Врешті вскочили досередини і під гулюювання дітей поспішно виїхали. Жінки кинулися до машин і дуже багато церковного майна врятували. Ходжу навколо церкви. Поволі сходяться остриняни, люди похилого й середнього віку: Гах Василь Васильович, Пічак Микола Васильович, Павлик Іван та інші. Розповідають. Церкву закрили після арешту уніатського священика в 1947 році. Але церква ще довго діяла. Деколи приїжджав підпільний священик, а переважно люди щонеділі сходилися до церкви самі і молилися. Її тримали в зразковому порядку. І ось цей напад.

Голос: Ви питаєте, чому вони так наспіх організували напад? Думаю, тільки тому, що в цей же день вони громили ще й церкву в Братишеві.

Голос: Під час війни я був в кількох європейських країнах, але такого дикунства ніде не бачив.

Голос: Ви питаєте, як вони думають використати цер-

кву? Та ніяк! Ось уже рік стоїть порожня. Знищили, поламали і покинули. Ходять чутки, що майно вивезли на аеродром і спалили. Правда, дещо віддали до Обертина чи Голишева.

Голос: Я так думаю, що церква не має ніякого відношення до політики. Ми маємо на неї право. І будемо домагатися повернення нам церкви.

Отак всюди. Люди готові продовжувати боротьбу за церкву. І такий настрій сьогодні визначальний серед релігійних громад.

ЛОКІТКА: Тут все відбувалося набагато скромніше. Не було колон автомашин, вгорі не кружляв вертоліт. Просто одного червневого дня в каплицю, що притулилася до гори край битого шляху, ввірвалися в масках невідомі люди. Вони дуже швидко винесли з каплиці майно, повантажили машину і, поки прибігли люди, встигли зрізати з каплиці хрест. Все пройшло гладко. Без конфліктів. Після від'їзду напасників у масках біля каплиці до пізньої ночі стояли люди і плакали. А через кілька днів колгоспне начальство наказало завезти в каплицю мінеральні добрива.

КОЛІНЦІ: Винахідливі атеїсти підрізали основні стовпи дерев'яної церкви, і під вагою снігу церква завалилася. Селяни вирішили самотужки її відремонтувати. Але на заваді став районний уповноважений у справі церков. Він суворо заборонив ремонт. "Без мого відома не смієте навіть цвяха забити в підлогу". Зворушлива узгодженість дій...

НАДОРОЖНА: Пограбоване в с. Надорожна церковне майно не все знищили. Дещо з пограбованого попало на чорний ринок. Були спроби продати Євангеліє, Службеник. Тепер ці книги в людини, яка готова в будь-який час передати їх церковній громаді, якщо тільки громада поверне собі храм.

Віруючі Надорожної — міцна греко-католицька громада. Вони зареклися йти до Російської Православної Церкви, бо мають свою. До погрому церкву відвідували дорослі й діти. Вчителі постійно чергували біля церкви і не пускали дітей. Кожної неділі тут відбувалася сцена протистояння двох світів, яке особливо загострювалося

на Великдень.

У Надорожній нині ті ж настрої, що і в інших селах. Люди висловлюють думки відкрито. І в їх способі думання й почування більше шляхетності, державного підходу, ніж у тих, хто ховається за чорні окуляри і маски.

* * *

Я показав свої нотатки молодій журналістці. Не повірила. "В наш час і отаке?" Більше нічого. Внутрішня цензура не дозволила переступити уявну межу. А іноземний журналіст, напевно, спитав би: "Що ж відповіла Президія Верховної Ради УРСР на протест депутата Тлумацького виборчого округу про такі безчинства?" А нічого! Бо й протесту не було! І депутатів таких ще немає, які внесли б до найвищого органу протест. Все це ще попереду. Та рев худоби в Білогірці, редути навколо церкви у селах Ілемня та Голинь переконують нас, що той час поволі наближається.

М. ГОРИНЬ

* * *

ПО ВСІЙ СЛАВНІЙ УКРАЇНІ...

Ще кілька фактів "новаторства" в атеїстичній роботі і у хвалених за це Щербицьким Івано-Франківській та Тернопільській областях (див. "Звіт Політбюро ЦК КПУ про керівництво перебудовою" — січень 1988 р.) і в інших районах України.

КОЛОМИЙСЬКИЙ РАЙОН НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

Саме від знаного колись Угорницького монастиря залишилася, на думку місцевих жителів, дуже гарна дзвіниця, пам'ятка європейського значення, стан якої на сьогодні плачевний. Поруч, у селі Баб'янка стоїть стара церква, побудована в 1752 році. Її теж вважають монастирською. Нині вона, як птах з підбитим крилом. Пізньої

осені 1984 року під прикриттям загону міліції з неї зрізали хрест. Витягли іконостас. Баб'янка зворохобилася. Вночі загорілося три великі копиці колгоспного сіна. Наїхала міліція — тиждень шукали палія. А через три дні загорілася ще одна копиця. Збитки склали шість тисяч карбованців. Тиждень в КПУ (камері попереднього ув'язнення) протримали 70-річного церковного активіста Івана Гойоту. Саме у нього перед нальотом обманом виманив ключі від церкви голова сільради Василь Пасічняк (подейкували, що саме з його участю продавали потім у м. Косів старі церковні ікони...). Гойоту відпустили, але заарештували і засудили за звинуваченням у підпалі його родича. Через пару років він зустрівся в тюрмі із засудженим за корупцію саме тим райкомівцем із Коломиї, який очолював набіг на баб'янську церкву...

Жителі Баб'янки дотепер безуспішно домагаються відкриття сплюндрованої церкви.

У селі Отиня при вході в церкву зробили смітник. А на прохання жителів села Скопівка відкрити замкнену церкву в Коломиї цинічно відповіли: "Що вибираєте — музей чи склад?"

БОРЩІВСЬКИЙ РАЙОН НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Інформує житель с. Констанція Леонід ДРАПАК, який зробив магнітофонний запис свідчень селян про набіг на церкву в сусідньому подільському селі Жилинці. Постають подробиці квітневого дня 1985 року, коли до офіційно закритої ще в часи хрущовської антирелігійної війни, але утримуваної селянами в доброму стані церкви примчала "група захвата" — кілька машин і автобусів з міліцією, партійним начальством, активістами. Поки ламали церковні двері, збіглися люди. Намагалися не допустити пограбування. Їх відтягували за руки, волокли по землі, декого затягували в автобуси, а потім позасуджували на 15 діб ув'язнення. Серед нальотчиків селянам запам'ятався тодішній секретар парторганізації радгоспу Шевчук, бо районних начальників люди не знали. Ікони, скульптури, усе оздоблення церкви нещадно ламали, викидали надвір, дещо забирали з собою. Потім двері замкнули, повісили табличку "музей" і поїхали. А в тому постійно зачиненому "музеї", якого ніхто не відвідує, сто-

ять якісь лампи та ліхтар "летюча миша"...

"Бойовничі атеїсти" з Тернопільщини на цьому не зупинилися. Через якийсь час, коли по країні вже лунали гасла перебудови, рано вранці до жилинської церкви під'їхали в супроводі охорони якісь молодчики, вибралися на церкву й дзвіницю і позрізали хрести. Людям, які збіглися, погрожували зброєю. Спилляли і порізали на куски дубовий хрест неподалік церкви, поставлений, як кажуть люди, при відзначенні 950-річчя хрещення України.

З протестами проти сваволі і проханням відкрити церкву селяни Констанції та Жилинець зверталися не тільки у Борщів чи Тернопіль, але й у Київ та Москву. Безрезультатно...

Трохи згодом, з 15 по 22 березня 1986 року, в Борщівському районі за вказівкою райкому партії (перший секретар — Половинка) і під безпосереднім керівництвом працівника райкому Полянської проводили кампанію нищення хрестів, серед яких були пам'ятні знаки скасування кріпацтва в Галичині.

Ось як відбувалася ця чорна акція на території колгоспу ім. Леніна, до якого входять села Констанція, Озеряни, Пилатківці та Жилинці. Нищили хрести три найманці, привезені з сусідньої області, з якими буцімто було підписано договір на 2500 крб. Їх прикривала міліція, секретар парторганізації колгоспу Богдан Петричко та голова сільради Йосип Фльорчук. Дерев'яні хрести найманці зрізали, а кам'яні розбивали великим молотом. Уламки звозили на цвинтар у Пилатківцях спеціально виділеною колгоспом автомашиною. Так було знищено п'ять хрестів у Констанції, шість у Озерянах, у Пилатківцях зрізали хрести з каплиці, яка належала до озерянського костьолу (і в костьолі, і в каплиці зараз зберігають колгоспне зерно), в Жилинцях зірвали хрест із церкви, в якій три роки тому теж понищили все всередині і зробили там "музей". Деякі із знищених пам'ятних хрестів крадькома відновлено.

* * *

Хибно було б думати, що потяг до віри, який виник у зв'язку з вакуумом духовності в радянському суспіль-

стві, характерний тільки для західної частини України. Це явище загальне. Домагання реєстрації церковних громад і відкриття закритих церков ідуть з усіх кінців України — і, як правило, натикаються на глуху стіну. Правда, в багатьох районах України уже й відкривати нічого. Ось, наприклад, на батьківщині Шевченка у великому й густонаселеному ЗВЕНИГОРОДСЬКОМУ районі ЧЕРКАСЬКОЇ області, в 27 селах якого було до революції по одній або й по кілька церков, діє сьогодні дві церкви, що чудом перетривали тотальне нищення 30-х років, та ще перетворена на церкву капличка в райцентрі на цвинтарі. Великий кам'яний собор у центрі Звенигородки розтягли тракторами, церкви по селах розібрали чи попалили. Були до тла знищені, наприклад, дві давні дерев'яні церкви у великому селі Вільховець — Троїцька (1781 р.) та Миколаївська (1723 р.), побудовані на місці ще давніших, пов'язаних з іменем Богдана Хмельницького та його сина Юрія. Крім двох діючих, збереглася на Шевченковій Звенигородщині ще всього лиш одна церковна споруда — гарна дерев'яна церква в с. Мизинівка, використана під склад... Вже й ту хотіли розібрати, та поки що відстояли місцеві краєзнавці. Нагадали, як рятували цю окрасу Мизинівки місцеві партизани, коли фашисти перед самим відступом хотіли її підпалити... А ось красуню-церкву в селі Хлипнівка з чудовою дерев'яною різьбою, з уцілілими давніми розписами всередині, прямо пов'язану з Тарасом Шевченком (сюди приходив він пішки з Кирилівки до тітки Домахи, у місцевого "богомаза" хотів учитися малювати...) врятувати від новітніх варварів не вдалося. Краєзнавці району пропонували зробити в церкві музей, включити Хлипнівку в Шевченківський туристський маршрут. Писали в "Літературну Україну", в Товариство охорони пам'яток. Місцева влада відповіла зловісним гурчанням двох тракторів і бульдозера, що вмить розтерзали дерев'яний шедевр. Було це не в далекі 30-ті роки, коли трошили церкви в Кирилівці, Моринцях, по всій Звенигородщині. Сталося це всього шість років тому...

* * *

БОРЗНЯНСЬКИЙ РАЙОН ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(Від нашого кореспондента на Чернігівщині
Миколи ДЕНИСЕНКА)

Наприкінці літа 1987 року віруючі сіл Хороше Озеро, Сиволож, Печі та Пам'ятне (ст. Крути) звернулися до Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР із заявою про відкриття в Хорошому Озері церкви, перетвореної на склад у хрущовські часи. Заяву підписала 761 особа.

Відтоді й почалися поневіряння селян. До кого тільки вони не зверталися, куди тільки не їздили: і в Москву до Харчева, й у Київ до Бойчука, і в Чернігів до Кочерги, і до Борзнянського райвиконкому... Ось як реагували на законне прохання віруючих відповідальні працівники державного апарату:

Кочерга — уповноважений Ради в справах релігій по Чернігівській області:

— Звертайтеся до Вишневської — уповноваженої по вашому району.

Лоза — голова Борзнянського райвиконкому:

— У нас держава атеїстична, місця для релігії немає.

Вишневська — уповноважена в справах релігій по районі:

— Вони вам кажуть одне, а нам зовсім інше.

"Вони" — це там, нагорі.

А ось реакція партторга колгоспу (зараз працює директором школи в Хорошому Озері) Григорія Бодуна, який викликав у свій кабінет двох літніх жінок — Ольгу Бойко і Параску Василенко й провів із ними "виховну" роботу:

— Церкву захотіли? Голову людям морочити? Ви сьогодні в Озері, а завтра будете на довгій ниві — так і знайте.

Та кулаком по столу раз, і вдруге, і втретє!

— Пишіть пояснювальну записку!

А через тиждень приїхав на машині до Бойко і знову вимагав:

— Прекратіть займатися антирадянщиною!

Віруючі звертаються (в котрій уже раз!) у Київ, просять допомогти. Їм обіцяють. А 26 жовтня приходить лист від Кочерги, в якому він пише: "Сообщаем, что по вопросу регистрации православного объединения в с. Х. Озеро вам неоднократно давались необходимые разъяс-

нення [підкреслення моє — М. Д.] в райисполкоме, на личном приеме в аппарате уполномоченного Совета по делам религий 12 августа и 29 сентября 1987 г., а также на месте — работниками исполкома Борзнянского р-на, Хорошеозерского, Сиволожского и Печивского сельсоветов народных депутатов в сентябре с.г."

Які давалися "пояснення", ми бачили...

Невдовзі директор школи Бодун зібрав комсомольців випускних класів і заявив:

— Ніякої церкви в селі не буде, а в тому приміщенні, де колись вона була, зроблять філіал заводу, отож хто бажає, вже пишіть заяву на роботу в тому філіалі.

Ще через деякий час кличуть до сільради члена "двадцятки" Ольгу Бойко.

— Я — Кочерга, — заявляє прибулий в село начальник.

— Ні, ви не Кочерга, — відповідає Ольга Данилівна, — я була в Чернігові, розмовляла з Кочергою.

— То був мій замісник, — сухо озвався уповноважений у справах релігій по Чернігівській області.

— То навіщо ж мене дурили?

Кочерга не відповідає, натомість дістає листи і грубо каже:

— Що це ви скрізь пісьма пишете? Хіба не ясно, що не дозволять відкрити церкву? Тут завод буде, церкву під філіал заводу переоборудують, так що нікуди не звертайтеся. Це даремна трата часу і сил.

— Нікуди ви не кидайтесь, ніхто вам церкву не відкриє, — попереджає ще один гість із району.

— Ви не мені кажіть, а громаді. Чого це ви мене одну викликали і лякаєте? Викликайте громаду, отоді й розмовляйте, — відповідає Ольга Данилівна.

— А куди ви знов будете писать? — запитує ще один учасник розмови — новий голова виконкому сільради, обраний на цю посаду за участь у війні в Афганістані. Мабуть, пройшов він відповідну школу виховання, оскільки іншим разом викликав у свій кабінет літніх віруючих жінок, які годяться йому коли не в бабусі, то в матері напевно, і кричав на них, не забув і по столу кулаком бахнути.

— Писатимемо по старих слідах, — сказала жінка.

Наприкінці січня 1988 року голова райвиконкому Лоза пообіцяв приїхати в Хороше Озеро і поговорити з лю-

дями, повідомив день і годину приїзду, та коли довідався, що зібралося більше ста чоловік (йому зателефонували з виконкому сільради), злякався. Марно чекали його люди більше двох годин, "народний обранець" приїхав тільки наступного дня, дивився на закриту церкву. Тихенько приїхав — тихенько поїхав.

Члени "двадцятки" Кохан Є. П., Лазоренко Г. Й., Карпенко Г. Д., Лавренко О. А., Василенко П. Д. 13 березня поїхали знову в Київ, до екзарха Філарета, але він був у від'їзді, тому віруючих прийняв його заступник Пеланій. Допомогти православним не мав сили, тому порадив звернутися до Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР. Жінки — туди, і в котрий раз розповіли все спочатку: коли і куди заяву писали, до кого зверталися, як реагує область, район, місцева влада.

— Який завод? Вони там у Чернігові та в Борзні газети читають, радіо слухають? Не ті зараз часи, щоб притіснити віруючих. Ось і з Печей заява про відкриття церкви поступила, але там не відкриють, бо нема культової споруди. А в Хорошому Озері відкриють.

Так реагував представник Ради у Києві і порадив переписати заяву та звертатись знов до Кочерги.

— Тільки спочатку це питання вирішує райвиконком, а потім Чернігів, далі — Київ і, нарешті, Москва, — сказав на закінчення.

Борзна повідомила, що доля церкви, перетвореної на склад, вирішуватиметься наприкінці березня...

Майже рік триває ця незаконна тяганина. Влада розраховує, що віруючі знеохотяться і махнуть рукою... А тим часом у знедуховленому селі витає "зелений змії", зростає злочинність (ось останній випадок з січня цього року — двадцятидворічний житель Хорошого Озера Олександр Плєскач спробував зґвалтувати 45-річну жінку, а наштовхнувшись на опір, задушив її...). Частішими стали випадки самогубства.

— І їсти є що, і пити, і зодягнені-обуті, а радості — нема, — кажуть літні люди.

* * *

Ось такі події розгортаються й після того, як голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР Харчев

виступив у "Известиях" 27 січня 1988 р. зі статтею, в якій визнав, що в СРСР допускалися "масове і необгрунтоване закриття молитовних споруд, сваволя щодо служителів культу, ігнорування законних прав віруючих і їхніх релігійних почуттів". Він покритикував місцевих керівників, що "опираються новому, твердять про недопустимість «поступок церкви»..., розводять тяганину при вирішенні простих питань..., на довгі роки затягується вирішення питання з реєстрацією релігійних громад".

Так хто ж "розводить тяганину" і "затягує вирішення", як не те саме відомство, яке очолює тов. Харчев?

З ПРИВОДУ ВИХОДУ № 1 ЖУРНАЛУ "ХРИСТИЯНСЬКИЙ ГОЛОС"

Відрадно відзначити, що Комітет захисту Української Католицької Церкви вирішив випускати журнал "Християнський голос". Як вказує редколегія, в журналі друкуватимуть матеріали з церковних проблем, поезію і художню прозу релігійного характеру, яких, зрозуміло, не публікують офіційні часописи. Важливо підкреслити, що Комітет і його орган не вступають у конфронтацію з державою, мають намір уникати політизації церковних проблем і своєю метою ставлять відновлення легального статусу УКЦ.

Матеріали, вміщені в першому номері журналу, розмаїті: звернення до Папи Римського з запрошенням святкувати тисячоліття Хрещення Руси-України, звернення до учасників Віденської конференції держав, які підписали Гельсінську угоду, з вимогою сприяти легалізації УКЦ в Україні, відповідь ректорові Одеської духовної семінарії протоієрею О. Кравченку "Кардинал має рацію..." Василя Барладяну, "Українська католицька церква: катакомби і альтернативи" — широка інформація Комітету захисту УКЦ про становище цієї Церкви в Україні, про необхідність її легалізації, як і відновлення Української Автокефальної Православної Церкви, про збір підписів під Зверненням за відновлення легального статусу УКЦ, біографічні довідки членів Комітету захисту УКЦ, інші хронікальні матеріали, списки мирян, що поставили свої підписи за легалізацію УКЦ, та ін.

Увесь цей різноманітний матеріал згруповано в трьох рубриках: "До 1000-ліття Хрещення Руси-України", "Факти і події", "Вісті з парафій" — і стосується найважливіших проблем сучасного становища УКЦ в Україні. Цим він приверне увагу читачів, яким не байдужі порушені в журналі питання.

Найважливішою, центральною проблемою є зосередження уваги громадськості на питанні легалізації УКЦ в Україні, що було б справжнім поверненням до демократії. Насильне припинення діяльності Української Греко-Католицької Церкви в 1946 році, в період найбільшого розгулу сталінського терору в Західній Україні, коли були арештовані єпископи і Церкву позбавили керівництва, мовою офіційної влади називається "самоліквідаці-

єю", але фактично це було порушення найелементарніших юридичних норм і приписів як світського, так і церковного характеру. Однак, навіть сьогодні всіма офіційними засобами масової інформації форсується думка про "законність" так званого собору 1946 року. Яка ж це "самоліквідація"? Це справжня ліквідація по-сталінськи! Може, зараз тут не місце називати кількість жертв цієї ліквідації: стільки ж священників було репресовано, стільки загинуло, а всі єпископи пройшли крізь сталінські катівні! То чи ж логічно сьогодні, в умовах відкритості і демократизації, додержувати версій про якусь "самоліквідацію" Української Греко-Католицької Церкви? Ця версія перечить сьогодні загальній тенденції викриття сталінського терору, всіх потворностей суспільного життя. Вперте додержування цієї версії представниками влади щонайменше говорить про неглибокий процес накресленої партією перебудови сучасного життя суспільства, про якийсь спорадичний, вибірковий характер цього процесу. Або, якщо глянути на це явище з іншого боку, воно, можливо, говорить про опозицію загальному курсові демократизації і відкритості, опозицію, яка наявна на всіх "поверхах" державного і партійного апарату.

Цей процес оновлення найменше дає себе відчувати в Україні. І як приклад того — становище Української Католицької Церкви: як і раніше, в глухі часи брежнєвського застою (точніше — реакції), греко-католицьку церкву переслідують, про що свідчать і деякі документи, опубліковані в журналі. Далі продовжується нічим не обґрунтована і, по суті, антиконституційна нагінка на священників і мирян, які здійснюють релігійний обряд в дусі греко-католицької традиції. Тривають насильницькі вторгнення в життя мирян, які одверто виявляють свою приналежність до греко-католицького обряду. Доводиться констатувати, що Українська Католицька Церква в Україні не має жодних прав, а в устах офіційних осіб вона просто "не існує" або, в кращому випадку, визначається ними як "залишок уніатства".

І це стверджується в той час, коли УКЦ в Україні, незважаючи на нечуваний терор, на фізичне винищення священників, руйнування церков і церковного майна, зберегла свою структуру, хоч і була змушена перейти в каткомби. Вона є, вона існує — це незаперечний факт, який дає право (якщо воно рівне для всіх громадян СРСР)

заявити про себе, а в особі одверто проголошеної діяльності Комітету захисту УКЦ навіть провести збирання підписів за відновлення греко-католицьких парафій, за правове відновлення УКЦ в Україні.

Вся ця діяльність не суперечить діючій Конституції УРСР і тим самим, є законною, відповідає нормам, обов'язковим для всіх громадян.

Сталінська ліквідація Української Греко-Католицької Церкви в 1946 році була проведена без згоди на це правоспроможного церковного собору, по суті, від імені держави і за допомогою її каральних органів. При цьому, як і в багатьох інших випадках, не питали на це згоди самих же мирян греко-католицького обряду. Сьогодні своїми багаточисленними підписами за відновлення УКЦ в Україні миряни заявляють про свою волю — цей принцип справжнього демократизму треба лише вітати, всіляко підтримувати і мати на увазі, що саме в ньому і здійснюється народний референдум, який говорить про ніяк не часткове, "залишкове" явище в духовному житті українського суспільства. Цього, може, найбільше й бояться чиновники і бюрократи, які вперто обстоюють стару сталінську концепцію, здійснену кривавими методами фізичного винищення і насильства, яка не потерпіла католицької церкви насамперед тому, що вона була *українською*, що вона не "вписується" в якусь міфічну єдину "руську", тобто російську, православну церкву, для якої не існувало і не існує національних церков, до котрих вона завжди ставилася з догматичною нетерпимістю. Тому-то в результаті цієї нетерпимості, в якій вона солідаризувалася — хотіла того чи не хотіла — з сталінським терором, що ліквідував і Українську Автокефальну Православну Церкву, сьогодні верхівка російської православної церкви в особі її патріарха і всієї вищої ієрархії ніяк не хоче бачити, що в Україні реально існує інша — Українська Католицька Церква і що Україна, її віруючі громадяни православного обряду мають законне право на відновлення Української Автокефальної Церкви. Не хоче бачити цих фактів не просто тому, щоб зберегти якусь "єдність" православної церкви, якої не було ні в історичному минулому, ні сьогодні, а насамперед тому, щоб продовжувати ветхі, як світ, як уся історія російсько-самодержавного правління, традиції "єдиної невідімої" Росії, ідеологічне обстоювання якої інтенсивно за-

вжди здійснювала російська православна церква, відсилаючись для цього, як правило, до найреакційніших постулатів російської шовіністичної історіографії.

Викладені тут думки викликані як матеріалами, вміщеними в журналі "Християнський голос", так і тими, що друкуються останнім часом в офіційній пресі. Повніші відповіді на ті рясні публікації, слід сподіватися, ще з'являтимуться в незалежних українських журналах. Тут лише варто додати, що проблема стосунків між РПЦ, з одного боку, і УКЦ та УПЦ — з другого, мають стати в майбутніх числах "Християнського голосу" ще предметом детальнішого обговорення, з обов'язковим висвітленням історичних фактів, суспільно-культурних взаємин від часів Київської Русі до сьогодні.

Саме цю історичну сторінку започатковує в журналі названа стаття В. Барладяну — ґрунтовне дослідження деяких питань з історії Української Церкви із значним історико-джерельним апаратом. Ця чи не найбільш "журнальна" стаття, поміж іншими матеріалами, які в значній своїй частині є хронікальними, свідчить на користь думки про те, що якраз такого характеру статті мають надалі становити основний зміст журналу, а хронікальні матеріали в більшості варто публікувати у випусках "Хроніки Католицької Церкви в Україні", яку потрібно зберегти. Звичайно, мова не йде про тематичне обмеження журналу, який у перспективі міг би стати всеукраїнським органом, де знайшли б місце матеріали, статті і дослідження, що стосуються як минулого, так і сучасного становища Української Церкви в Україні та пов'язаних з нею проблем культури і суспільної думки впродовж тисячолітньої історії їх розвитку.

Антін СЕРЕДА

ДВА ВІДГУКИ НА СТАТТЮ ОРЕСТА МИХАЙЛЮКА
"ПАСТИРІ БЕЗ ПАСТВИ" ("ИЗВЕСТИЯ", 23.XII.1987 р.)

ВЧІТЬСЯ У ФРАНКА, ПАНОВЕ АТЕЇСТИ!

Стаття О. Михайлюка "Пастирі без пастви" написана у традиційному ключі радянської атеїстичної публіцистики. Греко-католицька Церква виставлена ворогом українського народу, а її найвидатніший митрополит — служкою всіх окупаційних властей, які протягом першої половини ХХ ст. володіли Західною Україною.

Для мене як читача антирелігійні публікації в радянській пресі рідко були джерелом інформації, зате завжди свідчили про крайню нетерпимість, подиву гідну необ'єктивність їх авторів. Так, понад сорок років ми є свідками шельмування Української Католицької Церкви. Мінялися часи. Період культу переходив у відлигу, відлига у застій, застій у перебудову, а брудна ріка лайки на адресу українських греко-католиків продовжує текти, як і текла.

Це стало традицією. Але була в нас зовсім інша традиція дискусії з церквою. Її представляв великий Франко. Критикуючи митрополита Шептицького за його міркування про природу приватної власності і націоналізм, Франко разом з тим високо оцінив митрополита як людину і голову Церкви. Ось що пише він у статті "Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм" про новаторські починання Душпастиря:

"Митрополит Андрій Шептицький... почав призвичаювати нас до іншого тону. Він не промовляє так, як його попередники, звисока,.... не «возвіщає», а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей" (т. 45, ст. 378). Для митрополита характерна "гаряча прихильність до людей взагалі і особливо до простого люду та дбання про його піднесення" (ст. 379).

І. Франко наводить цитату послання митрополита, з якої чітко проглядає ставлення Шептицького до громадських обов'язків священиків:

Рішуче фальшивим і шкідливим єсть напрям за-недбування сторони суспільно-економічної. Церков тих речей дочасних і матеріальних не занедає, бо через них веде до віри і моральності. Священик, що навіть на жадання парафіян не хоче утворити читальні, склепику, шпихліра громадського і т. і. і всім подібним установам єсть противний, не відповідає своєму становищу. Се майже річ неможлива, щоб мав у селі правдивий вплив і щоб не мав противниками найліпших з-поміж своїх парафіян; бо люди по селах, що упоминаються о того роду загально хосенні установи, се звичайно найліпші елементи в селі (т. 45, ст. 383).

Чи маю доказувати, що Франкові міркування переконливіші, об'єктивніші, ніж інсинуації О. Михайлюка?

Не маю наміру вступати в розлогу дискусію з автором статті в "Известиях". Але хочу повідомити деякі факти, які наświetлюють постать великого митрополита з іншого, ніж Михайлюк, боку і ближчі до характеристик, які Андрію Шептицькому дав Іван Франко.

У 1943 році я працювала в консисторії і вела карту-теку вдів та сиріт священиків. Знаю, що митрополит виділив спеціальний фонд, який використовувався на допомогу сирітським родинам. Проте не тільки діти священиків користувалися з фонду митрополита. Він видавав значні суми грошей на утримання двох великих літніх пластових таборів у с. Остодір та Підлюте для молоді. В с. Корчин та Миловане були створені т. зв. півоселі (будинки відпочинку) для бідних дітей на весь літній канікулярний період.

Мені відомо, що у м. Львові діяли, окрім українських гімназій, чотири неповносередні українські школи: ім. короля Данила (вул. Жовківська, 62, тепер Б. Хмельницького), короля Льва (бічна вул. Леніна, ймовірно Круп'ярска), ім. Шевченка (вул. Мохнацького, тепер Драгоманова) та ім. Б. Грінченка (адреси не знаю). При цих школах УПТ (Українське педагогічне товариство) організувало захоронки (дитячі садки), отримуючи матеріальну допомогу від митрополита Шептицького.

Я не впевнена, чи попадуть наведені мною факти і цитати в обіг атеїстичної пропаганди. Але редакції, яка надрукувала статтю О. Михайлюка, варто про це знати. В світлі цих незаперечних фактів редакції легше буде на-

лежно оцінити політичну і моральну позицію одного зі своїх дописувачів та свою відповідальність за її обнародування.

Ірина СЕНИК
м. Борислав

* * *

ПРО ОДНУ ВЕЛИКУ БРЕХНЮ

Публікація в номері 357 газети "Известия" за 1987 рік статті "Пастирі без пастви" Ореста Михайлюка честі редакційній колегії не робить. Замість об'єктивного, чесного підходу до проблеми Української Католицької Церкви в СРСР, її ролі в історії, особливо в історії Західної України, автор підмінює істину дешевою, розрахованою на невігласів брехнею, грубо порушуючи основні принципи етики, елементарної порядності. Стаття свідомо зводить наклеп і на Українську Католицьку Церкву і на її найвидатнішого, визнаного в усьому цивілізованому світі діяча — митрополита Андрія графа Шептицького, заслуги якого для України, для її людей праці неможливо переоцінити.

Автор згаданої статті твердить, що "довгі роки уніатська церква вірою і правдою служила австро-угорській монархії, волинській шляхті, освячуючи експлуатацію людини праці".

Якщо для аналогії згадати Російську Православну Церкву та її взаємини з російським самодержавством — то можна було б і не заперечувати.

Та цілком інакша була роль уніатської, себто греко-католицької Церкви в історії українського народу, інше було її ставлення до австро-угорської монархії й до панської Польщі, котрі довгі роки володіли Західною Україною. Адже в XVIII — на початку XIX століття греко-католицькі священники, завжди високоосвічені, були єдиними представниками української інтелігенції. Вони перші пробуджували в Західній Україні національну свідомість, відродили й зберегли рідну мову, з їхнього середовища вийшли українські письменники, композитори, збирачі фольклору, громадські й політичні діячі, які

відстоювали права українського народу на життя. Серед них — Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Михайло Вербицький, Микола Устиянович, Остап Нижанківський, Іван Пашковський, Віктор Матюк, Порфирій Бажанський та сотні інших. Усі вони священники уніатської церкви і служили лише своєму народові, а не монархії чи шляхті. А скільки дітей в їхніх сім'ях навчилося поважати й любити рідну мову, розвивати й берегти чистоту рідної мови, розвивати культуру українського народу. Книжки не вистачить, щоб про всіх них написати, та не можна не згадати таких дітей священників, як всесвітньо відома співачка Соломія Крушельницька, письменниця Наталія Кобринська, поет Богдан-Ігор Антонич.

Був час, коли не в останню чергу завдяки діяльності греко-католицької Церкви Західна Україна стала свого роду "П'ємонтою" України, враховуючи високий рівень розвитку культури й самосвідомості її українського населення порівняно зі Східною Україною, котра, як писав В. І. Ленін, в результаті приєднання до царської Росії перетворилася з високорозвиненої країни на одну з найвідсталіших провінцій імперії — з найбільшим відсотком неписьменних, де навіть українська мова була під загрозою.

Дуже багато зробили уніатські священники для піднесення культурного рівня українського народу: на їхньому рахунку організація народних шкіл з навчанням рідною мовою, бібліотеки, читальні "Просвіти", народні театри, хори і т. д., і т. п. Крім праці, потрібні були й матеріальні засоби, адже уряди держав, пануючих у Західній Україні, грошей для цієї мети не давали.

Лауреат державної премії СРСР поет Іван Драч в одному з віршів, присвяченому М. Шашкевичу, написав, що він ладен "руки цілувати попу" (ясна річ, уніатському), який "у страшний час зберіг для нас дзвінкі Карпати й мову голубу зберіг". Ось якими були українські католицькі священники! Це не попи-батюшки, котрі задовольнялися разом з челяддю об'їдками з барського столу.

Уніатська церква піклувалася також про підвищення матеріального рівня народу: курси з розвитку сільськогосподарства, організація кооперативів для збуту сільськогосподарської продукції малоземельних селян, створення кас взаємодопомоги — все це теж було справою її умів. Ці факти широко відомі мешканцям Західної

України і Польщі. Народні школи, гімназії з навчанням рідною мовою, ремісниче училище в м. Львові з безкоштовним гуртожитком, у приміщенні якого зараз знаходиться Музей Великої Вітчизняної війни, лікарня для простого народу, обладнана так, що 1939 р. після встановлення в Західній Україні радянської влади "відповідальні працівники", прибулі зі сходу, нічого кращого вигадати не змогли, а лише зарезервувати цю лікарню для себе, вигнавши звідти трудівників, для яких її збудував Шептицький, художня школа Олекси Новаківського, таємний український університет у м. Львові, український національний музей у м. Львові з мільйонними фондами, стипендії для незможних студентів для поїздок закордон на навчання, — все це справи одного митрополита Андрія графа Шептицького, і нікому не вдасться зітерти це з пам'яті народу.

Багато священників греко-католицької Церкви за свою діяльність зазнавали гонінь і переслідувань з боку польських властей, аж до тюремного ув'язнення, їхнє майно знищували, сотні їх стали жертвами упокорення — так званої "пацифікації" 1930 року, багатьох з них відправили в концтабір "Берега Картузька".

Не відповідає дійсності твердження, що "в чорні дні фашистського лихоліття уніатська церква на чолі з митрополитом Андрієм Шептицьким віддано служила загарбникам, активно використовуючи весь церковний апарат в інтересах нацистського «нового порядку»".

Враховуючи замовчування або спотворення всієї подальшої діяльності Шептицького під час фашистської окупації України, цитування слів з його "пастирського слова" від 5.VII.1941 р., себто через кілька днів після окупації Львова німецькими військами, — це лише напівправа.

Так, митрополит Шептицький справді вітав тоді німецьку армію, не знаючи ще намірів Гітлера щодо України і вбачаючи в ній рятувальницю від сталінського терору.

Так, митрополит Шептицький був ворогом сталінського режиму, який знищив у 30-і роки цвіт української радянської інтелігенції: наукових працівників, письменників, художників, артистів, діячів культури, багато мільйонів ні в чому не винних селян, навіть комуністичних діячів, що встановлювали на Україні радянську владу. Була повністю винищена ієрархія Української Авто-

кефальної Православної Церкви, до якої митрополит Шептицький ставився з симпатією. Було зруйновано багато пам'яток історії та культури України, тисячі церков, соборів, монастирів... А унікальний Золотоверхий собор XII століття в Києві! Рука вандалів навіть не здригнулася, підкладаючи вибухівку під геніяльний витвір людського духу — Успенський собор Києво-Печерської лаври XI століття!

А скільки було виявлено й розкрадено книжок, картин, скільки знищено матеріалів, що свідчили про високий рівень культури населення України до приєднання її до царської Росії!

А масові арешти української інтелігенції на Західній Україні після вересня 1939 року, а винищення тисяч в'язнів тюрем у перші дні війни 1941 року?

Ні, митрополит Шептицький, звичайно ж, не мав підстав бути симпатиком режиму не просто атеїстичного, а відверто терористичного, що безневинно замордував мільйони християн — синів України.

АЛЕ НЕ БУВ ПРИХИЛЬНИКОМ ГІТЛЕРІВСЬКОГО ФАШИЗМУ МИТРОПОЛИТ АНДРІЙ!

Усього кілька тижнів, якщо не днів, знадобилося йому, щоб побачити правдиве обличчя німецьких завойовників. Переконавшись, що "убивці прагнуть крові", як Шептицький повідомив Ватикан через угорських капеланів, він цілком не сприяв фашистам, а не те, що "віддано служив" загарбникам. Залишалася лише турбота, як уберегти український, та й не лише український, а й єврейський, і польський народи від переслідувань окупантів. Слугуючи цій меті під час окупації України гітлерівськими фашистами, митрополит виявив велику відвагу. Так, "велику відвагу" — як написав про Шептицького в недавно виданій в ПНР книжці польський історик Едвард Прус.

Автор книги — поляк, не належить до прихильників Шептицького, не завжди об'єктивний, та немає у нього того відверто нехлюйного ставлення до фактів, яким відзначаються радянські автори, котрі пишуть про греко-католицьку Церкву (Ваш Михайлюк — також).

Далі викладаємо факти за книгою Едварда Пруса "Владика святоюрський" (Варшава, 1985 р., мова польська).

Після того, як німці захопили Західну Україну Шептицький застерігав від помсти і самосудів над людьми,

зв'язаними з радянською владою. Він заборонив вивішувати на церквах німецькі прапори. Протестував одразу у серпні 1941 р. проти приєднання Західної України до утвореного на польських землях генерал-губернаторства. Через угорських та італійських капеланів повідомляв до Ватикану про здійснювані гітлерівцями вбивства і рабську працю на загарбаних німцями землях. Із усіх видатних церковних діячів окупованої Європи він один мав мужність протестувати проти винищення євреїв і залучення до цих злочинів українців. Кількох євреїв він особисто врятував від смерті, переховуючи їх у своїй митрополичій резиденції. Ніколи він не агітував за "добровольну" працю, лише турбувався долею робітників і зас-терігав їх від стихійних виступів, котрі могли б призвести до грубих репресій з боку гітлерівців щодо самих робітників та їхніх сімей. Уся участь Шептицького в створенні дивізії "СС-Галичина" обмежилася тільки призначенням священника Лаби завідуючим душпастирським рефератом. А коли Лаба просив його звернутися до української молоді з посланням, яке заклиало б вступати в ряди СС, Шептицький на це не пішов, і в цьому його підтримали єпископи Будка та Сліпий. Митрополит Шептицький відверто висловив своє невдоволення Лабою, котрий у проповіді порівнював есесівців з хрестоносцями. Дивлячись на напис "Бог з нами" на пряжці ремня німецького солдата, він сказав, що будь-яка війна — справа брудна і не може бути мила Богові.

У 1939-1941 рр., як і після вигнання німецьких загарбників із Західної України, органи Радянської влади ставилися до особи митрополита Шептицького з належною увагою аж до його смерті. Гітлерівці зробили в нього обшук, на що ніколи не відважилися радянські органи! У них не було жодних підстав підозрювати Шептицького в колабораціоналізмі, тим більше в "шпигунській діяльності". Для створення версій, аби бездоказово зганьбити Шептицького, необхіден був час.

Після смерті в листопаді 1944 року з болем і сумом хоронили Великого Митрополита багато тисяч українців, поляків і євреїв усіх класів і всіх верств, від найвищих представників цих народів до простого люду, при участі почесного взводу Радянської Армії, рух транспорту у Львові було на цей час зупинено. Так йому віддали останню шану!

Після смерті Владики — настала коротка тиша. Про нього нічого не говорили. А потім витягнули важку артилерію, котра зливою вогню критики прикрила все, що було добре або неоднозначне в житті й діяльності Шептицького. Хлинув потік публікацій правди вперемішку з вигадками (стор. 306 книги Пруса).

Так пише про митрополита Шептицького не його прихильник чи приятель, навпаки, його ідеологічний противник. У книжці Пруса багато говориться не лише про Шептицького, а й про уніатську Церкву взагалі, про арешти гітлерівцями греко-католицьких священиків, про масові арешти під час німецької окупації бандерівців, які, за відомостями автова, навіть створили спеціальний штаб для конспіративної боротьби з німецькими загарбниками. Торкнувся автор і візиту адмірала Канаріса, нанесеного митрополиту Шептицькому, і назвав абсурдом нічим не обґрунтоване твердження, що митрополит був німецьким шпигуном, "як це хочуть бачити деякі".

Ніхто не гарантований від помилок у науковому дослідженні. Але свідоме спотворення істини і публікація пасквілю найгіршого гатунку в органі Президії Верховної Ради СРСР дискредитує "Известия" в очах читачів і викликає обурення всіх чесних людей.

Г. БУДЗИНСЬКИЙ
член Комітету захисту УКЦ

НЕ П'ЮТЬ, НЕ ГУЛЯЮТЬ, А БОГА ХВАЛЯТЬ? — ПІДОЗРІЛО...

(РОЗМОВА З КИЇВСЬКИМ КРИШНАЇТОМ)

На кришнаїтів нас вивела добре відома українська "гласність навиворіт". Так уже повелось: як тільки з'являється в офіційній пресі розгромна стаття про чергових "відщепенців", що буцімто посягають на найсвятіші цінності (які згодом виявляються випарами застійного болота...) і, звісна річ, служать ЦРУ, — шукай людей чесних, небайдужих, заповнених ідеєю (звичайно, не конче тобі співзвучною).

І ось я сиджу у позбавленій всього зайвого й відповідно стилізованій (Тетяні та Артемові ЧУМАЧЕНКАМ це зробити нескладно: обоє — художники-дизайнери за освітою) невеличкій квартирі на київському Сирці. Напроти мене на килимку в східній позі 26-літній господар. В прохідній кімнатці якраз заглибилася в себе, тільки мимовільним поглядом зреагувавши на гостя, господина. Неквапно розмовляємо з Артемом, якого якийсь С. Ярцев, автор статті "Спокуса" в "Робітничій газеті" за 30 жовтня 1987 р. називає "нинішнім лідером кришнаїтів" (Чумаченко заперечує, що ніякої організації у київських кришнаїтів не існує). Артем вибачається, що не звик на такі теми говорити українською мовою, починає по-російськи, але швидко переходить на українську, якою непогано володіє.

Запитання: Останнім часом стало відомо про появу на Україні, як і взагалі в СРСР такого нового вірування, як "свідомість Кришни". Чи не могли б ви дуже коротко, в кількох словах, розповісти нашим читачам, що це за віра?

Відповідь: Свідомість Кришни — це вічна наука про душу. Це не якась новомодна секта, а древнє вчення, що прийшло до нас із Індії, де священні писання були записані 5 тисяч років тому. Свідомість Кришни — це свідомість Бога, свідомість того, що кожна особистість є невід'ємною духовною частиною єдиного Господа. Не має значення, яку ви сповідуєте релігію. Ви можете бути

християнином чи індуїстом, але процес усвідомлення Бога, процес відновлення вічного зв'язку з ним — один і той же. Ми досягаємо зв'язку із Господом, повторюючи святі імена "ГАРЕ КРИШНА ГАРЕ КРИШНА КРИШНА КРИШНА ГАРЕ ГАРЕ / ГАРЕ РАМА ГАРЕ РАМА РАМА РАМА ГАРЕ ГАРЕ". Їх можна повторювати на вервицях, а можна й спільно оспівувати, що називається санкиртаною.

Запитання: Як ви особисто прийшли до цієї віри?

Відповідь: Це сталося десь 1981 року. А до того я цікавився філософією, трохи релігією, читав євангеліє, потім почав займатися йогою, а потім прийшов до того, що є щось вище над ці прості справи і прийняв шлях Бхакті-йоги, тобто шлях до Бога через любов. Отак потроху я й прийняв свідомість Кришни до серця.

Запитання: А яке ваше ставлення до інших вірувань, наприклад, до християнства?

Відповідь: Коли нашого гуру Шрілу Прабхупаду запитали, як він ставиться до Ісуса Христа, він відповів: Ісус Христос — це наш гуру. У нас немає сектантського погляду на інші релігії. Яку б релігію людина не сповідувала, якщо вона має якості святої людини, ми її приймаємо, хай буде вона послідовником християнства чи там іудаїзму. Головне — моральні якості людини.

Запитання: А як ваша віра ставиться до національних проблем, до того розмаїття народів, мов і культур, що існують у світі? Усе це має бути зведене до одного знаменника чи розвиватися і утверджуватися?

Відповідь: Це дуже природна річ, що люди розмовляють різними мовами, мають різні культури — і це ніяк не можна звести до одного знаменника. Але наш погляд такий, що національні проблеми не повинні стояти вище за усвідомлення Господа. Немає нічого поганого в розвитку якихось національних особливостей людини, але на-самперед вона повинна усвідомити, що вона — дитя Господа.

Запитання: А що ви можете сказати про поширення вашого вірування на Україні, про кількість послідовників "свідомості Кришни", тенденції росту?

Відповідь: Точно сказати не можу. Особисто я знаю

багатьох послідовників цього вчення не тільки в Києві, але і в Харкові, Чернігові, Вінниці, Дніпропетровську, є вони вже й у Львові. Книг, зокрема "Бхагават-гіти", поширено дуже багато. Може, цим займаються сотні чи й тисячі людей, але ми про це не знаємо. Маємо цілком певні докази, що ряди наші постійно зростають. Але, знаєте, перебудова і гласність у нас ще не остаточно перемогли, досі у нас тут така атмосфера, що люди дуже бояться. Бояться контактувати поміж собою, разом співати ім'я Господа...

Запитання: Ось ви й підвели мене до наступного питання: як ставиться до "свідомості Кришни" і послідовників цього віровчення влада?

Відповідь: Знаєте, зараз трохи терпиміше, але раніше нам було дуже важко. Були тяжкі репресії, троє послідовників свідомості Кришни загинули в таборах, навіть одна дитина загинула в тюрмі. Віровчення почало поширюватися на Україні з 1980 року — і переслідування з боку влади почалися відразу. Дійшло й до судів. У 1985 році в Чернігові засудили Ару Акопяна. 16 січня 1986 року у Києві засудили Сущевську Ольгу на три роки позбавлення волі із відстрочкою вироку на два роки. Такий самий вирок у киянина Костянтина Стрельцова, засудженого 15 травня 1986 року. На 2 роки табору з відстрочкою на 2 роки засуджена 21 березня 1986 року Наталка Носацова. На 4 роки позбавлення волі в таборі загальноного режиму засуджений в березні 1986 року у Вінниці Євген Любинський. Багато послідовників свідомості Кришни побували в психлікарнях, хоча насправді були цілком здорові. Тричі ув'язнювали в психлікарню Сергія Колоаса, доводячи його до несвідомості уколами аміназину. Неодноразово побував за проповідницьку діяльність в київській психлікарні ім. Павлова Валентин Ярощук, тримали там і Костянтина Стрельцова. Так само "лікували" Марка Філатова та Віктора Сірого (Дніпропетровськ)...

Запитання: Цікаво все-таки, як юридично обгрунтовували ці репресії? Адже, як відомо, нічого не дозволеного законом ви не робите, навпаки, утверджуєте моральний спосіб життя, виступаєте проти таких поганих явищ і звичок, як пияцтво, аморальна поведінка, наркоманія, куріння... Чому ж влада вами незадоволена?

Відповідь: Ми самі дивуємося. Ці "справи" були абсолютно протизаконні. Нам казали: повторення вашої молитви — махамантри — шкідливе, приносить шкоду здоров'ю людини; вегетеріанство — теж дуже шкідлива річ. Ось за таке й судили... Навіть в Москві працівник Ради в справах релігій Чернецов, переглянувши ці "справи", відверто сказав: "Дивився я ті справи — і там така вже липа...". Ми цей його вислів, до речі, записали на магнітофон. А в деяких психлікарнях додумалися було ставити новий діагноз: "синдром Кришни"! А із Сергієм Колосом було таке в дніпропетровській психушці. Питає його "лікар" Шостакович Ігор Володимирович: "Де ви брали релігійну літературу і чому їздили в Єреван?" Сергій на таке "нелікарське" питання не відповідає. І чує: "Будете лікуватися, якщо не хочете відповідати. Видно, у вас погано зі здоров'ям"...

Запитання: Засудили чи замкнули в психушки все ж небагатьох послідовників "свідомості Кришни", хоч це й було абсурдом. А яке ставлення до інших?

Відповідь: Практично всі так чи інакше зазнали тиску на роботі, шантажу й залякування з боку органів міліції й прокуратури. Наприклад, як тільки ми подали заяву на реєстрацію, про всіх, хто її підписав, було повідомлено на місце праці — і нас зачали проробляти. Коли 25 серпня минулого року була демонстрація кришнаїтів у Москві, на всіх учасників демонстрації з Києва наклали штрафи, так само було з харків'янами, чернігівцями, дніпропетровцями. Декому, як-от Ігорю Нікуліну, було відмовлено в поновленні на сезонній роботі. Нікуліну прямо заявили: "Ми одержали листа з Москви, нам такі люди, як ви, не потрібні". За це ж хотіли скоротити Ткаченка Тараса, але його відстояв колектив. Такі приклади можна б продовжити.

Запитання: Я чув про якісь колективні відправи кришнаїтів, що їх передбачає ваше вірування. Чи робили ви такі спроби?

Відповідь: Наша віра пропонує нам оспівувати святе ім'я Господа прилюдно, але ми позбавлені такої можливості. Спроби ми робили. Виходили співати махамантру на площі Жовтневої революції в Києві. Але нас відразу оточили молодики в цивільному, пропонували йти з

ними, а хто відмовлявся, то заламували руки, тягли силою і навіть били. Побили, наприклад, інваліда другої групи, що був серед нас.

Запитання: Ось переді мною лежить вирок суду над Євгеном Любинським. Це зараз, здається, єдиний з українських кришнаїтів, що перебуває в ув'язненні. Так ось у вирокі сказано, що "свідомість Кришни" пропонує відмову від обов'язків перед суспільством, від родинних, соціальних, національних обов'язків, від почуття бажань і безумовну покору гуру. Що маєтсья на увазі? Вам не вільно служити в армії, виконувати певні роботи чи маєте якісь інші суспільні самообмеження?

Відповідь: У "Бхагават-гіті" Кришна каже Арджуні, своєму учневі: "Ти повинен виконувати свій обов'язок, але повинен принести у свою діяльність свідомість Кришни". А робити треба все, що призначене тобі обов'язком. Єдині обмеження — це не їсти м'яса, риби і яєць, не приймати ніяких інтоксикацій, в тому числі й алкоголю, не грати в азартні ігри, а статеве життя дозволене тільки в шлюбі. А робити можна все, що завгодно, служити в армії також, бо то твій обов'язок.

Запитання: Про вас не раз писала преса. Що ви можете сказати про спосіб аргументації, рівень полеміки з вами?

Відповідь: Про полеміку говорити не доводиться, бо слова нам ніхто не давав. Для всіх цих публікацій характерне одне: повне перекручення істини, спотворення фактів. Я вже не кажу про тлумачення філософських, релігійних питань, а просто про факти. "Робітнича газета", наприклад, написала, що ми не хочемо працювати, що я не працюю вже три роки. Я ж три роки безперервно працюю на одному й тому ж місці. Харківська газета "Вечірній Харків" закликала в статті "Замах на розум" до справжнього хресного походу проти кришнаїтів: мовляв, усі ми повинні об'єднати сили для боротьби з ними і т. п. "Комсомольское знамя" назвало нас антисоціальними елементами, "зброєю імперіалістичної реакції Заходу", маріонетками в руках гуру і навіть, страшно сказати, агентами ЦРУ...

Запитання: Ну, це нам не дивина: ми теж в "агентах" ходимо... А ось ви згадали звинувачення в повній під-

порядкованості гуру. Поясніть нашим читачам, хто такий гуру, як ви від нього залежите.

Відповідь: Наш гуру — це Шріла Прабхупада, наш духовний вчитель, що приніс це знання з Індії. 1965 року він поїхав до Америки і почав поширювати вчення Кришни на Заході. Коли він пішов із цього світу, то залишив після себе багато учнів. Декого з них, що мали достатню кваліфікацію і особисті якості, він призначив гуру — і зараз уже є 32 гуру в свідомості Кришни по всьому світу. Гуру для учня у нашому віруванні — це все, це шлях до Бога, бо самому прийти до Господа дуже важко. Але для нас зв'язок із гуру дуже ускладнений. Гуру, звичайно, дає вказівки духовні, а не політичні. І закиди, що у нас існує політичний центр у Швеції, безпідставні. Мова може йти тільки про духовний центр. Взагалі всесвітній центр свідомості Кришни — в Індії. До речі, про нашого гуру теж кажуть, що він — агент ЦРУ. Звичайно, ніяких доказів при цьому ні в газетних статтях, ні в суді не приводять і не можуть привести, бо це злісна вигадка.

Запитання: Уже кілька років різні громади кришнаїтів ставлять питання про їхню офіційну реєстрацію як релігійних об'єднань. Це питання як-небудь зрушилося з мертвої точки?

Відповідь: Ні, воно сьогодні в такому ж стані, як і кілька років тому. Спочатку нам казали: "подавайте — не подавайте заяви, вас все одно ніхто не буде реєструвати". Потім почали казати: "Ми вас вивчаємо". Ми поцікавилися, скільки ж це можна нас вивчати. "Не знаємо. Ось гляньте, яка товста ваша книга, більше тисячі сторінок. Це може бути дуже довго...". Отож поки що не видно ніякого просвітку.

Запитання: Ось ви розповідали про судові й адміністративні гоніння, різні перешкоди. Вас не реєструють, ваші зібрання розганяють, книги відбирають. Які ви практикуєте форми опору, як відстоюєте своє конституційне право на власну віру?

Відповідь: Ми пишемо дуже багато листів, скарг, заяв. Скаржилися в усі інстанції, аж до Генерального секретаря ЦК КПРС. Ми звертаємося до незалежних громадських об'єднань, які останнім часом виникли у нас на Україні і взагалі в СРСР, просимо їх допомогти нам. Вда-

валися і до такої форми протесту, як демонстрація. Нарешті, ми оголосили ланцюгову голодівку, сповістивши про це Київський міськвиконком. Ми не маємо наміру припиняти цю голодівку, аж доки нас не зареєструють і поки не вирішать усі інші наші проблеми.

— Дякую за розмову. Постараємося об'єктивно освітити ваше становище і ваші проблеми в "Українському Віснику".

— Гарє Кришна!

Інтерв'ю взяв В. ЧОРНОВІЛ

УКРАЇНЦІ

В

СВІТІ

"ОБРІЇ" УКРАЇНЦІВ У РУМУНІЇ

Те, що восьмий випуск "Обріїв" (1986) з'явився в румунському відділі одеської книгарні "Дружба", приємно вразило. Здалося, ніби я не в Одесі, а десь у Сігеті чи в Бухаресті, бо жодне видання закордонних українців у магазинах республіки ще ніколи не з'являлося. Навіть у такій мізерній кількості — аж два примірники!

Перегортаючи альманах, одразу ж помітив, що з художнього та наукового боку "Обріїв" не поступаються аналогічним виданням в Україні. Таке враження, що талановитий поет, прозаїк і критик Михайло Михайлюк, упорядник "Обріїв", не лише мав з кого і з чого вибирати, але й спробував умістити в цей випуск усе найкраще, що з'явилося з-під пера румунських українців.

Згадалося, як ще в 1971 році такий невтомний пропагандист нашої культури, як Дан Хорія Мазілу (до речі, один з авторів і восьмого випуску "Обріїв"), констатував, що жменьці українців майже неможливо зробити постійно цікавою свою єдину газету "Новий вік". Якось не подумали ми з ним тоді, що для успішного розвитку культури будь-якого народу потрібна не так його кількість, як належні умови. І ось тепер, гортаючи восьмий випуск "Обріїв", я задумався над питанням, що все-таки дало можливість жменьці румунських українців створити власну ваговиту літературу. Бо коли для творчості немає абсолютно ніяких умов, народ, навіть численний, поступово зникає або скніє на периферії культури.

Наприклад, за даними 1939 року 75 відсотків сільського населення Кубані становили українці, про яких сьогодні мало що почуєш. У 30-ті роки на Далекому Сході було аж двадцять чотири українських національних райони. А що там зараз? Або ще характерніший приклад: по цей бік Пруту, у Молдавській РСР, українців сьогодні в сім разів більше, ніж у Румунії — 555 тисяч. А як забезпечено їхні культурно-національні потреби? Он фризів у Нідерландах набагато менше, та вони мають навіть власну академію наук. А у розпорошених по всій Канаді 530-ти тисяч українців стільки шкіл, періодичних видань і

культурних закладів, що мимоволі виникає сумнів у неспроможності світового капіталізму справедливо вирішити національне питання. Зате з прикрістю мусимо констатувати, що в столиці світового соціалізму Москві для майже півтора мільйона українців не знайшлося паперу, аби видавати бодай одну багатотиражку чи сякого-такого будинку для хоча б єдиної недільної української школи...

Щоправда, у тій же Молдавській РСР 505 тисяч росіян користуються більшими правами, ніж навіть корінне населення, бо їм не обов'язково вчити молдавський діалект румунської мови, а молдавани знати російську зобов'язані. Але ж більшість росіян з'явилися в МРСР тільки 1944 року, а українці живуть там споконвіку. І коли в Румунії діяли засновані в 1944 році українські ліцеї, педагогічна школа в Сігеті, українські відділи в Бухарестському університеті та в Інституті іноземних мов, у моєму рідному українському селі в Молдавії, наприклад, влітку 1953 року було ліквідовано всі три українські школи. Отже, про який розвиток української культури за межами України в СРСР може бути мова, якщо з-під ніг народу вибито ґрунт — школу?

Для об'єктивності скажу, що українська література в Румунії була і до відкриття ліцеїв. Там жили й творили до 1918 року Сільвестр Яричевський, а потім ровесники нашого століття — О. Масикевич, Оксана Мельничук, Ю. Ракоча, Д. Онишук, Г. Клемпуш, С. Левинський та інші. Але симптоматично те, що до шістдесятих років, продукція старшого покоління письменників була маловідомою. Потрібен був читач, навчений української літературної мови. І його дали ліцеї, тобто рідні школи, без яких література може хіба що випадково існувати.

До речі, у моєму селі в Молдавії за часів функціонування українських шкіл налічувалося чотири колгоспних, одна сільська і три шкільні бібліотеки. Через десять років, після переведення навчання на російську мову, "поїхали" в безвість тисячі українських книжок, бо зник читач. І сьогодні величезне село обходиться кількома сотнями хрестоматійних російських книжок: мова навчання не тільки не стала рідною, але й звела нанівець культурно-освітню роботу кількох поколінь української інтелігенції. І якби зараз у мою Шибку привезли українські книги — їх ніхто не купував би, бо шибчани, які впе-

рто зберігають рідну розмовну мову, не знають рідної літературної.

Але вернімося до Румунії. У 1951 році в Сігетському українському ліцеї письменник і вчитель Денис Онищук організував перший в Румунії український літературний гурток. Гадаю, досить назвати таких перших членів того гуртка, теперішніх талановитих літераторів, як Олекса Бевка, Іван Шмуляк, Василь Марущак, Степан Ткачук і вже покійний прозаїк Іван Федько, щоб зрозуміти, що в творенні сучасної української літератури в Румунії провідну роль відіграли саме письменники з передвоєнних поколінь та ліцеї. У вирощуванні талантів письменникам-учителям допомагали письменники-журналісти, такі, як поетеса Оксана Мельничук, що виховувала молодих поетів на сторінках "Нового віку", критик і перекладач з української на румунську Євген Мигайчук. Немала заслуга і фольклористів. По війні саме вони — Іван Ребошапка, Мирослава Шандро, Вергілій Ріцка, а зараз Олекса Бевка збиранням і пропагандою народної творчості доводили й доводять світові, що коріння української літератури в Румунії заглиблене у давнину.

Якщо у Молдавській РСР, наприклад, для знищення читача українських книжок знадобилося якихось десять років, то для створення зрілої української літератури в Румунії вчителям, письменникам і журналістам довелося попрацювати добрих двадцять літ, щоб 1964 року під редагуванням Євгена Мигайчука з'явився альманах "Серпень", більшість авторів якого склали випускники повоєнних ліцеїв. Такі з них, як прозаїк Іван Федько і поет Юрій Павліш на той час уже встигли видати свої перші книги. Талантів, як для жменьки народу, виявилось чимало. Слідом за "Серпнем" з'явився альманах "Ліричні струни". Українська література збагачувалася новими іменами, її тематичні обрії ширшали. Це збіглося із заснуванням у 1969 році видавництва "Критеріон", без якого не можна уявити українську культуру в Румунії.

У шістдесяті роки на сторінках українських видань переважала поезія. У 70-ті настає черга прози. 1974 року молодий поет Михайло Небиляк написав перший в Румунії український роман "Лорана", за який одержав премію Спілки письменників Румунії. Його другий роман "Любов до ближнього" вийшов 1978 року. Оригінальністю вирізняється міні-роман Василя Кліма "Гора", що його

українсько-румунський письменник Стеліан Груя назвав "справжнім зразком жанру". Шкода, що і цей "зразок жанру", і кращі твори інших українських письменників з Румунії невідомі в Україні.

З моменту свого заснування видавництво для національних меншостей Румунії "Критеріон" щороку випускало десяток, а часом і більше книжок українською мовою. Серед його видань хочеться згадати опублікований у 1977-79 рр. двотомник творів Сільвестра Яричевського, нам на Україні відомого лише з антологій 50-х років.

Якраз зростаюча активність українських авторів у Румунії і зумовила появу у видавництві "Критеріон" 1979 року "Обріїв" — першого збірника широкого тематичного і жанрового охоплення, який упорядкували Михайло Мигайчук і Михайло Михайлюк. Крім доброї прози і поезії, альманах давав критичні огляди та нариси про доробок українських письменників у Румунії, фольклорні, мовознавчі матеріали тощо. Через усе перше число "Обріїв" проходила думка, що українська література в Румунії — самостійне ціле і разом з тим невід'ємна частина літератури країни. Підкреслювалося, що в Румунії живуть різні народи і література її багатомовна.

Перший випуск "Обріїв" був виданням універсальним не лише за тематикою. Це, мабуть, спільна риса всіх літератур малочисельних народів чи меншостей — багатогранність обдарувань, спричинена намаганням дати зразки всіх художніх та наукових жанрів. Більшість авторів першого випуску "Обріїв" виступили в кількох іпостасях — і не раз успішно.

Ніде правди діти, знайомлячись із першом випуском, я думав: чи зуміє та жменька українців утримувати свій щорічник на гідному рівні? Та й взагалі чи проживуть довго їхні "Обрії"? Виявляється, живуть! Наступні випуски пройшли повз мене. Та ось восьмий. Впадає у вічі, що за вісім років альманах збагатився новими іменами і жанрами (друкуються, наприклад, близькі до народного мелосу пісні Орісі Хортик-Гринцишин на слова поетів М. Михайлюка, О. Масикевича, Ю. Павліша, Ст. Ткачука та інших). Знову ж універсальність авторів. Ось Микола Корсюк.

В його віршах часом вгадуються глибші проблеми соціального чи національного буття, що їх назагал автори "Обріїв" старанно оминають:

Любов моя, — неопалима купина, —
Стоять віки в крові аж по коліна
І милуються дієм арлекіна...

Але Корсюк ще й талановитий прозаїк. Уривок із повісті "Зичений хліб" засвідчує, що, відтворюючи родинні проблеми сучасного села, автор розвиває художньо-психологічні традиції нашої Ольги Кобилянської та румунську Лівіу Ребряну. Поєднання художніх традицій двох різних літератур надає творам українських авторів у Румунії певної своєрідності. В оповіданні "Білий рояль" Корнелій Ірод розробляє тему буковинського села в стильовій манері Ольги Кобилянської.

Мене особисто вже давно приваблює творчість уродженця Буковини Степана Ткачука — людини неабиякої ерудиції та різнобічного таланту. Щось у його символіці нагадує мені поетичний світ Б.-І. Антонича, хоч про пряме наслідування говорити не доводиться. Щодо прози, то вже роман "Нічна пора" (1979) показав, що в українську літературу прийшов справжній талант. У восьмому числі "Обріїв" С. Ткачук продовжив публікацію коротких нарисів про українських письменників у Румунії. У щорічнику вміщено ще його етюд "Пісня ночі". Та особливо вразив мене С. Ткачук "гносеологічним етюдом" "Музей", у якому з лукіанівською сатиричною силою викриває мертвотну потугу бюрократії, що здатна загальмувати навіть Час. Не відмовлю собі у задоволенні процитувати бодай кілька речень, що дадуть уявлення і про мову та стиль автора:

— Мені стало ще гірше жити, — поскаржився упокорений стіл. — Наді мною куняють всякі шалапутники, гримають кулаками в моє чоло, мої очі заслонюють стоси паперу, на моїх устах тронують попільнички, переповнені недокурками. Втім мене дуже непокоїть факт, що великі цабе на моїх плечах підписують всякі папери, на яких пишуть одне, а в житті діється інше. Щастя, що великі цабе міняються, як жіноча мода: щопори! Це нас, Часе, переконало, що на світі все міняється із швидкістю світла, а світ рухається із швидкістю слимака. Ідуть наші, приходять наші, але ти бігаєш за ними, як когут за курятами. Також ми здавна переконані, що невідома пошесть замулює твої русла й ка-

ламутить кришталні джерела. Якщо ти справді всемогучий та всевидяще око, то чому від неправди світ гине? Чом не зав'яжеш язика за зубами тим, хто вміє тільки козлам роги виправляти, а береться змінити долю світу? Чом ніколи не дивишся на терези, на яких важиться кривда? Ти ще не довідався, що вона стає все більшою і важчою з дня на день? Чом кривді даруєш втричі більше днів, ніж правді?

У поетичній рубриці альманаху теж часом спалахують такі поетичні самоцвіти, як ось вірш Кирила Куцюка-Кочинського, не позбавлений глибшого соціального підтексту:

ВОГНЯНІ ЖЕРТВИ

На полі все довкіл покрив туман.
Копит нема, zostалися підкови.
Покинутий сумує темний лан.
Навіщо прагнула душа любові?

Чомусь в ті дні задумав знову я
Переманить зневіру і утому.
Спинить, коли нахлине течія.
Куди брести? Дорога кості ломить.

Упаду ниць. Я мушу все спасти.
Моя судьба — ущерблена до лона.
На час замовкну. Збережу мости.
Покірно піднесу свої долоні...

Подією для української громади в Румунії стала книга критичних есе Михайла Михайлюка "Слово про слово" (1985), в якій розглянуто творчість майже всіх українських поетів і прозаїків у Румунії. Добре було б, щоб з цією книгою ознайомився і загальноукраїнський читач.

У восьмому випуску "Обріїв" М. Михайлюк виступає із продовженням книги "Слово про слово" та циклом поезій "Дума про батька". Нагадаємо, що М. Михайлюк ще й автор цікавого роману "Не вір крику нічного птаха", який теж варто запропонувати всеукраїнському читачеві.

У науковій частині "Обріїв" знаходимо розвідку Магдалини Ласло-Куцюк "Україністика в житті і науковій спадщині Петру Карамана". Видатний румунський фольк-

лорист і мовознавець-славіст Петру Караман (1898-1980) усе своє життя присвятив вивченню й пропаганді народної творчості українців і румунів, яка є свідченням прадавньої дружби цих народів. Книга П. Карамана "Штефан Великий в українському і румунському фольклорі", де йдеться також про першу в світі атестацію українського фольклору — пісню "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?" — досі не видана. Залишається приєднатися до побажання авторки статті, щоб "цінна книга румунського вченого появилася не тільки на його батьківщині", але й стала доступною "для українських вчених і для широкого загалу українських читачів". Що скаже на це Академія наук УРСР?

Дан Хорія Мазілу в статті "Румунські герби в творах українських віршотворців XVII-го століття" висвітлює культурні зв'язки України з румунськими князівствами — Молдавією та Волощиною. Об'єктом його дослідження стали геральдичні знаки—герби, зображенням яких прикрашали вірші-присвяти в українських стародруках, видавані на кошти румунських можновладців. Бо Україна з Румунією майже від самого Різдва Христового аж до початку XIX століття становили єдиний культурний регіон, де з XI століття церква, державні установи й освічені верстви населення користувалися давньоукраїнською — єдиною для двох народів літературною мовою, а молдавські та волоські господарі виступали не раз у ролі протекторів і захисників українців-русинів од свавілля польських магнатів. Стаття Д. Х. Мазілу присвячена періоду найвищого розквіту українсько-румунського культурного єднання, періоду, про який у вересні 1932 року румунська газета "Курієрул" писала:

Україна — це наша сусідка, з якою нас в'яже стільки споминів. Їй віддавали ми наших князівен, як, наприклад, Тимошеві. Наш Дука і наш Підкова колись там гетьманували. Київські школи широко відчиняли двері для нашої молоді, що прагнула науки. За те ми дали їм... Петра Могилу, великого організатора українського церковного і культурного життя.

Та й автор першого українського словника Памва Беринда і перший дослідник українського фольклору Олександр Хаджею були румунами.

Цікаву, але мало досліджену сторінку в історії українсько-румунських взаємин вписав Микола Устиянович, який з 1870 до 1905 року викладав катехізис у Сучавській уніатській гімназії. І саме про цей період життя М. Устияновича подав до "Обріїв" розвідку Микола Чередарик. А Іван Ребошапка розглянув структурно-образну тотожність варіантів українських та румунських легенд про опришків — Довбуша і Пінтю.

Завершується альманах вельми цікавим дослідженням Івана Робчука про українські говірки Добруджі. У Добруджі живе значна, але найінертніша, найменш національно свідомою частина українського населення в Румунії. До 1944 року тут не було жодної української школи, жодного культурного закладу. Саме тому церковно-слов'янська мова церкви і мова сусідніх росіян-старообрядців руйнувала мову колишніх запорожців. Наприклад, під впливом російської у деяких говірках відсутній перехід "г", "к", "х" у "з", "ц", "с": нога — ногі, рука — руки, муха — мухі. Це саме явище зараз уже можна спостерігати в українських селах Молдавської РСР, де з 1953 року російська мова стала єдиною мовою для українського населення в школі.

Найактивніша і найсвідоміша частина українського народу в Румунії — населення сіл, розташованих на землях, що до 1918 року увіходили до складу Австро-Угорщини, де всі народи мали культурно-національну автономію. І саме тій "клаптиковій монархії" при всіх її відомих ганджах ми повинні бути вдячними за те, що, на відміну від кубанців чи добруджан (ті й другі — нащадки славних запорожців... Який гіркий парадокс!) в українців Північної Румунії, Пряшівщини в ЧСР та Югославії дотепер все-таки є своя література...

Українським письменникам сьогодні вже тісно в Румунії. Їм бракує нашого читача і нашого книжкового ринку. Це, зрештою, стосується всіх україномовних літератур у світі. Коли наші "суверенні" кордони стануть такими насправді і відкриються для закордонних українських книжок і видань, культурна продукція світового українства та національна свідомість українців зростатимуть і якісно, і кількісно.

Та поважаним у світі народом ми будемо лише тоді, коли всі галузки нашого могутнього племені одержать у країнах свого проживання культурно-національну авто-

номію, коли, наприклад, українці Кубані, Сибіру, Далекого Сходу і самої Москви матимуть такі ж права й можливості, як українці Канади чи США, тобто матимуть українські школи, культурні установи, видавництва і періоду. Без цього наші обрії навіть тут, на Україні, звужаються до відстані від печі до хатнього порогу...

м. Одеса

* * *

ВІД РЕДАКЦІЇ: Можна було б відзначити надмірну щедрість оцінок Василя Барладяну, якби рецензувався альманах, що з'явився де-небудь на Поділлі чи Черкащині. Але ж ідеться про жменьку українців, які у важких умовах сучасної Румунії (де говорити і писати українською мовою — майже подвиг) стоять на сторожі рідного слова і рідної культури.

Зауважимо, що ситуацію в Румунії автор оцінює за спогадами про своє перебування там близько 20 років тому, що дало йому підстави порівнювати становище українців на румунських землях з обох боків кордону — в Румунії і Молдавській РСР — на користь першої. Однак, ситуація дуже змінилася за час, поки автор відсиджував два "застійні" терміни (як його звинувачували — див. статтю "Українська поезія на зубах кровожерного «літературознавства»" у випуску 8 "УВ").

Як повідомляє наша закордонна співробітниця доктор Анна-Галія Горбач (сама уродженка Південної Буковини), політика винародовлення, румунізації українського населення активно проводиться сьогодні в усіх районах компактного заселення українців — на Буковині, Мараморщині та в Добруджі. Немає вже жодного з українських ліцеїв, які, на думку В. Барладяну, дали основний поштовх до розвитку української літератури в Румунії. Української мови в школах українських сіл уже не вивчають навіть як предмет, зате вивчають... російську (!). Вчителям велено пильнувати, щоб українські діти навіть на шкільних перервах говорили по-румунськи. Українці починають боятися говорити рідною мовою. Невеликих тиражів нечисленних українських видань не розкупувають. Єдина українська газета в Румунії "Новий вік" друкує дуже мало статей про українське життя, а в основ-

ному передруковує матеріали із органу ЦК КПР "Скин-тейя".

Якщо проводжувана режимом Чаушеску політика румунізації угорського й німецького населення натикається на протидію урядів ФРН і особливо Угорщини (аж до міждержавних ускладнень), то чекати будь-якої підтримки від теперішнього русифікаторського керівництва України нашим землякам у Румунії нічого. Як і від контролюваного органами держбезпеки товариства "Україна", яке, замилюючи очі нашими "успіхами" українцям на Заході, на "соціалістичних" українців пороку (і державних дотацій) не тратить. Віднедавна про українське культурне життя в сусідніх країнах почала спроквола згадувати Спілка письменників України. Але майже дворічні безрезультатні силкування офіційних письменників вплинути на мовну ситуацію в республіці (шовіністичний Васька слухає собі та й далі їсть — школи, дитсадочки, педучилища, театральні студії, вузівські кафедри...) показали, що наші "майстри слова" далі слів піти безсилі навіть вдома. Де вже там дбати про сусідів...

* * *

КУЛЬТУРНА ФАЛЬСИФІКАЦІЯ НА СЛОВАЧЧИНІ

Рівень цивілізації і культурності окремих держав і народів виразно відбивається в ставленні керівництва цих держав і народів до національних меншостей, які з ними живуть у межах однієї держави.

Явища, про які тут буде мова, стосуються найгрубішої культурної фальсифікації в сучасній Словаччині по відношенню до української національної меншості. По суті, йдеться про спробу численної групи словацьких працівників у галузі культури викрасти цінні здобутки давньої культури українського народу і представити їх продуктами культурного досягнення словацького народу.

1980 року в столиці Словаччини Братиславі вийшла монографія словака Штефана Ткача "Ікона 16-19 століть на Північно-Східній Словаччині". Йдеться про монографічну працю, в якій представлені ікони (церковні картини) виключно з українських церков східного обряду

(православних та греко-католицьких). Позя всяким сумнівом, ці ікони не мають нічого спільного зі словацьким народом і є культурним надбанням тільки українців. Незважаючи на це, монографію укладено так, щоб з неї виходив висновок, що йдеться про словацькі ікони.

Тут треба сказати, що Штефан Ткач 1980 року з обережності ще не наважився назвати свою монографію "Словацькі ікони". Проте через чотири роки зухвалість цього автора зросла, і коли ця сама монографія вийшла 1984 року в кооперації з поляками польською мовою, вона вже називалася прямо і просто "Словацькі ікони 16-19 століть".

До того ж, словацькі культурні установи влаштували у 1984-1985 роках виставку цих ікон у Чехословаччині. Виставка була насамперед у Братіславі, а наприкінці 1984 року і на початку 1985 року в Празі.

У Празі виставка експонувалася в одному з головних будинків Чеської Національної Галереї. Для цієї виставки в Празі було видано каталог чеською мовою. І хоч на виставці були експоновані ті самі українські ікони, інформації в цьому каталозі подавали таким способом, щоб виникало враження, ніби йдеться про словацькі ікони. Українське походження цих ікон систематично замовчується. Зокрема, в такому дусі написано передмову до цього каталогу, авторкою якої є Магда Келеті, працівник Словацької Національної Галереї в Братіславі. На виставці було показано 43 ікони, зібрані із 22 місць. І всі ці 22 місця — це українські села, які протягом останніх століть були заселені лише українцями. Тому не може бути мови не лише про словацьке походження цих ікон, але й про будь-який словацький вплив чи будь-яку словацьку причетність до виникнення цих ікон.

Директором Чеської Національної Галереї в Празі, в будинку якої ця виставка експонувалася, є протягом багатьох років академік Їржі Коталік. І ні директор Їржі Коталік, ні чеське міністерство культури, ні будь-яка інша установа не вважали потрібним приділити належну увагу цій скандальній справі і засудити безоглядну фальсифікацію міжнародного масштабу. Навпаки, своїм пасивним мовчанням до неї самі приєдналися.

Статті про виставку в місцевій пресі переважно захоплено описували художній рівень виставлених ікон замість викрити фальсифікацію.

Кількість рецензій, які факт фальсифікацій викрили, була невелика. За нашими інформаціями, таких виступів у пресі було лише два. Один, коротший, був опублікований у Празі, а широка і вичерпна рецензія Миколи Мушинки — в Канаді. Вони, одначе, не змінили загальної ситуації.

Подібна виставка відбулася також ще 1973 року в Брюсселі. Каталог цієї виставки є так само доказом довготривалої словацької фальсифікації.

Якби Штефан Ткач і Магда Келеті та інші особи, причетні до цієї скандальної справи, хоч трохи керувалися принципами порядності, то і монографія Ш. Ткача, і каталоги з виставок ікон повинні б мати назву "Українські ікони на Словаччині..."

Випадок з іконами — не одинокє явище грубої культурної фальсифікації на Словаччині.

1958 року на Словаччині було засновано перший музей народної архітектури в природі (сканзен). Цей музей міститься на Східній Словаччині поблизу міста Бардієва і є філіалом словацького музею в цьому місті. Абсолютна більшість виставлених експонатів (майже всі!) походять так само з українських сіл. І про це в цілому музеї не можна знайти жодного слова! Все, що тут є (десятки українських хат, церков, різних інших споруд і т.д.), представлено, як зразки словацького побуту й історії.

Подібних випадків можна знайти і навести набагато більше. Але й наведених фактів вистачить для того, щоб скласти враження про справжній рівень моралі в галузі сучасної культурної політики на Словаччині.

П. М.
м. Прага

* * *

ІЗ ВИСТУПУ СТУДЕНТА З ПОЛЬЩІ БОГДАНА НА ЗАСІДАННІ УКК 28 лютого 1988 р.

На засіданні семінару "1000-ліття християнства на Русі-Україні", що його проводить Український культурологічний клуб у Києві, 23 лютого виступив студент із

Польщі, що назвав себе Богданом. Подаємо фрагменти з його виступу в запису члена редколегії "УВ" Віталія Шевченка.

— Я лемко...

Знання про українців Польщі у вас слабке...

Коли було змінено кордон між Радянським Союзом і Польщею, остаточно десь 1950 року, в Польщі залишалося близько 100 тисяч українців. Скільки їх тепер? Називають дуже різні числа — від 80 тисяч до 400 тисяч. На мою думку, їх близько 300 тисяч. Мешкають вони переважно на "відвойованих землях" — на півночі й заході Польщі...

План розселення українців 1947 року ділив українські сім'ї на три групи за рівнем небезпеки для Польської держави. З групи А дозволялося селити в польських селах лише по одній українській сім'ї, з групи Б — по дві сім'ї, і найбільшу концентрацію українських сімей у польських селах дозволялося групі С — по три родини. В багатьох місцях нового поселення українців зустрічала польська людність, озброєна сокирами тощо, вона була поінформована про українців як про ризиків...

1956 року прийшла перша відлига. Тоді засновано Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ), його щотижневу газету "Наше слово". Товариство об'єднало нас, організувало різні форми культурного життя. Цілі 60-і роки тут переважали фольклорні заходи...

У 70-і роки, коли Польщу очолював Герек, у нас, як і у вас, був застій...

У 80-і роки прийшла чергова відлига. Багато листів і звернень від українців до сойму...

Найбільша проблема українців Польщі — відрізання від України. Ізоляція триває і тепер, однак є надії на більші можливості для контактів і обміну культурними здобутками...

1983-86 роки ішла активна еміграція. Тисячі молодих українців з Польщі переселилися до Канади й США...

Тепер виходять "Наше слово", щорічні "Українські календарі", книжечки...

Серед наших письменників — Остап Лапський — поет загальноукраїнського рівня...

Українські мистецькі імпрези починалися лише по більших містах, з часом більшає таких імпрез, ширшає кіль-

кість міст і сіл, де вони відбуваються. У Сяноці проходять мистецькі огляди УСКТ — нещодавно йшли концерти вже 11-го чи 12-го огляду...

1984 року створено Загальнопольську асоціацію національних меншостей. До неї увійшли молоді білоруси, литовці та українці. Українські студенти випускають журнал "Зустрічі"...

Польська громадськість, в тому числі преса, належить до трьох таборів: офіційний, церковний та підпільний. Офіційна преса дивиться на українців як на п'яту колону, однак тепер ця преса демократизується...

Нещодавно відбулася зустріч керівника Польської Католицької Церкви Глемба з керівником Української Католицької Церкви Любачівським...

Оскільки тепер українська справа у світі пішла високо, в польських неофіційних виданнях стало ознакою доброго тону згадувати про українців. Тут чимало статей, де українці показані в доброму освітленні...

У Польщі виходить близько 600 підпільних видань. Є серед них, наприклад, анархісти, троцькісти, партія самостійників — вони виступають за визволення всіх східноєвропейських країн, вони, зокрема, високо ставлять українське питання...

Є клуб "Помост" — українсько-польський. Мокрий одержав папську нагороду за діяльність для українсько-польського порозуміння...

У 70-х роках — розквіт Української Греко-Католицької Церкви в Польщі. Уже двічі виходив греко-католицький календар. Православні календарі також виходять...

Влаштовуються українські молодіжні табори, де викладають теми з української культури й історії церкви...

Виходить український християнський молодіжний щомісячний часопис "Свічадо"...

У нас існує єдність українців усіх поколінь. А на Україні це якось хвилями...

Деякі особливості у нас є — це щодо лемків і підляшуків. У частини лемків має деяке поширення ідея, що вони є четвертим східнослов'янським народом. Думаю, що цей рух помре своєю смертю. Людність же на північний захід від Берестя називала себе православними або тутейшими. Вже кілька років молодь тут українізується. Діють уже тут перші ланки УСКТ. Білоруси тут агітують до себе...

Є нахил до повернення молоді на землі, які були нашими до 1947 року. Рух цей не став масовим, але потроху українці повертаються весь час...

Кілька церков ми відвоювали, в Комарні побудували нову. Українська школа будується, Захід допомагає, за 1-2 роки завершать...

* * *

З ЛИСТІВ ДО "УВ"

ІЗ ЛИСТА БОГДАНА ПОДОЛЯНКА (АВСТРАЛІЯ)

Сідней, 6.01.1988

Дорогий пане Редакторе!

Почитав Ваш лист і статтю й зокрема звернув увагу на такі слова: "Спроби писати історію України 20-го століття тільки як історію більшовицької партії на Україні, привели до багатьох фактів замовчування" і т.д. Отже, якщо Ви думаєте, що є можливість виправити такий стан, висловлюю Вам моє признання й підтримку.

Та може то буде тактовно, якщо я скажу Вам пару слів про себе. Виріс я у тому самому Львові, у якому Ви тепер розкошуєте, грамоту там здобував, у вересні 1939 року на вулиці теперішньої Радянської (тоді була Чарнецького) стрічав Червону Армію і тоді не став патріотом радянської системи, бо коли на багатьох вантажних машинах бачив я, як самохвальством захоплений тодішній уряд, я засумнівався в інтелігенції тих людей. Тисячі портретів мали свідчити, які то вони "файні хлопці" — і я шукав нагоди, як казали львів'яни, як би то "звіяти". І мені повезло, вже даліше, як до Австралії, не було куди їхати. Австралійський щоденник офірував мені працю лінотипіста, майже піввіку жив я з тієї праці, постарів, серйозно захворів, став паралітиком і от тепер не можу краще допомогти Вам, бо сам живу калікою на державній пенсії. Прийміть цих 100 австралійських долярів на Ваші витрати і якщо є можливість, повідомте мене, чи їх отри-

мали. Отже, ніхто не має права сказати, що то гроші від якогось капіталіста чи німецького коляборанта або погромщика євреїв.

Скажу широко, що я, крім того, оце вже майже сорок років передплачую київську "Літературну Україну", задоволений тією газетою, зокрема останній рік, коли вона має таких гарних співробітників-авторів, як Іван Дзюба, Сергій Плачинда, Микола Жулинський, Станислав Тельнюк, навіть Раїса Скалій з любов'ю і знанням сказала про Леся Курбаса й Миколу Зерова. Як жалко, що і Ви не включені в редакцію цієї газети СПУ. Та видно, що Б. Рогоза не дуже старався. Як гарно й демократично було б воно, якби він сказав: знаєш, Чорноволе, не годжуся з Тобою на всі 105, але докладу усіх зусиль, щоб Ти мав змогу висловити Твою думку.

Знаєте, в липні 1949-го я започаткував першу в Австралії українську газету "Вільна думка", яка збирається оце відзначати своє 40-ліття. Отже, лінотипіст став і журналістом, бо було треба. Стрільного порошку не вдумав я, але розказав землякам рідною мовою те, що англійською вони не розуміли. І то не ми вигадали в Кенгуралії, що ця мова є безперспективна. Може, Ваш "Вісник" розбудить Русанівського, бо очолений ним інститут, як за часів Русодіда [мається на увазі І. Білодід — один з творців "теорії" "двох рідних мов" — Ред.], як за "добрих часів" Шамоти, не може збагнути, що ті слова "перебудова" і "гласність" означають. Він, мабуть, не читає тих статей, які появляються під шапкою "А мова як море", надіюся, що Ваш "Вісник" займеться цією темою так детально, як П. Скочок порушив тему у справі Симиренків. Проблем є досить...

Моя адреса: B. Podolanko,
9/8 Eastbourne Rd.,
Homebush West, N.S.W. 2140
Australia

* * *

ІЗ ЛИСТА ПАВЛА БУДКА-РУБАНА (КУБАНЬ)

(Переклад з російської)

Редакторів "Українського Вісника".

...Мені довелося уважно вивчити Ваш "Відкритий лист" в ЦК від 5.VIII.87 року. Повністю солідаризуюся з прагненнями і сподіваннями українського народу.

...Хотів би докласти сил до створення чи відродження КУКС і вісника "Син Кубані" в ім'я національних інтересів, майбутнього України.

13-14 грудня 1987 р. я був у Москві на семінарі і дізнався на секції національних проблем, що всіх затримано з незрозумілих причин...

Моя адреса: 352218, Краснодарский край
Новокубанский р-н,
п/о Марьинский.

РЕДАКЦІЙНИЙ ВІДДІЛ

РОЗМОВА З ЧИТАЧЕМ

I. З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

Від попереднього номера пошта "УВ" дуже виросла. Адресують і безпосередньо нам передають для публікації копії листів чи заяв, залишених без відповіді й реакції офіційною пресою та державними й партійними органами. Багато було відгуків на нашу полеміку з офіційною пропагандою, що їх ми використовуємо в окремому огляді. Кілька листів і статей відкладаємо для нової рубрики "Думки про перебудову", яку почнемо з наступного номера. Решту редакційної пошти спробуємо оглянути, згрупувавши за тематикою.

* * *

Чимало надійшло листів і звернень про національні кривди України. Шкода, що більшості таких матеріалів бракує широти погляду: вони стосуються передусім стану української культури та мови, оминаючи економічні, екологічні, політичні аспекти національної проблеми, насамперед питання національної державності, яка сьогодні існує тільки формально.

* * *

Пристрасно написані листи до В. В. Щербицького та М. С. Горбачова машиніста-оператора Львівського локомотивного депо, молодого українського письменника Володимира ЯВОРСЬКОГО (уривки з його роману друкував орган УАНТеІ "Кафедра", творчий звіт прозаїка відбувся нещодавно в Спільці письменників України).

"Не претензія, не злоба, не ненависть до кого б то не було змусили мене взятися за перо, а гіркота і пекучий біль серця за долю української культури, яка зараз переживає небезпечну кризу, викликану катастрофічним для неї процесом витіснення української мови російською зі всіх сфер суспільного життя", — пише В. Яворський у датованому 8 січня 1988 року листі до першого секретаря ЦК КПУ. Він відзначає вторинність української культури, "загальний престиж" якої "порівняно з іншими братніми республіками низький, як ніколи", "масовий націонілізм українського населення", "поширення серед людей ідеології відмови від рідних коренів і власної самобут-

ності", що веде до відмирання національної культури. Процес цей зовсім не стихійний, а спричинений політикою Сталіна-Брежнєва, за яких "переслідувалися найелементарніші прояви національної гідності та самосвідомості". "За цурання рідної мови та культури не переслідували, а навпаки заохочували, бо це служило гарантією благонадійності і розглядалося як прояв інтернаціоналізму. Без перебільшення можна сказати, що на Україні понад півстоліття проводилася державна політика насадження націонігілізму. [...] Вирощено цілі покоління з повністю атрофованим почуттям національної гідності, вирощено людей-рабів, — без людської самоповаги, без ініціативних, несаможітних, нездатних на творчий порух, байдужих, егоїстичних. У них відсутня гордість за свою землю, за свою республіку і за все, що з нею пов'язане. [...] Над нашою радянською культурою зависла серйозна загроза зникнення однієї з її складових частин — української культури".

Автор листа закликає основного обрусителя України поміняти вовчу шкіру на овечу й заходитися рятувати українську мову та культуру: "Засобами масової пропаганди треба заново вчити людей любити свою землю, свою історію, свою мову і все те, що входить у поняття українська національна культура. Кому як не Комуністичній партії України належить узятися за цю справу. Адже тільки партії під силу швидко і ефективно здійснити це велике завдання".

В. Яворського дивує, що "незважаючи на тривалий час політики Перебудови в СРСР, партійне керівництво України і досі займає пасивну позицію щодо націонігілізму і становища з українською мовою і культурою. Минуло вже більше чотирьох місяців після досить половинчатої постанови ЦК КПУ з національного питання, а в республіці не видно жодних змін. Невже ця постанова була звичайною формальністю? [...] Ми хочемо знати, чи збирається ЦК КПУ взагалі робити щось реальне, щоб зупинити витіснення української мови і врятувати українську культуру від загибелі. Адже ЦК Компартії України керує республікою, і хіба не на ній лежить вся вага відповідальності за долю мови і культури України?!"

* * *

Не одержавши від Щербицького жодної відповіді, Вол. Яворський 23 лютого 1988 року пише аналогічний лист до М. С. Горбачова. Повторивши основні положення листа до Щербицького, він, зокрема, пише: "Дійшло до того, що немало партапаратчиків навіть гордилися своєю неповагою до всього рідного... З року в рік протягом майже 60 років люди бачили на практиці, що якщо хочеш спокійно жити і просуватися по службі, необхідно відмовитися від почуття національної гідності. Тільки для націоналістів був відкритий доступ до керівних посад, а люди, які вболівали за долю рідної культури, зазнавали гонінь. Багато з них підупали духом, підкорилися силі. Так із покоління в покоління отрута націоналізму розповзлася в народі. І хоча здорові сили народу завжди опиралися цьому, але зупинити наступ націоналізму не могли, бо його насаджувала сама держава. Увесь партійно-державний апарат України просякнутий ідеологією національного нігілізму, адже саме його руками центральна влада проводила широкомасштабну політику насадження націоналізму серед українського населення. [...] Відношення партійно-державного апарату України до національного питання залишається без змін.

"...І я не можу не страждати, мені ніде подітися від нестерпної гіркоти, споглядаючи, як помирає мова і культура мого народу... Так невже ж Радянській Україні не потрібна україномовна культура? Як же тоді жити мені і багатьом таким, як я, куди піти, якщо від України залишиться тільки назва?!"

Із ЦК КПРС лист В. Яворського було переслано до Львівського обкому КПУ, де з автором листа провели загальникову розмову. Ненормального стану з українською мовою в республіці назагал не заперечували, але ні про які радикальні заходи для зміни становища, крім деяких косметичних (вивіски тощо), не йшлося.

* * *

"Чи потрібні киргизам свої дитсадки?" — назвав інженер Ренат П О Л Ь О В И Й із селища Буча під Києвом посланий до газети "Комсомольская правда" і переданий нам відгук на шовіністичну статтю С. Романюка "Без ар-

гументов" ("Комс. правда", 16.01.88 р.), якою газета "хвицнула видатного письменника Ч. Айтматова. [...] Романюк звинувачує Айтматова в націоналізмі («національна обмеженість», «національне чванство») за те, що той, обстоюючи права киргизької мови на території своєї республіки, критикував реакційні погляди А. Токомбаєва".

Доводячи далі покликаннями на педагогічні ідеї К. Ушинського та на вислови В. Леніна те, що в нормальному суспільстві й доведення не потребує, — необхідність дошкільної і шкільної освіти рідною мовою, автор просторого відгуку (по суті, доладно написаної статті) зачіпає ряд пекучих питань. Він слухно твердить, що "впроваджуване в застійні роки поняття «друга рідна мова» ненаукове, ба навіть безглузде, як було б безглуздим поняття «друга рідна мати». Р. Польовий висміює офіційні покликання на "добровільність" і бажання батьків при виборі мови навчання для своїх дітей. Адже російській мові надане упривілейоване становище: "С. Романюк називає її навіть загальнодержавною мовою, хоч це суперечить Конституції СРСР".

"Звертає на себе увагу дивне явище. Після оголошення політики перебудови, усунення деяких наслідків сталінізму наша преса (покищо переважно центральна) ознайомила й продовжує знайомити громадськість країни з кричущими фактами цих наслідків. Це стосується багатьох сторінок життя: економіки, охорони здоров'я, освіти, екології, правопорядку, моралі. [...] Але серед тих питань, що лишаються без уваги, — національне питання, в тому числі й мовне. Можна подумати, що сталінізм його не торкнувся. Адже існуючу національну політику продовжують називати ленінською! Судячи ж по редакційних статтях деяких центральних газет, офіційні погляди на цю політику лишаються без змін".

Нагадавши останні вказівки В. Леніна з національного питання, автор статті-відгуку стверджує, що русифікація неросійських народів дедалі інтенсивнішає. "Особливих успіхів досягнуто щодо неросійських народів РРФСР та щодо слов'янських союзних республік. Міра русифікації окремих народів залежить як від величини прикладуваних до них русифікаторських зусиль, так і від опору русифікації кожного окремого народу. Ось цей опір у нас офіційно кваліфікується як «націоналізм», а «успіхи» русифікації вважаються «інтернаціоналіз-

мом»... Зверніть увагу на цілковиту відсутність в нашій пресі згадок про існування в наш час великоросійського націоналізму, великодержавного шовінізму. Наче росіянам таке зовсім не властиве. З дитячого віку вбивають нам в голови уявлення про виняткову роль, особливу місію російського народу в долі та історії всіх народів СРСР. Про його великодушність та безкорисливість. Звідки ж візьметься у такого виняткового народу нетерпимість та неповага до національних почуттів інших народів?... Це вже інші народи схильні до націоналізму!..."

Далі автор наводить відомі слова Леніна з статті "До питання про національності або про «автономізацію»": "Необхідно відрізнити націоналізм нації гноблячої і націоналізм нації гнобленої, націоналізм великої нації і націоналізм нації маленької. По відношенню до другого націоналізму майже завжди в історичній практиці ми, націонали великої нації, виявляємося винними в безкінечній кількості насильств, і навіть більш від того — непомітно для себе здійснюємо безкінечну кількість насильств та образ. [...] Тому інтернаціоналізм з боку гноблячої, або так званої «великої нації» (щоправда великої лише своїми насильствами, великої лише так, як є великий держиморда) повинен полягати не лише в дотриманні формальної рівності націй, але й у такій нерівності, яка відшкодувала б з боку нації гноблячої, нації великої, ту нерівність, що складається в житті фактично".

Як гадає Р. Польовий, "стаття С. Романюка є тою самою «непомітною для себе образою» (з огляду на своє прізвище С. Романюк сам неросійського походження, але Ленін зазначав, що «русифіковані іногородці завжди пересолюють стосовно суто російського настрою»)".

Слушно піднімає питання автор про переведення на мови республік вищої освіти, про ліквідовані Сталіном національні військові формування. Щодо мови міжнаціонального спілкування, справді необхідної у багатонаціональній країні, то "в ідеальному випадку це могла б бути якась нейтральна мова (наприклад, есперанто). В багатонаціональних країнах, що визволилися з колоніальної залежності, міжнаціональними мовами стали мови колишніх метрополій (англійська, французька та ін.). В цьому випадку мова метрополії є для народів колишньої колонії нейтральною, оскільки жодній з місцевих мов не надається привілеїв (адже є приказка: чия мова,

того й влада). В Російській імперії російська мова також була мовою метрополії, засобом національного гніту. Недаром Росію називали тюрмою народів. Тому Ленін розумів всю делікатність мовного питання в новостворюваній державі — СРСР. Сталін же розв'язував всі питання єдиним притаманним йому способом — насильством, терором".

Якщо вже російська мова стала мовою міжнаціонального спілкування, то це не значить, що треба "вихваляти її нібито виняткові якості... Треба пам'ятати, що кожному народові своя мова найдорожча. І це природно".

"Тепер багато говориться про «двомовність» як про велике досягнення нашої національної політики. Однак на практиці ця двомовність має досить дивний вигляд. Вона існує для неросійських народів. Росіяни, як правило, лишаються одномовними. Вони не прагнуть вивчати і вживати мови народів, серед яких і на землі яких вони живуть, змушуючи таким чином ці народи спілкуватися з ними російською мовою".

Далі Р. Польовий пропонує своє розуміння двомовності, при якій все життя республіки було б одномовним, а роль російської мови звелася б до "спілкування з гостями республіки, що не володіють місцевою мовою, а також до спілкування з іншими народами за межами своєї республіки". Для росіян же, що живуть за межами своєї республіки, послуговування мовою народу, серед якого вони живуть, обов'язкове. "В противному разі двомовність є засобом русифікації, початковою її стадією". "Дика ідея асиміляції неросійських народів шляхом русифікації під виглядом «зближення народів», «злиття націй», створення «єдиного радянського народу» і т. ін. [...] запозичена у царського уряду. Цю стару імперську політику Сталін узяв на озброєння при створенні своєї надцентралізованої бюрократичної системи. Бюрократові чуже розмаїття культур, розмаїття мов. Для зручності управління бюрократії краща одномовність, і вона всіма способами прагне цю одномовність створити. [...] Замість дружби народів почало здійснюватися порочне, протиприродне злиття народів в один народ на основі однієї мови — російської".

Як приклад повної асиміляції кількох мільйонів українців, автор наводить насильницьку русифікацію українського населення на території РРФСР (Кубань, Середній

Дон та ін.). Він твердить, що "застійний" період зовсім не був застійним у національних процесах: "бюрократія небувалими темпами форсувала русифікацію".

"Перебудова загальмувала цей процес. Долаючи страх, проти русифікації відкрито почали виступати письменники та інші діячі української культури. Але сталінську національну політику офіційно не засуджено, керівництво республіки, винне в злочинних діях, залишилося на своїх посадах. Окрім спротиву перебудові в національно-культурному будівництві, від бюрократії чекати нема чого. Вона й чинить опір. Чи можна думати, що коли досі політику русифікації не засуджено, то її схвалено? Гласність вимагає відповіді на це питання, бо воно набрало трагічного звороту".

* * *

Хоч надісланий статті "Третій Чорнобиль" Микола ДЕНИСЕНКО дав підзаголовок "Соціально-політичні, економічні і морально-філософські аспекти русифікації", такий широкий аналіз нашому постійному авторові із села Печі Борзнянського р-ну на Чернігівщині не вдалося. Однак, у статті є цікаві думки та спостереження.

Першим Чорнобилем України автор називає 1933 рік, коли в результаті безглуздої колективізації загинули від голоду мільйони українців, коли люди, щоб вижити, їли листя, трави, полин-чорнобиль... Другий Чорнобиль — трагедія Чорнобильської атомної електростанції, спричинена злочинним проектуванням небезпечної атомної енергетики в густонаселених районах України, бюрократичною безвідповідальністю і нехлюйством. А вже назріває третій Чорнобиль — повна русифікація України, від якої порятунку нашому народові не буде.

Автор не дуже вірить офіційній статистиці, але навіть за її даними внесок України в загальну економіку Союзу дуже великий. Об'їздивши увесь Союз від Карпат до Амуру, автор переконаний, що саме українці скрізь виявили себе найбільш працелюбними. "А що ж ми маємо у себе на Україні? Горе-забезпечення, горе-дороги, горе-керівників, горе-письменників — і навколо одне тільки горе. Виходить, як у пісні Розенбаума: «Чим більше Гуллівер дає, тим ліліпути зліші»."

"Ударними темпами ми побудували дім, — пише М.

Денисенко, — в якому неможливо нормально жити — і його треба перебудовувати та й перебудовувати”.

Виступи української преси на захист рідної мови автор статті вважає поверховними і боягузливими. Шукають причини то в поганих викладачах школи, то в несвідомих громадянах, хоча “автори добре знають, що головною причиною є національна політика КПРС”. М. Денисенко згадує недавню постанову ЦК КПУ, в якій йшлося “про звуження сфери застосування української мови, порушення мовного статусу українських театрів” тощо. Ну й звичайно, “широкий комплекс заходів”: “розробити”, “підвищити”, “поглибити” — і... жодних реальних конкретних кроків до зміни ситуації”.

Замислюючися над першопричинами сьогоденного стану, автор статті вказує на непослідовність Ленінових настанов з національного питання. Показує таку непослідовність на прикладі статті “Чи потрібна обов’язкова державна мова?": “З одного боку В. І. Ленін підкреслював необхідність «забезпечення населенню шкіл з викладанням на всіх місцевих мовах, при включенні в конституцію основного закону, що оголошує недійсними будь-які привілеї однієї нації і будь-які порушення прав національної меншості». Це — буква ленінської статті. А дух її в таких словах: «Ми [більшовики] стоїмо за те, щоб кожен громадянин Росії мав можливість навчитися великої російської мови... Ми не хочемо тільки одного: елемента примусовості. Ми не хочемо заганяти в рай дрючком... Ми думаємо, що велика і могутня російська мова не потребує того, щоб хто б то не було мав вивчати її з примусу. Ми переконані, що розвиток капіталізму в Росії, взагалі весь хід суспільного життя веде до зближення всіх націй між собою. Сотні тисяч людей перекидаються із одного кінця Росії в інший... відокремленість і національна заскоружлість повинні відпасти». Отож нібито заперечуючи необхідність обов’язкової державної мови («російські марксисты говорять, що необхідно: — відсутність обов’язкової державної мови...»), Ленін, по суті, утверджує державну мову — і саме «велику і могутню» російську, яка покликана обслуговувати перемішване населення. Про те, що й росіяни могли б користуватися мовами тих народів, серед яких і на землі яких розселяються, Ленін на згадує. Та й яка може бути «добровільність» і «відсутність обов’язкової державної мо-

ви» при однопартійній системі і повній монополії держави на освіту?».

(Авторові статті й тим сьогоднішнім "теоретикам", які слова про "відсутність обов'язкової державної мови" хитро проектують на конституції союзних республік, можна було б зауважити, що це дореволюційні погляди Леніна, які він потім пробував корегувати).

Із конструктивних пропозицій автора заслуговує на увагу думка про потребу створення на Україні незалежного "центру громадської думки", який об'єктивно вивчав би всі суспільно-політичні процеси, що відбувалися і відбуваються в республіці".

"Від пригніченості політичної думки до пригніченості економічного життя — такий шлях минулих десятиліть, з якого ми не поспішаємо звернути, хоч доходимо останньої межі. Якщо й зараз виявимо свою неспроможність, то хіба доведеться за давнім прикладом послати послів у передові країни з проханням: «Країна у нас велика і щедра, з багатомільйонним армійсько-міліційсько-бюрократичним апаратом, а впоратися з нею не можемо. Прийдіть же і керуйте нами!..»

* * *

"Дуже бажано було б відкрити в «Українському Віснику» щось подібне до рубрики «З провінції», — пише Григорій ГРЕБЕНЮК з Краматорська Донецької обл. — Щоб «УВ» інформував читачів, який жахливий стан українства в індустріальних центрах України. В благословенному Донбасі він прямо таки трагічний. [...]

"Ось днями міська газета повідомила, що в Краматорську не лишилося жодної української школи... А я згадав при цьому таке.

"1977 року, коли в Дружківці судили членів Української Гельсінської групи Миколу Руденка та Олексу Тихого, я був присутній на судовому засіданні 27 липня. О. Тихий запитав прокурора Аржанова: «Скажіть, будь-ласка, скільки українських шкіл у місті Костянтинівці?»

"Чому Олекса запитував про Костянтинівку? Бо він працював завучем середньої школи в околиці м. Дружківки, що знаходиться в Костянтинівському районі. У 1974-75 роках Тихому пропонували вчителювання, але він згоджувався тільки за умови, що викладатиме україн-

ською мовою. На що, звичайно, власті не погодилися.

"На запитання Тихого суддя встав і зачитав довідку Костянтинівського райвно, скільки в районі шкіл загальноосвітніх, в тому числі з українською мовою викладання. На те Олекса Тихий знову запитав: «Я вас увосьме запитую: скільки шкіл з українською мовою навчання в місті Костянтинівка? У самому місті, а не в усьому районі». Прокурор починає зачитувати ту ж довідку. О. Тихий піднімається й каже, що він уже вісім разів чув цю довідку, але суддя його обриває: «Садіться. Або я вас позбавлю слова. Не мішайте судові работать» (такою була українська мова шановного судді...)

"Зараз уже визнають, що в Костянтинівці (як і в Краматорську й інших містах Донбасу) українських шкіл немає зовсім. Тільки ж Олекса Тихий, який загинув у таборі особливого режиму, запізнилої відповіді на своє запитання вже не почує..."

* * *

Переданий нам лист киянина П. Г А Н И Ч А редакції газети "Вечірній Київ" порушує питання, які можна прочитати вже й у офіційній пресі: про витіснення української мови із шкіл, дитсадків, з кіно, телебачення, діловодства, з транспорту, наочної агітації і т. п. Цікавий у листі доказ того, що в багатьох українських містах, включаючи столичний Київ, дошкільні та навчальні заклади, що числяться українськими, насправді такими не є: "Моя донька ходила в український дитячий садок, але виховання дітей в ньому чомусь проводилось російською мовою. Батьківські збори і всілякі «вогники» теж велися російською, хоча діти в садку — українці. За весь час перебування в цьому «українському» садку мою дочку (як і інших дітей) не навчили жодного українського танцю чи пісні. Хіба це нормально? Майже те саме, за винятком викладання предметів, я зустрів потім у середній загальноосвітній школі, що називається українською: батьківські збори, мітинги, вся інша внутрішкільна робота проводилася російською мовою".

Отож навіть та сумна статистика, якою вразив цілий світ Дмитро Павличко на пленумі Спілки письменників України, була, по суті, липовою. Дійсне становище українського шкільництва ще трагічніше...

Деякі ідейні постулати і оцінки запропонованих нам Юрієм Бадзьом матеріалів (див. "УВ", вип. 8) видавалися нам при надрукуванні їх дискусійними, як і окремі думки відгуку Генріха А Л Т У Н Я Н А (наприклад, про те, що взагалі не можна "вимагати чогось від інших"). Але всяку полеміку, ведену в етичних рамках, ми всіляко заохочуємо як найдемократичніший спосіб наближення до істини.

Лист відомого правозахисника із Харкова, написаний, до речі, непоганою українською мовою (предметний урок справжнього інтернаціоналізму "обрусілим іногородцям" з козацькими прізвищами) друкуємо з несуттєвими скороченнями.

В редакцію "Українського Вісника"

...Я з повагою відношуся до Юрія Бадзя як до в'язня, хоч не поділяю деяких його поглядів. Але зараз їх не розбиратиму...

Єдине, що примусило мене взятися за перо, — це передостанній абзац його заяви (насправді йдеться не про заяву, а про фрагмент листа Ю. Бадзя до московського адресата, запропонований для друку самим автором — Ред.):

"І все-таки до однієї людини я маю претензію і хочу пред'явити її публічно. Ця людина — Андрій Сахаров. На мій погляд, він не витримав випробування часом. Будучи в особливому і особливо сприятливому становищі у всіх розуміннях, Андрій Сахаров у відповідний момент, знову-таки не лише не загрозливий, але й сприятливий, виявився не на висоті свого об'єктивного місця в суспільному процесі. Він відкрив можливості старого недемократичного підходу до політичної проблеми, яка, на мою думку, фокусує у собі суть історичних вимог прогресивного розвитку радянського суспільства. Уважаю, що А. Сахаров, погодившись на таке своє повернення в Москву, перекреслив тим самим самого себе, зіграв гальмівну, консервативну роль в проголошеній владою політиці демократичних перетворень".

З жодним словом тут я не можу погодитися.

По-перше, на мій погляд, ніхто не має права пред'яв-

ляти ніяких претензій людині, яка не зв'язана з вами спільними зобов'язаннями або яка для досягнення своїх особистих вимог не зрадила інших людей.

По-друге. Хто це вимінив — в сприятливому, найсприятливішому чи "особливо сприятливому становищі у всіх розуміннях" був Андрій Дмитрович Сахаров? Видатний вчений сучасності був на сім років відірваний від наукового середовища. Сім років повної ізолюваності від рідних і друзів. Сім років в комунальній квартирі, одну кімнату якої займав платний агент КДБ. Сім років з цілодобовим постом міліції біля дверей й топтунами коло вікон. Сім років безперервний потік брудних непристойних статей, заяв, листів, радіопередач. Сім років із особистою станцією перешкод для радіоприймача.

За цей час кілька голодівок, коли йшлося про життя чи смерть. За цей час жодного прохання про влаштування особистої долі. На телефонування Генерального Секретаря — гідна відповідь. Ні від яких своїх поглядів, які привели до заслання, не відмовився: треба негайно звільнити всіх політв'язнів, треба вивести армію з Афганістану. На все це він одержав відповідь, що ці проблеми будуть обов'язково вирішені. "Возвращайтесь в Москву и продолжайте заниматься своей патриотической деятельностью", — слова Генерального Секретаря.

...Хто може зрівнятися з Андрієм Сахаровим у справі реальної допомоги всім політв'язням? Саме тому, що він тримався, що він вистояв, що він взагалі існував, саме тому нас не знищили у таборах та тюрмах...

По-третє. Писати, що саме Сахаров "відкрив можливість старого, недемократичного підходу до політичної проблеми... яка фокусує в собі суть історичних вимог до прогресивного розвитку радянського суспільства" — невірно і за змістом, і за формою. Мова йде, мабуть, про розв'язання проблеми політв'язнів. І до заслання, й під час, а також у багатьох заявах після повернення в Москву, Андрій Дмитрович неодноразово підкреслював, що зараз головне, що зробить перебудову *незворотною*, — повна реабілітація всіх політв'язнів.

По-четверте. Неясно, як зрозуміти слова: "А. Сахаров, погодившись на таке своє повернення в Москву..." З ним, до речі, вчинили логічно. В усякому разі, його незаконно, без суду, без вироку, без терміну зіслали й таким же чином по дзвінку повернули.

По-п'яте. Я глибоко певен, що "в проголошеній владою політиці демократичних перетворень" А. Д. Сахаров зіграв не "гальмівну" й "консервативну" роль, а навпаки. Якщо б Ю. Бадзьо мав змогу в липні 1968 року ознайомитися з листом Сахарова "Размышления о прогрессе, мнимой и интеллектуальной свободе", він би знав, що практично всі демократичні перетворення, про які сьогодні йдеться з високих трибун, були запропоновані саме А. Д. Сахаровим.

І останнє. Можна не погоджуватися з тим чи іншим висловлюванням або вчинком, але вимагати чогось від інших — це поступати недемократично, а це, на мій погляд, головне зло. У нас вже досить було вчителів і особливо прикро, коли роль присвоюють собі самі. Зараз саме той час, коли треба спочатку і до кінця розібратися самому з собою...

Генріх АЛТУНЯН
310103, Харків-103,
вул. Космонавтів, 4, кв. 84,
Алтунян Генріх Ованесович

* * *

Московському семінарові з прав людини
Редакторів ж-лу "Український Вісник"
Редакторів ж-лу "Гласность"

Одержавши запрошення взяти участь у роботі Семінару в секції національних проблем, висловлюю подяку за запрошення і заявляю таке:

Я готовий співпрацювати з будь-якою офіційною та неофіційною інстанцією, організацією, приватними особами в галузі вирішення національного питання, але за виконання беззастережно умови, що до початку діалогу всі учасники чітко й недвозначно широко визнають за будь-яким, а не лише за своїм народом право на самовизначення. Лише в такому випадку можливий предметний продуктивний діалог про шляхи досягнення мети, однак не визначення її.

Наразі мені нічого не відомо про те, аби російські демократи, правозахисники, представники панівного, гноблячого народу заявили про своє прагнення домагатися

незалежності пригноблених народів. Все, що мені відомо про позицію російських демократів з розмов з ними, з документів, які вони підготовляли, із заяв тощо, — не що інше, як словесна еквілібристика, — жоден з них не заявив: "Так, мені однаково дорога свобода та незалежність Литви, Вірменії, України... як і Росії, і я докладу всіх зусиль у боротьбі за їхню свободу та незалежність, спокутуючи історичну провину мого народу.

Московський семінар, наскільки я можу судити з радіопередач, не маючи оригінальних документів, не визначив своєї позиції. Вельми сумний діалог, коли один у ролі коня, а другий — вершника.

Мені також невідома жодна російська громадська організація, яка б чітко визначила свою позицію. Можливо, серед тисячі їх, що з'явилися останнім часом, є такі, однак голосу їхнього не чути серед шовіністичного угару урапатріотів, які, не діставши належної відсічі від одноплемінників, визначають на сьогоднішній день обличчя народу.

Ще раз повторюю: я не схильний стригти всіх під одну гребінку, звинувачуючи у шовінізмі та великодержавності. Але для того, щоби мати протилежну точку зору, мені необхідно почути голос російських демократів за переконаннями, а не за званням. У ведмежому кутку імперії, де я відбуваю заслання за свою правозахисну діяльність, я не маю матеріалів на доказ існування оних.

Теоретично припускаючи існування демократичних груп, — хочу вірити, що Московський семінар виявиться саме таким, — я з радістю розширю своє уявлення про російську інтелігенцію, коли познайомлюся з публічною заявою її представників про те, що їхня мета, як і моя, — боротьба за свободу ВСІХ народів. З такими людьми я готовий співпрацювати. Але співробітництво з діячами, які "не мають" своєї точки зору, "не розбираються" у цьому питанні тощо, смішно було б припускати. Велика мета не терпить брехні.

З повагою

Микола МАТУСЕВИЧ
Кира,
Читинська обл.
Росія.

28.02.88 р.

Лист політзасланця Миколи Матусевича міг би стати відправним матеріалом для дискусії на актуальну впродовж двохсот років тему "Російська демократія і поневолені народи".

* * *

На ім'я редактора "Українського Вісника" надійшло з Узбекистану, де проживає більшість брутально виселених Сталіним із Криму кримських татар, "Звернення кримськотатарського народу", адресоване "Всесоюзній конференції КПРС. Всьому складові партії Леніна". У зверненні описані історичні кривди репресованого сталінськими опричниками народу, критикується діяльність створеної під тиском всенародного протесту кримських татар 9 липня 1987 року Державної комісії на чолі з А. Громико, що прагне закріпити статус кво, не допустивши справедливого рішення кримськотатарської проблеми. Вимоги кримськотатарського народу сумуються в зверненні таким чином:

"— організоване повернення кримськотатарського народу на свою національну територію — в Крим і компактне заселення там в місцях історичного проживання...;

"— відновлення ленінського декрету про Кримську АРСР;

"— повне безумовне відновлення національної рівноправності, повернення народові всього, що було захоплене, компенсація за все, що було знищене. Створення умов найшвидшого відродження народу в усіх сферах, відродження його історії, очищеної від фальсифікацій експлуататорів, колонізаторів, шовіністів, ворогів дружиби народів, ворогів істини і соціалізму".

Редколегія "Українського Вісника" як органу Української Гельсінської групи, ознайомившись із "Зверненням", заявляє, що український національно-демократичний рух завжди солідаризувався із справедливими вимогами репресованого кримськотатарського народу, українські правозахисники заявляли про це неодноразово. Одним із найактивніших захисників кримських татар ще в 60-і роки був українець Петро Григоренко, що пізніше став членом Української Гельсінської групи.

Підтримуючи всі вимоги "Звернення" кримських татар

до майбутньої партконференції, хочемо разом з тим зауважити, що в описовій частині "Звернення", найімовірніше через недостатню поінформованість, допущено ряд неточностей, які торкаються України і українського народу. Декілька разів повторюється твердження про "слов'янізацію" Криму, згадується якийсь міфічний "250-мільйонний слов'янський народ", якого не існує не тільки зараз, але не було навіть в часи Київської Русі, на руїнах якої складається кримськотатарська державність (говорити зараз про єдиний "слов'янський народ" все одно, що говорити про єдиний романський, чи італо-франко-іспано-португало-румунський народ). В Криму проходить не "слов'янізація", а найвідвертіша русифікація, якій нітрохи не перечить суто формальне включення Криму до складу УРСР.

У "Зверненні" пишеться: "Воскресіння життя і рівноправності кримськотатарського народу в Криму не скероване на те, щоб відняти у російсько-українського [пишеться про два народи, як про щось єдине! — Ред.] чи якого іншого населення Криму їх майна, шкіл і газет, мови і гопака, радіо і телебачення, клубів і прав на рідну мову, на соціальні і політичні блага, не посягає на підвалини й непорушність УРСР та РРФСР". Немає там ні українських шкіл, ні клубів, ні радіо й телебачення, ні преси (животіння якоїсь газетки — не в рахунок). Немає ніде й української мови поза побутом українських сіл, звідки вона також активно вицьковується. А на вашу згадку про "гопак" в парі з такою святинею, як національна мова, можна було б і образитися... Або пиште: "Російсько-українське населення Криму складає мізерний процент від загальної чисельності цих народів, що процвітають компактною більшістю на своїх національних територіях і тому слов'язнізація Криму не обумовлена ніякими об'єктивними потребами цих народів, ніякими їхніми «історичними правами» на захоплення чужої національної колиски...". Як ми "процвітаємо" на власній землі — приїдьте, подивіться. Приблизно так, як і ви на чужині...

І ще радимо нашим кримськотатарським друзям: в своїй історії ви маєте повне право розбиратися самі, без інструктажу "старших братів". Але не шукайте слідом за офіційною пропагандою "зрадників і мерзотників" у інших народів для порівняння із своїми "відщепенцями". В історії не все так просто і однозначно: буває так, що

"зрадники" раптом виявляються справжніми патріотами... Кому, як не вам, це знати: адже не так давно цілому вашому народові приклеєне було тавро "зрадника".

Поза цими незначними зауваженнями всі ваші законні вимоги підтримуємо.

* * *

Прикладом ставлення українських правозахисників до національних проблем кримськотатарського народу може бути недавній лист українського політзасланця Юрія Бадзя та його дружини Світлани Кириченко із селища Хандига Якутської АРСР в Президії Верховних Рад СРСР та УРСР, а також в орган ЦК КПУ газету "Радянська Україна", витяги з якого друкуюмо:

"...Вважаємо своїм політичним та моральним обов'язком публічно висловити своє ставлення до проблеми, яка, на наш погляд, має принципове суспільно-історичне значення і не може бути байдужою для всієї нашої нації. Мова йде про долю кримськотатарського народу, виселеного 1944 року з Криму в райони Середньої Азії, про його теперішню боротьбу за повернення на Батьківщину і за відновлення Кримської автономної Республіки. [...] Партиїні ідеологічні догми й стереотипи, які прямо чи посередньо суперечать принципів національної рівноправності, особливо тверді й зашкарублі. Перші офіційні повідомлення про наслідки роботи комісії, очолюваної Головою Президії Верховної Ради Союзу РСР, знову нагадують про це. Комісія зводить справу до часткових питань національно-культурного та соціально-побутового життя кримських татар, обходячи мовчанкою сутність їхніх вимог: повернення на Батьківщину і відновлення Кримської автономної Республіки.

"Звертаємо увагу компетентних органів влади Союзу РСР на те, що нехтування цих вимог означає порушення права націй на самовизначення — загальновизнаного принципу демократичного вирішення національного питання.

"Зі свого боку виражаємо підтримку справедливим домаганням кримськотатарського народу і висловлюємося за те, щоб кримським татарам, виселеним із Криму, було створено належні умови для повернення на рідні землі й забезпечено національно-територіальну автоно-

мію в межах України, тобто відновлено Кримську автономну Республіку в складі Української РСР".

* * *

Питання міжнаціональних взаємин, на цей раз українсько-єврейських, заторкує лист, одержаний редактором "УВ" від колишнього радянського політв'язня Якова СУСЛЕНСЬКОГО з Ізраїлю, одного з організаторів і лідерів Товариства українсько-єврейської дружби. Він, зокрема, пише:

"Завжди варто стояти на ґрунті реальності з деякою долею фантазії. Вона, як промінь прожектора. Мені цей промінь освітлює шлях до порозуміння наших народів. Досить ворожнечі. Час нормалізувати відносини і бути союзниками. Ваші земляки готують тут відповідну «Відозву», яка закликає ліквідувати накіп, що накопичився за століття. Недавно говорив про це з Миколою [очевидно, Руденком — Ред.]. Прийшли до взаєморозуміння. Данило [Шумук — Ред.] також підтримує. А Ваша думка?

"Я живу по сусідству з Мишею Хейфецом [колишній лєнінградський літератор, потім — політв'язень — Ред.]. Він береже про Вас добру пам'ять... Тепер він поїхав до США на наукову конференцію. Він Вам вже повідомляв про наше Товариство, почесним членом якого Ви вибрали..."

Щодо потреби подолання як антисемітських, так і українофобських настроїв серед наших народів двох думок бути не може. Прекрасний взірець такої дружби і взаєморозуміння дали політтабори, які взагалі, всупереч задуму репресивних органів, стали справжньою школою інтернаціоналізму (якщо вживати цей заялений пропагандою термін в очищеному від фальшу значенні).

Знаємо, що в українських правозахисних колах антисемітських настроїв не було ніколи. Ми завжди знаходили порозуміння як з тими євреями, що обстоювали окремі національні вимоги (насамперед право виїзду на прабатьківщину), так і з тими, що вплили в загальнодемократичний рух. Як виглядає, така толерантність зростає і в нашому народі, який в основній масі перестає дивитися на єврея як на головну причину всіх наших соціальних і національних лих (виникнення течій, аналогічних російській "Пам'яті", на українському ґрунті сього-

дні неможливе).

Тим прикріше дізнаватися про недостатній рівень такого виrozumіння за межами СРСР, навіть про зростання останнім часом єврейсько-українського відчуження. Відразу виникає питання: на кого це працює? кому це вигідно? Кому вигідно, наприклад, роздувати судову справу рядового фашистського поплічника, якогось Дем'янюка, до планетарних масштабів? Якщо він винен, його треба карати, але ж навіщо надавати цій кампанії виразного антиукраїнського присмаку, викликаючи зворотню реакцію української еміграції? (Мимоволі згадується, хто постачив ізраїльське правосуддя доказами вини Дем'янюка. Якщо це робилося тільки для торжества справедливості, то чому стільки сталінсько-беріївських катів безбоязно розгулює у власній країні?).

В такій атмосфері тим важливіша праця Товариства, яке преставляють Яків Сусленський, Михайло Хейфец та інші поборники українсько-єврейського порозуміння. Мало знаємо про роботу цього Товариства, але певні, що воно розгортає свою благородну діяльність як серед української еміграції, так і в самому Ізраїлі і навчає українців проводити різницю між, наприклад, досі живим катом України персональним пенсіонером союзного значення Лазаром Кагановичем і єврейським народом, з одного боку, та між капо фашистського концтабору з українським прізвиськом і самим українським народом — з другого.

* * *

Редакторів газети "Львовская правда"
Копія: ж-лу "Український Вісник"

Прочитав Вашу публікацію "Палача — к ответу!" за 12.03.88 р. Названих злочинців я не захищаю. Я за те, щоб усі винні у вбивствах людей були названі й покарані, кому б вони не служили. Та ось дивує, чому ж Ви своїх власних убивць приховуєте?

1955 року в Сокалі я дізнався таку історію. Кілька років перед тим начальник застави Порохненко зі своїми солдатами проводили облаву. На околиці села Тартаків з боку села Горбків на хуторі вони зайнялися звичайнісіньким грабуванням. А щоб приховати сліди, вбили по-

грабованого селянина, винесли на город, підклали під тіло і зірвали гранату, щоб інсценувати бій з бандерівцями. Але при поділі награбованого виявилися незадоволені — і справа відкрилася. Порохненка судили, відсидів він якихось неповних п'ять років, вийшовши з тюрми, працював начальником постачання в БУ-6 і навіть знову став членом партії. Убивця в партії! І таке буває...

Яка ж різниця між Дідухом, описаним у Вашій газеті, і Порохненком? Однак Дідуха за вбивство розстріляли, а Порохненка за вбивство — знову в партію...

Втім убивства бувають і непрямі — іменем закону. Таким чином Львівська прокуратура вбила мою матір. Коли наприкінці 1985 року звичайну трудову суперечку з адміністрацією, яка підробила мою трудову книжку, було кваліфіковано як наклепи на радянський лад і в 1986 році (при перебудові!) мене засуджено на 2 роки за ст. 187-1, моя мати від сильного потрясіння дістала параліч і через декілька місяців у страшних муках померла. В чому ж її вина перед радянською владою? Хіба в тому, що під час війни рятувала життя радянським воїнам, що попали в полон до німців... Хіба за таке вбивають?

15.III.88 р.

ЖУЛИНЧУК Іван Костянтинівич
м. Львів, вул. Марченка, 10, кв. 7

* * *

Колишній український політв'язень Микола Євграфов із Слов'янська на Донеччині передав нам лист від відомого правозахисника Володимира К Л Е Б А Н О В А , жителя міста Макіївка Донецької обл. За спробу створення незалежного профспілкового об'єднання В. Клебанов скуштував і табірною ув'язнення, і психлікарні. Але від свого задуму не відмовився. У листі повідомляється, як ідуть справи із створенням "Вільної профспілки":

"Із Статутом питання вже вирішене. Залишилося вирішити з Програмою. Зупинка і з виготовленням штампів і печатки, із визначенням місця надходження внесків, із виготовленням квитків. Стоїть питання про об'єднання розрізнених груп і осіб, із розповсюдженням Статуту. Треба підібрати адреси, на які надходитимуть листи бажуючих вступити у Вільну профспілку. Ряд товаришів уже дали згоду назвати їхні адреси".

До листа, датованого 31 грудня 1987 року, додано Статут, "прийнятий з'їздом 28 листопада 1987 року", що "введений на заміну діючого тимчасового Статуту 1978 року".

Із діяльністю з метою створення в СРСР "Вільної профспілки" та Статутом її сподіваємося ознайомити наших читачів у подальшому.

* * *

Надходять до нас листи також з Кубані та Ставропольщини. Матеріали, прислані робітником Сергієм ПОТУТКІНИМ із хутора Радіонов Новоалександрівського р-ну Ставропольського краю цікаві тим, що стосуються питань економіки, яким ми покищо уваги не приділяли. Але спочатку кілька слів про особу автора на основі його власних повідомлень.

Сергієві Потуткіну 37 років, народився і жив він у Ростові. Там у 18 років був заарештований і засуджений за хуліганство на 6 років. Вини своєї не заперечував, але і в таборі, і після звільнення зіткнувся з такими несправедливостями, які зробили з нього опозиціонера. Кілька конфліктів з адміністрацією, яка відверто дискримінувала колишнього в'язня, листи в центральні органи влади і пресу, які механічно пересилали тим, на кого Потуткін скаржився, — картина для 70-х років типова. Це штовхнуло Потуткіна на пошуки шляхів до ідеалізованих ним західних засобів інформації. Скоро прийшло розчарування. Послані поштою листи перехоплювали, а матеріали, передані при зустрічі в Москві кореспондентові Бі-Бі-Сі Грейему Уеббу, той відіслав поштою назад, повідомивши, що допомогти Потуткіну нічим не можуть. Насправді ж, "допомогли"... Перехоплені матеріали допомогли Ростовському УКГБ оформити кримінальну справу за ст. 190-1 КК РРФСР ("наклепницькі вигадки") і 4 травня 1984 року засудити Потуткіна на 3 роки таборів суворого режиму. "Від статті 70-ї мене врятувало або те, що мої матеріали Бі-Бі-Сі залишило без уваги, а послані поштою листи до адресатів не доходили, або ж моє робітничо-селянське походження", — пише Сергій. Із ув'язнення і потім після звільнення Сергій Потуткін робив спроби розповісти західним кореспондентам, акредитованим у Москві, і працівникам посольств ряду країн, за що і як

його судили. Але ті не звертали на нього уваги, зосередившись на кількох голосних іменах радянських дисидентів. "Парадокс у тому, що коли я ріс, то побутувала думка, ніби на Заході вишукують інформацію про СРСР, що «дай їм палець — вони руку відкусять», а тут щось зовсім протилежне. Ще в кримінальній юності я витатуював на грудях великий прапор США. Та боюся, що доведеться написати під ним ще й слова Висоцького:

Застучали мне мысли по темечку:
Получилось, я зря им клеймен!

Звільнившись, Потуткін купив хату на Ставропільщині ("живу зараз в рідних місцях Горбачова" — пише нам) і вирішив попрацювати на перебудову економічно. Що з того вийшло і як реагують на перебудовні вказівки згори "застійні" бюрократи внизу, видно із витягів з надісланих Потуткіним документів.

"В ЦК КПРС
від робітника радгоспу «Расшеватский»
Ставропольського краю
Потуткіна Сергія Васильовича

Не знаю, як попередні 357, а ось Постанову № 358 ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі країни» в радгоспі «Расшеватский» не тільки не виконують, але й дізналися про її існування тільки від мене. При такому наплювацькому відношенні до партійно-урядового документу на місцях його авторів можна тільки пожаліти або й покепкувати з їхніх зусиль налити молоде вино у старі міхи.

Постанова № 358 зобов'язує керівників сільськогосподарських підприємств забезпечувати особисті господарства громадян молодняком худоби і навіть птиці, надавати технічну допомогу, давати грошові позички на придбання худоби та ін.

Купивши будинок у станиці Кармалиновській, я влаштувався слюсаром на ферму. Заробляю 100 крб. на місяць, а дорожнеча продуктів у цьому сільськогосподарському районі країни неабияка (в крамниці вершкове масло тільки по 8 крб. 50 коп. за кг, найдешевша ковбаса ко-

штує 4 крб., близько двох місяців в крамницях немає цукру, м'яса я в продажі взагалі не бачив; умови роботи погані (інструменту не видають, доводиться купувати за свої гроші, спецодяг також). Щоб вижити і обжитися, мені, новій у радгоспі людині, потрібна допомога. Тому я й згадав про Постанову № 358. Подав на ім'я директора радгоспу заяву, щоб видали мені на відгодівлю молодих бичків і корм для них. А що в цьому радгоспі роздають телят, яким немає й місяця, то просив видавати для них молоко. Мені ж заявили, що кормів у радгоспі немає, а молока не даватимуть, бо радгоспні корови хворі на туберкульоз. Отож запропонували почекати до середини квітня, як виросте трава. Пообіцяли навіть зелену масу, але возити її треба своїм транспортом. А що у мене ні грошей, ні транспорту, ні корови, щоб годувати молоком радгоспних телят, то вони у мене поздыхають з голоду, бо постановою № 358 я їх годувати не зможу.

Тоді я подав заяву на грошову позику для купівлі корови, коня і приведення до ладу присадибної ділянки. Більш як через місяць голова профкому радгоспу Філатов дав мені відповідь, що для одержання позики треба проробити в радгоспі не менше року. А як же прожити той рік? Хіба голодувати або йти красти...

На зборах голова профкому радгоспу Філатов повідомив, що радгосп винен державі 4 мільйони карбованців. При такому господарюванні міг би заборгувати і всі двадцять... Із свого досвіду я роблю висновок, що соціальна справедливість, демократія і все інше покищо залишаються на папері, і економічне становище держави та життя народу тільки гіршатиме, поки нами керуватимуть такі люди, як адміністрація радгоспу «Расшеватский»...

6 липня 1987 р."

Складаючи відповідь вищим інстанціям на переслану із ЦК КПРС заяву Потуткіна, голова районного агропрому Страхов обійшов питання про те, як робітник добивався можливості вигодовувати бичків і просив позички, зате не забув вказати, що Потуткін займається "непотрібною писаниною" і "незаконно обзивав керівництво радгоспу ворогами Радянської влади".

Потерпівши фіаско з Постановою № 358, Потуткін вирішив скористуватися ще одним "перебудовним" законом

— Законом СРСР "Про індивідуальну трудову діяльність" і подав до Новоолександрівського райвиконкому таку заяву:

"На основі закону про індивідуальну трудову діяльність, прошу зареєструвати як сільськогосподарський кооператив створювану мною тваринницьку ферму та овочеве господарство, понад 500 кг урожаю цибулі з якого я уже реалізував цього року через державу. Всі організаційні питання (закупка молодняка худоби, птиці, садивного матеріалу для городництва тощо) я вирішу сам, прошу тільки огородити мене від втручання в справи ведення мого господарства місцевих адміністративно-господарських керівників, особливо таких, як керівництво радгоспу «Расшеватский».

"Список членів кооперативу, орієнтовні дані про передбачуваний прибуток та ін. подам після вирішення питання про організаційний статус мого підприємства...

14 вересня 1987 р."

Заступник голови райвиконкому Степаненко відповів на те 16 жовтня: "Згідно статті № 3 Закону СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність» нею дозволено займатися повнолітнім громадянам, що беруть участь у суспільному виробництві, у вільний від роботи час, а також домашнім господаркам, інвалідам, пенсіонерам, студентам і учням. Ви ж у даний час ніде не працюєте. З вирішенням питання працевлаштування, Ви зможете займатися згідно Закону СРСР індивідуальною трудовою діяльністю. А зараз можете підписати трудову угоду з радгоспом «Расшеватский» на відгодівлю молодняка худоби".

"Якщо займатися індивідуальною трудовою діяльністю я можу тільки у вільний від роботи на виробництві час, тобто повинен працювати надурочно, то скажіть на ласку, чи не є цей новий закон мертвонародженням? Адже всім цим люди на селі завжди займалися й без нових законів...", — запитував Потуткін у листі до фейлетоніста Леоніда Лиходєєва, до якого звертався, як до свого одноподумця. Незадовго до того Лиходєєв надрукував у газеті "Московские новости" фейлетон "Кістка в горлі", де писав:

"Закон про індивідуальну трудову діяльність взято в облогу крюкотворами. [...] Це називається корпоративний саботаж. Величезна бюрократична туша ворухнеться у своєму милому болоті. Вона компрометує державні закони. Вона зводить нанівець надії й сподівання на здоровий глузд. І зіпхнути її можна тільки одним способом: наполегливою, нещадною ініціативою, твердою принциповістю, стійкою самопожертвою.

"Індивідуальна трудова діяльність, господарчий розрахунок, уміння рахувати і думати, здоровий глузд — це кістка в горлі бюрократії.

"Подавиться вона цією кісткою чи проковтне?

"Ось у чому питання сьогоднішнього дня".

* * *

До "Українського Вісника" звертаються — усно й письмово — з різними особистими скаргами люди, які попали на безжальні жорна бюрократичного млина чи стали жертвами кривосуддя. На жаль, єдине, чим можемо їм допомогти, це оприлюднити їхні кривди, сподіваючися, що гласність часом може спинити сваволю.

На жаль, таке оприлюднення теж не завжди можливе. Як, наприклад, з усією нещадною конкретністю назвати ті факти, що про них нам зі сльозами відчаю розповіла працівниця медперсоналу лікарні Львівського обкому партії, якщо вона панічно боїться підтвердити їх публічно, хоч клянеться, що каже правду?... Йдеться якраз про те "жіноче питання", яке "не прикрасило б біографічну довідку" ("інтелектуали" із т. зв. "Вільної України", обкомівського органу, чиїми готовими виразами ми послуговуємося, чомусь написали "бібліографічну" — див. № 70 за 1988 р.) деяких працівників обкому партії, які поняття "лікування" розуміють досить своєрідно... Чи не варто керівникам обкому переключити цю "енергію підсвідомості" (за Фрейдом) своїх партапаратчиків на свідомі перебудовні справи? А лікуватися нашим керівникам слід було б разом із "простими смертниками", отоді б вони подбали, щоб медобслуговування було скрізь на рівні спеціалікарень.

* * *

Ми вже друкували листи людей, які, знеохотившись безпросвітністю життя або стомившись борюватися за свої зневажені права, добиваються виїзду за кордон. Перш ніж навести ще кілька таких листів, хочемо висловити ставлення до таких намірів більшості членів Української Гельсінської групи та редколегії "Українського Вісника".

Ми вважаємо, що передбачене Загальною декларацією прав людини та Пактом про громадянські і політичні права право вільно залишати межі своєї країни та безборонно повертатися до неї повинно бути забезпечене всім громадянам СРСР як одне з основних демократичних прав людини і як гарантія демократії в країні. Разом з тим ми услід за Тарасом Шевченком повторяємо: "Нема на світі України, немає другого Дніпра" і не схвалюємо "шукання доброго добра" на чужині, бо "в своїй хаті своя правда, і сила, і воля", хай навіть ту правду і волю ще треба виборювати. Звичайно ж, треба враховувати й випадки, коли у людини просто не лишається іншого виходу...

Тепер даємо слово тим, хто надумався попроситися з Батьківщиною.

* * *

Звертаюся до "Українського Вісника" з проханням розповісти людям про мою справу.

Звати мене Тарас РОМАНЮК, я житель міста Косова Івано-Франківської області. Після закінчення середньої школи я поступив на факультет журналістики Львівського університету, але був виключений з першого курсу, бо відмовився засудити свого батька, священника Василя Романюка, який тоді був репресований. В 1978 році мені прислали запрошення на навчання в Канаду. Але тільки я зробив спробу подати цей виклик на розгляд в ОВІР, мене забрали на службу в армію, хоча я був ще раніше від служби звільнений за станом здоров'я. Після служби працював різноробочим в Якутській АРСР за місцем заслання свого батька, потім, уже на Україні, вантажником, в будівельних організаціях, сторожем та ін. Працював також послушником в монастирях і в єпархіяльних управліннях Руської Православної Церкви, однак як тільки ставало відомо про моє походження, —

мене відразу звільняли з цих церковних посад. Протягом останніх шести років безуспішно поступав у православні духовні семінарії (в Одесі, Ленінграді і Москві), але при успішній здачі вступних іспитів завжди не проходив по конкурсу, внаслідок того ж таки свого походження.

Всі ці обставини мого життя, а також критичне становище, яке склалося в мого батька, спонукало до того, що ми в минулому році подали заяву на виїзд із СРСР в Канаду, куди нас неодноразово запрошували церковні українські організації, зокрема УАПЦ в Канаді. Однак, як тільки ми заявили офіційно про своє бажання емігрувати, почалися всілякі намагання місцевих властей перешкодити нам у цьому. Мене викликав місцевий військкомат і заявив, що я знову підлягаю службі в армії, як для перепідготовки. Все це робиться, не дивлячись на те, що я звільнений від служби за станом здоров'я: у мене важка недуга серця і гіпертонічна хвороба другого ступеня. Остання медична комісія звільнила мене від служби влітку минулого року. Тепер мені заявили, що я повинен знову пройти додаткове обстеження, бо є підстави сумніватися в тому, що я дійсно хворий.

Мене направили на обстеження в обласний кардіологічний диспансер в Івано-Франківську, де після місячного лікування в інфарктному відділенні мені поставили той діагноз, що я мав до цього і який підтверджує моє звільнення від армії. Однак до цього часу мені не видають документів у військкоматі і я все ще перебуваю у постійному стані непевності і невизначеності. Позиція військкомату зумовлена тим, щоб взяти мене на службу хоча б на деякий термін, а потім відмовити у виїзді на підставі т. зв. "доступу до військових таємниць", який несе за собою будь-яка служба в армії в обов'язковому порядку.

Вважаю, що єдиний шанс в успішному завершенні справи нашого виїзду, якого ми добиваємося близько десяти років, — це висвітлення нашої справи в пресі і повернення до неї широкої громадськості за рубежом, зокрема церковно-релігійних кіл...

28.02.88 р.

Тарас РОМАНЮК
м. Косів

Народився я 1962 року в селі Констанція Борщівського району на Тернопільщині. Закінчив середню школу, професійно-технічне училище, працював у Києві на азбесто-цементному комбінаті. Служити в армії мені випало в Чехословаччині, а після служби залишився там службовцем військової частини за 40 км від Праги. Дуже відчув різницю між Чехословаччиною і Україною і в життєвому рівні, і ще більше в культурі життя, повазі до людини. Нашу ж Україну Бог усім обдарував, а не дав їй долі. Почав задумуватися над причинами — і потім, коли де-небудь чув російську мову, ставало аж страшно... А треба ж було невдовзі повертатися додому.

У Києві мені роботи не дали. Власне, робота була, але не давали прописки. Мусив вертатися в село і влаштовуватися слюсарем в тракторну бригаду. Свої спостереження про сірість і невлаштованість життя, про безправність людей виклав у трьох листах, які хотів передати на Захід через знайомих у Чехословаччині, але їх перехопили. І за мене взялися.

25 листопада 1985 року мене викликали в Борщів у райвійськкомат. Насправді ж це було зроблено для провокації. На вулиці на мене відверто напали і мене ж посадили на 15 діб. А у мене вдома зробили обшук, забравши гроші (їх потім повернули), сім західнонімецьких журналів "Bravo" та плакат фірми "Montana", в якому нічого особливого не було (видно, їм сподобався). Для створення громадської думки навколо села поставили пеленгатори і розпустили чутку, що зловили шпигуна, який передавав на Захід секрети, що у мене вдома знайшли пістолет, рацію, золото, долари. На дев'ятий день ув'язнення мене привели в КГБ і зачитали кілька статей, які можуть до мене застосувати ("антирадянська пропаганда", "зрада Батьківщини", "валютні махінації"). Запропонували каятися, що я й зробив. Мене відпустили, але начальник Борщівського районного КГБ майор Безрутенко Борис Михайлович наказав мені щодня, коли йду на роботу і коли йду з роботи, дзвонити в районне КГБ, навіть у вихідні дні. Це було страшенно незручно й принизливо і тривало не день-два, а багато місяців. Поміняти роботу на легшу мені не дозволяли, поїхати лікувати хворий шлунок не дозволяли. Я був, як під домашнім

арештом.

Після затримання як "хулігана" мене в КГБ попередили, щоб про розмову з ними нікому не говорив. А тут раптом викликають і кажуть, що 18 лютого в клубі села Озеряни відбудуться збори жителів двох сіл, де я повинен перед усіма каятися. Такі збори були 18 лютого 1986 року. Спочатку виступив начальник обласного КГБ, що розповів про мій вчинок (йшлося про ті злополучні листи). Потім виступала Полянська з райкому партії, хвалила прекрасну соціалістичну країну, в якій мені випало щастя жити, і називала мене зрадником. Її підтримав голова сільради Йосип Фльорчук. Через декілька днів мене виключили з комсомолу, учням школи заказали зі мною зустрічатися і розмовляти. Навіщося навмисне нагнітали навколо мене атмосферу, наче їм бракує ворогів, щоб свою роботу показати, а тут я знайшовся... Я й далі дзвонив по два рази на день в районне КГБ.

Ось в такій атмосфері щоденних цькувань я й вирішив остаточно, що нормально жити тут я не зможу і треба виїздити за кордон, тим більше, що у мене в Канаді є родичі. Я почав розшукувати їх через Червоний Хрест, що виявилось складно. Тоді вирішив поїхати в Москву і попросити підтримки у західних кореспондентів. Тільки за третьою поїздкою зустрівся з кореспондентом Бі-Бі-Сі, розповів про своє становище, а повернувшись, сам з'явився в Борщів у КГБ і сказав, що про мене вже знають, а тому я більше дзвонити щодня в КГБ не буду, з мене досить.

Відплата настала швидко. Мене викликали у військомат і, незважаючи на хронічну хворобу (гастрит), вирішили послати на 180 днів у Чорнобиль. Усі мої заперечення, покликання на стан здоров'я до уваги не бралися. У відчаї я вирішив навіть попросити політичного притулку в посольстві США і робив таку безуспішну спробу 27 квітня 1987 року. 4 травня 1987 року мене таки відправили в Чорнобиль "лікувати" мої болячки (а може мої настрої?) за допомогою радіації. Пробув я там тільки місяць, бо після мого звернення до міністра охорони здоров'я мене таки комісували. Відразу ж до мене на роботу приїхали два працівники КГБ і почали лякати, що як наполягатиму на виїзді з СРСР, то заведуть на мене справу. Але через кілька тижнів сказали інше: якщо я матиму виклик і зобов'яжуся не виступати проти СРСР, живучи

за кордоном, то мене випустять. Я їм таке пообіцяв. Відтоді двічі був у посольстві США і двічі в канадському, пробував нав'язати контакт із тіткою в Канаді, але все покищо безуспішно. Зрештою, в обох посольствах мені ввічливо пообіцяли допомогти...

Леонід ДРАПАК
с. Констанція
Борщівського р-ну

* * *

Ось така проста розповідь про банальну історію. Лившиши остронь питання, чи так вже й необхідно хлопцеві з Тернопільщини кидати Батьківщину (зрештою, це його справа і його право), звернімо увагу на риси типовості цієї ординарної історії: провокація з "хуліганством" (в інших випадках — "наркотики", "гвалтування" і т. п.); покірна співучасть в таких "операціях" прокуратури, міліції, радянських органів, останнім часом все частіше військкоматів (цікаво, чи знає міністр оборони СРСР, як на місцях сусіднє відомство використовує його підлеглих?); пропагандистський ажіотаж, роздутий майже з нічого, і т. п. Може, справді в пропагандистських та деяких інших органах роздуті штати — і частину працівників варто перекинути в сферу матеріального виробництва? Але й знамення часу очевидні: кілька років тому не видзвонював би Леонід Драпак по два рази на день у районний відділ КГБ, а відразу дістав би за свої домагання щонайменше 3 роки за ст. 187-1 КК УРСР або й перетворився б раптом у "наркомана" чи "гвалтівника"...

* * *

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

16 лютого 1988 року трагічно загинув у селі Вовче Турківського району Львівської області недавній політв'язень, український патріот, робітник Василь Гіґош.

Василь Гіґош народився 1938 року в селі Вовче. В 60-і роки працював у копальні в Кривбасі, потім у Львові таксистом. Був зв'язаний з українським національно-демо-

кратичним рухом тих часів, подавав йому посильну допомогу. В зв'язку з цим в 70-і роки йому сфабрикували кримінальну справу і засудили на 5 років позбавлення волі. Відбував термін на Уралі. Вдруге засуджений за напис на стіні стадіону в м. Червонограді метровими буквами "Хай живе Вільна Україна, геть диктатуру Брежнєва!", але судили його знову за кримінальною статтею. Відбував у Львові в таборі суворого режиму. Перед звільненням померла його мати, після чого хата в селі була спалена. Паліїв не знайшли... Повернувшись з ув'язнення, працював шофером у Турці.

Василь Гігош палко любив Україну. Він був сміливою людиною, завжди говорив, що думав, викривав недоліки суспільства, ненавидів бюрократів і часто конфліктував з ними.

16 лютого його зарізано сонним у хаті дружини її братом, людиною непевної поведінки, що після повернення з північних заробітків довгий час ніде не працював, кілька разів мав виклики в районний центр для якихось розмов з начальством. Злочинець заарештований, слідство ведеться органами прокуратури і міліції Турківського району.

Ще одна характерна деталь: півроку тому на сільському сході голова сільради нападався на Василя, дорікав, що той їздив до Львова до Чорновола і Осадчого...

Після смерті Василя Гігоша сиротами залишилося четверо дітей.

Вічна пам'ять нашому товаришеві!

Василь РОЗЛУЦЬКИЙ, робітник
Червоноград

* * *

Із кількох закордонних відгуків на відновлений "УВ" та діяльність його редколегії, опустивши кілька суто компліментарних (ми не честолюбні і воліємо конструктивну критику, ніж загальникову похвальбу), наводимо два: лист Богдана ПОДОЛЯНКА в розділі "Українці в світі" (там була дешифрація даних про українців у Австралії) та лист Мар'яни ЛИСЕНКО-ОСАДЧУК із Канади.

Останній лист має передісторію. Наприкінці січня, під час перебування в Москві делегації Міжнародної

гельсінської федерації, на ім'я редактора "УВ" надійшла така телеграма англійською мовою:

"На додаток до нашої телефонної розмови перевірте разом з Ірвін Котляр чи з іншими членами Міжнародної федерації людських прав, чи український активіст-правозахисник юрист Левко Лук'яненко, ув'язнений протягом останніх 25 років, звільнений із пермського табору ВС-389/36-1. (Аналогічна постать в квебецькій політиці Рене Левек не тільки не потерпів за свої переконання, а й був прем'єр-міністром Квебеку). Також турбуємося активістом людських прав Юрієм Тарнопольським, 5. XII. 1940 року народження.

"Ми офіційно оскаржили переривання або недоброякісність телеграфно-телефонного зв'язку між Канадою і СРСР. Будь-ласка, підтримайте мої телеграми, послані до м-ра Рейгана і м-ра Горбачова щодо встановлення прямого автоматичного телефонного зв'язку між нашими країнами. Пропозиції про це канадського «Телеглобу» дотепер зігноровано. Легка доступність різних форм зв'язку для всіх людей є передумовою миру, дружби і зростання довір'я між нашими народами.

"Сподіваюся, що «Відкритий лист» журналіста Вячеслава Чорновола до м-ра Горбачова уже оприлюднений радянськими засобами інформації і що м-р Чорновіл не буде переслідований.

"Копія — для кореспондента Сі-Бі-Сі Майкла Макгайвера.

Маріана Лисенко".

Усе прояснив одержаний згодом лист, в якому, зокрема, писалося:

"Прочитавши Вашого відкритого листа т. Горбачову, а тоді повідомлення, що Вас не допустили до московських «конференцій», які розглядали права людини, я мусила хоч в будь-якій невеликій мірі відкрито висловити турботу за Вас і за процес «гласності» і «демократизації» в СРСР. Я декілька разів говорила по телефону з послом Канади в Москві (містер Вернон Турнер) і з міс Мері Моссер (яка розглядає проблеми порушення прав людини, особливо в ділянці вільного обміну інформацій та дружніх особистих відносин між людьми наших країн).

Я також послала на ім'я М. Моссер телеграму і копію на Ваше ім'я. Я не знаю, чи Ви дістали ту телеграму і чи Вам було зрозуміло все, бо телеграфні робітники не дали адреси посольства у Вашій копії. Я намагалася дістати Ваш номер телефону через «справочне» Москви, але вони відповіли «не зареєстрован» [телефон у родини Чорновола був незаконно відключений Львівським УКГБ на початку 1980 р. і переданий колезі працівників держбезпеки з військової прокуратури, що жив на сусідній вулиці — Ред.]...

"Якщо Ви вважаєте, що ми можемо Вам допомогти, хоч люди ми прості (єдине, що маємо, ініціатива, і намагаємося телефонічно і телеграфічно висловлювати свою думку), то напишіть...

Мар'яна ЛИСЕНКО-ОСАДЧУК"

Наводимо ці лист і телеграму як приклад того дійсного "чуття єдиної родини", що в'яже українських патріотів через тисячокілометрові відстані, і як взірць тієї реальної підтримки, яку можуть подавати одні одним усі люди доброї волі, яких ми не схильні ділити на "простих" чи іменитих.

II. РЕДАКЦІЙНІ ОГолоШЕННЯ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

1. Тішимося, що "Український Вісник" та його "експрес-випуски" зачитують до дірок і самостійно репродукують. Однак, маємо прохання до тих, хто передруковує журнал самостійно на друкарських машинках: уважно вичитувати передруки за оригіналом і переносити виправлення в усі екземпляри (найкраще відразу після надрукування кожної сторінки). Доводиться бачити в обігу примірники з численними помилками, що спотворюють текст, або неякісні фото- (чи інші) відбитки, в яких не прочитується частина тексту.

Так само просимо не скорочувати журнал самостійно. Одна справа — передрук окремих матеріалів, інша — відтворення цілого журналу з пропусками окремих статей (до нас попав, наприклад, випуск 7 з пропущеною статтею В. Стуса, важчою для непідготовленого сприйняття, та іншими матеріалами). Те, що не цікавить одного, може зацікавити іншого. Псується враження про журнал як цілість.

* * *

2. Редакційного приміщення ми не маємо. Основну роботу, зв'язану з підготовкою журналу, доводиться виконувати у власних помешканнях. У зв'язку із зростанням популярності журналу, підігрітої масовою атакою офіційної пропаганди, дуже збільшилося число відвідувачів, що утруднює роботу.

Тому, крім надтермінових випадків, просимо відвідувати членів редколегії (адреси — в кінці випуску) в такі дні:

Василь БАРЛАДЯНУ — субота, з 10 до 21 год.

Богдан ГОРИНЬ — за телефонним узгодженням (тел. 62-11-12).

Михайло ГОРИНЬ — четвер, з 10 до 21 год.

Вячеслав ЧОРНОВІЛ — субота, з 10 до 21 год.

Віталій ШЕВЧЕНКО — за телефонним узгодженням (тел. 485-11-90).

* * *

3. НАШІ ФІНАНСИ

Із зростанням тиражу журналу, появою "експрес-випусків", поширенням "географії" матеріалів дуже зросли наші видатки. Кошти витрачаються на оплату праці друкарів і фотографів (тим, хто працює "на громадських засадах" — без оплати — ми особливо вдячні), закупівлю паперу, копії, фотоматеріалів, придбання друкарських машинок та ін. Оплачуються роз'їзди членів редколегії та кореспондентів журналу: за минулий період, крім звичайних поїздок за маршрутами Львів—Київ, Львів—Одеса, Львів—Харків, були відрядження в Запоріжжя, Дніпропетровськ, Донецьк, Київську, Черкаську, Івано-Франківську обл., в Єреван, Тбілісі, Пермську обл., Москву.

Кошти витрачаються не тільки безпосередньо на журнал, але й на нерозривно пов'язану з ним діяльність Української Гельсінської групи (покищо мінімальні, але з перспективою росту) та Українського підкомітету Міжнародного комітету захисту політв'язнів (на жаль, для більшої допомоги політв'язням та політзасланцям нам ще бракує коштів). Невелика зарплата (значно нижча за зарплату працівників офіційних республіканських журналів) виплачується тим членам редколегії "УВ", які зосередилися повністю на випуску журналу і на мають інших джерел існування. (З огляду на це претензії і навіть офіційні попередження прокуратури членові редколегії та роз'їзному кореспондентові "УВ" Павлові Скочкові, що він "тунеядствує", викликають щонайменше здивування. Чому б нашій косоокій Фемиді не повернути свій погляд на дійсних паразитів, яких у нас десятки тисяч (за попередніми даними, у Львові не працює приблизно 80 тис. працездатних, переважно молодь, у Києві — 100 тисяч. Якщо закони у нас існують для того, щоб їх невідворотно виконувати, а не для зведення порохуноків з невігідними людьми, то за цим дивним законом, аналогів якому в цивілізованих країнах немає, "населення" таборів і тюрем треба поповнити до сталінських розмірів).

Щиро дякуємо за допомогу, надану нам у грудні 1987 — лютому 1988 рр. (березневі дані уточнюються): колядникам, що колядували спеціально для "Українського Вісника" (суму просили не називати); іншим колядникам —

120 + 200 + 100 крб., КЗІГ — 310 крб., Львів'янці — 30 крб., друкарці, що домовлялася за оплату, а потім від неї відмовилася — на 80 крб., пані Н. зі Львова — 100 крб., В. Пригорницькому з Вінницької обл. — 40 крб., Романі Михайлівні зі Львова — 100 крб., Катерині Савчук з Івано-Франківська — 200 крб., Уляні з Умані — 0 крб., Вас. Січкові з Івано-Франківської обл. — 200 крб., Йосипу з Вінниці — 150 крб., самбірчанам — 200 крб., киянам — 100 крб., прихильникам зі Снятинщини — 140 крб., Ірі — 250 крб., пустомитівцям — 200 крб., Леону Бронштейну — 90 крб., Івану Цимбалу (Львів) — 25 крб., Сергію Коткові з Черкас — 50 крб., Василеві Розлуцькому (м. Червоноград) — 75 крб., Леонідові Драпакові (Тернопільська обл.) — 300 крб., Ярославів Борщеві (Львів) — 50 крб., львів'янці О. Я. — 10 крб., Стрільцеві — 50 крб., Павл. з Івано-Франківської обл. — 10 крб., городоцьким прихильникам — 100 крб., Дулібі В. Г. (Львівська обл.) — 200 крб., Я. М. (Львів) — 25 крб., художникові — 50 крб., М. Ш. — 100 крб., стриянам — 50 крб. (додатком до оголошеного раніше), Петрові — 25 крб., Н. Н. — 30 крб., через І. Кал. — 100 крб., С. Г. — 25 крб., Марії — 50 крб., ходорівцям — 100 крб., іншій Марії — 90 крб., невідомому — 150 крб. Імена чи ініціали ще двох жертводавців цього періоду уточнимо й дамо в наступному номері.

Маємо активне сальдо, яке дає нам забезпечення на ближчий час, бо із затуханням пропагандистської кампанії проти нас надходження дещо зменшилися. Всі пожертвування і видатки чітко фіксуються і перевіряються усіми членами редколегії. Щоб уникнути великих інсинуацій, яких чекаємо не від наших прихильників, а від потривожених нами чиновників і їхніх пропагандистських органів, вирішено створити невелику фінансово-ревізійну групу із включенням представників від читачів.

* * *

4. ОГолоШЕННЯ

Редакція "УВ" скористається послугами кваліфікованих друкарок та фотографів за помірковану оплату. Звертатися на адреси членів редколегії та корпунктів.

* * *

Огляд редакційної пошти
та редакційний відділ підготував
В. ЧОРНОВІЛ

[НА УКРАЇНІ] ПОШИРЮЄТЬСЯ БЕЗПЛАТНО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

1. Василь БАРЛАДЯНУ — м. Одеса-23, вул. Лейтенанта Шмідта, 8, кв.10.
2. Богдан ГОРИНЬ — м. Львів 54, вул. Кульчицької, 15, кв. 94, тел. 62-11-12.
3. Михайло ГОРИНЬ — м. Львів-16, вул. Кірова, 33, кв. 14.
4. Павло СКОЧОК — Київська обл., Рокитнянський р-н, с. Острів.
5. Вячеслав ЧОРНОВІЛ (відповідальний редактор) — м. Львів-14, вул. Ніщинського, 14, кв. 6.
6. Віталій ШЕВЧЕНКО — м. Київ-170, вул. Зодчих, 62-а, кв. 112, тел. 485-11-90.

КОРЕСПОНДЕНТСЬКІ ПУНКТИ:

- м. Москва — 121096, Москва, вул. Олека Дундича, 5, кв. 92, тел. 142-16-86 — МУРАТОВ Микола Федорович;
- м. Харків — Харків-177, вул. Остапа Вишні, 7, кв. 2 — САПЕЛЯК Степан Євстахійович;
- м. Дніпропетровськ — 320006, Дніпропетровськ, ж/м "Парус", 1/25 — БЕРЕСЛАВСЬКИЙ Микола Олександрович;
- Івано-Франківська обл. — м. Долина, Івано-Франківської обл., вул. Панаса Мирного, 14 — СІЧКО Василь Петрович.

ЗАКОРДОННЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО:

Д-р Анна-Галя ГОРБАЧ — Dr. Anna-Halja Horbatsch,
Beerfurth, Michalbacherstr., 18, D-6101
Reichelsheim, FRD, 06164 1836.

Відтворення і використання в межах СРСР безборонне.

ЗМІСТ

3 Матеріали Української Гельсінської Групи

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 11 Ганна Коваль: Ми — ковалі (Уривок з роману)
- 19 "Василь Стус у житті й літературі"
- 21 Ріта Довгань: Спомин лихопомної дороги
- 26 Тарас Чорновіл: "Народе мій, до тебе я ще верну..."
(Звіт про ювілейний вечір Василя Стуса в Києві)
- 52 Вячеслав Чорновіл: "Душогуб" чи класик соцреалізму?... (До публікації "Протоколу допитування" А. Головка)
- 57 Андрій Головка: Протокол допитування винуватця ("Наші публікації")
- 62 "Наші ряди ростуть"
- 62 Декларація української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТел)
- 64 Богдан Горинь: Голос проскрибованих
- 68 Євген Сверстюк: У Щедрий Вечір (Із "Кафедри" № 1)
- 70 Богдан Горинь: Олександр Архипенко (Закінчення)
- 81 Літературно-мистецька хроніка
- 81 Київ: Виставка творів Івана Гончара
- 83 Харків: Літературний вечір вчорашнього політв'язня
- 85 Харків: "Літературні терористи" проти видавничої мафії
- 87 Львів: Вимушені метаморфози львівських "левенят"

НАУКА І ПУБЛІЦИСТИКА

- 91 Я. Київець: В. І. Ленін про шовінізм — і завдання
перебудови у вирішенні національного питання
106 Левко Лук'яненко: Газети "Радянська Україна"
110 Ганна Голумбієвська: Школа — на роздоріжжі

ХРОНІКА ТИСКУ І ОПОРУ

- 117 Сили застою на позах з правдою (Огляд дво-
бою журналу "Український Вісник" з офіційною
пропагандою)
208 Як ми їхали на семінар (Матеріали В. Чорновола,
М. Гориня, П. Айрикяна, П. Скочка, В. Барладяну)
223 Візит Великобританського міністра до Києва і дея-
кі його наслідки
225 О. Балдін: Зірвана демонстрація у Львові
227 Віталій Шевченко: Український культурологічний
клуб живе
230 Перша нарада Міжнародного комітету захисту
політв'язнів (Матеріали)
235 Матеріали Українського підкомітету Міжнародно-
го комітету захисту політв'язнів
254 Павло Скочок: Розмова з армійським дисидентом
("Наші інтерв'ю")
266 Віктор Рафальський: Репортаж із нівідкіля
277 "Ліберальна" газета "Московские новости" у двох
вимірах ("Сторінками преси") — Листи Гр. Гребенюка, О. Стокотельної, Г. Алтуняна
285 Обережно — шовінізм

"Куточок гумору"

- 290 Василь Барладяну: Хто є що, або перебудова по-
американськи
297 Микола Муратов: Типове інтерв'ю головного ре-
дактора незалежного журналу в СРСР
299 Микола Муратов: Тлумачний словник правозахис-
ника

РЕЛІГІЯ В УКРАЇНІ

- 303 На старих позиціях (Матеріали зібрали М. Горинь,
В. Січко, Л. Драпак, М. Денисенко)
- 320 *Антін Середа*: З приводу виходу № 1 журналу
"Християнський голос"
- 324 Два відгуки на статтю Михайлюка в "Известиях"
- 324 *Ірина Сенік*: Вчіться у Франка, панове атеїсти
- 326 *Григорій Будзинський*: Про одну велику брехню
- 332 *Вячеслав Чорновіл*: Інтерв'ю з український криш-
наїтом

УКРАЇНЦІ В СВІТІ

- 341 *Василь Барладяну*: "Обрії" українців у Румунії
- 350 *П. М.*: Культурна фальсифікація на Словаччині
- 352 Із виступу студента з Польщі Богдана
- 355 3 листів

РЕДАКЦІЙНИЙ ВІДДІЛ. РОЗМОВА З ЧИТАЧЕМ

- 361 З редакційної пошти
- 394 Редакційні оголошення та повідомлення